

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
Εργαστήριο Γενικής Πειραματικής Ψυχολογίας

Συναίσθημα και γλώσσα: Ένα μοντέλο ταξινόμησης

Διδακτορική διατριβή
της
Άννας Τσαντήλα

Επόπτης καθ.: Ν.Γ. Παπαδόπουλος, καθηγητής

1^ο μέλος εισηγ. επιτροπής: Ε. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, επίκ. καθηγήτρια

2^ο μέλος εισηγ. επιτροπής: Γ. Παναγής, επίκ. καθηγητής

ΡΕΘΥΜΝΟ 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
Εργαστήριο Γενικής Πειραματικής Ψυχολογίας

Συναίσθημα και γλώσσα: Ένα μοντέλο ταξινόμησης

Διδακτορική διατριβή
της
Άννας Τσαντήλα

Επόπτης καθ.: Ν.Γ. Παπαδόπουλος, καθηγητής

1^ο μέλος εισηγ. επιτροπής: Ε. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, επίκ. καθηγήτρια

2^ο μέλος εισηγ. επιτροπής: Γ. Παναγής, επίκ. καθηγητής

ΡΕΘΥΜΝΟ 2005

Περιεχόμενα

Ευρετήριο πινάκων.....	ix
Ευρετήριο σχημάτων.....	x
1. Εισαγωγή.....	1
2. Εννοιολογικός προσδιορισμός του συναισθήματος.....	3
2.1 Το πλάτος της έννοιας «συναίσθημα».....	4
2.2 Το βάθος της έννοιας «συναίσθημα».....	5
2.2.1 Συναισθηματικά επεισόδια	5
2.2.2 Το συναίσθημα ως βίωμα.....	9
2.2.3 Προθετικότητα.....	10
2.2.4 Φυσιολογικές αντιδράσεις του οργανισμού και συμπεριφορά.....	10
2.2.4.1 Η βιολογική βάση του συναισθήματος.....	10
2.2.4.2 Η εκδήλωση του συναισθήματος.....	14
2.3 Το σημειακό τρίγωνο.....	14
2.4 Η τριπλή χρήση του όρου «συναίσθημα».....	17
3. Συναίσθημα και γλώσσα.....	19
3.1 Απλοϊκός και επιστημονικός λόγος.....	19
3.2 Το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος.....	21
3.2.1 Εμπειρική μέθοδος συλλογής λέξεων.....	22
3.2.2 Συλλογή λέξεων από βιβλιογραφικές πηγές.....	24
3.2.3 Υποθετική δομή του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος.....	25
3.2.4 Εμπειρική επαλήθευση του ονοματολογίου συναισθημάτων.....	28
3.3 Η θεωρία προτύπων.....	29
4. Εμπειρική ταξινόμηση του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος.....	33
4.1 Ταξινόμηση με βάση τις διαστάσεις των συναισθημάτων.....	36
4.2 Ταξινόμηση με βάση τα είδη συναισθημάτων.....	39
4.2.1 Ανάλυση παραγόντων.....	40
4.2.2 Ανάλυση συστάδων.....	43
4.3 Ομοιότητα.....	45

5. Συναισθημα και πολιτισμός.....	51
5.1 Ο παγκόσμιος χαρακτήρας της έκφρασης του προσώπου.....	52
5.2 Παγκόσμια στοιχεία στο σημασιολογικό πεδίο του συναισθήματος.....	54
5.3 Συμπέρασμα.....	58
6. Έρευνες στα πλαίσια της ελληνικής γλωσσικής κοινότητας.....	61
7. Μεθοδολογία της παρούσας ερευνητικής εργασίας.....	69
7.1 Συνοπτική παρουσίαση της ερευνητικής πορείας.....	70
7.2 Δείγμα της έρευνας.....	71
7.3 Διεξαγωγή της έρευνας.....	72
7.4 Μεθοδολογικά εργαλεία.....	72
7.4.1 Φύλλο καταγραφής συναισθημάτων.....	72
7.4.2 Προκαταρκτικός κατάλογος λέξεων (κατάλογος Ι).....	73
7.4.2.1 Κατευθυντήριες γραμμές.....	74
7.4.2.2 Πηγές άντλησης των λέξεων-ερεθισμάτων.....	75
7.4.2.3 Οδηγίες προς τα υποκείμενα της έρευνας.....	77
8. Πρώτη ερευνητική φάση.....	79
8.1 Περιγραφή του δείγματος.....	79
8.2 Φύλλο καταγραφής συναισθημάτων.....	80
8.3 Κατάλογος συναισθημάτων Ι.....	84
8.4 Ανασύνθεση του προκαταρκτικού καταλόγου.....	85
8.4.1 Οι λέξεις του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων.....	85
8.4.2 Νέα ερωτήματα.....	85
8.4.2.1 Εκδήλωση των συναισθημάτων στο σωματικό και συμπεριφορικό επίπεδο.....	88
8.4.2.2 Ομόρριζες λέξεις.....	88
8.4.2.3 Νέες λέξεις-ερεθίσματα.....	89
8.4.2.4 Ποσοτικό κριτήριο διαχωρισμού (cut off-point) για τις λέξεις- ερεθίσματα του προκαταρκτικού καταλόγου.....	89
8.5 Σχεδιασμός της δεύτερης ερευνητικής φάσης.....	90
9. Δεύτερη ερευνητική φάση.....	95
9.1 Περιγραφή του δείγματος.....	95
9.2 Γενική παρουσίαση των αποτελεσμάτων.....	96
9.3 Ειδικότερες παρατηρήσεις.....	112

9.3.1	Οι λέξεις του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων.....	113
9.3.2	Εκδήλωση του συναισθήματος.....	113
9.3.3	Ομόριζες λέξεις.....	114
9.3.4	Νέες λέξεις-ερεθίσματα.....	115
9.3.5	Λέξεις που αντικατοπτρίζουν την ενεργειακή κατάσταση του οργανισμού.....	116
9.3.6	Βιβλιογραφικές πηγές άντλησης λέξεων-ερεθισμάτων και εμπειρικά δεδομένα.....	118
9.4	Επιλογή ερεθισμάτων για την τρίτη ερευνητική φάση.....	120
9.4.1	Σύγκλιση των διαφορετικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων.....	120
9.4.2	Διεύρυνση του προς ταξινόμηση υλικού.....	122
9.4.3	Οδηγίες της τρίτης ερευνητικής φάσης.....	126
9.5	Στατιστική περιγραφή των αποκλεισθέντων λέξεων του καταλόγου I.....	127
10.	Τρίτη ερευνητική φάση.....	129
10.1	Περιγραφή του δείγματος.....	129
10.2	Στατιστική επεξεργασία των δεδομένων.....	130
10.3	Συστάδες συναισθημάτων.....	135
10.3.1	Συστάδα του φόβου και του άγχους.....	135
10.3.2	Συστάδα της ντροπής.....	137
10.3.3	Συστάδα του ψυχικού πόνου.....	138
10.3.4	Συστάδα της ανίας.....	140
10.3.5	Συστάδα του θυμού.....	140
10.3.6	Συστάδα του μίσους.....	141
10.3.7	Συστάδα της αηδίας.....	142
10.3.8	Συστάδα της ευχαρίστησης και της χαράς.....	143
10.3.9	Συστάδα της αγάπης και του έρωτα.....	144
10.3.10	Συναισθήματα αλληλεγγύης.....	145
10.3.11	Συστάδα της ελπίδας.....	146
10.3.12	Συστάδα της επιθυμίας.....	147
10.3.13	Συστάδα της ασφάλειας.....	147
10.3.14	Συστάδα της έκπληξης.....	148
10.3.15	Ηθικά και θρησκευτικά συναισθήματα.....	148
10.3.16	Περηφάνια.....	148
10.3.17	Συγκίνηση.....	149
10.4	Σύγκριση με τα ξενόγλωσσα δενδρογράμματα.....	151
10.5	Σημασιολογική διερεύνηση των αποκλεισθέντων λέξεων του καταλόγου I.....	155

11. Συνολική θεώρηση, συμπεράσματα και επισημάνσεις.....	159
11.1 Συνοπτική παρουσίαση της παρούσας ερευνητικής εργασίας.....	160
11.2 Αδιευκρίνιστες συναισθηματικές καταστάσεις.....	164
11.3 Νέες ονομασίες συναισθημάτων, λήθη παλαιότερων, ονοματικές φράσεις.....	166
11.4 Μελλοντικές κατευθύνσεις στην έρευνα της χρήσης της γλώσσας.....	169
11.4.1 Τα μέρη του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος.....	169
11.4.2 Σημασιολογική διερεύνηση των εννοιών.....	170
11.4.3 Μεταφορική λειτουργία της γλώσσας.....	174
11.5 Ένα υποθετικό παράδειγμα.....	175
11.6 Επίλογος.....	177
12. Περίληψη.....	179
Abstract.....	181
Zusammenfassung.....	183
13. Βιβλιογραφία.....	185
13.1 Ξένη βιβλιογραφία.....	185
13.2 Ελληνική βιβλιογραφία.....	203
14. Παράρτημα.....	205
14.1 Παράρτημα Α.....	205
Φύλλο καταγραφής συναισθημάτων.....	207
Προκαταρκτικός κατάλογος λέξεων (κατάλογος Ι).....	209
Συνοπτικός πίνακας λέξεων-ερεθισμάτων των τριών ερευνητικών φάσεων, καθώς και των ξενόγλωσσων ερευνών.....	215
Οι συστάδες συναισθημάτων του Shaver και συνεργατών.....	235
Αλφαβητικός πίνακας αποτελεσμάτων του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων..	239
14.2 Παράρτημα Β.....	241
Κατάλογος ΙΙ (οδηγίες).....	243
Κατάλογος ΙΙ (εκδοχή 1 ^η).....	245
Κατάλογος ΙΙ (εκδοχή 2 ^η).....	247
Αλφαβητικός πίνακας αποτελεσμάτων της β' ερευνητικής φάσης.....	249
14.3 Παράρτημα Γ.....	261
Οδηγίες της τρίτης ερευνητικής φάσης.....	263
Καρτέλες συναισθημάτων.....	265

Ευρετήριο πινάκων

1. Παραγωγή ονομασιών συναισθημάτων σε έξι ευρωπαϊκές χώρες.....	23
2. Συλλογές βασικών συναισθημάτων.....	35
3. Σύντομη περιγραφή των αγγλόφωνων ερωτηματολογίων συναισθημάτων.....	42
4. Κοινές συστάδες συναισθημάτων στον αγγλόφωνο και γερμανόφωνο χώρο.....	46
5. Σενάριο θυμού.....	47
6. Ορθές αντιστοιχίσεις (%) των εκφράσεων στο πρόσωπο και των ονομασιών συναισθημάτων σε 5 διαφορετικές χώρες.....	52
7. Το λεξιλογικό πεδίο χρωμάτων στην αγγλική και την ουαλική γλώσσα.....	54
8. Η παγκόσμια ακολουθία γλωσσικής κωδικοποίησης των συναισθημάτων.....	57
9. Συνοπτική παρουσίαση των επιμέρους ερευνητικών φάσεων της παρούσας εργασίας.....	70
10. Περιγραφή του δείγματος της α΄ ερευνητικής φάσης.....	79
11. Οι πιο συχνές λέξεις κατά φθίνουσα σειρά παραγωγής.....	81
12. Οι πιο συχνές λέξεις (τα ομόρριζα καταμετρούνται μαζί) κατά φθίνουσα σειρά παραγωγής.....	83
13. Μέση τιμή για κάθε λήμμα του καταλόγου λέξεων (φθίνουσα σειρά κατάταξης)..	86
14. Περιγραφή του δείγματος της β΄ ερευνητικής φάσης.....	95
15. Πίνακας αποτελεσμάτων (%) της β΄ ερευνητικής φάσης.....	99
16. Τα υποκείμενα της έρευνας (%) κατηγοριοποιούν την εκδήλωση του συναισθήματος.....	113
17. Λέξεις-ερεθίσματα που αντικατοπτρίζουν σωματικές και ενεργειακές καταστάσεις.....	116
18. Εσωτερικές καταστάσεις που κινητοποιούν το άτομο προς την επίτευξη κάποιου στόχου.....	118
19. «Υποψήφιες» λέξεις-ερεθίσματα για την κατηγορία της <i>έκπληξης</i>	123
20. Οι σημαντικότεροι στατιστικοί δείκτες των 23 επιπλέον όρων που θα συμπεριληφθούν στη γ΄ ερευνητική φάση.....	125
21. Οι σημαντικότεροι στατιστικοί δείκτες των λέξεων του καταλόγου I με μέσο όρο μεγαλύτερο ή ίσο του 2.78, οι οποίοι δε θα συμπεριληφθούν στη γ΄ ερευνητική φάση.....	128
22. Περιγραφή του δείγματος της γ΄ ερευνητικής φάσης.....	129
23. Συστάδες συναισθημάτων της ελληνικής γλώσσας.....	150
24. Συγκριτική παρουσίαση των συστάδων του ελληνόγλωσσου και των ξενόγλωσσων δενδρογραμμάτων των συναισθημάτων.....	154

25. Συνοπτικός πίνακας λέξεων-ερεθισμάτων των τριών ερευνητικών φάσεων, καθώς και των ξενόγλωσσων ερευνών	215
26. Οι συστάδες συναισθημάτων του Shaver και συνεργατών.....	235
27. Αλφαβητικός πίνακας αποτελεσμάτων του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων..	239
28. Πίνακας αποτελεσμάτων (%) της β' ερευνητικής φάσης. Αλφαβητική σειρά κατάταξης των λέξεων-ερεθισμάτων.....	249

Ευρετήριο σχημάτων

1. Ιεράρχηση του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος.....	4
2. Η μεταβολή της έντασης του συναισθήματος στο χρόνο.....	7
3. Το σημειακό τρίγωνο.....	15
4. Ο φόβος και ο θυμός ως κατηγορίες ομοειδών φαινομένων.....	17
5. Προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα του προτύπου των Clore, Ortony και Foss...	26
6. Προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα του σχήματος ταξινόμησης επιθέτων και μετοχών του Schmidt-Atzert.....	27
7. Υποθετική ιεράρχηση του ονοματολογίου συναισθημάτων κατά τον Russell.....	31
8. Σχέσεις των εννοιών κατά το πλάτος.....	33
9. Η θέση που καταλαμβάνουν 28 επίθετα και μετοχές του αγγλόφωνου λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος στο δισδιάστατο σημασιολογικό χώρο.....	38
10. Δισδιάστατη λύση για 15 ελληνόγλωσσες ονομασίες συναισθημάτων.....	63
11. Δισδιάστατη λύση για 28 ελληνόγλωσσες λέξεις.....	66
12. Υποθετική δομή του ελληνόγλωσσου ονοματολογίου συναισθημάτων.....	69
13. Δενδρόγραμμα.....	131
14. Διάγραμμα ροής για την εννοιολογική αποσαφήνιση ονομάτων συναισθημάτων κατά τους Boll και Nerpl.....	172

Πρόλογος

Καταλυτική για την εκπόνηση της παρούσας διδακτορικής διατριβής στάθηκε η συνεργασία με τον καθ. κ. Ν.Γ. Παπαδόπουλο το 1998 στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, στα πλαίσια της σύνταξης του προγράμματος σπουδών του μαθήματος Ψυχολογίας Α΄ Λυκείου και των προδιαγραφών του αντίστοιχου σχολικού εγχειριδίου. Τη γόνιμη επιστημονική συνεργασία μας ακολούθησε η παραίνεσή του να προχωρήσω στην εκπόνηση διδακτορικής διατριβής.

Σε αυτό το σημείο, νιώθοντας τη χαρά της ολοκλήρωσης της παρούσας εργασίας και κάνοντας μια νοερή αναδρομή στα στάδια δημιουργίας της, τον ευχαριστώ θερμά για τη σταθερή επιστημονική καθοδήγησή του όλα αυτά τα χρόνια. Πέρα από την ψυχολογική γνώση, η οποία ήταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα της εμπάθυνας στη μελέτη και την έρευνα στο πλευρό ενός καλού δασκάλου, μου πρόσφερε τη χαρά της επιστημονικής αναζήτησης και βάθυνη την ευαισθησία μου απέναντι στην ελληνική γλώσσα με το ακριβές ζύγισμα κάθε λέξης κατά τη διατύπωση ή τη μετάφραση. Πολύτιμη ήταν, επίσης, η συνδρομή του κατά την εξεύρεση του δείγματος, καθώς και η σταθερή συμμετοχή του κατά τη συζήτηση των αποτελεσμάτων· τέλος, η βιβλιογραφική στήριξη που μου παρείχε τόσο με τίτλους από την προσωπική του βιβλιοθήκη όσο και με το συγγραφικό του έργο. Σημαντικές στάθηκαν, επίσης, οι υποδείξεις της επίκ. καθ. κ. Ε. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, καθώς και το συγγραφικό της έργο που αποτελεί μια από τις λίγες εξειδικευμένες μονογραφίες στον ελληνόφωνο επιστημονικό χώρο αναφορικά με τη μη λεκτική επικοινωνία του συναισθήματος.

Τον επίκ. καθ. κ. Γ. Παναγή ευχαριστώ για τις υποδείξεις του, καθώς και την επισήμανση της αναγκαιότητας συγγραφής ενός κεφαλαίου γύρω από τη βιολογία του συναισθήματος, για το οποίο το συγγραφικό του έργο και οι βιβλιογραφικές του παραπομπές αποτέλεσαν πολύτιμο οδηγό.

Το φιλικό προσωπικό της βιβλιοθήκης Ρεθύμνου και η υπηρεσία διαδανεισμού στήριξαν την προσπάθειά μου. Ευχαριστώ, επίσης, τις φοιτήτριες και τους φοιτητές του Τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης για την πρόθυμη συμμετοχή τους στις τρεις ερευνητικές φάσεις της παρούσας εργασίας, καθώς και τους συναδέλφους καθηγητές του Ενιαίου Λυκείου Κολυμβαρίου για τη σταθερή ηθική τους συμπαράσταση.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ επιθυμώ να εκφράσω στους γονείς μου που ακούραστα όλα αυτά τα χρόνια με στηρίζουν στις επιστημονικές μου αναζητήσεις.

1. Εισαγωγή

Η ελληνική γλώσσα, όπως άλλωστε κάθε γλώσσα, περιλαμβάνει μια μεγάλη ποικιλία ονομάτων που σημαίνουν συναισθήματα, π.χ. *φόβος*, *θυμός*, *οργή*, *λύπη*, *χαρά*. Η παράθεση που προηγήθηκε, ασφαλώς δεν είναι εξαντλητική. Σε ένα νεοελληνικό λεξικό έχει αποθησαυριστεί πλήθος ακόμη λέξεων που αναφέρονται σε συναισθηματικές καταστάσεις. Πολλές από αυτές μπορεί κανείς με μεγάλη σιγουριά να τις εντάξει στο πλάτος της έννοιας «συναίσθημα». Για άλλες, πάλι, η διαδικασία αυτή αποδεικνύεται πιο δύσκολη. Είναι λ.χ. η *ελπίδα*, η *μοναξιά*, η *αδιαφορία*, η *υπομονή* συναισθήματα; Ένας πρώτος στόχος, λοιπόν, της παρούσας εργασίας είναι η οριοθέτηση – μέσα από μια εμπειρική ερευνητική προσέγγιση – των ονομάτων της ελληνικής γλώσσας που δηλώνουν συναισθήματα.

Το επόμενο ερώτημα που προβάλλει είναι το ακόλουθο: αντιστοιχεί στο πλήθος των ονομάτων μια εξίσου μεγάλη ποικιλία συναισθημάτων ή μήπως η γλωσσική ποικιλία αντικατοπτρίζει αποχρώσεις ή διαβαθμίσεις ενός περιορισμένου αριθμού διαφορετικών συναισθηματικών ποιοτήτων; Οι λέξεις π.χ. *θυμός* και *οργή* βρίσκονται σημασιολογικά πολύ κοντά και θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι αντικατοπτρίζουν την ίδια συναισθηματική ποιότητα. Αντίθετα, οι λέξεις *φόβος* και *θυμός* διαφοροποιούνται σημασιολογικά μεταξύ τους και αντικατοπτρίζουν ανόμοια ποιοτικές συναισθήματα. Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις το προηγούμενο ερώτημα μπορεί να αναδιατυπωθεί ως εξής: μπορεί να συμπυκνωθεί η μεγάλη γλωσσική ποικιλία σε έναν περιορισμένο αριθμό κατηγοριών συναισθημάτων; Δεύτερος, λοιπόν, στόχος της παρούσας διδακτορικής διατριβής είναι η συμπύκνωση της γλωσσικής ποικιλίας των ονομάτων που σημαίνουν συναισθήματα, σε έναν περιορισμένο αριθμό κατηγοριών χρησιμοποιώντας μια εμπειρική μέθοδο· η δημιουργία, με άλλα λόγια, ενός μοντέλου ταξινόμησης συναισθημάτων.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που θα ακολουθήσουμε, αναδύθηκε σταδιακά στη δεκαετία του '50 σε Ευρώπη και Αμερική, για να λάβει πιο οριστική μορφή από τη δεκαετία του '80 και εξής. Παρόμοιες έρευνες έχουν διεξαχθεί σε αρκετές χώρες, π.χ. η έρευνα των Schmidt-Atzert και Ströhm στη Γερμανία (1983), των Storm και Storm στον Καναδά (1987), των Shaver, Schwartz, Kirson και O'Connor στις Η.Π.Α. (1987), των Gius, Cozzi και Spagnotto στην Ιταλία (1992), των Church, Katigbak, Reyes και Jensen στις Φιλιππίνες (1998), καθώς και η επαναληπτική έρευνα της Alvarado στις Η.Π.Α. (1998), οι οποίες κατέληξαν στην ταξινόμηση του λεξιλογίου συναισθημάτων των αντίστοιχων γλωσσικών κοινοτήτων.

Στο θεωρητικό μέρος της παρούσας εργασίας αρχικά θα προσδιοριστεί εννοιολογικά ο όρος συναίσθημα (κεφ. 2). Στη συνέχεια θα διερευνηθεί η σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και το συναίσθημα (κεφ. 3). Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο (κεφ. 4) θα παρουσιαστούν οι

εμπειρικές μέθοδοι ταξινόμησης των συναισθημάτων. Ακολουθεί η παρουσίαση ερευνών που αφορούν στην παγκοσμιότητα του συναισθήματος (κεφ. 5), για να εστιάσουμε στη συνέχεια την προσοχή μας στις έρευνες που έχουν διεξαχθεί στον ελληνικό χώρο (κεφ. 6). Ο μεθοδολογικός σχεδιασμός της παρούσας εμπειρικής εργασίας, η οποία υποδιαιρείται σε τρεις επιμέρους ερευνητικές φάσεις, περιγράφεται στο κεφάλαιο 7, ενώ τα αποτελέσματα των τριών επιμέρους ερευνητικών φάσεων αναλύονται στα κεφάλαια 8, 9 και 10 αντίστοιχα. Τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν σε κάθε μια από αυτές, περιέχονται στα παραρτήματα Α, Β και Γ αντίστοιχα. Η συνολική θεώρηση και τα γενικά συμπεράσματα των ερευνών μας συνοψίζονται στο κεφάλαιο 11, όπου επισημαίνονται και δυνατότητες αξιοποίησης των πορισμάτων σε μελλοντικές έρευνες της ψυχολογίας συναισθημάτων στον ελληνόφωνο χώρο.

2. Εννοιολογικός προσδιορισμός του συναισθήματος

Δεν υπάρχει στην ψυχολογική επιστημονική κοινότητα ένας γενικά αποδεκτός κλασικός¹ ορισμός του συναισθήματος. Οι Kleinginna και Kleinginna (1981) συγκέντρωσαν και μελέτησαν 92 ορισμούς, 63 από τους οποίους είχαν διατυπωθεί μέσα στην τελευταία δεκαετία πριν τη σύνταξη του δικού τους άρθρου. Καρπός της συγκριτικής αυτής μελέτης ήταν η διατύπωση ενός νέου ορισμού.

Πολλοί επιστήμονες (βλ. Kleinginna & Kleinginna, 1981, Schmidt-Atzert, 1996, σελ. 19) αξιολογούν την έλλειψη ενός γενικά αποδεκτού κλασικού ορισμού ως ανησυχητική: εξαιτίας της δεν είναι εφικτή η οριοθέτηση του αντικειμένου της ψυχολογίας του συναισθήματος και, επιπλέον, οι γνώσεις που συσσωρεύονται από τη σχετική επιστημονική έρευνα, δεν μπορούν να ενταχθούν σε ένα ενιαίο γνωστικό οικοδόμημα. Οι Meyer, Schützwohl και Reizenzein (1993), αντίθετα, υποστηρίζουν ότι ένας ακριβής ορισμός του συναισθήματος δεν αποτελεί προϋπόθεση της επιστημονικής έρευνας, αλλά θα είναι ο καρπός της. Προς το παρόν κανένας ορισμός δεν μπορεί να θεωρείται οριστικός, αλλά θα πρέπει διαρκώς να τροποποιείται με βάση τα νέα ερευνητικά πορίσματα. Οι παραπάνω ερευνητές θεωρούν, ωστόσο, απαραίτητη τη διατύπωση ενός ορισμού εργασίας (Arbeitsdefinition) στην αρχή κάθε επιστημονικής προσπάθειας, ο οποίος θα είναι διατυπωμένος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να γίνει αποδεκτός από πολλούς επιστήμονες του συγκεκριμένου κλάδου.

Ο ορισμός εργασίας που προτείνουν (σελ. 23), και τον οποίο υιοθετούμε με κάποιες τροποποιήσεις, αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος απαριθμούν είδη συναισθημάτων, επιχειρούν δηλ. να ορίσουν το πλάτος (την έκταση) της έννοιας. Στο δεύτερο μέρος αναφέρουν μερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής της τάξης φαινομένων. Προσπαθούν δηλ. να προσδιορίσουν το βάθος² της έννοιας του συναισθήματος. Συγκεκριμένα:

1. Συναισθήματα είναι η *χαρά*, η *λύπη*, ο *θυμός*, ο *φόβος*, η *συμπόνια*, η *απογοήτευση*, η *ανακούφιση*, η *υπερηφάνεια*, η *ντροπή*, η *ενοχή*, η *ζήλια* κτό.

2. Τα συναισθήματα: α) Είναι παροντικές καταστάσεις του ανθρώπινου ψυχικού βίου (συναισθηματικά επεισόδια) που ποικίλουν ως προς την ποιότητα, την ένταση και τη διάρκεια. β) Είναι ιδιαίτερες εμπειρίες (βιώματα). γ) Αναφέρονται ή κατευθύνονται σε κάτι

¹ Δηλαδή ένας ορισμός που να περιλαμβάνει τα αναγκαία και επαρκή γνωρίσματα, με βάση τα οποία ένα φαινόμενο θα μπορεί να χαρακτηριστεί ως συναίσθημα (Russell, 1991α, Clore & Ortony, 1991).

² Εναλλακτικά χρησιμοποιούν ορισμένοι συγγραφείς τον όρο *ένταση*. Στην παρούσα εργασία, ωστόσο, ο όρος *ένταση* χρησιμοποιείται, για να προσδιορίσει την ισχύ (intensity) ενός συναισθήματος και αντιδιαστέλλεται προς τους όρους *είδος* και *ποιότητα* (quality) που δηλώνουν τις μορφές που μπορεί να λάβει το φαινόμενο του συναισθήματος.

(προθετικότητα). δ) Συχνά συνοδεύονται από χαρακτηριστικούς τρόπους συμπεριφοράς και φυσιολογικές αντιδράσεις του οργανισμού.

Στη συνέχεια αναλύεται ο ορισμός αυτός.

2.1 Το πλάτος της έννοιας «συναίσθημα»

Στο πρώτο μέρος του ορισμού οι Meyer, Schützwohl και Reizenzein σχηματίζουν έναν κατάλογο συναισθημάτων (*χαρά, λύπη, θυμός, φόβος* κτό.), τον οποίο δεν ολοκληρώνουν, αλλά κλείνουν την πρότασή τους με τη φράση *και τα όμοια (κτό)*. Η κατακλείδα αυτή είναι συνήθης στις απαριθμήσεις συναισθημάτων που συναντά κανείς είτε σε εξειδικευμένα έργα είτε σε γενικά λεξικά (π.χ. Μπαμπινιώτης, 1998, σελ. 1714). Όπως παρατηρεί ο Schmidt-Atzert (1996), στην επιστήμη της ψυχολογίας δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός κατάλογος συναισθημάτων, όπως λ.χ. στη χημεία ο κατάλογος των στοιχείων. Η αοριστία αυτή αποτελεί, άλλωστε, αφορμή της παρούσας εργασίας, ένας στόχος της οποίας είναι να διαπιστωθεί για ποια άλλα ονόματα της ελληνικής γλώσσας ισχύει η φράση *και τα όμοια*, η δημιουργία, με άλλα λόγια, ενός ελληνόγλωσσου καταλόγου συναισθημάτων ή, αλλιώς, ενός ελληνόγλωσσου ονοματολογίου συναισθημάτων.

Οι έννοιες *χαρά, λύπη, θυμός, φόβος* κτό. είναι υπώνυμα της έννοιας *συναίσθημα* (βλ. σχήμα 1). Το υπερώνυμο και τα υπώνυμα κατατάσσονται σε μια λογική κλίμακα.

Υπερώνυμο:

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Υπώνυμα:

χαρά λύπη θυμός φόβος κτό.

Σχήμα 1

Ιεράρχηση του λεξιλογικού πεδίου του συναίσθηματος

Τα υπώνυμα συνιστούν το πλάτος της έννοιας *συναίσθημα* και χαρακτηρίζονται στη σχετική βιβλιογραφία είτε ως **είδη** συναισθημάτων είτε ως συναισθηματικές **ποιότητες**.

2.2 Το βάθος της έννοιας «συναίσθημα»

Το δεύτερο σκέλος του ορισμού περιλαμβάνει ορισμένα γνωρίσματα αυτής της τάξης φαινομένων. Η απαρίθμηση γνωρισμάτων δεν είναι εξαντλητική, ώστε να προκύψει ένας κλασικός ορισμός της έννοιας. Αυτό δεν ήταν άλλωστε στην πρόθεση των παραπάνω αναφερόμενων συγγραφέων.

Οι συγγραφείς ορίζουν τα συναισθήματα ως καταστάσεις του *ανθρώπινου* ψυχικού βίου, επειδή επιθυμούν να περιορίσουν το αντικείμενο μελέτης τους στα ανθρώπινα συναισθήματα, και όχι επειδή αποκλείουν την παρουσία συναισθημάτων σε άλλους οργανισμούς, όπως π.χ. στα ζώα.

2.2.1 Συναισθηματικά επεισόδια

Η ζωή κάθε ανθρώπου είναι συνεχής ροή βιωμάτων, συμπεριφοράς και φυσιολογικών³ λειτουργιών του οργανισμού. Στην ακατάπαυστη ροή εντοπίζουμε τα συναισθήματα ή, καλύτερα, τα συγκεκριμένα *συναισθηματικά επεισόδια*. Εισάγουμε, σε αυτό το σημείο, στην ελληνική ορολογία μια νέα ονοματική φράση, για να αποδώσουμε τις αγγλόφωνες *emotional episode* και *emotional event*. Οι ξένοι ερευνητές χρησιμοποιούν την ορολογία αυτή, για να δηλώσουν το εκάστοτε συγκεκριμένο συναισθηματικό περιστατικό που εκτυλίσσεται στον ψυχικό βίο ενός συγκεκριμένου ανθρώπου. Τα συναισθηματικά επεισόδια είναι συγκεκριμένα περιστατικά *χαράς, λύπης, θυμού, φόβου* κτό. Ένα συναισθηματικό επεισόδιο είναι μοναδικό και ανεπανάληπτο. Ο επιστήμονας που θέλει να μελετήσει συναισθηματικά επεισόδια κατά τη γένεση, εξέλιξη και λήξη τους, πρέπει να τα ορίσει χρονικά, πρέπει, επομένως, να θέσει ορισμένες τομές (έστω συμβατικές) στη ροή του χρόνου.

Η έννοια του συναισθηματικού επεισοδίου γίνεται φανερή στο ακόλουθο παράδειγμα. Είναι 10:30 π.μ. και η Μαρία διαβάζει το όνομά της στον κατάλογο επιτυχόντων της Ιατρικής Σχολής Αθηνών· νιώθει να πλημμυρίζει μέσα της από χαρά. Το συγκεκριμένο περιστατικό χαράς είναι μοναδικό και ανεπανάληπτο (μια φορά στη ζωή της η Μαρία θα νιώσει τη χαρά της εισαγωγής της στην Ιατρική Σχολή Αθηνών). Το βίωμα αυτό εκτυλίσσεται στο παρόν και έχει παροδικό χαρακτήρα. Μόλις η Μαρία συνειδητοποιεί την επιτυχία της, νιώθει την πιο έντονη ως τότε χαρά στη ζωή της. Σχεδόν ακαριαία η χαρά της κορυφώνεται. Για τα αμέσως επόμενα λεπτά η Μαρία κατακλύζεται και κυριαρχείται ολοκληρωτικά από το συναίσθημα.

³ Στην παρούσα εργασία ο όρος *φυσιολογικός* αναφέρεται στη φυσιολογία (physiology) του οργανισμού, δηλ. τις οργανικές διαδικασίες ή λειτουργίες (πβ. Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005, σελ. 878) και όχι στην κανονικότητα (normality) της συμπεριφοράς.

Λίγο αργότερα το φαινόμενο αρχίζει να εξασθενεί· η χαρά ατονεί, το συναισθηματικό επεισόδιο λήγει. Ο Ekman (1994α, 1994β) υποστηρίζει ότι ορισμένα είδη συναισθημάτων (ο συγκεκριμένος ερευνητής αναφέρει τη *χαρά*, τη *λύπη*, το *θυμό*, το *φόβο*, την *έκπληξη* και την *αηδία*) χαρακτηρίζονται από ταχύτατη έναρξη και πολύ σύντομη διάρκεια (δευτερόλεπτα, λεπτά).

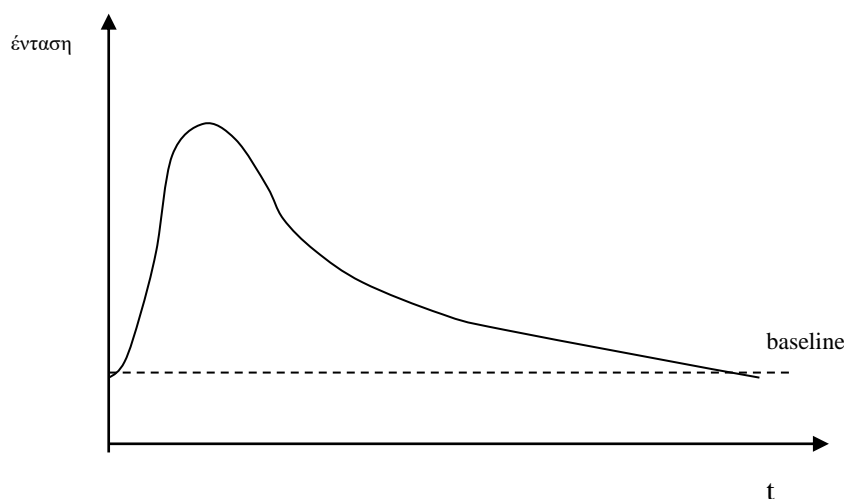
Πιθανόν η Μαρία να βιώσει επανειλημμένα επεισόδια χαράς κατά τη διάρκεια της ημέρας, ίσως κάθε φορά που θα κοινοποιεί σε τρίτους ή θα αναλογίζεται η ίδια την επιτυχία της. Ωστόσο, είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι η Μαρία βιώνει καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας ένα αδιάλειπτο επεισόδιο χαράς (Ekman, 1994β). Βέβαια, συχνά οι άνθρωποι έχουν την εντύπωση ότι ένα συναισθηματικό επεισόδιο διαρκεί ώρες (Frijda, Mesquita, Sonnemans & Van Goozen, 1991). Είναι, ωστόσο, η συσσώρευση σύντομων αλληλοδιαδεχόμενων ομοειδών συναισθηματικών επεισοδίων εκείνη που δημιουργεί την εντύπωση ενός αδιάλειπτου συναισθηματικού επεισοδίου (Ekman, 1994α).

Η υποθετική περιγραφή που προηγήθηκε, στόχο έχει να κάνει πιο παραστατική την εξέλιξη ενός συναισθηματικού επεισοδίου. Είναι ιδωμένη μέσα από τα μάτια ενός «παντογνώστη» εξωτερικού παρατηρητή. Αν η Μαρία είναι ένα άτομο εξοικειωμένο με τη διαδικασία της ενδοσκόπησης, ίσως θα περιέγραφε και η ίδια κάπως έτσι την εξέλιξη του συναισθήματός της· ωστόσο, αυτό θα προϋπέθετε τη μεσολάβηση κάποιου εύλογου χρονικού διαστήματος, αφού έντονο βίωμα και παράλληλη λεκτικά διαφοροποιημένη περιγραφή του από το υποκείμενο που το βιώνει είναι δύσκολο έως ακατόρθωτο εγχείρημα (πβ. Θεοδωροπούλου, 2001, σελ. 37). Από τις παραπάνω σκέψεις προκύπτει ότι στην περιγραφή ενός συναισθηματικού επεισοδίου υπάρχουν πάντα δυο οπτικές γωνίες: αυτή του ατόμου που πράγματι βιώνει τη *χαρά*, τη *λύπη* κτ. και αυτή του εξωτερικού παρατηρητή που στηριζόμενος σε ενδείξεις συμπεραίνει τα συναισθήματα του πρώτου (πβ. Selg & Bauer, 1971, Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2003, σελ. 27).

Κατά τη διάρκεια του συναισθηματικού επεισοδίου της Μαρίας η συναισθηματική **ποιότητα** (δηλ. η *χαρά*) παρέμεινε σταθερή, ενώ αυτό που μεταβλήθηκε στην πορεία του χρόνου ήταν η **έντασή** της. Αυτό αποτυπώνεται στο σχήμα 2.

Εκτός από την ποιότητα και την ένταση τα συναισθήματα ποικίλουν ως προς τη **διάρκειά** τους. Αρκετοί ερευνητές χρησιμοποιούν τον όρο *emotion*, προκειμένου να δηλώσουν τα συναισθήματα σύντομης διάρκειας (όπως το περιστατικό χαράς της Μαρίας) (Davidson & Ekman, 1994). Στα «εφήμερα» συναισθήματα αποδίδουν οι Meyer, Schützwohl και Reizenzein το κατηγορημα *κατάσταση* (ο σχετικός γερμανικός όρος είναι *Zustand*, ενώ ο αντίστοιχος αγγλικός, *state*) σε αντιδιαστολή προς τον όρο *ιδιότητα* (στη γερμανική γλώσσα, *Eigenschaft*, στην αγγλική, *trait*) που δηλώνει ένα μονιμότερο και σταθερότερο στην πορεία του χρόνου γνώρισμα της προσωπικότητας. Παλαιότερα χρησιμοποιούνταν στη

γερμανική γλώσσα ο όρος *Affekt*, για να δηλώσει τα σύντομα και έντονα συναισθήματα (Schmidt-Atzert, 1996). Στην ελληνική γλώσσα τα έντονα συναισθήματα ονομάστηκαν *αψιθυμίες*, *αψικαρδίες*, *πάθη* ή *συγκινήσεις* (Βορέας, 1933, Σακελλαρίου, 1947, Τομασίδης, 1982, Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2003).

Σχήμα 2

Η μεταβολή της έντασης του συναισθήματος στο χρόνο

Προκειμένου για συναισθηματικές καταστάσεις με μικρότερη ένταση, λίγες μεταβολές και μεγαλύτερη διάρκεια (π.χ. ώρες, ημέρες, πβ. Ekman, 1994β) χρησιμοποιείται στην ψυχολογία ο όρος *διάθεση* (στην αγγλική γλώσσα χρησιμοποιείται ο όρος *mood*, ενώ στη γερμανική ο όρος *Stimmung*). Για να χρησιμοποιήσουμε τη μεταφορά της μορφής και του πλαισίου, οι διαθέσεις αποτελούν το γενικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίσσονται πιο εφήμερα συναισθήματα (πβ. Thayer, 1996). Αν π.χ. στην οικογένεια της Μαρίας υπάρχει ένα σοβαρό πρόβλημα υγείας, τότε η χαρά της επιτυχίας της θα μετριαστεί μέσα στο πλαίσιο της μελαγχολικής διάθεσης.

Για συναισθήματα που έχουν ακόμη μεγαλύτερη διάρκεια (π.χ. χρόνια) και χαρακτηρίζουν τη σχέση ενός ατόμου απέναντι σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, αντικείμενο ή ιδέα χρησιμοποιήθηκε στην αγγλική γλώσσα ο όρος *sentiment* ή *emotional attitude* (Lazarus, 1991, σελ. 46-47, Frijda, 1994, σελ. 64-65), ενώ στη γερμανική ο όρος *Gefühlshaltung* (Traxel & Heide, 1961). Ο Τομασίδης (1982, σελ. 498) παρατηρεί ότι ο όρος *sentiment* χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην ψυχολογία από τον Shand (1920). Τα πιο χαρακτηριστικά μακρόχρονα συναισθήματα είναι η *αγάπη* και το *μίσος*.

Για να καταστεί πιο σαφής η τριπλή διάκριση του συναισθήματος με βάση τη χρονική του διάρκεια, παραθέτουμε τη σχετική παρατήρηση του Ekman (2003): «Η ερωτική και η γονική αγάπη έχουν μεγαλύτερη διάρκεια από τα συναισθήματα. Μπορεί κάποιες στιγμές να αισθάνομαι

χαρούμενος, ανήσυχος, έκπληκτος ή και οργισμένος με την κόρη μου, αλλά η αγάπη παραμένει. Πρόκειται για έναν δεσμό⁴ και όχι μια ευμετάβλητη συναισθηματική κατάσταση. Παράλληλα υπάρχει και η διάθεση, η οποία μπορεί να διαρκέσει μερικές ώρες· λιγότερο δηλαδή από τον δεσμό, αλλά περισσότερο από το συναίσθημα». Ο συγκεκριμένος επιστήμονας αποφεύγει να χρησιμοποιήσει τον όρο *συναισθήματα*, προκειμένου να αναφερθεί στην *αγάπη* ή στις *διαθέσεις*. Τον χρησιμοποιεί, για να δηλώσει αποκλειστικά και μόνο τις σύντομες και ευμετάβλητες ψυχικές καταστάσεις. Στην επιλογή του αυτή δεν τον ακολουθούν όλοι οι αγγλόφωνοι ψυχολόγοι: έτσι π.χ. οι Fehr και Russell (1991) διερευνούν την *αγάπη* ως *συναίσθημα*. Θεωρούμε ότι στην ελληνική γλώσσα ο όρος *συναίσθημα* είναι αρκετά ευρύς, ώστε να περιλαμβάνει στους κόλπους του τόσο τις σύντομες συναισθηματικές καταστάσεις, όσο και τις διαθέσεις και τις μονιμότερες συναισθηματικές τοποθετήσεις (*sentiments*). Ως προς αυτό το θέμα πολύτιμες θα αποδειχθούν οι πληροφορίες που θα συλλεχθούν στα πλαίσια της παρούσας ερευνητικής εργασίας.

Η μονιμότητα και σταθερότητα ορισμένων συναισθημάτων θυμίζει τη μονιμότητα και σταθερότητα των ιδιοτήτων της προσωπικότητας (*trait*). Ας σημειωθεί ότι ορισμένες ιδιότητες της προσωπικότητας αναφέρονται στην *προδιάθεση* (*disposition*) που έχουν οι άνθρωποι να αντιδρούν με συγκεκριμένα συναισθήματα, π.χ. οξύθυμος, οργίλος, δειλός, ψύχραιμος, ζηλιάρης, φθονερός, χαϊρέκακος κλπ. Ο όρος *προδιάθεση* χρησιμοποιείται και σε άλλο γλωσσικό πλαίσιο. Με αναφορά στο παραπάνω παράδειγμά μας, μπορούμε να πούμε ότι η διαπίστωση της επιτυχίας δημιουργεί στη Μαρία την *προδιάθεση* να αντιδρά με επανειλημμένα περιστατικά χαράς (πβ. Meyer, Schützwohl & Reisenzein, 1993).

Συνοψίζοντας, στο εξής θα χρησιμοποιούμε την ονομαστική φράση *συναισθηματικό επεισόδιο* ως τεχνικό όρο, για να δηλώνουμε συγκεκριμένα περιστατικά *χαράς, λύπης, θυμού, μελαγχολίας, αγάπης, μίσους* κτό. Η επιστημονική μελέτη ενός συναισθηματικού επεισοδίου προϋποθέτει σαφείς τομές στη ροή του χρόνου και ποικιλία μεθόδων, ώστε να ξεπεραστεί ο υποκειμενισμός της ενδοσκόπησης. Αντίθετα, οι όροι *εμπειρία* και *βίωμα* αντανακλούν την οπτική γωνία του ατόμου που χαιρέται, λυπάται, θυμώνει, μελαγχολεί, αγαπά, μισεί κτό. και παραπέμπουν σε μια φαινομενολογική⁵ προσέγγιση του συναισθήματος.

2.2.2 Το συναίσθημα ως βίωμα

Το συναίσθημα είναι πάντοτε συναίσθημα ενός συγκεκριμένου ανθρώπου, είναι προσωπική *εμπειρία, βίωμα* (στην αγγλική γλώσσα *experience*, στη γερμανική *Erlebnis*).

⁴ Ο Έλληνας μεταφραστής επέλεξε τον όρο *δεσμός*, προκειμένου να αποδώσει στα ελληνικά την έννοια του *sentiment*.

⁵ Η φαινομενολογία είναι μια μέθοδος μελέτης των φαινομένων, τα οποία αντιμετωπίζονται ως συνειδητές εμπειρίες χωρίς την επίκληση θεωριών σχετικών με την ερμηνεία τους, τις αιτίες τους ή άλλες εκ των προτέρων παραδοχές (πβ. Husserl, 1913, Pfänder, 1922/1930, Sartre, 1948, Hillman, 1960, Heller, 1980). Σύμφωνα με τη φαινομενολογία «η επιστημονική μελέτη της άμεσης εμπειρίας είναι η βάση της ψυχολογίας» (Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005, σελ. 860).

Η χαρά, η λύπη, ο φόβος, ο θυμός δεν μπορούν να νοηθούν ανεξάρτητα από το υποκείμενο που τα νιώθει (αλλιώς: *αισθάνεται*). Μόνο το «εγώ», ο εσωτερικός παρατηρητής, έχει άμεση πρόσβαση σε αυτά, επομένως το συναίσθημα είναι, αρχικά, μια «μοναχική» εμπειρία. Τη φευγαλέα αυτή ψυχική κίνηση κατορθώνει να «κινηματογραφήσει» ο Στρατής Μυριβήλης στο ακόλουθο απόσπασμα από το διήγημα *Η μυστική παπαρούνα*: «...Τρεμουλιάζω από ευτυχία. Νιώθω τα τρυφερά πέταλα στις ρώγες των δαχτύλων. Είναι μια αναπάντεχη χαρά της αφής. Μέσα στο χέρι μου μυρμιδίζει μια γλυκιά ανατριχίλα. Ανεβαίνει ως τη ράχη. Είναι σαν να πεταλουδίζουν πάνω στην επιδερμίδα τα ματόκλαδα μιας αγαπημένης γυναίκας.[...] Ας μπορούσα να κάμω μια μεγάλη φωταψία... Να κρεμάσω παντού σημαίες και στεφάνια! Άναψα στο λυχνάρι τέσσερα φυτίλια και τώρα πασχίζω να χωρέσω εδώ μέσα, μέσα σε μια τόσο μικρή γούβα, μια τόσο μεγάλη χαρά. Η ψυχή μου χορεύει σαν μεγάλη πεταλούδα...»

Την υποκειμενική διάσταση του συναισθήματος, το συναίσθημα ιδωμένο από την οπτική γωνία του υποκειμένου, αποδώσαμε στον ορισμό εργασίας με τη λέξη *εμπειρία* (ή *βίωμα*). Στην αγγλική και στη γερμανική γλώσσα η υποκειμενική διάσταση του συναισθήματος αποδίδεται με τους όρους *feeling* και *Gefühl* αντίστοιχα, ενώ η λέξη *emotion* έχει ευρύτερη έννοια, τουλάχιστον στα πλαίσια της επιστημονικής ορολογίας. Ο επιστημονικός όρος *emotion* περιλαμβάνει τόσο την υποκειμενική διάσταση του συναισθήματος (*feeling* / *Gefühl*) όσο και τις χαρακτηριστικές σκέψεις, τους τρόπους συμπεριφοράς και τις φυσιολογικές αντιδράσεις του οργανισμού που συνήθως συνοδεύουν το συναισθηματικό βίωμα (πβ. Lang, 1988, Scherer, 1990, σελ. 14-15, Schneider, 1990, σελ. 406, Ulich, 1992, σελ. 32, Meyer, Schützwohl & Reisenzein, 1993, σελ. 29, Music, 2001, σελ. 4). Στην ελληνική γλώσσα η διαφοροποίηση αυτή δε γίνεται. Ο όρος *συναίσθημα* χρησιμοποιείται τόσο για την περιγραφή μιας προσωπικής εμπειρίας όσο και ως επιστημονικός όρος⁶.

⁶ Ωστόσο, στην ελληνική μετάφραση του βιβλίου των Oatley και Jenkins (2004), η Μπ. Ντάβου που ήταν μια από τις μεταφράστριες και είχε την επιστημονική επιμέλεια του έργου, προτίμησε να αποδώσει τον αγγλικό όρο *emotion* με την ελληνική λέξη *συγκίνηση*. Έτσι, με τον όρο *συναίσθημα* αποδίδει τον αγγλικό όρο *feeling*. Θεωρούμε ότι η λέξη *συγκίνηση* δεν είναι τόσο κατάλληλη για την απόδοση του *emotion* για λόγους που θα αποσαφηνιστούν σε μεταγενέστερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας (βλ. σελ. 149).

2.2.3 Προθετικότητα

Στο παράδειγμα της Μαρίας έγινε φανερό ένα ακόμη γνώρισμα των συναισθημάτων: τα συναισθήματα κατευθύνονται ή αναφέρονται σε κάτι. Το χαρακτηριστικό τους αυτό αποκαλείται *προθετικότητα (intentionality)*. Ο όρος προθετικότητα προτάθηκε από τον Brentano (Hergenhahn, 2000). Με τον όρο αυτό ο Brentano εννοούσε ότι κάθε ψυχική λειτουργία (π.χ. η αντίληψη, η μνήμη, το συναίσθημα) έχει ως περιεχόμενο ένα αντικείμενο φυσικό ή νοητό. Για παράδειγμα η χαρά της Μαρίας σχετιζόταν με τη διαπίστωση της επιτυχίας της, δηλαδή με την αντίληψη μιας εξωτερικής κατάστασης. Άλλα συναισθήματα σχετίζονται με μια εσωτερική κατάσταση του υποκειμένου, π.χ. με μια υποθετική σκέψη. Ο διαβάτης που περπατά νύχτα στο σκοτεινό σοκάκι, φοβάται, γιατί σκέφτεται ότι ανά πάσα στιγμή θα μπορούσε κάποιος να του επιτεθεί.

Υπάρχουν περιπτώσεις όπου αναδύονται συναισθήματα χωρίς εμφανές αντικείμενο αναφοράς. Κάποιος αισθάνεται θλιμμένος, χωρίς να μπορεί να συσχετίσει τη συναισθηματική του κατάσταση με ένα γεγονός ή μια σκέψη. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι στην περίπτωση αυτή το σημείο αναφοράς είναι υποσυνείδητο.

2.2.4 Φυσιολογικές αντιδράσεις του οργανισμού και συμπεριφορά

Στην περίπτωση του συναισθήματος παρατηρούμε περισσότερο από ό,τι σε άλλα ψυχικά φαινόμενα τη στενή διασύνδεσή του με φυσιολογικές αλλαγές που κατευθύνονται από το νευρικό σύστημα⁷: κοκκινίζουμε ή χλομιάζουμε, τα χέρια μας ιδρώνουν, η καρδιά χτυπάει γρήγορα. Οι διασυνδέσεις αυτές διερευνώνται στα πλαίσια της βιοψυχολογίας.

2.2.4.1 Η βιολογική βάση του συναισθήματος

Σταθμός στη βιολογική προσέγγιση του συναισθήματος υπήρξε το άρθρο του William James *What is an emotion?* (1884). Σύμφωνα με τον James, ισχυριζόμαστε πως νιώθουμε *έκπληξη, περιέργεια, αγαλλίαση, φόβο, θυμό, πόθο, λαιμαργία* κτό. (1884, σελ. 189), όταν συνειδητοποιούμε ότι τα **σπλάχνα** μας και οι **μυς** μας (δηλαδή το περιφερικό νευρικό σύστημα) αντιδρούν με προκαθορισμένο και χαρακτηριστικό τρόπο με αφορμή συγκεκριμένα εξωτερικά ερεθίσματα. Τη στιγμή που ο εγκεφαλικός φλοιός ενημερώνεται (μέσω των προσαγωγών νεύρων) για τις σωματικές αλλαγές που προκλήθηκαν, ο άνθρωπος

⁷ Αναφορικά με το νευρικό σύστημα ακολουθούμε τη διάκριση των Kandel και Kupfermann (2000): το νευρικό σύστημα διακρίνεται σε *κεντρικό* (εγκέφαλος και νωτιαίος μυελός) και *περιφερικό*. Το

νιώθει ένα συναίσθημα, π.χ.: νιώθω ότι μου ανεβαίνει το αίμα στο κεφάλι, είμαι έτοιμος να εκραγώ, επομένως συμπεραίνω από την παρουσία των συγκεκριμένων σωματικών συμπτωμάτων ότι είμαι θυμωμένος. Έτσι, κατά τον James, το συναισθηματικό βίωμα έπεται της σωματικής αντίδρασης και ταυτίζεται με την αντίληψη (που λαμβάνει χώρα στον εγκεφαλικό φλοιό) των σωματικών (σπλαχνικών και μυϊκών) αντιδράσεων⁸. Ο James υποστήριξε ότι σε συγκεκριμένες ονομασίες συναισθημάτων⁹ αντιστοιχούν συγκεκριμένα «σύνδρομα» σπλαχνικών και μυϊκών αντιδράσεων. Η σκέψη αυτή συνηγορούσε υπέρ της έρευνας για τον προσδιορισμό της ταυτότητας των «συνδρόμων» αυτών.

Κριτική στην παραπάνω θεωρία άσκησε ο Αμερικανός φυσιολόγος W.B. Cannon (1927, 1929, 1931), ο οποίος υποστήριξε ότι οι σπλαχνικές διαδικασίες δε διαφοροποιούνται ανάλογα με το συναίσθημα, αλλά έχουν γενικό χαρακτήρα: δηλαδή, οι ίδιες φυσιολογικές αλλαγές απαντούν σε διάφορα είδη συναισθημάτων. Μια χαρακτηριστική τέτοια περίπτωση είναι η αντιμετώπιση από τον οργανισμό καταστάσεων έκτακτης ανάγκης. Τότε ενεργοποιείται το συμπαθητικό νευρικό σύστημα που προετοιμάζει τον οργανισμό για γοργή δράση (επίθεση ή φυγή) με μια σειρά από φυσιολογικές αλλαγές, όπως επιτάχυνση του καρδιακού ρυθμού, αύξηση της αρτηριακής πίεσης, αυξημένη τροφοδότηση των σκελετικών μυών και της κεφαλής με αίμα, μεταβολισμό γλυκογόνων και λιπών που έχουν ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση ενέργειας κ.ά. Οι αλλαγές αυτές επιτυγχάνονται μέσω δυο οδών: είτε μέσω νευρικής μεταβίβασης της πληροφορίας είτε με έμμεσο τρόπο χάρη στην έκκριση κατεχολαμινών (αδρεναλίνης και νοραδρεναλίνης) από το μυελό των επινεφριδίων (ο οποίος νευρώνεται από το συμπαθητικό νευρικό σύστημα) (Birbaumer & Schmidt, 1991, σελ. 176 και 444).

Η αντιπαράθεση των δυο θεωριών έδωσε ώθηση στην έρευνα σχετικά με τη διαφοροποίηση των φυσιολογικών λειτουργιών του οργανισμού ενόσω εκτυλίσσονται διαφορετικά συναισθήματα (Wolf & Wolff, 1943, 1947, Ax, 1953, Roberts & Weerts, 1982). Ωστόσο, η συνολική θεώρηση των σχετικών ερευνών οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα πορίσματα είναι αντιφατικά: για το λόγο αυτό είναι προτιμότερο να θεωρήσουμε ότι το ερώτημα για την ύπαρξη ή μη χαρακτηριστικών φυσιολογικών αντιδράσεων για κάθε είδος συναισθήματος παραμένει ακόμη ανοιχτό (Schneider, 1990). Συμπερασματικά, ο Lang

περιφερικό νευρικό σύστημα διακρίνεται σε *σωματικό* και *αυτόνομο*. Το *αυτόνομο* νευρικό σύστημα διακρίνεται σε *συμπαθητικό*, *παρασυμπαθητικό* και *εντερικό* (σελ. 627).

⁸ Μια παρόμοια θεωρία διατύπωσε, ανεξάρτητα από τον James, ο Δανός ψυχολόγος C.G. Lange (1885, 1887). Επειδή οι δυο θεωρίες παρουσιάζουν μεγάλη ομοιότητα, αναφέρονται στη σχετική βιβλιογραφία ως θεωρία των James-Lange.

⁹ «Surprise, curiosity, rapture, fear, anger, lust, greed, and the like, become then the names of the mental states with which the person is possessed. The bodily disturbances are said to be the “manifestation” of these several emotions, their “expression” or “natural language”; and these emotions themselves, being so strongly characterised both from within and without, may be called the *standard* emotions.» (James, 1884, σελ. 189)

(1988) παρατηρεί ότι οι συναισθηματικές αντιδράσεις σε ένα μεγάλο μέρος τους συσχετίζονται με διέγερση του συμπαθητικού νευρικού συστήματος· ωστόσο, σε ορισμένες φοβικές αντιδράσεις, όπως π.χ. ο φόβος στη θέα αίματος ή ενός ακρωτηριασμού, μπορεί να υπερισχύσει το παρασυμπαθητικό νευρικό σύστημα (Sartory, 1981, σελ. 217). Επιπλέον, η κατάθλιψη, η σεξουαλικότητα και η ευχάριστη χαλάρωση συσχετίζονται με τη διέγερση της παρασυμπαθητικής μοίρας του νευρικού συστήματος.

Ο Cannon (ό.π.) υποστήριξε ότι προτεραιότητα κατά την εκτύλιξη ενός συναισθηματικού επεισοδίου έχει το κεντρικό νευρικό σύστημα. Θεωρούσε ότι τα συναισθήματα οφείλονται σε αλληλεπιδράσεις φλοιικών και διεγκεφαλικών δομών: συγκεκριμένα, από πειράματα με γάτες ο εν λόγω ερευνητής και ο συνεργάτης του, Bard, συμπέραναν ότι ο υποθάλαμος και ο θάλαμος δίνουν τις συντονισμένες κινητικές εντολές που ρυθμίζουν τα περιφερικά στοιχεία του συναισθήματος και παρέχουν στο φλοιό τις πληροφορίες που απαιτούνται για τη συνειδητή αντίληψη των συναισθημάτων (Kandel & Kupfermann, 2000).

Από τη μέχρι τώρα διεξαχθείσα έρευνα σε πειραματόζωα και στον άνθρωπο επιβεβαιώνεται ότι διάφορες δομές του εγκεφάλου παίζουν σημαντικό ρόλο στην εκτύλιξη συναισθηματικών επεισοδίων. Συγκεκριμένα, η εγκεφαλική δομή που καλείται **αμυγδαλή** είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για την ανίχνευση αρνητικών ερεθισμάτων και σχετίζεται με τα συναισθήματα του φόβου και του θυμού (Blanchard & Blanchard, 1988, Lavond, Kim & Thompson, 1993, Aggleton & Young, 2000). Ο ηλεκτρικός ερεθισμός του **υποθαλάμου** προκαλεί αντιδράσεις του περιφερικού νευρικού συστήματος (αυτόνομου και σωματικού), οι οποίες είναι χαρακτηριστικές του συναισθήματος του θυμού (Hess, 1954, Flynn, 1973, Karli και συνεργάτες, 1974, Kandel & Kupfermann, 2000). Το **διάφραγμα** (septum) λειτουργεί ως κέντρο ευχαρίστησης και ηδονής (pleasure center) (Olds & Milner, 1954, Delgado, 1971, Ploog, 1990, Παναγής, 2002). Η αμυγδαλή, ο υποθάλαμος και το διάφραγμα αποτελούν μέρη ενός ευρύτερου υποθετικού εγκεφαλικού νευρικού κυκλώματος που μεταξύ άλλων είναι υπεύθυνο για τα συναισθήματα, του επονομαζόμενου **μεταιχμιακού συστήματος**¹⁰ (βλ. σχετικά Birbaumer & Schmidt, 1991, σελ. 254, Παναγής, 2002, σελ. 41).

Εξάλλου, αρκετές έρευνες (Rossi & Rosadini, 1967, Terzian, 1964, Sackheim και συνεργάτες, 1982, Machleidt, Gutjahr & Mügge, 1989, Davidson και συνεργάτες, 1990, Davidson, 1993) στηρίζουν την υπόθεση ότι τα δυο **εγκεφαλικά ημισφαίρια** διαφοροποιούνται ως προς τη συναισθηματική λειτουργία: συγκεκριμένα, αλληλοελέγχονται (Springer & Deutsch, 1998). Όταν για κάποιο λόγο (π.χ. μερική καταστροφή εξαιτίας ενός εγκεφαλικού επεισοδίου) εκλείπει η ανασταλτική δράση του ενός, κυριαρχεί η ιδιαιτερότητα του άλλου. Συγκεκριμένα, όταν εκλείπει η ανασταλτική δράση του αριστερού ημισφαιρίου,

¹⁰ Το μεταιχμιακό σύστημα ονομάζεται επίσης *στεφανιαίο* ή *δρεπανοειδές* σύστημα.

υπερισχύουν οι αρνητικές συναισθηματικές αντιδράσεις, ενώ, όταν εκλείπει η ανασταλτική δράση του δεξιού ημισφαιρίου, υπερσχύουν οι θετικές συναισθηματικές αντιδράσεις. Με άλλα λόγια, το αριστερό ημισφαίριο «εξειδικεύεται» στα θετικά συναισθήματα, ενώ το δεξίο στα αρνητικά.

Ύστερα από τις θεωρίες των James – Lange και Cannon – Bard σημαντικό σταθμό αποτέλεσε η θεωρία των δυο παραγόντων των Schachter και Singer (1962), η οποία ενσωματώνει στοιχεία της βιολογικής και της γνωστικής ψυχολογίας. Συγκεκριμένα, οι δυο ερευνητές υποθέτουν ότι το συναισθηματικό βίωμα είναι συνάρτηση δυο παραγόντων: της γενικής διέγερσης του αυτόνομου νευρικού συστήματος και της ερμηνείας (attribution) που δίνει το υποκείμενο στη διέγερση αυτή. Η περιφερική φυσιολογική διέγερση καθορίζει την **ένταση** του συναισθήματος, αλλά η γνωστική επεξεργασία των πληροφοριών είναι εκείνη που αποφασίζει για την **ποιότητα** (το είδος) του συναισθήματος. Σε ένα πολύ γνωστό πείραμά τους οι Schachter και Singer (1962) χορήγησαν σε εθελοντές διάλυμα αδρεναλίνης¹¹, μια ουσία η οποία διεγείρει το συμπαθητικό νευρικό σύστημα (π.χ. προκαλεί επιτάχυνση του καρδιακού ρυθμού). Ορισμένα ερευνητικά υποκείμενα είχαν ενημερωθεί για τις παρενέργειες της χορηγηθείσας ουσίας (ενημερωμένα ερευνητικά υποκείμενα), ενώ άλλα όχι. Στη συνέχεια τα ερευνητικά υποκείμενα μοιράστηκαν σε δυο πειραματικές συνθήκες: η πρώτη είχε σχεδιαστεί έτσι, ώστε να προκαλεί ευφορία, ενώ η δεύτερη κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να προκαλεί θυμό. Παρατηρήθηκε ότι τα ενημερωμένα ερευνητικά υποκείμενα δεν ερμήνευσαν τα σωματικά συμπτώματα που προκάλεσε η ένεση αδρεναλίνης ως ένδειξη μιας συναισθηματικής κατάστασης· αντίθετα, τα ερευνητικά υποκείμενα που δεν είχαν ενημερωθεί ή είχαν λάβει εσφαλμένες πληροφορίες, ερμήνευσαν τα σωματικά συμπτώματα ως ένδειξη ευφορίας (στην πειραματική συνθήκη που είχε σχεδιαστεί με σκοπό να διασκεδάσει τα ερευνητικά υποκείμενα) ή θυμού (στην πειραματική συνθήκη που είχε σχεδιαστεί με σκοπό να εκνευρίσει τα ερευνητικά υποκείμενα). Το συγκεκριμένο πείραμα δέχθηκε έντονη κριτική και μάλιστα τα πορίσματά του δεν επιβεβαιώθηκαν από μεταγενέστερες έρευνες· έδωσε, ωστόσο, νέα τροπή στην έρευνα, εφόσον επέτρεψε τη συνεξέταση των γνωστικών διεργασιών κατά την εκτύλιξη συναισθηματικών επεισοδίων. Θα πρέπει να τονιστεί ότι ούτε οι γνωστικές διεργασίες (Mandler, 1980, σελ. 226) ούτε τα συναισθήματα (Berridge & Winkielman, 2003) είναι απαραίτητως συνειδητά.

Τα τελευταία χρόνια οι θεωρίες και τα πρότυπα με τα οποία επιχειρείται η περιγραφή και ερμηνεία του φαινομένου του συναισθήματος, γίνονται ολοένα συνθετότερα σε μια προσπάθεια των επιστημόνων να συμπεριλάβουν όσο το δυνατόν περισσότερα από τα πορίσματα της μέχρι τώρα διεξαχθείσας έρευνας (Gray, 1986, 1991, LeDoux, 1993, Davidson & Irwin, 1999, Phillips

¹¹ Οι Schachter και Singer συνέχισαν την παράδοση πειραμάτων χορήγησης αδρεναλίνης του Maraβόν (1924) και των Landis και Hunt (1932).

και συνεργάτες, 2003, Damasio, 1994, 2003). Το συναίσθημα αντιμετωπίζεται ως ένα σύνθετο φαινόμενο, με συστατικά στοιχεία που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και εντοπίζονται τόσο στο περιφερικό όσο και στο κεντρικό νευρικό σύστημα (Kandel & Kupfermann, 2000). Ο Schmidt-Atzert (1996, σελ. 173) κάνοντας έναν απολογισμό της βιοψυχολογικής έρευνας, την παρομοιάζει με ένα συναρμολογούμενο παιχνίδι που αποτελείται από πολλά κομμάτια· ακόμη δεν γνωρίζουμε πώς ενώνονται τα κομμάτια αυτά μεταξύ τους· γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι μας λείπουν πολλά κομμάτια του παιχνιδιού.

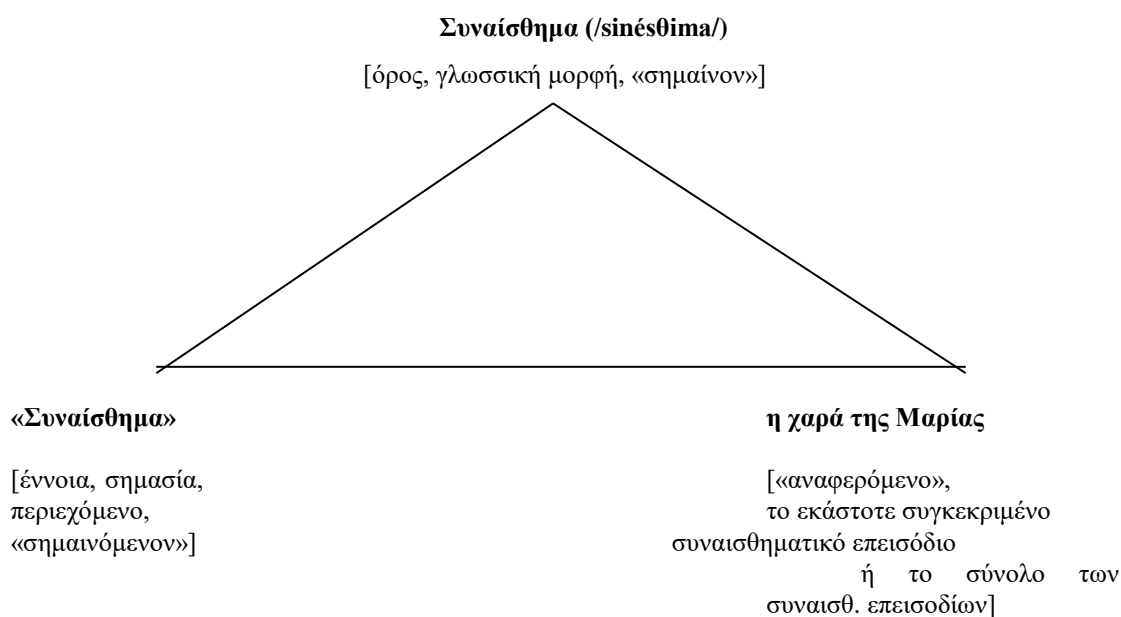
2.2.4.2 Η εκδήλωση του συναισθήματος

Το βίωμα εκδηλώνεται συνήθως και γνωστοποιείται στους άλλους στο επίπεδο της συμπεριφοράς (βλ. Darwin 1872/1998). Η έκφραση του προσώπου, οι κινήσεις και η στάση του σώματος ενημερώνουν τους συνανθρώπους μας για τη συναισθηματική μας κατάσταση. Αλλά και ευρύτερες ενότητες συμπεριφοράς, όπως η φυγή στην περίπτωση του φόβου ή η επιθετικότητα στην περίπτωση του θυμού, εντάσσονται στη συμπεριφορική διάσταση του συναισθήματος. Η μη-λεκτική εκδήλωση του συναισθήματος υπερβαίνει τη στοχοθεσία της παρούσας εργασίας. Ορισμένες αναφορές που σχετίζονται άμεσα με το θέμα μας θα γίνουν στο κεφάλαιο 5. Το θέμα αναλύεται πολύπλευρα και με διεισδυτικό τρόπο στο έργο της Ε. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη (1998).

Μέσο εκδήλωσης των συναισθημάτων μας αποτελεί και η γλωσσική έκφραση (Lang, 1988). Οι σχετικές λεκτικές αντιδράσεις περιλαμβάνουν αλλαγές στον τόνο της φωνής, τη χρήση επιφωνημάτων, επικλήσεις (π.χ. η έκκληση σε βοήθεια στην περίπτωση του φόβου), ύβρεις (π.χ. στην περίπτωση του θυμού) και περιγραφές της εσωτερικής κατάστασης του υποκειμένου, μια γεύση των οποίων πήραμε από το απόσπασμα του Μυριβήλη. Για το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος θα γίνει εκτενής αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο (κεφ. 3).

2.3 Το σημειακό τρίγωνο

Επιχειρήσαμε μέχρι τώρα να προσδιορίσουμε το πλάτος και το βάθος της έννοιας *συναίσθημα* από την επιστημονική οπτική γωνία της ψυχολογίας. Είναι φανερό ότι η έννοια δεν ταυτίζεται ούτε με το σύμβολο που την αντιπροσωπεύει (δηλ. τη λέξη) ούτε με τα συγκεκριμένα συναισθηματικά επεισόδια, των οποίων αποτελεί νοητικό απόσταγμα. Επειδή στην παρούσα εργασία η τριπλή διάκριση ανάμεσα σε όνομα – έννοια – φαινόμενο (συναισθηματικό επεισόδιο) είναι κεντρικής σημασίας, παραθέτουμε ένα σχήμα που την κάνει πιο παραστατική (βλ. σχήμα 3).

Σχήμα 3

Το σημειακό τρίγωνο

Πρόκειται για το σημειακό τρίγωνο, τα στοιχεία του οποίου ανάγονται στους Στωικούς ή ακόμη παλαιότερα (Μπαμπινιώτης, 1980). Στην κορυφή του τριγώνου βρίσκεται ο γλωσσικός τύπος ως οπτική (συναίσθημα) ή ως ακουστική εικόνα (διαδοχή φωνημάτων: /sinésθima/). Ο γλωσσικός τύπος αντιπροσωπεύει μια έννοια, η οποία απαντά τόσο στη φυσική γλώσσα όσο και στην επιστημονική ορολογία (αριστερή γωνία τριγώνου). Στην παρούσα εργασία θα χρησιμοποιείται πλάγια γραφή, για τη δήλωση της μορφολογικής ή / και εννοιολογικής διάστασης της λέξης, προκειμένου να αποφευχθεί η διαρκής χρήση εισαγωγικών.

Ήδη παρατηρήσαμε ότι για τον επιστημονικό ορισμό της έννοιας δεν υπάρχει προς το παρόν ομοφωνία. Ένας κλασικός ορισμός θα έπρεπε να συγκεντρώνει τα αναγκαία και επαρκή χαρακτηριστικά με βάση τα οποία συγκεκριμένες ενότητες του ανθρώπινου ψυχοσωματικού βίου θα εντάσσονταν έγκυρα σε αυτήν την επιστημονική κατηγορία.

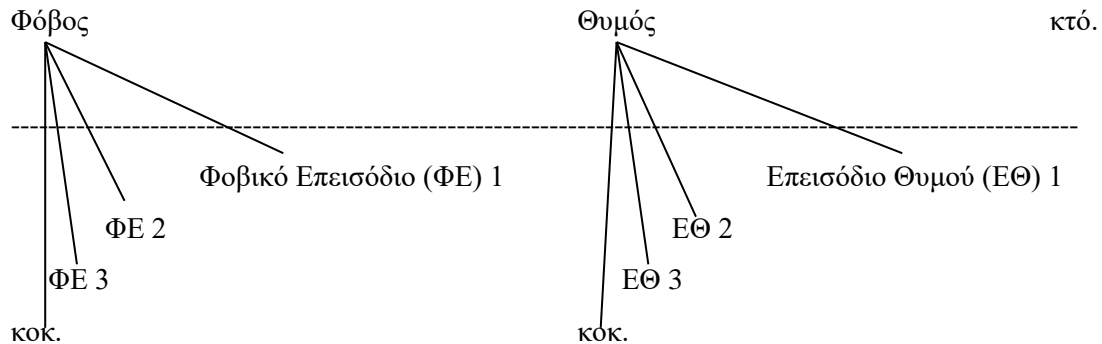
Κάθε ορισμός μοιάζει να αδυνατεί να αποτυπώσει τη χαρακτηριστική εκείνη «αίσθηση» που αφήνει σε κάθε άνθρωπο το συναισθηματικό βίωμα, αδυνατεί να αποτυπώσει το «άρωμα» του συναισθήματος. Αυτό είναι αναμενόμενο, εφόσον καμιά περιγραφή ενός φαινομένου δεν μπορεί να ταυτιστεί με το φαινόμενο αυτό καθαυτό (Clore & Ortony, 1988). Το μόνο είδος ορισμού που διατηρεί το χαρακτηριστικό «άρωμα», είναι ο δεικτικός ορισμός. Π.χ. συναίσθημα είναι η εσωτερική κατάσταση που δημιουργείται στον αναγνώστη του ακόλουθου αποσπάσματος (Κ. Χατζόπουλος): «Πέρασες και είχες στα μαλλιά/ ρόδα και φως και είχες στο χέρι/ κρίνα λευκά και στάχια απ' τον αγρό·/ και σε είδα και είπα κι έφτασε/ το καλοκαίρι». Συναίσθημα είναι αυτό που νιώθει ο ακροατής ειδησεογραφικού δελτίου, όταν

ακούει: «Τουρκικά μαχητικά αεροσκάφη βομβαρδίζουν αυτή τη στιγμή ελληνική βραχονησίδα». Συναίσθημα ήταν αυτό που ένιωσε η Μαρία τη στιγμή που διάβασε το όνομά της στον κατάλογο των επιτυχόντων. Τα συγκεκριμένα συναισθηματικά επεισόδια, τα φαινόμενα αυτά καθαυτά, καταλαμβάνουν τη δεξιότερη γωνία του σημειακού τριγώνου.

Για καθένα από τα υπόψημα του υπερώνυμου *συναίσθημα* μπορεί να σχηματιστεί ένα σημειακό τρίγωνο. Εάν στο σχήμα 3 τοποθετήσουμε στην κορυφή του τριγώνου τη λέξη *φόβος*, τότε την αριστερή γωνία θα καταλάβει η σημασία της λέξης και τη δεξιά γωνία το σύνολο των φοβικών επεισοδίων. Επομένως κάθε υπόψημο του *συναίσθηματος* αντιπροσωπεύει μια τάξη ομοειδών φαινομένων, αποτελεί, με άλλα λόγια, κατηγορία που περιλαμβάνει στους κόλπους της ένα σύνολο συναισθηματικών επεισοδίων που έχουν ως κοινό παρονομαστή τη συναισθηματική ποιότητα του φόβου. Ο όρος *κατηγορία* (category) χρησιμοποιείται ευρέως στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία της γνωστικής ψυχολογίας και ισοδυναμεί με το πλάτος (εύρος ή έκταση) της έννοιας. Μπορούμε, επομένως, να επεκτείνουμε το σχήμα 1 συμπληρώνοντας το υποθετικό σύνολο των συναισθηματικών επεισοδίων (βλ. σχήμα 4). Η διακεκομμένη γραμμή στο σχήμα συμβολίζει τη διάκριση ανάμεσα στα περιστατικά και στις έννοιες.

Οι επιστημονικές τομές στη συνεχή ροή των γεγονότων είναι πάντοτε μέχρις ενός σημείου τεχνητές και συμβατικές. Έτσι τα συγκεκριμένα συναισθηματικά επεισόδια του σχήματος 4 μπορούν να οριστούν ποικιλοτρόπως. Δυο πιθανά κριτήρια αποτελούν ο χρόνος, κατά τον οποίο εξελίχθηκαν ή εξελίσσονται, και η οπτική γωνία της περιγραφής (εσωτερικός παρατηρητής – εξωτερικός παρατηρητής). Θα αναφερθούν συγκεκριμένα παραδείγματα φοβικών περιστατικών, για να αποσαφηνιστεί το σχήμα 4. Μπορεί π.χ. τα τρία φοβικά επεισόδια (ΦΕ) να είναι τα τρία πιο χαρακτηριστικά περιστατικά φόβου στη ζωή ενός ατόμου, τα οποία ήταν τόσο έντονα, ώστε το άτομο τα κατέγραψε στο ημερολόγιό του. Μια άλλη περίπτωση θα ήταν, τα τρία φοβικά επεισόδια να εκτυλίσσονται σε τρεις φοιτητές, οι οποίοι περιμένουν μπροστά από το γραφείο του καθηγητή τους, ο οποίος θα τους εξετάσει εντός ολίγου προφορικά. Και στις δυο περιπτώσεις που προηγήθηκαν, είναι εφικτή η επιστημονική μελέτη των συγκεκριμένων φαινομένων· στην πρώτη περίπτωση με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου και στη δεύτερη π.χ. με σχετικά ερωτηματολόγια. Ωστόσο, μπορεί τα τρία φοβικά επεισόδια να οριστούν ως οι παρατηρήσεις ενός ατόμου στην καθημερινή ζωή. Κατά το ΦΕ 1 το άτομο έκανε ενδοσκόπηση του φόβου του στην περίπτωση X. Τα ΦΕ 2 και ΦΕ 3 ήταν οι παρατηρήσεις που έκανε το άτομο, όταν οι δυο καλύτεροί του φίλοι έδειξαν αντιδράσεις φόβου σε παρόμοια περίπτωση. Τα συμπεράσματα του ατόμου συνιστούν απλοϊκή ψυχολογική γνώση.

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Σχήμα 4

Ο φόβος και ο θυμός ως κατηγορίες ομοειδών φαινομένων

2.4 Η τριπλή χρήση του όρου «συναίσθημα»

Αν παραμείνουμε στα πλαίσια της γλωσσικής χρήσης στην καθημερινή ζωή, παρατηρούμε ότι η λέξη *συναίσθημα* χρησιμοποιείται με τρεις τουλάχιστον διαφορετικούς τρόπους. Άλλοτε έχει την έννοια ενός συναισθηματικού επεισοδίου ενταγμένου στη δεδομένη κατάσταση ζωής ενός συγκεκριμένου ανθρώπου (π.χ. στην πρόταση *δεν μπορώ να σου περιγράψω το συναίσθημα που ένιωσα εκείνη τη στιγμή!*). Άλλοτε, αποδεδεσμευμένη από συγκεκριμένες περιστάσεις, αντικατοπτρίζει την ποικιλία «αποχρώσεων» των ανθρώπινων ψυχικών βιωμάτων (π.χ. στην πρόταση *η χαρά, η λύπη, ο φόβος είναι συναισθήματα*). Άλλοτε πάλι σημαίνει το απόσταγμα των γνωρισμάτων όλων των συναισθηματικών επεισοδίων σε αντιδιαστολή προς άλλες καταστάσεις του ψυχικού βίου (π.χ. στην πρόταση *αποφασίζω με βάση το συναίσθημα και όχι με βάση τη λογική*). Εξάλλου, ο όρος είναι αρκετά ευρύς, ώστε να περιλαμβάνει στους κόλπους του ψυχικές καταστάσεις ποικίλης χρονικής διάρκειας (π.χ. το σύντομο περιστατικό *φόβου* που οφείλεται σε έναν ξαφνικό κρότο, η *μελαγχολική* διάθεση που έχει διάρκεια εβδομάδων, αλλά και η *αγάπη* που διαρκεί μια ζωή αποτελούν συναισθήματα).

Η διερεύνηση της χρήσης του όρου στη φυσική γλώσσα θα είναι το πλαίσιο στο οποίο θα κινηθεί η παρούσα ερευνητική εργασία. Το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος στα πλαίσια της φυσικής γλώσσας θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

3. Συναίσθημα και γλώσσα

Η γλωσσική κοινότητα, μέσα στην οποία γεννιόμαστε και μεγαλώνουμε, μας παρέχει λέξεις, με τις οποίες εκφράζουμε τις συναισθηματικές μας καταστάσεις, τις διαπιστώνουμε σε εμάς τους ίδιους (π.χ. *φοβάμαι*) ή στους άλλους (π.χ. *είναι στενοχωρημένος*) και σκεπτόμαστε γύρω από αυτές (Clore & Ortony, 1991). Το σχετικό λεξιλόγιο της φυσικής γλώσσας έχει μεγάλη έκταση (αρκετές εκατοντάδες λέξεις). Οι λέξεις αυτές ανήκουν σε διάφορα μέρη του λόγου: ουσιαστικά (π.χ. *χαρά, λύπη*), ρήματα (π.χ. *φοβάμαι, θυμώνω*), μετοχές (π.χ. *απελπισμένος, δυσαρεστημένος*), επίθετα (π.χ. *κεφάτος, έκπληκτος*). Μπορούν να σταθούν μόνες τους στο λόγο (π.χ. *χαίρομαι, λυπάμαι*) ή να συνδυαστούν σε φράσεις (π.χ. *νιώθω υπέροχα, αισθάνομαι ταπεινωμένος, με κυρίευσε ο φόβος*). Επιπλέον, ο ομιλητής μπορεί να εκφράσει τη συναισθηματική του κατάσταση μιλώντας κυριολεκτικά ή χρησιμοποιώντας σχήματα λόγου, όπως τη μεταφορά ή την παρομοίωση (Brandstätter, Grossman & Filipp, 1992). Μεταφορική π.χ. είναι η χρήση της γλώσσας στη φράση *αισθάνομαι ασφυκτικά εγκλωβισμένος* και δηλώνει την ψυχική δυσφορία του ομιλητή. Η φράση *ήθελα να ανοίξει η γη να με καταπιεί* φανερώνει την ντροπή του.

Κάθε νέο μέλος της γλωσσικής κοινότητας μαθαίνει σταδιακά μέσα από την αλληλεπίδρασή του με τα οικεία του πρόσωπα και στα πλαίσια των άλλων φορέων κοινωνικοποίησης τη διαφοροποιημένη και σύνθετη χρήση της γλώσσας που περιγράψαμε παραπάνω. Τελικά υποθέτουμε ότι όλα τα μέλη της ίδιας γλωσσικής κοινότητας χρησιμοποιούν τις παραπάνω γλωσσικές δομές, για να περιγράψουν παρόμοιες καταστάσεις του εσωτερικού βίου. Σχηματίζουμε την εντύπωση ότι με τη χρήση τους επιτυγχάνουμε τους επικοινωνιακούς μας στόχους (Schneider, 1990). Αυτό ακριβώς αποτελεί και την ευχάριστη συναισθηματική βάση για περαιτέρω χρήση – επανάληψη μιας λέξης («συγκατάθεση των μελών του περιβάλλοντος», Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005, σελ. 192), διαδικασία που οδηγεί άλλωστε στην εκμάθηση μιας γλώσσας.

3.1 Απλοϊκός και επιστημονικός λόγος

Οι γλωσσικές δομές που αντικατοπτρίζουν συναισθηματικές καταστάσεις είναι κοινό αγαθό για όλα τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας, ψυχολόγους και μη. Από την ίδια παρακαταθήκη αντλούμε τόσο για την κάλυψη των καθημερινών όσο και για την κάλυψη των επιστημονικών αναγκών επικοινωνίας που αφορούν στα συναισθήματα. Με τη βοήθεια του λεξιλογίου της φυσικής γλώσσας θα επικοινωνήσουν δύο φίλοι που εκμυστηρεύονται ο ένας στον άλλο τα μύχια του ψυχισμού τους, από αυτό θα αντλήσει και ο ειδικός επιστήμονας που γράφει μια μελέτη γύρω

από τα συναισθήματα. Έτσι, το ίδιο λεξιλόγιο μπορεί να χρησιμοποιηθεί με την καθημερινή απλοϊκή του σημασία ή να αναχθεί σε επιστημονική ορολογία.

Οι Boll και Nerpl (1989α, 1989β) θεωρούν ότι η σημασιολογική διερεύνηση του καθημερινού ονοματολογίου συναισθημάτων (π.χ. *χαρά*, *λύπη* κτό.) πρέπει να αποκτήσει προτεραιότητα στην επιστημονική έρευνα και ο ακριβής εννοιολογικός προσδιορισμός του να γίνει στόχος της· (για μια πιο συγκρατημένη τοποθέτηση στο ίδιο θέμα βλ. Scherer, 1989). Η επιχειρηματολογία τους είναι η ακόλουθη. Εφόσον ο επιστήμονας είναι αναγκασμένος να χρησιμοποιεί το καθημερινό λεξιλόγιο, πρέπει να έχει την πληρέστερη δυνατή γνώση του περιεχομένου του· μόνο πάνω σε αυτή τη γνώση θα μπορέσει να οικοδομήσει την επιστημονική ορολογία. Αυτό δεν συνεπάγεται ότι ο επιστημονικός λόγος επιβάλλεται να χρησιμοποιεί μόνο τα στοιχεία του καθημερινού λόγου, αντίθετα μάλιστα: ίσως αποδειχτεί ότι το λεξιλόγιο αυτό είναι ακατάλληλο για τις επιστημονικές ανάγκες. Πιθανώς μια «τεχνική» ορολογία να ανταποκρίνεται καλύτερα στις ανάγκες αυτές. Εάν φτάσουμε σε αυτό το συμπέρασμα, θα πρέπει να δημιουργήσουμε νέους όρους ή να αλλάξουμε τη σημασία των καθημερινών (πβ. Mandler, 1980, σελ. 241). Από τη στιγμή, όμως, που οι ψυχολογικές θεωρίες χρησιμοποιούν τις καθημερινές λέξεις και έννοιες, δεν ξεκινούν από μηδενική βάση. Οι απλοϊκές εννοιολογικές διακρίσεις αποτελούν μέρη της συνολικότερης βιοθεωρίας της γλωσσικής και πολιτισμικής κοινότητας της οποίας το άτομο είναι μέλος. Κατά συνέπεια λανθάνουν στις καθημερινές έννοιες πληροφορίες που παραπέμπουν σε μια συνολικότερη βιοθεωρία και οι οποίες υπεισέρχονται στις επιστημονικές θεωρίες (Mees, 1985, Schmalt & Heckhausen, 1990, Epstein, 1983). Οι άδηλες αυτές πληροφορίες είναι σκόπιμο να αποκαλυφθούν με τη βοήθεια της ανάλυσης της χρήσης της γλώσσας, μια ερευνητική προσέγγιση που παραμελήθηκε στα πλαίσια της ψυχολογίας του συναισθήματος (Miller & Johnson-Laird, 1976, σελ. 671, Mayring, 1992β, σελ. 131, Wierzbicka, 1992).

Με αφορμή παρόμοιες σκέψεις δημιουργήθηκε σταδιακά κατά την τελευταία τριακονταετία μια νέα ερευνητική παράδοση στην ψυχολογία του συναισθήματος, η οποία συνίσταται στη διερεύνηση του λεξιλογίου συναισθημάτων που μας παρέχει η φυσική γλώσσα. Στη νέα αυτή ερευνητική προσέγγιση ανιχνεύει κανείς την επιρροή της αναλυτικής φιλοσοφίας (Wittgenstein, 1953/1977) και της γνωστικής ψυχολογίας, καθώς στα πλαίσια της τελευταίας διερευνώνται η φύση των εννοιών και τα γνωστικά σχήματα των ανθρώπων. Η προσέγγιση των κλάδων της γνωστικής ψυχολογίας και της ψυχολογίας του συναισθήματος γίνεται εμφανής και από την επιλογή τιτλοφόρησης επιστημονικών περιοδικών (π.χ. *Cognition and Emotion*).

Η διερεύνηση του καθημερινού λεξιλογίου συναισθημάτων προϋποθέτει: α) τη συλλογή του σχετικού λεξιλογίου, β) την ταξινόμησή του σε κατηγορίες και γ) τη λεπτομερή περιγραφή του περιεχομένου του (Mayring, 1992β, σελ. 131, Tischer, 1988, σελ. 16). Στη

μεθοδολογία συλλογής του σχετικού λεξιλογίου είναι αφιερωμένο το κεφάλαιο 3.2. Με τις μέχρι τώρα προσπάθειες ταξινόμησης του λεξιλογίου αυτού θα ασχοληθούμε στο κεφάλαιο 4. Η λεπτομερής περιγραφή των σχετικών ελληνικών όρων θα διεξαχθεί στο κεφάλαιο 10.3, μετά την ολοκλήρωση του εμπειρικού μέρους της παρούσας εργασίας.

3.2 Το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος

Στη σχετική βιβλιογραφία συναντά ο ερευνητής τη διάκριση ανάμεσα στο **ονοματολόγιο** συναισθημάτων και στο ευρύτερο **λεξιλογικό πεδίο** του συναισθήματος (Schmidt-Atzert & Ströhm, 1983). Το ονοματολόγιο περιλαμβάνει τα ουσιαστικά *φόβος, χαρά, λύπη* κτό. Το ευρύτερο πεδίο περιλαμβάνει όλες τις λέξεις που έχουν συναισθηματική «απόχρωση»: π.χ. *οργίλος, οξύθυμος, δειλία, γέλιο, δάκρυ, χαίρομαι, λυπάμαι, υποφέρω* κλπ. Επειδή ο εννοιολογικός προσδιορισμός του λεξιλογικού πεδίου που προηγήθηκε είναι πολύ αόριστος, παραθέτουμε το γλωσσολογικό ορισμό του J. Trier¹ (Μπαμπινιώτης, 1985, σελ. 55): «Καμιά λέξη στη συνείδηση του ομιλητή και του ακροατή δεν βρίσκεται απομονωμένη... Υπάρχουν οι σημασιολογικώς συγγενείς λέξεις, που μαζί με τη δεδομένη λέξη συνθέτουν ένα διαρθρωμένο σύνολο, που μπορεί κανείς να ονομάσει *Wortfeld* ή *sprachliches Zeichenfeld*²».

Στην ιδανική περίπτωση ο ψυχολόγος που στοχεύει στην ταξινόμηση είτε του ευρύτερου λεξιλογικού πεδίου είτε του –πιο περιορισμένου– ονοματολογίου συναισθημάτων μιας γλωσσικής κοινότητας, θα πρέπει να έχει μπροστά του το σύνολο του σχετικού λεξιλογίου ή ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα του.

Το αίτημα του σχηματισμού ενός ονοματολογίου συναισθημάτων, που να αντιπροσωπεύει το σύνολο των συναισθηματικών ποιοτήτων που έχουν κωδικοποιηθεί σε μια γλώσσα, είναι επιτακτικό για οποιαδήποτε ψυχολογική έρευνα έχει ως στόχο της τη διάγνωση και καταγραφή του συνόλου των συναισθηματικών αντιδράσεων που προξενεί ένα ερέθισμα (π.χ. ένα νέο φάρμακο, ένα έργο τέχνης, μια διαφήμιση) (Schmidt-Atzert & Ströhm, 1983). Η προϋπόθεση αυτή, όμως, δεν πληρούνταν στις μέχρι τώρα έρευνες. Συχνά οι κατάλογοι συναισθημάτων που χρησιμοποιούνταν, σχηματίζονταν με υποκειμενικό –επομένως μέχρις ενός σημείου αυθαίρετο– τρόπο από τους ερευνητές, με αποτέλεσμα ή να είναι πολύ σύντομοι ή να περιλαμβάνουν λέξεις, οι οποίες δεν αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Οι Tiller και Campbell (1986) έδωσαν τους καταλόγους συναισθημάτων πολλών ερευνών σε ένα

¹ Η ορθογραφία του κειμένου προσαρμόστηκε στους ισχύοντες κανόνες της νέας ελληνικής γλώσσας.

² Οι γερμανικοί όροι σημαίνουν «λεξιλογικό πεδίο».

δείγμα υποκειμένων, προκειμένου να εκτιμήσει το βαθμό στον οποίο το λεξιλόγιο αυτό αντικατοπτρίζει συναισθήματα. Οι ερευνητές συμπεραίνουν ότι 37% των λέξεων τέτοιων καταλόγων δεν αντιπροσωπεύουν συναισθήματα. Σε παρόμοιο συμπέρασμα φτάνουν οι Clore, Ortony και Foss (1987), οι οποίοι ασκούν κριτική στο γεγονός ότι πολλές από τις λέξεις-ερεθίσματα που χρησιμοποιούνται σε έρευνες της ψυχολογίας συναισθημάτων, στην πραγματικότητα δεν αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Ως παραδείγματα αναφέρουν λέξεις όπως: *νυσταγμένος, κουρασμένος, χαλαρός, περίεργος, ανυπομονησία, έμπνευση, σύγκρουση, εντιμότητα* κ.ά. Η παρουσία τέτοιων λέξεων σε καταλόγους συναισθημάτων καθιστά τα αποτελέσματα των αντίστοιχων ερευνών μέχρι ενός σημείου ανακριβή και αναξιόπιστα.

3.2.1 Εμπειρική μέθοδος συλλογής λέξεων

Πώς μπορεί, όμως, να σχηματίσει κανείς έναν αντιπροσωπευτικό κατάλογο συναισθημάτων; Μία μέθοδος συνίσταται στο να ζητήσει ο ερευνητής από ένα δείγμα υποκειμένων την απαρίθμηση των συναισθημάτων που τα άτομα του δείγματος γνωρίζουν. Στο γερμανόφωνο χώρο η μέθοδος αυτή χρησιμοποιήθηκε από τον Mannhaupt (1983), ο οποίος ζήτησε από 200 φοιτητές να καταγράψουν σε ένα λεπτό της ώρας συναισθηματικές καταστάσεις (Gefühlszustand). Η έρευνα διεξήχθη στα πλαίσια της γνωστικής ψυχολογίας με στόχο τη στάθμιση των λεκτικών αντιδράσεων των υποκειμένων σε λέξεις-ερεθίσματα που σημαίνουν τάξεις αντικειμένων ή φαινομένων (π.χ. χρώμα, επάγγελμα, έντομο, ψάρι κ.ά.).

Στον αγγλόφωνο χώρο οι Fehr και Russel (1984) ζήτησαν από 200 φοιτητές (η κατεύθυνση σπουδών δεν αναφέρεται) να καταγράψουν σε ένα λεπτό της ώρας τις λέξεις που συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία *συναίσθημα* χωρίς περιορισμό ως προς το είδος των λέξεων (ρήματα, ουσιαστικά κτλ.).

Σε μια πιο πρόσφατη έρευνα (Van Goozen & Frijda, 1993) τα άτομα του δείγματος είχαν στη διάθεσή τους χρόνο 5 λεπτών. Οι Van Goozen και Frijda ζήτησαν από πρωτοετείς φοιτητές ψυχολογίας έξι διαφορετικών ευρωπαϊκών χωρών (Βέλγιο, Αγγλία³, Γαλλία, Ιταλία, Ολλανδία και Ελβετία) να καταγράψουν μέσα σε 5 λεπτά τα συναισθήματα που τους έρχονταν αυθόρμητα στο νου (πίνακας 1). Το μέγεθος των αντίστοιχων δειγμάτων κυμαίνονταν ανάμεσα σε 26 (γαλλικό δείγμα) και 102 (αγγλικό δείγμα) φοιτητές και φοιτήτριες. Ο αριθμός διαφορετικών λέξεων που παρήχθησαν κυμαίνεται από 137 (ελβετικό δείγμα) έως 429 (ιταλικό δείγμα). Ο μέσος όρος παραγωγής λέξεων ανά άτομο κυμαίνεται ανάμεσα σε 13

³ Το αγγλικό δείγμα περιλάμβανε, εκτός από φοιτητές ψυχολογίας, φοιτητές ιατρικής, οικονομικών επιστημών και καλών τεχνών.

(βελγικό δείγμα) και 22.7 λέξεις (ιταλικό δείγμα). Ο πίνακας 1 περιέχει τις λέξεις που παρήχθησαν με τη μεγαλύτερη συχνότητα στις έξι αυτές ευρωπαϊκές χώρες. Οι ίδιοι ερευνητές συμπλήρωσαν στον πίνακα αυτό τα αποτελέσματα της καναδικής έρευνας των Fehr και Russell. Εμείς συμπληρώσαμε τα στοιχεία από τη γερμανική έρευνα του Mannheim. Παρατηρεί κανείς ότι τα υποκείμενα της έρευνας προτιμούν τη χρήση ουσιαστικών, όταν καλούνται να κατονομάσουν συναισθήματα· επίθετα και ρηματικοί τύποι χρησιμοποιούνται σε πολύ μικρότερο βαθμό. Επίσης, στις απαριθμήσεις αυτές εμφανίζονται, μεταξύ άλλων, λέξεις που εννοιολογικά θα ταίριαζαν περισσότερο στην κατηγορία *εξωτερίκευση / εκδήλωση του συναισθήματος* (π.χ. *γέλιο, κλάμα*) παρά σε αυτήν του *συναισθήματος*.

3.2.2 Συλλογή λέξεων από βιβλιογραφικές πηγές

Η εμβέλεια της μεθόδου που μόλις περιγράψαμε είναι περιορισμένη. Δεν μπορεί ένας ερευνητής να προσδοκά ότι με την αυθόρμητη παραγωγή ονομασιών συναισθημάτων θα σχηματίσει έναν πλήρη κατάλογο συναισθημάτων. Κι αυτό, επειδή τα υποκείμενα της έρευνας δεν είναι δυνατόν να αναπαραγάγουν τον πλούτο των λέξεων που βρίσκονται αποθησαυρισμένες στο γραπτό λόγο της αντίστοιχης γλωσσικής κοινότητας. Συνεπώς ο ερευνητής θα πρέπει να ανατρέξει σε λεξικά της υπό έρευνα γλώσσας, καθώς και στη σχετική ψυχολογική βιβλιογραφία, προκειμένου να συλλέξει μεγαλύτερο μέρος του ονοματολογίου συναισθημάτων. Εκ πρώτης όψεως η διαδικασία αυτή μοιάζει απλή: ο επιστήμονας ελέγχει ένα προς ένα τα λήμματα ενός λεξικού ή το λεξιλόγιο που έχουν προτείνει οι ερευνητές πριν από αυτόν και επιλέγει όσα αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Στην πράξη, ωστόσο, αποδεικνύεται ότι οι λέξεις ούτε μονοσήμαντες είναι ούτε προσαρμοσμένες στα μέτρα των επιστημονικών αναγκών. Π.χ. η λέξη *δειλία* εμπεριέχει τη συναισθηματική ποιότητα του φόβου, αλλά αναφέρεται περισσότερο σε μια μόνιμη ιδιότητα ενός προσώπου. Θα πρέπει να συμπεριληφθεί σε μια συλλογή συναισθημάτων; Το ίδιο ισχύει και για πολλές λέξεις όπως *ενθουσιασμός, ανησυχία, ενδιαφέρον, απαισιοδοξία, άγχος* κτλ., που αναφέρονται σε σύνθετες καταστάσεις (Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005).

Προβλήματα αναδύονται και κατά τη διαδικασία της μετάφρασης του ονοματολογίου συναισθημάτων μιας γλωσσικής και πολιτισμικής κοινότητας σε μια άλλη γλώσσα. Η μεταφραστική διαδικασία στηρίζεται συνήθως είτε σε έγκυρα λεξικά είτε σε δίγλωσσα άτομα. Στην τελευταία αυτή περίπτωση ακολουθείται συχνά η διαδικασία της μετάφρασης διπλής κατεύθυνσης (βλ. κεφ. 6). Ωστόσο, ακόμη και η καλύτερη μετάφραση δεν επιτυγχάνει τον εντοπισμό πλήρως συνώνυμων λέξεων σε δυο διαφορετικές γλώσσες. Η Wierzbicka (1992) π.χ. παρατηρεί ότι με βάση έγκυρα λεξικά η μετάφραση της αγγλικής λέξης *happy*

(ευτυχισμένος) στην πολωνική γλώσσα είναι *szczęśliwy*, στη ρωσική *śczęśliwyj*, στη γαλλική *heureux* και στη γερμανική *glücklich*. Ωστόσο, υπάρχουν ορισμένες βασικές σημασιολογικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στην αγγλική λέξη και στις μεταφράσεις που προαναφέρθηκαν. Έτσι, ενώ στην αγγλική γλώσσα η λέξη *happy* χρησιμοποιείται, όταν ένα ευχάριστο γεγονός συμβεί στη ζωή ενός ανθρώπου, στις άλλες γλώσσες που προαναφέρθηκαν (πλην της αγγλικής) η λέξη *ευτυχισμένος* παραπέμπει σε μια ιδανική κατάσταση, όπου όλοι οι τομείς της ζωής ενός ατόμου (π.χ. υγεία, οικογένεια, εργασία) καρποφορούν. Οι παρατηρήσεις της Wierzbicka αφορούν λεπτές διαφοροποιήσεις στη σημασία των λέξεων, ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις οι διαφοροποιήσεις αυτές πιθανόν να αλλοιώνουν τα αποτελέσματα της διαπολιτισμικής έρευνας, όπως θα φανεί στο κεφ. 6.

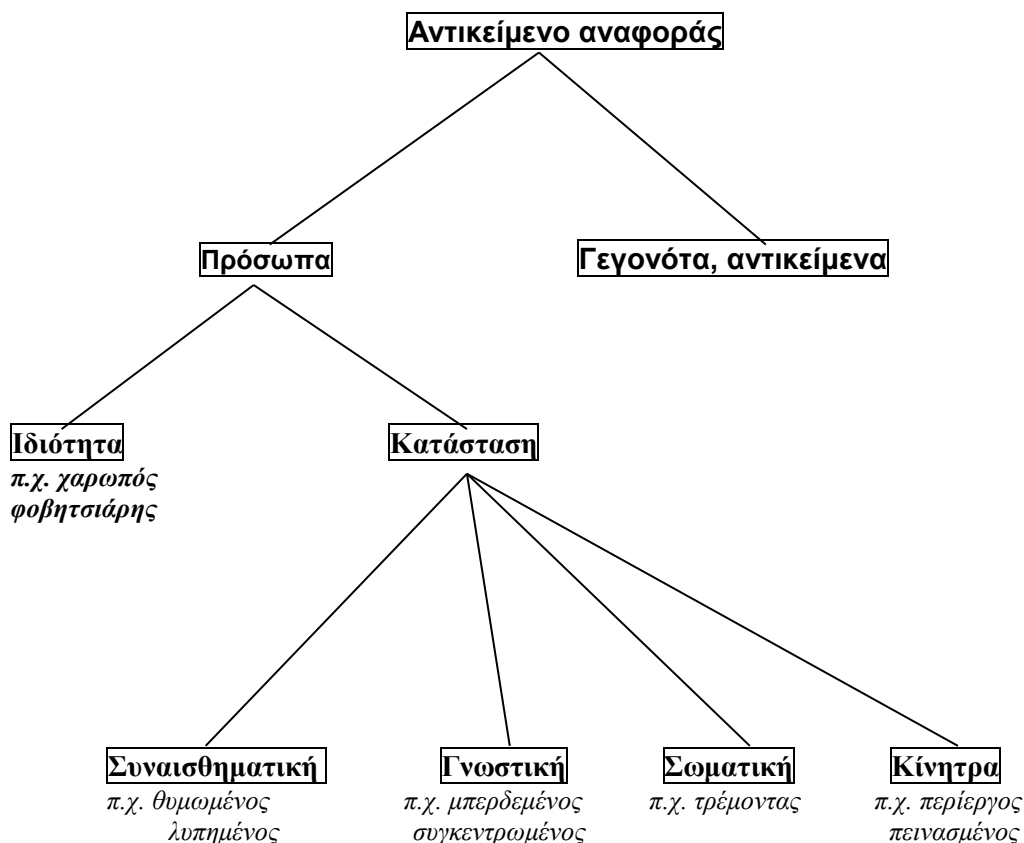
3.2.3 Υποθετική δομή του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος

Ο ερευνητής που με υπομονή σκύβει πάνω σε λεξικά της υπό διερεύνηση γλώσσας, διαπιστώνει ότι ο αριθμός των λέξεων που παραπέμπουν σε συναισθηματικές καταστάσεις είναι πολύ μεγάλος και η απόφαση για την ένταξη ή μη ενός λήμματος σε μια συλλογή συναισθημάτων όχι πάντα ένα εύκολο έργο. Τη διαδικασία επιλογής διευκολύνουν θεωρητικά μοντέλα που έχουν προταθεί από διάφορους ερευνητές, όπως το μοντέλο των Clore, Ortony και Foss (Clore, Ortony & Foss, 1987, Ortony, Clore & Foss, 1987), και αυτό του Schmidt-Atzert (1996), που καθοδηγούν τον ερευνητή μέσα στο ευρύτερο λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος. Σύμφωνα με την πρώτη ομάδα ερευνητών (βλ. σχήμα 5), μια λέξη αναφέρεται είτε στον εσωτερικό κόσμο του υποκειμένου που τη χρησιμοποιεί τη δεδομένη χρονική στιγμή (εσωτερική εστίαση) είτε στην εξωτερική πραγματικότητα (εξωτερική εστίαση). Κατά την εξωτερική εστίαση το υποκείμενο προβαίνει σε υποκειμενικές αξιολογικές κρίσεις για κάποιο άλλο πρόσωπο (π.χ. ο X είναι *θελκτικός*, ο X είναι *παράξενος*) ή σε αντικειμενικές περιγραφές (π.χ. ο X *ζει μόνος* του). Κατά την εσωτερική εστίαση το υποκείμενο εστιάζει είτε σε σωματικές αισθήσεις (π.χ. είμαι σε *υπερένταση*, *νυστάζω*) είτε σε ψυχικές καταστάσεις. Οι λέξεις που αναφέρονται σε ψυχικές καταστάσεις άλλοτε αντικατοπτρίζουν το ευχάριστο ή δυσάρεστο συναίσθημα (π.χ. *ευτυχία*, *ευτυχισμένος*), άλλοτε τη συμπεριφορά κι άλλοτε γνωστικές διαδικασίες (π.χ. *βέβαιος*, *βεβαιότητα*). Ενδέχεται, όμως, να αντικατοπτρίζουν ανάμικτες καταστάσεις, συγκεκριμένα: α) καταστάσεις που συνδυάζουν ευχάριστο ή δυσάρεστο συναίσθημα και συμπεριφορά (π.χ. *χαρωπός*), β) καταστάσεις που συνδυάζουν ευχάριστο ή δυσάρεστο συναίσθημα και γνωστικές διαδικασίες (π.χ. *κουράγιο*, *αποθαρρυσμένος*) και γ) καταστάσεις που συνδυάζουν γνωστικά στοιχεία και συμπεριφορά (π.χ. *προσεκτικός*). Επομένως ο επιστήμονας που επιχειρεί να σχηματίσει ένα

ονοματολόγιο συναισθημάτων, θα πρέπει να συμπεριλάβει στο σχετικό κατάλογο λέξεις που αναφέρονται στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, οι οποίες είτε αντικατοπτρίζουν αποκλειστικά ένα ευχάριστο ή δυσάρεστο συναίσθημα είτε το συνδυασμό του με τη συμπεριφορά ή με γνωστικές διαδικασίες.

Υπάρχουν διάφορα σημεία, στα οποία θα μπορούσε να ασκηθεί κριτική σε αυτό το σχήμα. Αναρωτιέται κανείς γιατί απουσιάζει π.χ. η κατηγορία που θα συνδύαζε μια σωματική κατάσταση και ένα ευχάριστο ή δυσάρεστο συναίσθημα. Σε αυτή θα μπορούσαν να ενταχθούν λέξεις όπως ο *πανικός*, η *ταραχή* ή η *συγκίνηση*. Πέρα, όμως, από την όποια κριτική το θετικό αυτού του σχήματος είναι ότι επιχειρεί να οριοθετήσει το συναίσθημα σε σχέση με άλλες ψυχικές καταστάσεις.

Ο Schmidt-Atzert (1996, σελ. 23) βασιζόμενος στο σχήμα που μόλις αναλύσαμε, προτείνει ένα κάπως τροποποιημένο σχήμα ταξινόμησης των επιθέτων και μετοχών που ανήκουν στο λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος (βλ. σχήμα 6).

Σχήμα 6

Προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα του σχήματος ταξινόμησης επιθέτων και μετοχών του Schmidt-Atzert

Συγκεκριμένα, ο ερευνητής παρατηρεί ότι με τα επίθετα και τις μετοχές του πεδίου περιγράφουμε πρόσωπα, γεγονότα ή αντικείμενα. Όταν περιγράφουμε πρόσωπα, μπορεί να αναφερόμαστε σε ιδιότητες του χαρακτήρα ή της προσωπικότητάς τους (π.χ. *χαρωπός, φοβητσιάρης*). Μπορεί, όμως, να περιγράφουμε εφήμερες καταστάσεις στις οποίες περιέρχεται ένα άτομο. Οι καταστάσεις αυτές ενδέχεται να είναι συναισθηματικές (π.χ. *θυμωμένος, λυπημένος*), γνωστικές (π.χ. *συγκεντρωμένος, μπερδεμένος*), σωματικές (*τρέμοντας*) ή να σχετίζονται με τα κίνητρα του ατόμου (π.χ. *περίεργος, πεινασμένος*). Με άλλα επίθετα περιγράφουμε γεγονότα ή αντικείμενα (π.χ. *αηδιαστικός*).

Ο Schmidt-Atzert αίρει τη διάκριση ανάμεσα σε εσωτερική και εξωτερική εστίαση του παρατηρητή, καθώς και τη διάκριση σώμα – συμπεριφορά. Εισάγει όμως τη διάκριση ανάμεσα σε ιδιότητα και κατάσταση. Εισάγει, επίσης, μία επιπλέον κατηγορία, αυτήν των κινήτρων, αίρει όμως τις σύνθετες κατηγορίες (συναισθηματική-συμπεριφορική, συναισθηματική-γνωστική, συμπεριφορική-γνωστική).

Τα δυο σχήματα που προηγήθηκαν αποτελούν τη βάση του σχεδιασμού της δεύτερης ερευνητικής φάσης της παρούσας εργασίας (βλ. κεφ. 8.5).

3.2.4 Εμπειρική επαλήθευση του ονοματολογίου συναισθημάτων

Αρκετοί ερευνητές που διερευνούν το ονοματολόγιο συναισθημάτων της φυσικής γλώσσας, θεωρούν τους καταλόγους που συντάσσουν ως προσωρινούς και ζητούν στη συνέχεια από ένα δείγμα υποκειμένων να εκτιμήσει αν οι λέξεις-ερεθίσματα αντικατοπτρίζουν πράγματι συναισθήματα ή όχι. Έτσι, ο Shaver και οι συνεργάτες του (1987), αφού συνέταξαν έναν κατάλογο με 213 «υποψήφια» συναισθήματα, ζήτησαν από 112 φοιτητές ψυχολογίας να εκτιμήσουν κατά πόσο η κάθε μια από τις 213 λέξεις αντικατόπτριζε ένα συναίσθημα ή όχι. Η σχετική κλίμακα εκτίμησης περιλάμβανε 4 διαβαθμίσεις και κυμαινόταν από το 1 (*σίγουρα δεν θα το χαρακτήριζα συναίσθημα*) έως το 4 (*σίγουρα θα το χαρακτήριζα συναίσθημα*). Τα υποκείμενα της έρευνας είχαν, επίσης, τη δυνατότητα να δηλώσουν εάν μια λέξη τους ήταν άγνωστη. Επομένως για μια άγνωστη λέξη δεν προχωρούσαν στη φάση της εκτίμησης. Λέξεις που συγκέντρωσαν μέσο όρο 2,78 και άνω αποτέλεσαν τον τελικό κατάλογο συναισθημάτων (συνολικά 135 λέξεις).

Σχετικά με την παραπάνω διαδικασία πρέπει να γίνουν δυο παρατηρήσεις. Πρώτον, οι ερευνητές έλαβαν υπόψη τους την πιθανότητα να είναι άγνωστες κάποιες λέξεις στα υποκείμενα της έρευνας. Γίνεται, επομένως, φανερό ότι η διερεύνηση του λεξιλογίου της φυσικής γλώσσας απαιτεί ένα δείγμα υποκειμένων με οξυμμένο το αισθητήριο για τις λεπτές διαφοροποιήσεις που υπάρχουν ανάμεσα στις λέξεις. Έτσι, συνήθως, τα υποκείμενα στις

έρευνες αυτές είναι φοιτητές ψυχολογίας. Άλλοτε πάλι επιστρατεύεται η γνώμη των ειδικών (Storm & Storm, 1987).

Δεύτερον, ο Shaver και οι συνεργάτες του θεώρησαν ότι η ένταξη ή μη ενός υπωνύμου σε ένα υπερώνυμο δεν υπακούει σε απόλυτους κανόνες, αλλά είναι σχετική. Η παραδοχή αυτή είναι κεντρική στη θεωρία προτύπων⁴ (Rosch, 1975), στην παράδοση της οποίας οι συγκεκριμένοι επιστήμονες ενέταξαν την έρευνά τους.

3.3 Η θεωρία προτύπων

Η θεωρία προτύπων προέρχεται από το χώρο της γνωστικής ψυχολογίας (Rosch, 1975, Rosch & Mervis, 1975, Barsalou, 1985, Medin, 1989). Στα πλαίσιά της επιχειρείται η απάντηση ερωτημάτων, όπως τα ακόλουθα: Ποιες πληροφορίες περιλαμβάνονται στις έννοιες; Με βάση ποια κριτήρια εντάσσουν οι άνθρωποι στενότερες έννοιες σε ευρύτερες (υπόλυμα σε υπερώνυμο); Πότε θεωρούν ότι ένα αντικείμενο ή μια περίπτωση της πραγματικότητας αποτελεί πραγμάτωση μιας ορισμένης έννοιας; Ο μελετητής της σχετικής βιβλιογραφίας διαπιστώνει ότι οι αγγλόφωνοι ερευνητές, όπως σημειώθηκε και αλλού, προτιμούν αντί της φράσης *πλάτος έννοιας* να χρησιμοποιούν τον όρο *κατηγορία* (category). Με αυτήν τους τη γλωσσική επιλογή εστιάζουν την προσοχή τους στη λογική κλιμάκωση των εννοιών της φυσικής γλώσσας.

Το γενικό συμπέρασμα από τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί στα πλαίσια της θεωρίας προτύπων είναι ότι οι άνθρωποι δε διαθέτουν κάποιο είδος «υπολογιστικού λογισμικού» των αναγκαίων και επαρκών χαρακτηριστικών κάθε έννοιας, με τη βοήθεια του οποίου θα μπορούσαν να σχηματίζουν ανά πάσα στιγμή λογικές κλίμακες εννοιών. Αντίθετα, αποδεικνύεται ότι οι συσχετισμοί εννοιών που πραγματοποιούνται έχουν πιθανολογικό χαρακτήρα. Δηλαδή, (α) ούτε όλοι οι άνθρωποι συμφωνούν μεταξύ τους ως προς το αν ένα συγκεκριμένο υπώνυμο εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο υπερώνυμο, (β) ούτε ένα και το αυτό άτομο είναι απόλυτα σίγουρο ότι ένας συγκεκριμένος εννοιολογικός συσχετισμός ισχύει ή όχι. Θα αναφέρουμε ένα παράδειγμα για κάθε μια από τις προαναφερθείσες περιπτώσεις. Ο βαθμός της διατομικής συμφωνίας σχετικά με την ένταξη του υπωνύμου *δειλία* στο υπερώνυμο *συναίσθημα* παρουσιάζει διακυμάνσεις και αποκλίνει από το 100%, δηλαδή δε συμφωνούν όλοι οι άνθρωποι μεταξύ τους ως προς το αν η *δειλία* είναι συναίσθημα ή όχι (περίπτωση α). Αναφορικά με τη δεύτερη περίπτωση, ας υποθεθεί ότι ένα ερευνητικό υποκείμενο καλείται να εντάξει τη *φάλαйна* σε ένα υπερώνυμο· πιο συγκεκριμένα, καλείται να απαντήσει στην ερώτηση αν η *φάλαйна* είναι *ψάρι* ή όχι. Το

ερευνητικό υποκείμενο πιθανώς θα αδυνατεί να απαντήσει με σιγουριά στην ερώτηση αυτή, διότι η φάλαινα ναι μεν ζει στη θάλασσα, όπως συμβαίνει με ένα ψάρι, θηλάζει, ωστόσο, τα μικρά της. Έτσι, θα αμφιταλαντεύεται ως προς την απάντησή του, η οποία δε θα χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό βεβαιότητας.

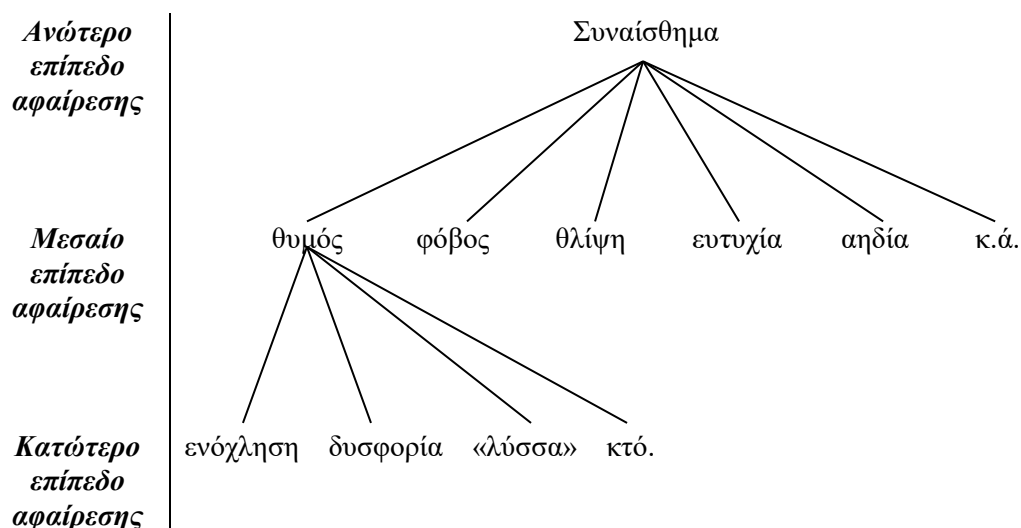
Εφόσον, λοιπόν, οι άνθρωποι δε διαθέτουν ένα λογισμικό αναγκαίων και επαρκών χαρακτηριστικών, ή, με άλλα λόγια, δε διαθέτουν κλασικούς ορισμούς εννοιών, τότε ίσως διαθέτουν νοερά πρότυπα (prototypes) και συγκρίνουν κάθε επιμέρους έννοια, γεγονός ή αντικείμενο με τα πρότυπα αυτά. Στην περίπτωση που ο βαθμός ομοιότητας με το νοερό πρότυπο είναι υψηλός, αυξάνεται η πιθανότητα ένταξης του μερικού στο γενικό, ή, αντίστροφα, εφαρμογής της γενικής γνώσης στην ειδική περίπτωση. Αυτή τουλάχιστον ήταν η αρχική υπόθεση της θεωρίας προτύπων (Hartland, 1998, σελ. 29). Μεταγενέστερες όμως έρευνες τροποποίησαν αυτήν την υπόθεση και έδειξαν ότι οι σχέσεις μεταξύ εννοιών μπορούν να περιγραφούν καλύτερα ως σχέσεις *οικογενειακής ομοιότητας* (family resemblance). Αυτό σημαίνει ότι τα μέλη μιας κατηγορίας μοιάζουν μεταξύ τους, όπως μοιάζουν τα μέλη μιας οικογένειας μεταξύ τους. Δεν υπάρχει ένας κοινός παρονομαστής, ένα κοινό γνώρισμα που να το διαθέτουν όλα τα μέλη της κατηγορίας. Σε αυτό το σημείο η σκέψη της Rosch συναντήθηκε με αυτήν του Wittgenstein (1953/1977). Ο Wittgenstein είχε παρατηρήσει (σελ. 58) ότι δεν μπορούμε να δώσουμε έναν κλασικό ορισμό για την έννοια *παιχνίδια* (παιχνίδια πάνω σε σκακίερα, τα χαρτιά, παιχνίδια με μπάλα, αγώνες σε γήπεδο κλπ.). Δεν υπάρχει ένας κοινός παρονομαστής σε όλα τα παιχνίδια· υπάρχουν ομοιότητες (κοινά γνωρίσματα) που συνδέουν μερικά παιχνίδια με κάποια άλλα. Γι' αυτό ο φιλόσοφος μιλά για *οικογενειακές ομοιότητες*. Τα παιχνίδια μοιάζουν μεταξύ τους όπως τα μέλη μιας οικογένειας μοιάζουν μεταξύ τους.

Η θεωρία προτύπων παρουσιάζει αρκετές αδυναμίες (Medin, 1989). Την παρουσιάζουμε εδώ για δυο λόγους. Πρώτον, πολλοί από τους ερευνητές που χάραξαν την ερευνητική πορεία που θα ακολουθήσουμε στην παρούσα έρευνα, εργάζονται στα πλαίσια της θεωρίας προτύπων (Fehr & Russell, 1984, Shaver και συνεργάτες, 1987, Russell, 1991α). Δεύτερον, στα πλαίσιά της αποσαφηνίστηκαν ορισμένες σκέψεις που θα φανούν χρήσιμες στην ερμηνεία των δικών μας αποτελεσμάτων. Συγκεκριμένα, σημαντική είναι η διαπίστωση ότι οι καθημερινές έννοιες δεν έχουν ακριβώς προσδιορισμένο πλάτος· διατηρούν δηλαδή κάποια αοριστία και ασάφεια. Η ένταξη μιας έννοιας είδους σε μια έννοια γένους δεν έχει νομοτελειακό χαρακτήρα αλλά πιθανολογικό. Το ίδιο ισχύει και για την ένταξη ενός συναισθηματικού επεισοδίου σε μια εννοιολογική κατηγορία. Επιπλέον, οι εννοιολογικές ιεραρχήσεις απεικονίζουν με προσεγγιστικό και όχι με απόλυτο τρόπο τους σημασιολογικούς

⁴ Prototype theory. Ο αγγλικός όρος αποδίδεται στα ελληνικά είτε ως θεωρία του προτύπου (Πήτα, 1998) είτε ως θεωρία του πρωτοτύπου (Hartland, 1998). Επειδή, όμως, η θεωρία δεν αναφέρεται ούτε σε κάτι πρωτότυπο ούτε σε ένα μόνο πρότυπο, προτιμήσαμε την απόδοση «θεωρία προτύπων».

συσχετισμούς του λεξιλογικού πεδίου του συναίσθηματος. Το σχήμα 7 απεικονίζει τις απόψεις του Russell (Fehr & Russell, 1984, Russell, 1991α) γύρω από την ιεράρχηση των εννοιών του ονοματολογίου συναισθημάτων.

Ο Russell προσθέτει ένα ενδιάμεσο επίπεδο αφαίρεσης, το οποίο δεν είχαμε υποθέσει στα σχήματα 1 και 4. Οι έννοιες του μεσαίου επιπέδου είναι, κατά τη γνώμη του Russell, αυτές που χρησιμοποιούμε συχνότερα στην καθημερινή ζωή και οι πρώτες που μαθαίνονται από τα παιδιά κατά την κοινωνικοποίησή τους. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο επιστήμονα, ο αριθμός εννοιών σε κάθε επίπεδο δεν μπορεί να προσδιοριστεί με απόλυτη ακρίβεια. Για παράδειγμα, στο μεσαίο επίπεδο αφαίρεσης θα παρατηρείται μια σταδιακή μετάβαση από χαρακτηριστικά σε λιγότερο χαρακτηριστικά συναισθήματα και στη συνέχεια σε «μη συναισθήματα», δίχως να υπάρχουν σαφή διαχωριστικά όρια που να τη σηματοδοτούν. Μπορούμε να παρομοιάσουμε τη μετάβαση αυτή σαν ένα χρώμα έντονο στην αρχή που σταδιακά ξεθωριάζει μέχρι να σβήσει τελείως. Παρόμοια έλλειψη ακρίβειας θα χαρακτηρίζει τον αριθμό των υποκατηγοριών του κατώτερου επιπέδου, στις οποίες θα υποδιαιρείται η αμέσως ανώτερη κατηγορία. Τέλος, οι έννοιες του εκάστοτε επιπέδου αφαίρεσης δεν θα έχουν απαραίτητα ξεχωριστή έκταση (δεν θα είναι έννοιες συνάλληλες), αλλά θα συμπίπτουν μερικώς (επαλλάσσουσες έννοιες). Πιθανολογικό χαρακτήρα θα έχει και η ένταξη των συναισθηματικών επεισοδίων – τα οποία δεν απεικονίζονται στο συγκεκριμένο σχήμα – σε μια κατηγορία.

Σχήμα 7

Υποθετική ιεράρχηση του ονοματολογίου συναισθημάτων κατά τον Russell

Στο επόμενο κεφάλαιο θα περιγραφούν οι διάφορες εμπειρικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, με τις οποίες ταξινομείται με συστηματικό τρόπο το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος.

Πίνακας 1

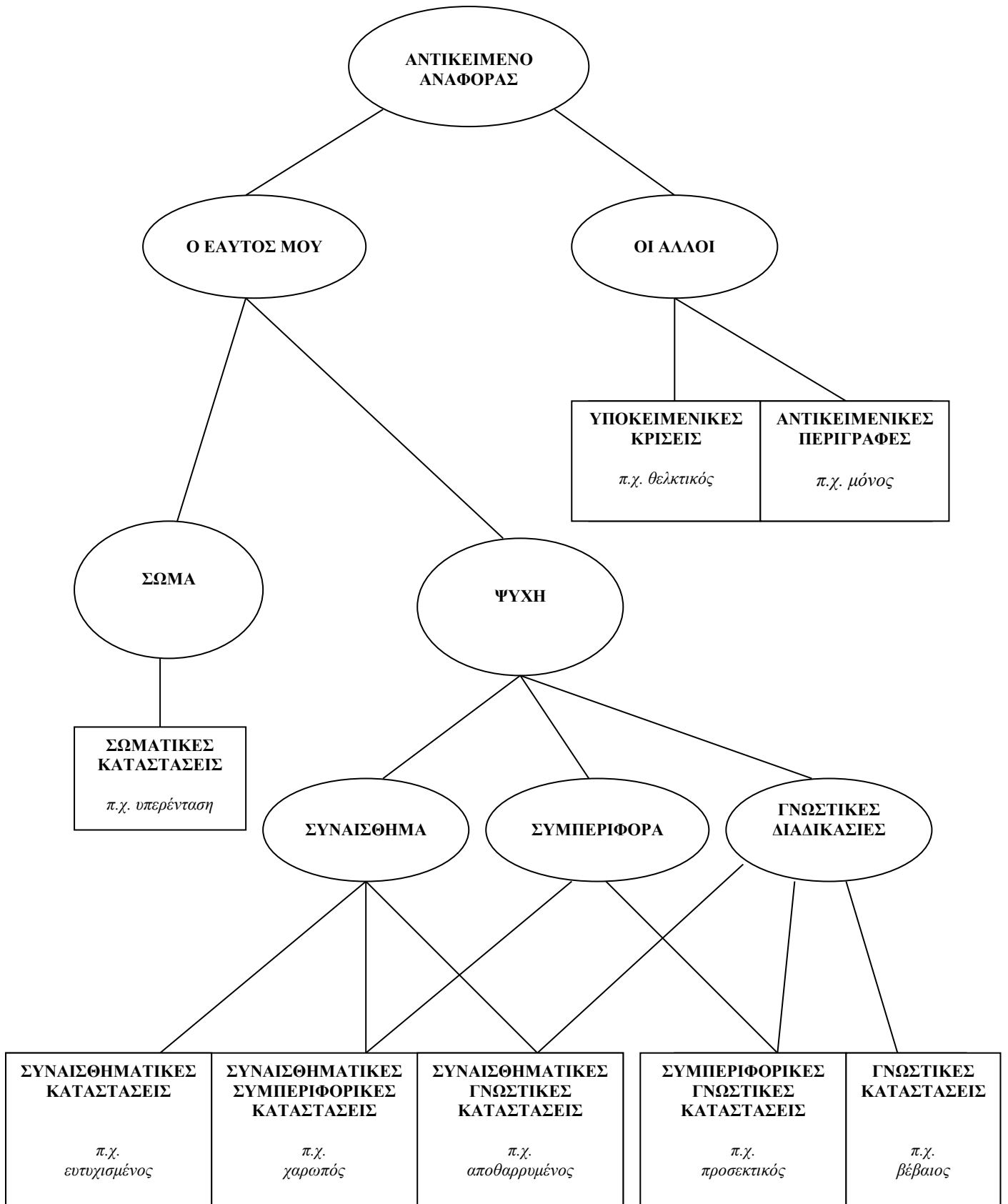
Παραγωγή ονομασιών συναισθημάτων σε έξι ευρωπαϊκές χώρες

	ΒΕΛΓΙΟ	ελλην. μτφρ. ¹	ΓΑΛΛΙΑ	ελλην. μτφρ.	ΕΛΒΕΤΙΑ	ελλην. μτφρ.	ΓΕΡΜΑΝΙΑ²	ελλην. μτφρ.
1	joie	χαρά	joie	χαρά	joie	χαρά	Trauer	λύπη
2	tristesse	θλίψη	tristesse	θλίψη	peur	φόβος	Freude	χαρά
3	peur	φόβος	peur	φόβος	tristesse	λύπη	Glück	ευτυχία
4	colère	θυμός	colère	θυμός	colère	θυμός	Liebe	αγάπη
5	bonheur	ευτυχία	angoisse	ανησυχία	angoisse	ανησυχία	Wut	λύσσα
6	angoisse	ανησυχία	surprise	έκπληξη	surprise	έκπληξη	Ärger	ενόχληση, θυμός
7	gaité	εύθυμος	gaité	εύθυμος	amour	αγάπη	Angst	ανησυχία, φόβος
8	amour	αγάπη	anxiété	ανησυχία	rage	λύσσα	Fröhlichkeit	ευθυμία
9	mélancolie	μελαγχολία	dégoût	αηδιάζω	honte	ντροπή	Depression	κατάθλιψη
10	stress	στρες	pleurer	κλαίω	fierté	περηφάνια	Hass	μίσος
11	panique	πανικός	bonheur	ευτυχία	douleur	λύπη	Erregung	έξαψη
12	heureux	ευτυχισμένος	rire	γέλιο	déception	απογοήτευση	Zorn	θυμός
	ΙΤΑΛΙΑ	ελλην. μτφρ.	ΟΛΛΑΝΔΙΑ	ελλην. μτφρ.	ΑΓΓΛΙΑ	ελλην. μτφρ.	ΚΑΝΑΔΑΣ³	ελλην. μτφρ.
1	goia	χαρά	angst	φόβος	happiness	ευτυχία	happiness	ευτυχία
2	paura	φόβος	blij	χαρά	sadness	θλίψη	anger	θυμός
3	dolore	λύπη	verdriet	θλίψη	anger	θυμός	sadness	θλίψη
4	felicita	ευτυχία	boosheid	θυμός	depression	κατάθλιψη	love	αγάπη
5	tristezza	θλίψη	woede	θυμός	hate	μίσος	fear	φόβος
6	noia	ενόχληση	lachen	γέλιο	love	αγάπη	hate	μίσος
7	rabbia	θυμός	verliefd	ερωτευμένος	joy	χαρά	joy	χαρά
8	amore	αγάπη	huilen	κλαίω	confusion	σύγχυση	excitement	έξαψη
9	odio	μίσος	vrolijk	εύθυμος	jealousy	ζήλια	anxiety	ανησυχία
10	allegria	χαρά	gelukkig	ευτυχισμένος	excitement	έξαψη	depression	κατάθλιψη
11	angoscia	ανησυχία	kwaad	θυμός	boredom	πλήξη	frustration	διάψευση, απογοήτευση
12	terorre	τρόμος	liefde	αγάπη	fear	φόβος	crying	κλαίω

¹ Η ελληνική μετάφραση έγινε με βάση την αγγλική μετάφραση των Van Goozen και Frijda. Οι αγγλικοί όροι που προτείνουν οι συγγραφείς του άρθρου μεταφράστηκαν στην ελληνική γλώσσα σύμφωνα με το λεξικό των Stavropoulos και Hornby (2000). Η μετάφραση των γερμανικών όρων έγινε με βάση την αγγλική απόδοση των όρων σύμφωνα με το λεξικό Langenscheidts Taschenwörterbuch (Deutsch-Englisch).

² Τα στοιχεία έχουν συμπληρωθεί από την ερευνήτρια με βάση την έρευνα του Mannheim (1983). Η μετάφραση των γερμανικών όρων έγινε με βάση την αγγλική απόδοση των όρων σύμφωνα με το λεξικό Langenscheidts Taschenwörterbuch (Deutsch-Englisch).

³ Τα στοιχεία έχουν συμπληρωθεί από τους Van Goozen και Frijda με βάση την έρευνα των Fehr και Russel (1984).

Σχήμα 5

Προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα του προτύπου των Clore, Ortony και Foss

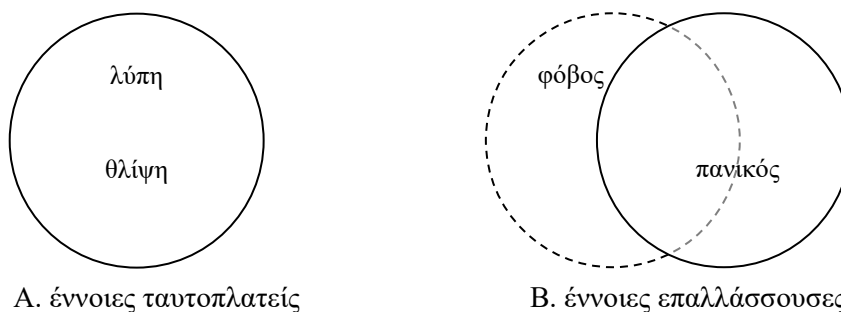
4. Εμπειρική ταξινόμηση του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος

Οι συλλογές συναισθημάτων των διαφόρων ερευνητών περιλαμβάνουν μερικές δεκάδες (π.χ. 20 επίθετα και μετοχές στην έρευνα του G. Ekman, 1954) έως αρκετές εκατοντάδες λέξεις (587 στην έρευνα των Clore, Ortony & Foss, 1987). Άλλοτε περιλαμβάνουν μόνο ουσιαστικά· άλλοτε, επίθετα και μετοχές· άλλοτε, ουσιαστικά, επίθετα, μετοχές και ρήματα. Για τον ψυχολόγο τίθεται το ερώτημα αν αυτός ο πλούτος του καθημερινού λεξιλογίου αντικατοπτρίζει μια αντίστοιχη ποικιλία συναισθηματικών καταστάσεων. Αν λ.χ. η αγγλική γλώσσα περιλαμβάνει 135 ονομασίες συναισθημάτων (όπως αυτές αποτυπώθηκαν στον αμερικανικό κατάλογο του Shaver και των συνεργατών του), συνεπάγεται από αυτό ότι τα μέλη της συγκεκριμένης γλωσσικής κοινότητας διακρίνουν ανάμεσα σε 135 διαφορετικά είδη συναισθημάτων; Ή μήπως ο λεξιλογικός πλούτος αντικατοπτρίζει έναν πιο περιορισμένο αριθμό συναισθηματικών ποιοτήτων (ειδών συναισθημάτων);

Όπως ήδη αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, πολλές από τις λέξεις αυτές θα είναι ταυτοπλατείς ή επαλλάσσουσες, θα αναφέρονται δηλαδή στην ίδια συναισθηματική κατάσταση, θα αντικατοπτρίζουν το ίδιο συναισθηματικό επεισόδιο. Π.χ. ο φοιτητής που απέτυχε στις εξετάσεις, μπορεί να περιγράψει την ψυχική του κατάσταση λέγοντας:

- είμαι θλιμμένος
- είμαι λυπημένος
- είμαι στενοχωρημένος.

Οι τρεις παραπάνω εκφράσεις αναφέρονται στο ίδιο περιστατικό και μπορούν να εναλλάσσονται κατά την περιγραφή παρόμοιων βιωμάτων. Ορίζουν το ίδιο υποσύνολο συναισθηματικών επεισοδίων. Έχουν, με άλλα λόγια, το ίδιο ή περίπου το ίδιο πλάτος. Σχηματικά αυτό μπορεί να αναπαρασταθεί ως εξής (σχήμα 8.B):

Σχήμα 8

Σχέσεις των εννοιών κατά το πλάτος

Αν χρησιμοποιήσουμε την ορολογία της γλωσσολογικής επιστήμης, θα διατυπώσουμε το ίδιο ως εξής: οι λέξεις *θλιμμένος*, *λυπημένος*, *στενοχωρημένος* είναι συνώνυμες. Βέβαια, για να υπάρχει απόλυτη συνωνυμία (δηλαδή ομωνυμία), θα πρέπει να πληρούνται αρκετές ακόμη προϋποθέσεις εκτός από τη σύμπτωση ως προς το πλάτος (Μπαμπινιώτης, 1985, σελ. 32-33). Για τις ανάγκες όμως της παρούσας εργασίας, αρκεί να μπορούμε να δεχθούμε ότι οι λέξεις είναι *μερικώς* συνώνυμες.

Από τις σκέψεις που προηγήθηκαν γίνεται φανερό ότι με βάση το κριτήριο της ομοιότητας (αναφορά στο ίδιο συναισθηματικό επεισόδιο, επικάλυψη εννοιών ως προς το πλάτος, μερική συνωνυμία) είναι εφικτό να συμπυκνωθεί το λεξιλογικό πεδίο (ή το πιο περιορισμένο ονοματολόγιο) του συναισθήματος σε έναν περιορισμένο αριθμό κατηγοριών, ώστε να σχηματιστεί μια ταξινόμηση που να εξυπηρετεί τις επιστημονικές ανάγκες της ψυχολογίας του συναισθήματος.

Το αίτημα της ταξινόμησης των συναισθημάτων δεν είναι καινούριο. Έχουν γίνει στο παρελθόν πολλές σχετικές προσπάθειες. Πριν από την επιστημονική ανεξαρτητοποίηση της ψυχολογίας, οι προσπάθειες αυτές συντελούνταν στους κόλπους της φιλοσοφίας. Είναι π.χ. γνωστή η κατάταξη των παθών κατά τον Αριστοτέλη¹ σε *επιθυμία*, *οργή*, *φόβος*, *θάρος*, *φθόνος*, *χαρά*, *φιλία*, *μίσος*, *πόθος*, *ζηλοτυπία*, *οίκτος* και γενικά σε όλα όσα ακολουθούνται από ηδονή ή λύπη. Μια σύντομη ανασκόπηση των φιλοσοφικών ταξινομήσεων μέχρι και τον 19^ο αι. παρουσιάζουν ο Mayring (1992α, σελ. 11-20) και, πολύ πιο αναλυτικά, οι Gardiner, Clark-Metcalf και Beebe-Center (1937/1980), ενώ την ιστορία του συναισθήματος κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες στην Ευρώπη παρουσιάζει ο Reddy (2001). Θεωρητικές ταξινομήσεις έγιναν από πολλούς ψυχολόγους, όπως τους Wundt (1874/1908-11), James (1890), Ribot², Höfler (1897, 1921), McDougall (1926), Lersch (1956, 1966), Rohracher (1963), Depus, Rubinstein και συνεργάτες (1960) κ.ά. (βλ. Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2003, Τομασιδής, 1982, Traxel & Heide, 1961). Από τις παλαιότερες ταξινομήσεις συναισθημάτων στην ελληνική γλώσσα κατά τον 20^ο αι. θα μπορούσαν να αναφερθούν αυτές των Βορέα (1933) και Σακελλαρίου (1947).

Αρκετοί νεότεροι και σύγχρονοι ψυχολόγοι θεωρούν ότι υπάρχει ένας πυρήνας βασικών συναισθημάτων. Τα κριτήρια για το χαρακτηρισμό ορισμένων συναισθημάτων ως βασικών ή όχι ποικίλουν. Οι Ortony και Turner (1990) συνοψίζουν τις ταξινομήσεις βασικών συναισθημάτων που έχουν κατά καιρούς προταθεί, τους επιστήμονες που τις πρότειναν, καθώς και τα κριτήρια στα οποία τις στήριζαν (πίνακας 2).

¹ Ηθικά Νικομάχεια 1105b 20 και εξής. Επίσης στα Ηθικά Ευδήμεια 1220b 12, όπου προστίθεται η *αιδώς*. Λεπτομερής ανάλυση των παθών γίνεται στη Ρητορική 1377b και εξής.

² Τα έργα του *Psychologie des Sentiments, Essai sur les passions* και *Problèmes de Psychologie Affective* υπογραμμίζουν τη χαρακτηριστικά γαλλική ενασχόλησή του με τα συναισθήματα και τις συγκινήσεις (Roback, 1992).

Πίνακας 2

Συλλογές βασικών συναισθημάτων (Ortony και Turner, 1990, σελ. 316)

Συγγραφείς-Ψυχολόγοι	Βασικά συναισθήματα	Κριτήριο επιλογής
Arnold (1960)	Θυμός (anger), αποστροφή (aversion), θάρρος (courage), κατήφεια (dejection), επιθυμία (desire), απελπισία (despair), φόβος (fear), μίσος (hate), ελπίδα (hope), αγάπη (love), θλίψη (sadness)	Συσχέτιση με τάσεις για δράση
Ekman, Friesen & Ellsworth (1982)	Θυμός (anger), αηδία (disgust), φόβος (fear), χαρά (joy), θλίψη (sadness), έκπληξη (surprise)	Παγκόσμια έκφραση στο πρόσωπο
Frijda (1986)	Επιθυμία (desire), ευτυχία (happiness), ενδιαφέρον (interest), έκπληξη (surprise), απορία (wonder), λύπη (sorrow)	Μορφές ετοιμότητας για δράση
Gray (1982)	Λύσσα (rage) και τρόμος (terror), ανησυχία (anxiety), χαρά (joy)	Εγκεφαλικές δομές
Izard (1971)	Θυμός (anger), περιφρόνηση (contempt), αηδία (disgust), θλίψη (distress), φόβος (fear), ενοχή (guilt), ενδιαφέρον (interest), χαρά (joy), ντροπή (shame), έκπληξη (surprise)	Εγκεφαλικές δομές
James (1884)	Φόβος (fear), πόνος (grief), αγάπη (love), λύσσα (rage)	Σωματικές αντιδράσεις
McDougall (1926)	Θυμός (anger), αηδία (disgust), χαρά (elation), φόβος (fear), υποταγή (subjection), τρυφερότητα (tender-emotion), απορία (wonder)	Συσχέτιση με ένστικτα
Mowrer (1960)	Πόνος (pain), ευχαρίστηση (pleasure)	Συναισθηματικές καταστάσεις που δεν είναι αποτέλεσμα μάθησης
Oatley & Johnson-Laird (1987)	Θυμός (anger), αηδία (disgust), ανησυχία (anxiety), ευτυχία (happiness), θλίψη (sadness)	Δεν απαιτούν προτασιακό περιεχόμενο κατά τη γλωσσική ανάλυση
Panksepp (1982)	Προσδοκία (expectancy), φόβος (fear), λύσσα (rage), πανικός (panic)	Εγκεφαλικές δομές
Plutchik (1980)	Αποδοχή (acceptance), θυμός (anger), προσδοκία (anticipation), αηδία (disgust), χαρά (joy), φόβος (fear), θλίψη (sadness), έκπληξη (surprise)	Συσχέτιση με διαδικασίες βιολογικής προσαρμογής
Tomkins (1984)	Θυμός (anger), ενδιαφέρον (interest), περιφρόνηση (contempt), αηδία (disgust), θλίψη (distress), φόβος (fear), χαρά (joy), ντροπή (shame), έκπληξη (surprise)	Πυκνότητα νευρωνικής διέγερσης
Watson (1930)	Φόβος (fear), αγάπη (love), λύσσα (rage)	Εγκεφαλικές δομές
Weiner & Graham (1984)	Ευτυχία (happiness), θλίψη (sadness)	Ανεξάρτητα από την απόδοση - ερμηνεία (attribution)

Οι ταξινομήσεις που θα παρουσιαστούν αναλυτικά στο παρόν κεφάλαιο διαφέρουν από τις καθαρά θεωρητικές ταξινομήσεις ως προς το ότι χρησιμοποιούν ως αφετηρία το λεξιλογικό πεδίο της εκάστοτε γλώσσας και ακολουθούν εμπειρική μέθοδο, η οποία παρουσιάζει τρεις διακλαδώσεις. Συγκεκριμένα, κατά την πρώτη ερευνητική προσέγγιση ζητείται από ένα δείγμα υποκειμένων να εκτιμήσει το βαθμό ομοιότητας που υπάρχει ανάμεσα στις λέξεις-ερεθίσματα ενός καταλόγου συναισθημάτων και ένα κριτήριο (π.χ. την ιδιότητα του ευχάριστου ή του δυσάρεστου, βλ. κεφ. 4.1). Κατά τη δεύτερη ερευνητική προσέγγιση καλούνται τα ερευνητικά υποκείμενα να περιγράψουν τη συναισθηματική τους κατάσταση με τη βοήθεια ενός καταλόγου επιθέτων και μετοχών (κεφ. 4.2.1), δηλαδή, να σημειώσουν σε μια διαβαθμισμένη κλίμακα (π.χ. από το 1 έως το 7) το βαθμό στον οποίο κάθε λέξη του καταλόγου περιγράφει τη συναισθηματική τους κατάσταση (self reported affect). Κατά την τελευταία ερευνητική προσέγγιση ζητείται από ένα δείγμα ατόμων να ταξινομήσει τις λέξεις ενός καταλόγου συναισθημάτων σε ομάδες συνωνύμων (κεφ. 4.2.2).

Μετά την παρουσίαση των ερευνητικών παραδόσεων που προαναφέρθηκαν, θα επανέλθουμε στο ζήτημα της ομοιότητας των συναισθημάτων (κεφ. 4.3).

4.1 Ταξινόμηση με βάση τις διαστάσεις των συναισθημάτων

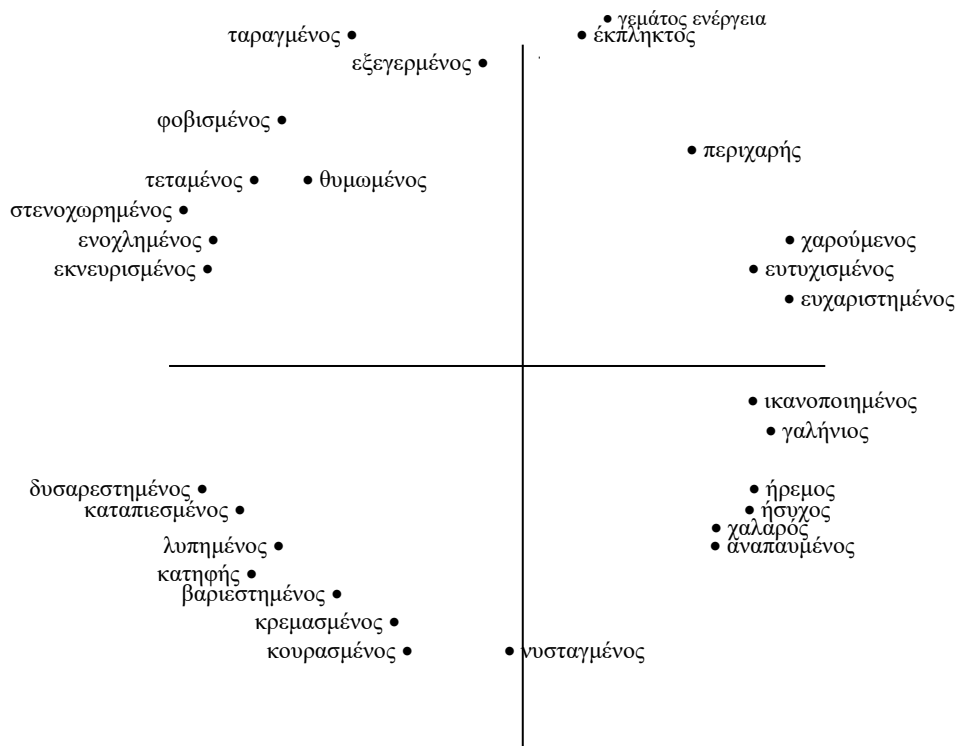
Στο πρώτο παρακλάδι εμπειρικής έρευνας επιδιώκεται η ταξινόμηση των συναισθημάτων σε ένα (συνήθως) δισδιάστατο επίπεδο που ορίζεται από δύο άξονες. Ο πρώτος άξονας αντιπροσωπεύει την ιδιότητα των συναισθημάτων να είναι *ευχάριστα* ή *δυσάρεστα* (οι σχετικοί αγγλικοί όροι είναι *evaluation*, *valence*, *pleasure* ή *positivity*). Ο δεύτερος άξονας αντιπροσωπεύει συνήθως την *ενέργεια* που ενυπάρχει σε κάθε συναίσθημα (Marx, 1997), τη *δυναμικότητα* του συναισθήματος (Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2003), την ιδιότητα δηλ. που έχει να κινητοποιεί το άτομο (οι σχετικοί αγγλικοί όροι είναι *activity*, *arousal* ή *activation*)· σε άλλες έρευνες, ωστόσο, αντιπροσωπεύει την ιδιότητα της *κυριαρχίας* σε κοινωνικό επίπεδο (της *υπεροχής*) σε αντιδιαστολή προς την *υποταγή* (οι σχετικοί αγγλικοί όροι είναι *potency*, *power*, *control* ή *dominance*). Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο *θυμός* ορίζεται ως ένα συναίσθημα *δυσάρεστο* και *έντονο* που χαρακτηρίζεται από την *κυριαρχία* του θυμωμένου επάνω στον υπαίτιο του θυμού του (Russell, 1991α).

Η προσπάθεια περιγραφής των συναισθηματικών βιωμάτων με τη βοήθεια βασικών αξόνων ή διαστάσεων ανάγεται στον Wundt (1896/1918, σελ. 213 και εξής). Ο Wundt υποστήριξε ότι οι βασικές διαστάσεις του συναισθήματος είναι τρεις: (α) Ένα συναίσθημα είναι συνήθως *ηδύ* ή *λυπηρό* (δηλ. ευχάριστο ή δυσάρεστο). Σε αυτό το σημείο ο Wundt επηρεάστηκε από τη σκέψη του Αριστοτέλη (Schmidt-Atzert, 1996). Χαρακτηριστικό

ευχάριστο συναίσθημα είναι η *χαρά*, ενώ χαρακτηριστικό δυσάρεστο συναίσθημα η *λύπη*. (β) Επιπλέον, σύμφωνα πάντα με τον Wundt, ορισμένα συναισθήματα παρουσιάζουν μια διακύμανση ανάμεσα στους πόλους *δυναμικότητα – ηρεμία* (Erregung - Beruhigung), δηλαδή το άτομο που τα νιώθει γεμίζει με ενέργεια ή, αντίθετα, ηρεμεί (π.χ. ο *ενθουσιασμός* γεμίζει τον άνθρωπο με ενέργεια, ενώ η *μελαγχολία* τον καθιστά παθητικό). (γ) Άλλα, πάλι, συναισθήματα παρουσιάζουν μια διακύμανση ανάμεσα στους πόλους *ένταση – λύση της έντασης* (Spannung – Lösung)· π.χ. η *αγωνία* αρχικά κορυφώνεται και εξανεμίζεται με την αίσια έκβαση της κατάστασης που την προκάλεσε.

Στις έρευνες της δισδιάστατης απεικόνισης των συναισθημάτων χρησιμοποιήθηκε είτε η μέθοδος του σημασιολογικού διαφορικού (Osgood, Suci & Tannenbaum, 1957, Osgood, 1969) είτε η ομαδοποίηση συνώνυμων λέξεων. Στις έρευνες με το σημασιολογικό διαφορικό, καλούνταν τα υποκείμενα να κατατάξουν κάθε λέξη-ερέθισμα ενός καταλόγου συναισθημάτων, σε μια κλίμακα που οριζόταν από δυο αντίθετους πόλους, π.χ. *ευχάριστο - δυσάρεστο, ήρεμο - έντονο, αδύναμο - δυνατό* (Παπαδόπουλος Ν.Γ., 1994, 2005). Τέτοιες έρευνες διεξήχθησαν από τους Averill (1975), Osgood, May και Miron (1975), Russell και Mehrabian, (1977). Ο Osgood (1962) θεωρούσε ότι οι αξιολογικές διαστάσεις που ανακάλυψε στις διαπολιτισμικές έρευνές του (*evaluation, activity, potency*), αντιστοιχούν στις διαστάσεις που προτάθηκαν από τον Wundt. Η αχίλλειος πτέρνα των ερευνών με το σημασιολογικό διαφορικό είναι ότι δε διαφοροποιούν επαρκώς ανάμεσα σε διαφορετικών ειδών συναισθήματα (π.χ. ανάμεσα στο *θυμό* και το *φόβο*), αλλά ούτε ανάμεσα σε συναισθήματα και άλλες έννοιες. Όπως παρατηρούν οι Clore, Ortony και Foss (1987, σελ. 752), οι περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες της *συμπάθειας* στους τρεις άξονες (στον άξονα του *ευχάριστου - δυσάρεστου*: 1.6, σε αυτόν της *δυναμικότητας*: 0.6 και σε αυτόν της *κυριαρχίας - υποταγής*: 0.3) πλησιάζουν περισσότερο τους αντίστοιχους στατιστικούς δείκτες της *τροφής* στους αντίστοιχους άξονες (1.8, 0.5, 0.3) παρά αυτούς της *αγάπης* (2.0, 1.2, 0.8). Με άλλα λόγια, το σημασιολογικό διαφορικό αντικατοπτρίζει απλά παγκόσμιες αξιολογικές διαστάσεις και δεν αποκαλύπτει κάτι για την ιδιαιτερότητα των συναισθημάτων.

Στις έρευνες ομαδοποίησης συνώνυμων τα υποκείμενα της έρευνας σχημάτιζαν ομάδες λέξεων (συνήθως επρόκειτο για επίθετα και μετοχές) που έμοιαζαν σημασιολογικά μεταξύ τους (π.χ. οι μετοχές *θυμωμένος, οργισμένος, αγανακτισμένος* θα τοποθετούνταν πιθανότατα στην ίδια ομάδα, ενώ οι μετοχές *φοβισμένος, τρομαγμένος* σε άλλη). Για τη στατιστική ανάλυση τέτοιων δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της κλίμακας πολλαπλών διαστάσεων (multidimensional scaling) των Guttman (1944, 1991) και Lingoes (1973). Απόληξη και αυτής της μεθοδολογικής πορείας είναι η ταξινόμηση των συναισθημάτων σε ένα δισδιάστατο επίπεδο που ορίζεται από δυο άξονες, οι οποίοι ερμηνεύονται ως ιδιότητες του *ευχάριστου-δυσάρεστου* και *δυναμικότητα* (ή *κυριαρχία-υποταγή*).

Σχήμα 9

Η θέση που καταλαμβάνουν 28 επίθετα και μετοχές του αγγλόφωνου λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος στο δισδιάστατο σημασιολογικό χώρο (από: Russell, 1980, σελ. 1168)

Χαρακτηριστική σειρά τέτοιων ερευνών, η οποία συνδύαζε στοιχεία του σημασιολογικού διαφορικού με την ομαδοποίηση συνώνυμων λέξεων, ήταν αυτή του Russell (1980). Το σχήμα 9 απεικονίζει τα αποτελέσματα της δεύτερης έρευνας αυτής της σειράς. Επιλέξαμε την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της συγκεκριμένης έρευνας, επειδή επαναλήφθηκε 4 χρόνια αργότερα στην Ελλάδα (βλ. αναλυτικά στο κεφάλαιο 6). Το σχήμα παρουσιάζει τη θέση που καταλαμβάνουν 28 λέξεις (επίθετα και μετοχές) του αγγλόφωνου λεξιλογικού πεδίου συναισθημάτων σε ένα δισδιάστατο επίπεδο. Τις συγκεκριμένες ελληνικές μεταφράσεις των αγγλικών όρων υιοθέτησε ο ίδιος ο Russell, όταν διεξήγαγε την ίδια έρευνα στην Ελλάδα. Παρά την ακαταλληλότητα ορισμένων από αυτές (βλ. κεφ. 6) θεωρήσαμε σκόπιμο να τις χρησιμοποιήσουμε στο παρόν σχήμα.

Το επίπεδο ορίζουν ένας κάθετος και ένας οριζόντιος άξονας που αντιπροσωπεύουν τις υποθετικές ιδιότητες *δυναμικότητα* και *δυσάρεστο - ευχάριστο* αντίστοιχα.

Η ταξινόμηση αυτού του τύπου παρουσιάζει τρεις θεμελιώδεις αδυναμίες (Schmidt-Atzert, 1996). Πρώτον, είναι αμφίβολο, αν όλες οι λέξεις που χρησιμοποίησε ο Russell στην

έρευνά του αντικατοπτρίζουν συναισθηματικές καταστάσεις. Αντικατοπτρίζει π.χ. η μετοχή *κουρασμένος* μια συναισθηματική κατάσταση; Δεύτερον, ο ερευνητής δεν εξέτασε αν ο κατάλογος λέξεων που χρησιμοποίησε ήταν αντιπροσωπευτικός του αγγλόφωνου λεξιλογικού πεδίου συναισθημάτων. Τρίτον, οι δυο διαστάσεις δεν επαρκούν, για να διαφοροποιήσουν συναισθήματα που σύμφωνα με άλλες μεθόδους ή σύμφωνα με τη διαίσθησή μας είναι διαφορετικά (π.χ. η γεινίαση του *φόβου* και του *θυμού*).

Σχετικά με το τελευταίο πρόβλημα ο Marx (Marx και συνεργάτες, 1987, Marx, 1997) επισημαίνει ότι πιθανώς να απαιτούνται περισσότερες των δυο διαστάσεων, προκειμένου να διαφοροποιηθούν τα συναισθήματα. Για να εμφανιστούν όμως περισσότερες διαστάσεις, θα πρέπει οι σχετικές έρευνες να έχουν αντίστοιχο σχεδιασμό. Θα πρέπει, δηλαδή, να επιλέγονται ερεθίσματα που συγκεντρώνονται γύρω από τον έναν πόλο μιας διπολικής διάστασης, ώστε να εξουδετερώνεται η επίδραση της συγκεκριμένης διάστασης. Αν π.χ. ο ερευνητής συμπεριλάβει στην έρευνά του μόνο δυσάρεστα συναισθήματα, εξουδετερώνει την επίδραση της διάστασης *ευχάριστο-δυσάρεστο*. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα καταφέρει να αποκαλύψει την παρουσία επιπλέον διαστάσεων, οι οποίες έως τώρα καλύπτονταν από την επίδραση των ισχυρότερων. Ο Marx (1997) κατόρθωσε να δείξει ότι εξουδετερώνοντας τη διάσταση *ευχάριστο - δυσάρεστο* (δηλ. επιλέγοντας μόνο αρνητικά συναισθήματα) εμφανίζονται επιπλέον διαστάσεις περιγραφής των συναισθημάτων. Συγκεκριμένα, εμφανίζεται η *δυναμικότητα*, η *κοινωνική προσέγγιση* σε αντιδιαστολή με την *απομάκρυνση* (*soziale Nähe - soziale Distanz*) και η *σωματική διάσταση* (*Körperhaftigkeit*), ο βαθμός δηλ. στον οποίο γίνονται αντιληπτές σωματικές αντιδράσεις από το υποκείμενο που βιώνει ένα συναίσθημα (π.χ. καρδιοχτύπι, σφίξιμο στο στομάχι κτό.).

4.2 Ταξινόμηση με βάση τα είδη συναισθημάτων

Σε άλλες εμπειρικές έρευνες επιχειρείται η συμπύκνωση του πλούτου του σχετικού λεξιλογίου σε έναν περιορισμένο αριθμό ομάδων (κατηγοριών), συνήθως με τη βοήθεια των στατιστικών μεθόδων της ανάλυσης παραγόντων (*factor analysis*) και της ανάλυσης συστάδων (*cluster analysis*).

4.2.1 Ανάλυση παραγόντων

Σύμφωνα με τους Schmidt-Atzert και Ströhm (1983), η πρώτη έρευνα αυτού του τύπου διεξήχθη στη Σουηδία από τον G. Ekman (1954). Ωστόσο, οι Traxel και Heide (1961) αναφέρουν ότι ήδη το 1915 ο C. Burt είχε διεξαγάγει μια ανάλυση παραγόντων σε λεκτικές περιγραφές συναισθημάτων. Εμείς θα περιγράψουμε με συντομία την πρώτη σουηδική έρευνα. Ο Ekman χρησιμοποίησε ως ερεθίσματα 20 σουηδικές λέξεις (επίθετα και μετοχές). Τα άτομα του δείγματος (20 Σουηδοί φοιτητές) συνέκριναν τα συναισθήματα ανά ζεύγη και εκτιμούσαν σε μια κλίμακα που κυμαινόταν από το 0 (καμία ομοιότητα) έως το 4 (ταύτιση) το βαθμό ομοιότητας του κάθε ζεύγους. Στην ανάλυση παραγόντων που επακολούθησε μοιράστηκαν οι 20 λέξεις σε 6 παράγοντες, στους οποίους δόθηκαν τα εξής ονόματα: *ευχαρίστηση* (Lust), *δυσαρέσκεια* (Unlust), *επιθυμία* (Verlangen / Sehnsucht), *γενική διέγερση* (Allgemeine Aufregung), *θυμός / αποστροφή* (Zorn / Abscheu) και *φόβος* (Furcht). Οι όροι στις παρενθέσεις είναι στη γερμανική γλώσσα, αφού ο Ekman δημοσίευσε την έρευνά του σε γερμανόφωνο περιοδικό. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι τα υποσύνολα των επιθέτων και μετοχών που εξήχθησαν από την ανάλυση παραγόντων τιτλοφορούνται από τον ερευνητή με το πιο κοντινό σημασιολογικά ουσιαστικό.

Στις περισσότερες έρευνες που ακολούθησαν στα πλαίσια της σουηδικής γλωσσικής κοινότητας (Ekman, 1955, Dietze, 1963, Lundberg & Devine, 1975, Devine & Lundberg, 1977) εξήχθησαν παρόμοια υποσύνολα λέξεων-ερεθισμάτων, άρα τα αποτελέσματα μπορούν να θεωρηθούν ως αξιόπιστα στα πλαίσια της συγκεκριμένης κοινότητας. Τα υποσύνολα τιτλοφορούνται ως εξής: *αηδία*, *θυμός*, *φόβος*, *ταραχή-ανησυχία*, *λύπη-δυσαρέσκεια*, *επιθυμία*, *χαρά-ευχαρίστηση*, *συμπάθεια-αγάπη*. Ωστόσο, η αδυναμία των παραπάνω ερευνών είναι ο περιορισμένος αριθμός λέξεων-ερεθισμάτων και η υποκειμενική επιλογή του σχετικού λεξιλογίου που χρησιμοποιήθηκε. Συνεπώς, δεν είναι βέβαιο ότι η συλλογή αυτή είναι αντιπροσωπευτική του σουηδικού λεξιλογικού πεδίου συναισθημάτων.

Κατά την ίδια χρονική περίοδο (στις δεκαετίες του '50, '60 και '70) ανάλογες έρευνες διεξάγονταν στον αγγλόφωνο χώρο, στον οποίο ήδη υπήρχε μακρά παράδοση στη χρήση της ανάλυσης παραγόντων στους τομείς έρευνας γύρω από τη νοημοσύνη και την προσωπικότητα. Ο Russell (1980) αναφέρει ότι πρώτοι εφάρμοσαν την παραγοντική ανάλυση σε λεκτικές περιγραφές συναισθημάτων οι Nowlis και Nowlis το 1956. Ακολούθησε πλήθος ερευνών στα πλαίσια του αγγλικού λεξιλογικού πεδίου συναισθημάτων με στόχο την ανακάλυψη της δομής των συναισθημάτων (Green & Nowlis, 1957, Curran & Cattell, 1975, Izard, 1972, 1977, Lorr, Daston & Smith, 1967, McLachlan, 1976, McNair & Lorr, 1964, McNair, Lorr & Droppleman, 1971, Nowlis, 1965, Thayer, 1967, 1978, 1989). Κριτικά πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ένα μέρος του λεξιλογίου (συνήθως επίθετα και

μετοχές) που χρησιμοποιήθηκε στις συγκεκριμένες έρευνες πιθανώς να μην συγκαταλεγόταν σύμφωνα με τα σημερινά δεδομένα στο σημασιολογικό πεδίο των συναισθημάτων, όπως ήδη παρατηρήσαμε σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας (σελ. 21).

Οι περισσότερες έρευνες ήταν έρευνες αυτοαναφοράς (self report). Τα ερευνητικά υποκείμενα καλούνταν να εκτιμήσουν σε μια κλίμακα Λίκερτ (Likert) κατά πόσο κάθε επίθετο / μετοχή του προσχηματισμένου από τον ερευνητή καταλόγου αντικατόπτριζε τη συναισθηματική τους κατάσταση κατά τη χρονική στιγμή της εξέτασης (ή σε οποιοδήποτε άλλο χρονικό διάστημα όριζε ο ερευνητής: π.χ. κατά τη διάρκεια εκείνης της ημέρας, της προηγούμενης εβδομάδας κτ.). Το σκεπτικό της μεθοδολογικής αυτής προσέγγισης είναι ότι το υποκείμενο της έρευνας θα δώσει παρόμοιες τιμές για συνώνυμες λέξεις. Ο φοιτητής λ.χ. που πληροφορήθηκε πριν από λίγο την αποτυχία του, θα σημειώσει την ανώτατη τιμή (π.χ. 7) στα ερεθίσματα *θλιμμένος/-η, στενοχωρημένος/-η, λυπημένος/-η*. Η φοιτήτρια που άδικα κατηγορήθηκε για καταδολίευση των εξετάσεων, θα σημειώσει την ανώτατη τιμή (π.χ. 7) στα ερεθίσματα *οργισμένος/-η, θυμωμένος/-η, αγανακτισμένος/-η*. Επειδή όλα τα υποκείμενα της έρευνας θα αντιδρούν με παρόμοιο τρόπο στα συνώνυμα ερεθίσματα, οι στατιστικές συνάψεις (correlations) μεταξύ συνωνύμων θα είναι υψηλές. Αυτό θα οδηγήσει στην ταξινόμησή τους σε ξεχωριστές ομάδες από τη στατιστική μέθοδο της ανάλυσης παραγόντων (factor analysis). Τα ερεθίσματα *θλιμμένος/-η, στενοχωρημένος/-η, λυπημένος/-η* θα αποτελέσουν έναν παράγοντα, ενώ τα ερεθίσματα *οργισμένος/-η, θυμωμένος/-η, αγανακτισμένος/-η* έναν άλλο.

Πολλές από τις προαναφερθείσες ερευνητικές προσπάθειες κατέληξαν στη δημιουργία ερωτηματολογίων συναισθημάτων. Ο πίνακας 3 στηρίζεται στην παρουσίαση του Schmidt-Atzert (1996) και περιλαμβάνει τα σημαντικότερα από αυτά.

Οι κλίμακες του εκάστοτε ερωτηματολογίου ορίζουν το πλάτος της έννοιας του *συναισθήματος*. Π.χ. για το Differential Emotions Scale (DES) συναισθήματα είναι η *χαρά*, η *λύπη*, ο *θυμός* κλπ. (που συνιστούν ένα σύνολο από 10 είδη συναισθημάτων). Κάθε είδος συναισθήματος ορίζεται με τη σειρά του ως ένα σύνολο σημασιολογικά σχετικών επιθέτων και μετοχών (π.χ. το συναίσθημα του *θυμού* θα μπορούσε να οριστεί στην ελληνική γλώσσα μέσα από τις μετοχές *θυμωμένος, οργισμένος, αγανακτισμένος*). Κινούμαστε πια στο χώρο των επιστημονικών εννοιολογικών κατασκευών (constructs). Τόσο η έννοια του *συναισθήματος* όσο και τα είδη των συναισθημάτων ορίζονται με ακρίβεια. *Συναίσθημα*, δηλαδή, είναι αυτό που μετρά το εκάστοτε ερωτηματολόγιο.

Το μειονέκτημα αυτής της ερευνητικής προσέγγισης είναι ότι δε διαχωρίζει πολύ καλά ανάμεσα στα συναισθήματα της ίδιας διάστασης (δυσάρεστης ή ευχάριστης). Τα δυσάρεστα συναισθήματα τείνουν να συνεμφανίζονται. Για να μείνουμε στα προηγούμενα παραδείγματα, ο φοιτητής που απέτυχε στις εξετάσεις νιώθει οργή για την καθηγήτρια που τον έχει αντιπαθήσει και τον απορρίπτει για τρίτη συνεχή φορά στο συγκεκριμένο μάθημα.

Άρα θα σημειώσει υψηλή τιμή (π.χ. 5) και στα ερεθίσματα *οργισμένος/-η, θυμωμένος/-η, αγανακτισμένος/-η*. Αλλά και η φοιτήτρια είναι *απαρηγόρητη*, αφού τελικά της μηδένισαν το γραπτό. Άρα θα σημειώσει υψηλή τιμή (π.χ. 5) και στα ερεθίσματα *θλιμμένος/-η, στενοχωρημένος/-η, λυπημένος/-η*. Έτσι οι κλίμακες του ερωτηματολογίου *θλίψη* και *θυμός* θα παρουσιάζουν υψηλές συνάφειες (intercorrelations) μεταξύ τους, μια κατάσταση ανεπιθύμητη στα πλαίσια της ψυχομετρίας. Παρόμοιες σκέψεις μπορούν να γίνουν για τα ευχάριστα συναισθήματα. Με αφορμή τέτοιες παρατηρήσεις οι Watson και Clark (1992) προτείνουν ιεραρχικά μοντέλα συναισθημάτων, τα οποία στο ανώτατο επίπεδο αφαίρεσης θα διαχωρίζουν ανάμεσα σε ευχάριστα και δυσάρεστα συναισθήματα.

Πίνακας 3

Σύντομη περιγραφή των αγγλόφωνων ερωτηματολογίων συναισθημάτων

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ	ΚΛΙΜΑΚΕΣ
Activation-Deactivation Adjective Check List ADACL <i>Thayer</i>	Ενεργητικότητα (energy), κόπωση (tiredness), ένταση (tension), γαλήνη (calmness)
Differential Emotions Scale DES <i>Izard και συνεργάτες</i>	Περιφρόνηση (contempt), αηδία (disgust), θυμός (anger), φόβος (fear), θλίψη (sadness), ντροπή (shame / shyness), ενοχή (guilt), χαρά (joy), έκπληξη (surprise), ενδιαφέρον (interest)
Eight State Questionnaire 8SQ <i>Curran & Cattell</i>	Ανησυχία (anxiety), πίεση (stress), κατάθλιψη (depression), παλινδρόμηση (regression), κούραση (fatigue), ενοχή (guilt), εξωστρέφεια (extraversion), διέγερση (arousal)
Mood Adjective Check List MACL <i>Nowlis</i>	Επιθετικότητα (aggression), ανησυχία (anxiety), ορμητικότητα (surgency), χαρά (elation), συγκέντρωση (concentration), κούραση (fatigue), κοινωνικότητα (social affection), θλίψη (sadness), σκεπτικισμός (skepticism), περιαυτολογία (egotism), ενεργητικότητα (vigor), αδιαφορία (nonchalance)
Profile of Mood States POMS <i>Mc Nair και συνεργάτες</i>	Ένταση – ανησυχία (tension – anxiety), κατάθλιψη – κατήφεια (depression – dejection), θυμός – εχθρότητα (anger – hostility), ενεργητικότητα – δραστηριότητα (vigor – activity), κούραση – αδράνεια (fatigue – inertia), σύγχυση – αμηχανία (confusion – bewilderment)

4.2.2 Ανάλυση συστάδων

Στις δεκαετίες του '80 και '90 η προσέγγιση αλλάζει. Οι ερευνητές χρησιμοποιούν συχνότερα ως λέξεις-ερεθίσματα ουσιαστικά (ονόματα συναισθημάτων), κινούνται στα πλαίσια της θεωρίας προτύπων και προσπαθούν να κατανοήσουν τον τρόπο με τον οποίο τα ερευνητικά υποκείμενα εκλαμβάνουν τα ονόματα αυτά. Συνήθως τα εμπειρικά δεδομένα αναλύονται στατιστικά με τη μέθοδο της ανάλυσης συστάδων (cluster analysis).

Θα συνοψίσουμε στη συνέχεια τα αποτελέσματα τριών ερευνών που διεξήχθησαν στον αγγλόφωνο χώρο (Shaver και συνεργάτες, 1987, Storm & Storm, 1987, Alvarado, 1998) και δυο ακόμη που διεξήχθησαν στο γερμανόφωνο (Schmidt-Atzert, 1980, Schmidt-Atzert & Ströhm, 1983). Σε όλες τις έρευνες χρησιμοποιήθηκαν ως ερεθίσματα ονόματα συναισθημάτων (ουσιαστικά). Επειδή η παρούσα εργασία εντάσσεται στην ίδια ερευνητική παράδοση, η παρουσίαση των ερευνών αυτών θα είναι πιο λεπτομερής.

Οι ερευνητές χρησιμοποιούν έναν κατάλογο συναισθημάτων, τον οποίον έχουν, συνήθως, ελέγξει εμπειρικά. Δηλαδή, έχουν ζητήσει προηγουμένως από ένα δείγμα υποκειμένων να εκτιμήσει κατά πόσο οι λέξεις-ερεθίσματα που περιλαμβάνονται σε αυτόν αντικατοπτρίζουν πράγματι συναισθήματα. Στη συνέχεια ζητούν από ένα νέο δείγμα να χωρίσει τις λέξεις-ερεθίσματα σε ομάδες παρόμοιων συναισθημάτων. Η ομαδοποίηση αυτή γίνεται ως εξής: οι ερευνητές έχουν ετοιμάσει καρτελάκια, στα οποία αναγράφονται τα συναισθήματα. Σε κάθε καρτελάκι αναγράφεται ένα συναισθήμα. Άρα σε κάθε υποκείμενο της έρευνας δίδεται μια στοίβα από τόσα καρτελάκια, όσες ήταν οι λέξεις του αρχικού καταλόγου συναισθημάτων. Το υποκείμενο της έρευνας καλείται να δημιουργήσει υποσύνολα (στοίβες από καρτελάκια) παρόμοιων συναισθημάτων. Τα εμπειρικά δεδομένα αναλύονται με τη στατιστική μέθοδο της ανάλυσης συστάδων.

Στην περιγραφική παρουσίαση των αποτελεσμάτων που ακολουθεί, σκόπιμα θα εστιάσουμε την προσοχή μας στις ομοιότητες, για να γίνει εφικτός ο σχηματισμός μιας γενικής εικόνας του ονοματολογίου συναισθημάτων του αγγλόφωνου και γερμανόφωνου χώρου, καθώς και των ειδών συναισθημάτων που οι γλωσσικές αυτές κοινότητες έχουν αποτυπώσει σε ονόματα. Συνειδητά παραμερίζουμε τις διαφορές στις συστάδες και στα δένδρογράμματα, οι οποίες είναι αναμενόμενες, εφόσον οι κατάλογοι λέξεων-ερεθισμάτων, η μέθοδος και το δείγμα διαφέρει από έρευνα σε έρευνα. Συγκεκριμένα, στον αγγλόφωνο χώρο ο Shaver και οι συνεργάτες του χρησιμοποίησαν διαφορετικό κατάλογο ερεθισμάτων από τους Storm και Storm. Η Alvarado χρησιμοποίησε τον κατάλογο της ομάδας Shaver, διαφοροποιήθηκε, ωστόσο, ως προς τη μεθοδολογική πορεία. Στις δυο γερμανικές έρευνες χρησιμοποιήθηκε περίπου ο ίδιος κατάλογος, ο οποίος όμως αναγκαστικά διαφέρει από τον αγγλόφωνο, εφόσον υπόκειται σε άλλες πολιτισμικές επιρροές.

Σε όλες, λοιπόν, τις προαναφερθείσες έρευνες εμφανίζεται μια συστάδα λέξεων που αντικατοπτρίζουν την ευμενή διάθεση προς έναν άλλο άνθρωπο (αντικείμενο ή ασχολία), π.χ. *αγάπη, συμπάθεια, τρυφερότητα* κτό. Οι λέξεις που αναφέρονται σε ερωτικά συναισθήματα (π.χ. *πόθος*) εμφανίζονται στην ίδια ομάδα ή σχηματίζουν μια ξεχωριστή ομάδα που (στις 2 από τις 4 έρευνες) συνορεύει με την πρώτη. Οι δυο αυτές ομάδες περιέχουν ονόματα συναισθημάτων που φέρνουν τους ανθρώπους κοντά ή τους κρατούν τον έναν κοντά στον άλλο. Θα αποδώσουμε στην ευρύτερη ομάδα τον τίτλο *εύνοια*, για να ξεπεράσουμε τον περιορισμένο χαρακτήρα της μετάφρασης των ξενόγλωσσων επιλογών (love, Zuneigung).

Μια άλλη συστάδα περιλαμβάνει τις λέξεις που μεταξύ άλλων σημαίνουν το «ηδύ», το ευχάριστο, όπως *χαρά, ευτυχία, ευχαρίστηση, ικανοποίηση* κτό. Σε αυτήν την ομάδα τείνουν να εμφανίζονται (εφόσον βέβαια υπάρχουν στον προς ταξινόμηση κατάλογο λέξεων-ερεθισμάτων) λέξεις όπως *ανακούφιση, ζήλος, ελπίδα, περηφάνια* (και σε μία έρευνα η λέξη *ενθουσιασμός*). Εναλλακτικά, οι τελευταίες λέξεις μαζί με τα συνώνυμά τους σχηματίζουν ξεχωριστά υποσύνολα που συνορεύουν με την πυρηνική ομάδα των ευχάριστων συναισθημάτων. Θα τιτλοφορήσουμε στα ελληνικά τις παραπάνω διακλαδώσεις με τον όρο *ευδιαθεσία*.

Μια άλλη συστάδα συμπεριλαμβάνει στους κόλπους της, είτε ως μεμονωμένα στοιχεία είτε ως υποσύνολα, λέξεις που σημαίνουν ψυχικό πόνο, π.χ. *στενοχώρια, λύπη, θλίψη, μελαγχολία, πόνος, οίκτος* κτό. Στην ίδια συστάδα συγκαταλέγονται, ή μαζί της συνορεύουν, η *ενοχή, η ντροπή* και τα συνώνυμά τους.

Στη συστάδα λέξεων που αντικατοπτρίζουν τη συναισθηματική ποιότητα του φόβου συχνά δημιουργούνται δυο υποσύνολα. Στο ένα υπάρχουν λέξεις που σημαίνουν φόβο (π.χ. *τρόμος, πανικός*), στο άλλο λέξεις που σημαίνουν μια γενικότερη νευρική κατάσταση και ανησυχία. Στις έρευνες του Schmidt-Atzert και σε αυτήν της Alvarado το υποσύνολο *νευρική κατάσταση / ανησυχία* συνορεύει με τον *ψυχικό πόνο*.

Λέξεις που αντικατοπτρίζουν τη συναισθηματική ποιότητα του θυμού που φτάνει έως τη «λύσσα» αποτελούν ξεχωριστή συστάδα. Σε αυτήν συγκαταλέγονται (ή μαζί της συνορεύουν ως ξεχωριστά υποσύνολα) το *μίσος*, η *αηδία* με τα συνώνυμά της, η *ζηλοφθονία* με τα συνώνυμά της, και, τέλος, ο *εκνευρισμός / ενόχληση* (η *ζηλοφθονία* και ο *εκνευρισμός / ενόχληση* δε γειτνιάζουν με το *θυμό* στην έρευνα της Alvarado). Πρόκειται για συναισθήματα που δημιουργούν απόσταση ανάμεσα στους ανθρώπους. Οι αγγλόφωνοι ερευνητές χρησιμοποιούν τους όρους anger, hate και hostility, προκειμένου να ονομάσουν την ευρύτερη συστάδα, ενώ οι γερμανόφωνοι τους όρους Ärger και Abneigung. Εμείς θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο *διχόνοια*.

Τέλος, σε όλες τις έρευνες σχηματίζεται η συστάδα της *έκπληξης* με τα συνώνυμά της.

Ο πίνακας 4 συνοψίζει με πιο παραστατικό τρόπο την περιγραφή που προηγήθηκε. Η πρώτη σειρά περιλαμβάνει τους τίτλους που επιλέξαμε, για να τιτλοφορήσουμε τις ομάδες συναισθημάτων. Η δεύτερη περιλαμβάνει την υποθετική διασύνδεση με διαδικασίες κινήτρων. Δηλαδή υποστηρίζουμε ότι κοινό χαρακτηριστικό των συναισθηματικών επεισοδίων που αντικατοπτρίζονται στα ονόματα της ομάδας *εύνοια* είναι η πληροφορία που παρέχουν στον οργανισμό να δημιουργήσει ή να διατηρήσει διαπροσωπικές (ή άλλες) σχέσεις. Αντίθετα, τα συναισθηματικά επεισόδια που αντικατοπτρίζονται στα ονόματα της ομάδας *διχόνοια*, παρέχουν την πληροφορία ότι κάτι δε λειτουργεί σύμφωνα με τις προσδοκίες του οργανισμού στις συγκεκριμένες διαπροσωπικές (ή άλλες) σχέσεις. Τα συναισθηματικά επεισόδια που δηλώνονται από τα ονόματα της ομάδας *ευδιαθεσία* πληροφορούν τον οργανισμό ότι βρίσκεται σε ομοιόσταση και μπορεί να συνεχίσει τη δράση του, όπως την είχε σχεδιάσει· αντίθετα, αυτά στις ομάδες του *ψυχικού πόνου* και του *φόβου* πληροφορούν τον οργανισμό ότι υφίσταται η ανάγκη αλλαγής σχεδίου δράσης. Στην κατάσταση της *έκπληξης* η προσοχή του οργανισμού συγκεντρώνεται σε ένα καινούριο ερέθισμα. Το ερέθισμα αυτό δεν έχει, ωστόσο, ακόμη αξιολογηθεί συναισθηματικά. Γι' αυτό υπάρχει διαφωνία ανάμεσα στους επιστήμονες, γύρω από το αν η έκπληξη μπορεί να θεωρηθεί ως συναίσθημα ή όχι (Ortony & Turner, 1990, πβ. και Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005).

4.3 Ομοιότητα

Στις έρευνες κατηγοριοποίησης λέξεων-ερεθισμάτων με βάση το κριτήριο της ομοιότητας, τίθεται το ερώτημα σε τι συνίσταται η ομοιότητα αυτή. Ο G. Ekman (1954), ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη συγκεκριμένη μέθοδο στο λεξιλογικό πεδίο των συναισθημάτων, θεωρεί ότι τα υποκείμενα της έρευνας συγκρίνουν βιώματα (Erlebnisse), π.χ. το βίωμα του *θυμού* με το βίωμα της *χαράς*, και προχωρούν σε μια υποκειμενική εκτίμηση ομοιότητας της ποιότητας των βιωμάτων.

Οι Traxel και Heide (1961) είχαν διεξαγάγει στο γερμανόφωνο χώρο μια έρευνα παρόμοια με αυτή του Russell (1980), την οποία παρουσιάσαμε στην ενότητα 4.1. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές, για να είναι σίγουροι ότι με την προαναφερθείσα μεθοδολογική πορεία θα συστηματοποιήσουν τα συναισθηματικά βιώματα (Gefühlserlebnisse) ή τις συναισθηματικές ποιότητες (Gefühlsqualitäten) και όχι τις αντίστοιχες έννοιες (Begriffe), ζήτησαν από τα ερευ-

νητικά υποκείμενα να αναπλάσουν μέσα τους τα βιώματα που δηλώνονται από τις λέξεις-ερεθίσματα. Επιχειρηματολογούν δε ότι, ακόμη και στην περίπτωση που τα υποκείμενα απέτυχαν να αναπλάσουν τα συναισθήματα και συνέκριναν μόνο τις έννοιες, τούτο δεν αναιρεί τα αποτελέσματα της έρευνας. «Διαφορετικά θα έπρεπε κανείς να υποθέσει ότι οι έννοιες σημαίνουν κάτι ουσιωδώς διαφορετικό από αυτό που αντιπροσωπεύουν³» (σελ. 198).

Οι παραπάνω απόψεις διατυπώνονται σε μια εποχή που η γνωστική στροφή στην επιστήμη της ψυχολογίας δεν έχει ακόμη συντελεστεί. Η κατάσταση είναι διαφορετική μερικές δεκαετίες αργότερα. Ο Marx (1997, σελ. 479-480) παρατηρεί ότι οι ψυχολόγοι θα πρέπει επιτέλους να συνειδητοποιήσουν ότι μέσα από τις συλλογές και τη συγκριτική μελέτη ονομάτων συναισθημάτων δε μελετούν τα συναισθηματικά βιώματα που με τρόπο άμεσο παρουσιάζονται στη συνείδηση του υποκειμένου, αλλά τις έννοιες ή τη γλωσσικώς κωδικοποιημένη γνώση που σχετίζεται με τα συναισθηματικά βιώματα· δεν περιγράφουν τα φαινόμενα αυτά καθαυτά, αλλά προσπαθούν να ανακατασκευάσουν τη γνωστική δομή και τη βιωματική απόχρωση των υποκειμένων γύρω από τα φαινόμενα. Επικρίνει μάλιστα την αφελή γνωσιολογική αφετηρία των Traxel και Heide, αυτή δηλ. της αντιστοιχίας ανάμεσα στις νοητικές αναπαραστάσεις (έννοιες) και την πραγματικότητα.

Σε μια συγκεκριμένη και ακραία υπόθεση φτάνει ο Russell (1991α, σελ. 39), ο οποίος κινείται στην παράδοση της θεωρίας προτύπων. Υπογραμμίζει, λοιπόν, ότι η έννοια των λέξεων *φόβος*, *χαρά*, *θυμός* κτό. είναι ένα σενάριο⁴ (script). Ο συγγραφέας δίνει ως παράδειγμα το σενάριο του θυμού, το οποίο συνίσταται σε μια σειρά προτάσεων, τις οποίες παραθέτουμε σε ελεύθερη απόδοση στον πίνακα 5.

Πίνακας 5

Σενάριο θυμού

-
1. Ο Β σκόπιμα προσβάλλει τον Α, για να τον βλάψει. Όμως ο Α δε φταίει σε τίποτα. Άρα έχει διαπραχθεί μια αδικία.
 2. Ο Α κοιτάζει τον Β με άγριο ύφος.
 3. Ο Α νιώθει εσωτερική ένταση και ταραχή. Είναι σαν να εκτινάσσεται η εσωτερική του πίεση και θερμοκρασία στα ύψη. Αισθάνεται την καρδιά του να σφυροκοπάει και τους μύς του να συσφίγγονται.
 4. Ο Α επιθυμεί να εκδικηθεί τον Β.
 5. Ο Α χάνει τον αυτοέλεγχό του και χτυπά τον αντίπαλο.
-

³ «Andernfalls müßte man annehmen, daß die Gefühlsbegriffe etwas wesentlich anderes bezeichnen, als das wofür sie stehen».

⁴ «To know the sense of a term like anger, fear, or jealousy is to know a script for that emotion. The present hypothesis is that the meaning of each such term, the concept it expresses, *is* a script». (Για την έννοια του *σεναρίου* βλ. Abelson, 1981. Για την απόδοση του όρου *script* στην ελληνική γλώσσα με τον όρο *σενάριο* βλ. Hartland, 1998 και Χουντουμάδη & Πατεράκη, 1997).

Ο συγγραφέας τονίζει ότι οι προτάσεις 1-5 δεν είναι αναγκαία και επαρκή γνωρίσματα της έννοιας του θυμού (δεν έχουμε επομένως να κάνουμε με έναν κλασικό ορισμό), αλλά έχουν πιθανολογικό χαρακτήρα. Όσο περισσότερα στοιχεία του σεναρίου απαντούν σε ένα συγκεκριμένο συναισθηματικό επεισόδιο, τόσο πιο εύκολα το άτομο θα το αναγνωρίσει ως επεισόδιο θυμού. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι, κατά τον Russell, η σύγκριση ανάμεσα σε λέξεις-ερεθίσματα ισοδυναμεί με σύγκριση σεναρίων.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι μέσα σε 50 χρόνια η ίδια μεθοδολογική πορεία (σύγκριση λέξεων-ερεθισμάτων) ερμηνεύεται από τους ερευνητές τελείως διαφορετικά. Από σύγκριση βιωμάτων αρχικά, θεωρείται σήμερα ως σύγκριση εννοιών ή γλωσσικώς κωδικοποιημένων γνωστικών δομών. Η δική μας θέση είναι η ακόλουθη. Το υποκείμενο που συγκρίνει λέξεις, συγκρίνει τις μνημονικές παραστάσεις που ενεργοποιούνται από τα συγκεκριμένα ερεθίσματα (τις λέξεις). Οι μνημονικές παραστάσεις είναι ένα απόσταγμα από προσωπικά συναισθηματικά βιώματα και από τα βιώματα των άλλων (τα οποία το υποκείμενο έχει συναισθανθεί ή απλά παρατηρήσει δίχως συναισθηματική συμμετοχή), φέρει δε τη σφραγίδα της γλωσσικής και πολιτισμικής κοινότητας της οποίας το άτομο είναι μέλος. Οι μνημονικές παραστάσεις συνιστούν γνώση (με άλλα λόγια: πληροφορίες), η οποία δεν είναι σε όλη της την έκταση γλωσσικά κωδικοποιημένη. Οι θέσεις μας γίνονται πιο παραστατικές στο ακόλουθο παράδειγμα.

Ας υποθέσουμε ότι ένας φοιτητής παρατηρεί κατά τη διάρκεια της εξεταστικής περιόδου τις εξελίξεις στον εσωτερικό του βίο και σημειώνει στο ημερολόγιό του κατά τη χρονική στιγμή t1: *φοβάμαι*. Σε μια άλλη χρονική στιγμή t2 (π.χ. την επόμενη μέρα) σημειώνει πάλι την ίδια σκέψη: *φοβάμαι*. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος αυτός είναι σε θέση, με τη συνδρομή της γλώσσας, να «διαγιγνώσκει» στον εαυτό του παρόμοιες συναισθηματικές καταστάσεις και να τις καταγράφει. Σε μια τρίτη χρονική στιγμή t3 ο φοιτητής γράφει: *αυτό που νιώθω δεν είναι απλά φόβος, είναι πανικός*. Μετά την παρέλευση της εξεταστικής περιόδου ένας ερευνητής ρωτάει το φοιτητή αν μοιάζει ο φόβος με τον πανικό. Το πιθανότερο είναι ότι ο φοιτητής θα απαντήσει καταφατικά. Αν ο ψυχολόγος στη συνέχεια τον ρωτήσει σε τι συνίσταται ο φόβος, το πιθανότερο είναι ο φοιτητής να μην μπορεί να βρει λέξεις που να αποδίδουν την αίσθηση του φόβου. Όταν το φαινόμενο εμφανίζεται στον ψυχικό του κόσμο, μπορεί να το αναγνωρίσει. Όταν του ζητηθεί να το περιγράψει, αδυνατεί. Η γνώση του φόβου είναι μέχρις ενός σημείου άρρητη. Ο Zajonc (1980, σελ. 158) παρατηρεί σχετικά ότι τα συναισθηματικά βιώματα δεν είναι απαραίτητο να απομνημονεύονται και να κωδικοποιούνται με λεκτικό τρόπο. Είναι πιθανό να υπάρχει ένα είδος σωματικής μνήμης, η οποία να υπακούει σε διαφορετικές νομοτέλειες απ' ό,τι η απομνημόνευση λεκτικού υλικού (πβ. παρόμοιες αναφορές για τη σχέση νόησης και γλώσσας με βάση τις πειραματικές διαπιστώσεις του Krutetzki στον Παπαδόπουλο Ν.Γ., 2003, σελ. 336).

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε καταλήγουμε στο εξής: με τη μέθοδο σύγκρισης λέξεων δε μελετάται το φαινόμενο αυτό καθαυτό, κατά τη γένεση, εξέλιξη και λήξη του· δηλαδή δε μελετώνται συναισθηματικά επεισόδια που γεννώνται, εξελίσσονται ή λήγουν στο εδώ και στο τώρα. Μελετάται η γνώση του υποκειμένου σε σχέση με το φαινόμενο. Η γνώση αυτή δεν είναι εξ ολοκλήρου γλωσσικώς κωδικοποιημένη, όπως διατείνεται ο Marx. Η παρομοίωση της γνώσης αυτής με σενάρια (Russell) είναι παραστατική και εξυπηρετεί ίσως ορισμένους επιστημονικούς σκοπούς, αλλά η ταύτιση της μνημονικής παράστασης με γλωσσικά διατυπωμένο σενάριο είναι απλά μια υπόθεση ανάμεσα σε πολλές άλλες δυνατές εναλλακτικές υποθέσεις.

Δικαιολογημένη επιστημονικά είναι η απορία των ψυχολόγων αναφορικά με τα κριτήρια που χρησιμοποιεί το ερευνητικό υποκείμενο, προκειμένου να ομαδοποιήσει τις λέξεις-ερεθίσματα μιας συλλογής συναισθημάτων. Στηρίζεται, άραγε, το υποκείμενο της έρευνας σε μια γενική αίσθηση, σε μια ασαφή εντύπωση, όπως ο φοιτητής του παραδείγματός μας, ή υπάρχουν και άλλα πιο συγκεκριμένα κριτήρια;

Μια εικόνα για τις διαδικασίες αυτές μας δίνουν η έρευνα της Alvarado, καθώς και αυτή των Storm και Storm. Η πρώτη ζητούσε από τα υποκείμενα της έρευνας να χωρίζουν κάθε φορά το σύνολο των ερεθισμάτων σε δυο υποσύνολα, κάθε υποσύνολο ξανά σε δυο υποσύνολα κοκ. Αυτή η μέθοδος έχει βέβαια το μειονέκτημα ότι το υποκείμενο της έρευνας δεν μπορεί ελεύθερα να σχηματίσει τις ομάδες που θα επιθυμούσε. Πλεονέκτημα αποδείχτηκε, ωστόσο, το γεγονός ότι η ερευνήτρια κατέγραφε σε κάθε τέτοιο βήμα το σκεπτικό του υποκειμένου. Επίσης, οι Storm και Storm σε μεταγενέστερη φάση της έρευνάς τους σχημάτισαν μαζί με δυο ακόμη επιστήμονες μια ομάδα ειδικών (experts), οι οποίοι ύστερα από αρκετή συζήτηση αποφάσιζαν ποιες λέξεις θα ταξινομηθούν σε ποια κατηγορία συναισθημάτων. Στις συζητήσεις αυτές οι ερευνητές συνειδητοποίησαν ορισμένα κριτήρια που χρησιμοποιούσαν. Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε τα συμπεράσματα από τις δυο αυτές έρευνες. Πρόκειται για κριτήρια ομοιότητας στο λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος. Θα προσπαθήσουμε να κάνουμε την ανάλυση που ακολουθεί πιο παραστατική χρησιμοποιώντας υποθετικά παραδείγματα από το αντίστοιχο ελληνικό λεξιλογικό πεδίο.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ταξινομικής διαδικασίας των προαναφερθεισών ερευνών εμφανίζεται η διάκριση ανάμεσα σε ευχάριστα και δυσάρεστα συναισθήματα. Άλλες αξιολογικές κρίσεις που διατυπώνονται είναι: ηθικά – ανήθικα, κοινωνικώς επιθυμητά – μη επιθυμητά, φυσιολογικά – μη φυσιολογικά συναισθήματα.

Πολλές λέξεις αντικατοπτρίζουν διαβαθμίσεις ως προς τη διάρκεια (π.χ. η *ευτυχία* υποδηλώνει ίσως μεγαλύτερη διάρκεια απ' ό,τι η *χαρά*) ή την ένταση (π.χ. ο *πανικός* είναι πιο έντονος από το *φόβο*) μιας και της αυτής συναισθηματικής ποιότητας. Σε ορισμένες λέξεις κυριαρχεί η αίσθηση της αδυναμίας ελέγχου (π.χ. *πάθος*). Άλλοτε γίνεται η

παρατήρηση ότι ορισμένα συναισθήματα «δίνουν ενέργεια» στο άτομο (π.χ. ο *ενθουσιασμός*), ενώ άλλα τον κάνουν παθητικό (π.χ. η *θλίψη*).

Ορισμένες λέξεις αντικατοπτρίζουν συναισθηματικές ποιότητες που δεν ανάγονται σε άλλες· αντίθετα, αποτελούν οι ίδιες σημασιολογικούς «πόλους έλξης» για την ταξινόμηση των υπόλοιπων λέξεων, π.χ. *φόβος*, *πόνος*, *θυμός*.

Σε άλλες περιπτώσεις προτεραιότητα αποκτά η διάκριση ανάμεσα σε συναισθήματα που δείχνουν την κατάσταση της εσωτερικής ισορροπίας του ίδιου του υποκειμένου (π.χ. *γαλήνη*) και σε συναισθήματα που κατευθύνονται προς κάποιο άλλο πρόσωπο (π.χ. *μίσος*). Άλλοτε σχολιάζεται από τα υποκείμενα της έρευνας το γεγονός ότι ορισμένα συναισθήματα αναδύονται σε στενές διαπροσωπικές σχέσεις, ενίοτε ασύμμετρες: σχέσεις όπου ο ένας κυριαρχεί κι ο άλλος υποτάσσεται, ο ένας θεωρείται ανώτερος κι ο άλλος κατώτερος, ο ένας έχει το ρόλο του «προστάτη» και ο άλλος είναι ο εξαρτημένος.

Μερικές έννοιες είναι πιο γενικές, ενώ άλλες πιο εξειδικευμένες (π.χ. η *λύπη* είναι πιο γενική από το *πένθος*).

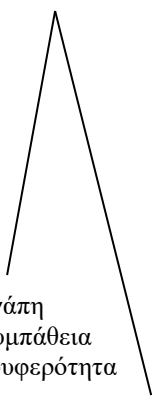
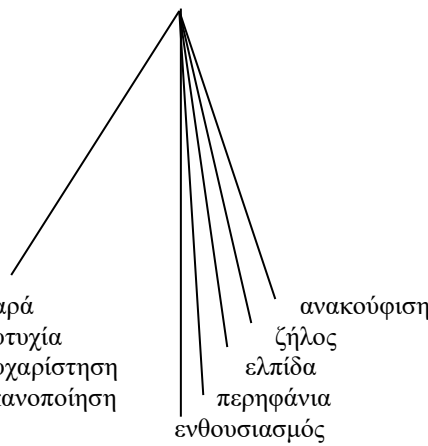

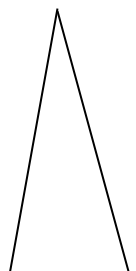
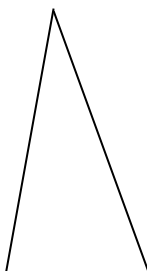
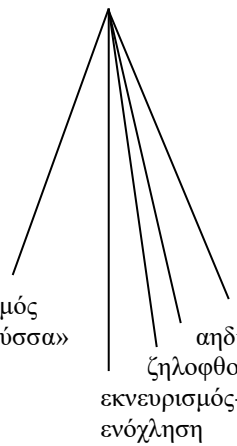
Μερικά συναισθήματα μοιάζουν πιο επιφανειακά από άλλα (π.χ. όταν κάποιος δείχνει *αυτοπεποίθηση*, ενώ στο βάθος νιώθει *ανασφαλής*) και άλλα αποτελούν αντίδραση σε κάποιο εξωτερικό ερέθισμα, ενώ άλλα είναι ενδογενή (π.χ. μια αναιτιολόγητη *μελαγχολία*).

Άλλοτε γίνεται η διάκριση των συναισθημάτων σε αντιδιαστολή προς τις ιδιότητες της προσωπικότητας (π.χ. είναι η *δειλία* συναίσθημα ή ιδιότητα της προσωπικότητας;)

Η ποικιλία των κριτηρίων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η σχέση ανάμεσα σε όνομα – έννοια – φαινόμενο (συναισθηματικό επεισόδιο) δεν μπορεί να είναι απλή και ευθύγραμμη (Storm και Storm, 1987, σελ. 815). Η ονοματοθεσία (labeling) δεν είναι μια απλή διαδικασία (Miller & Johnson-Laird, 1976, σελ. 212).

Πίνακας 4

Κοινές συστάδες συναισθημάτων στον αγγλόφωνο και γερμανόφωνο χώρο

1	ΕΥΝΟΙΑ	ΕΥΔΙΑΘΕΣΙΑ	ΕΚΠΛΗΞΗ	ΨΥΧ. ΠΟΝΟΣ	ΦΟΒΟΣ	ΔΙΧΟΝΟΙΑ
2	<i>τάση προσέγγισης, δημιουργίας ή διατήρησης διαπροσωπικών ή άλλων σχέσεων</i>	<i>Κατάσταση ομοιόστασης → διατήρηση σχεδίου δράσης</i>		<i>Διατάραξη ομοιόστασης → ανάγκη αλλαγής σχεδίου δράσης</i>		<i>τάση απομάκρυνσης, προσωρινή ή μόνιμη ρήξη στις διαπροσωπικές ή άλλες σχέσεις</i>
3	 <p>αγάπη συμπάθεια τρυφερότητα</p> <p>έρωτας πόθος</p>	 <p>χαρά ευτυχία ευχαρίστηση ικανοποίηση</p> <p>ανακούφιση ζήλος ελπίδα περηφάνια ενθουσιασμός</p>	 <p>έκπληξη</p>	 <p>στενοχώρια λύπη θλίψη μελαγχολία πόνος οίκτος</p> <p>ενοχή ντροπή</p>	 <p>γενικότερη νευρικότητα- ανησυχία</p> <p>φόβος τρόμος πανικός</p>	 <p>θυμός «λύσσα»</p> <p>μίσος αηδία ζηλοφθονία εκνευρισμός- ενόχληση</p>

5. Συναίσθημα και πολιτισμός

Ο Γερμανός γιατρός από το Detmold, Theodor Piderit, έγραφε το 1886¹: «Η έκφραση του προσώπου αποτελεί τη σιωπηλή γλώσσα του πνεύματος. Οι γλώσσες των λαών χαρακτηρίζονται από ποικιλία και μεταβολή, όμως η έκφραση του προσώπου είναι παντού και σε όλους τους ανθρώπους η ίδια· τόσο στο πρόσωπο του πρωτόγονου όσο και σε αυτό του εκπολιτισμένου Ευρωπαίου, τόσο στο πρόσωπο του σκλάβου όσο και σε αυτό του βασιλιά, στο πρόσωπο του παιδιού και σε αυτό του γέρου, εξωτερικεύονται τα συναισθήματα και οι διαθέσεις, οι επιθυμίες και τα πάθη με τον ίδιο τρόπο» (Schmidt-Atzert, 1996). Υπέθετε, επομένως, ότι η έκφραση των συναισθημάτων στο πρόσωπο έχει παγκόσμιο² χαρακτήρα και δεν επηρεάζεται από πολιτισμικούς παράγοντες.

Το έργο του Piderit είχε μελετήσει ο Δαρβίνος, διότι αναφέρεται σε αυτό στο βιβλίο του *Η έκφραση των συναισθημάτων στον άνθρωπο και στα ζώα* (1872/1998). Ο παγκόσμιος χαρακτήρας της έκφρασης του προσώπου απασχόλησε το Δαρβίνο. Προκειμένου να συλλέξει πληροφορίες γύρω από την έκφραση του προσώπου σε ξένους πολιτισμούς, απέστειλε μάλιστα σύντομο ερωτηματολόγιο σε ιεραποστόλους, υπαλλήλους των αποικιακών διοικήσεων και περιηγητές σε όλο τον κόσμο (Darwin 1872/1998, σελ. 22-23). Παραθέτουμε τρεις από τις δεκαέξι ερωτήσεις που αυτό περιλάμβανε (σε ελεύθερη μετάφραση της ερευνήτριας):

1. Όταν κάποιος εκπλήσσεται, ανοίγει τα μάτια και το στόμα του διάπλατα, και ανασηκώνει τα φρύδια;
9. Εξωτερικεύεται η περιφρόνηση με ένα ελαφρό σούφρωμα στα χείλη, ανασηκωμένη μύτη και μια ελαφρά εκπνοή;
14. Εκφράζουν τα παιδιά τη δυσαρέσκειά τους κατεβάζοντας τα άκρα του στόματος ή σουφρώνοντας τα χείλη;

Διαβάζοντας κανείς αυτές τις ερωτήσεις ανιχνεύει χωρίς δυσκολία σε σύγχρονες ψυχολογικές διαπολιτισμικές έρευνες τη συνέχεια της ερευνητικής γραμμής που χάραξε ο Δαρβίνος: ψυχολόγοι ζητούν από ανθρώπους διαφόρων γλωσσικών και πολιτισμικών κοινοτήτων να αναγνωρίσουν τι λογής συναισθήματα αποτυπώνονται σε μια σειρά από φωτογραφίες προσώπων. Το θέμα της μη-λεκτικής επικοινωνίας του συναισθήματος αναλύεται πολύπλευρα και με διεισδυτικό τρόπο στο έργο της Ε. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη (1998). Η παρούσα ανάλυση θα περιοριστεί στα σημεία που είναι απαραίτητα για την κατανόηση της δικής μας έρευνας. Στην παρουσίαση αυτή στηριζόμαστε, εκτός από την

¹ Στο έργο του *Wissenschaftliches System der Mimik und Physiognomik* (2^η έκδοση, σελ. 135).

² Ως συνώνυμες χρησιμοποιούνται οι λέξεις: καθολικός, οικουμενικός, έμφυτος, εγγενής, universal.

πρωτογενή βιβλιογραφία και την ελληνική βιβλιογραφία που προαναφέρθηκε, στις ανασκοπήσεις που γίνονται στα έργα των Russell (1991β) και Schneider (1990).

5.1 Ο παγκόσμιος χαρακτήρας της έκφρασης του προσώπου

Ένα μεγάλο μέρος της έρευνας στον τομέα της εκδήλωσης των συναισθημάτων στο πρόσωπο έχει διεξαχθεί από τον P. Ekman και τους συνεργάτες του (Ekman 1972, 1976, Ekman & Friesen, 1971, Ekman, Sorenson & Friesen, 1969, Ekman και συνεργάτες, 1987, Sorenson, 1976). Στη συνηθέστερη μορφή της η ερευνητική διαδικασία συνίστατο στην επίδειξη φωτογραφιών προσώπων, οι οποίες απεικόνιζαν χαρακτηριστικά για τον αγγλόφωνο χώρο στιγμιότυπα χαράς, λύπης, φόβου κτό., σε μέλη άλλων γλωσσικών και πολιτισμικών κοινοτήτων. Έτσι, ζήτησαν οι Ekman και Friesen (1971) από φοιτητές πέντε διαφορετικών χωρών – Ιαπωνία, Η.Π.Α., Βραζιλία, Χιλή και Αργεντινή – να αντιστοιχήσουν σε φωτογραφίες προσώπων τις κατάλληλες ονομασίες συναισθημάτων. Οι φωτογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα αυτή είχαν πολύ προσεκτικά επιλεγεί από ένα σύνολο περίπου 3000 φωτογραφιών. Οι ερευνητές επέλεξαν αυτές που απεικόνιζαν με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο τα βασικά συναισθήματα της *χαράς*, της *λύπης*, του *φόβου*, του *θυμού*, της *έκπληξης* και της *αηδίας*. Τα ερευνητικά υποκείμενα καλούνταν να ονοματίσουν τις εκφράσεις των προσώπων με τη μέθοδο της αναγκαστικής επιλογής (forced-choice method). Δηλαδή επέλεξαν το κατάλληλο επίθετο από έναν προκατασκευασμένο (από τους ερευνητές) κατάλογο λέξεων. Είναι ευνόητο ότι για τα μη αγγλόφωνα ερευνητικά υποκείμενα ο σχετικός κατάλογος είχε μεταφραστεί στη μητρική τους γλώσσα. Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει τα σημαντικότερα αποτελέσματα της έρευνας. Οι αριθμοί κάτω από κάθε φωτογραφία δηλώνουν το ποσοστό (%) των φοιτητών που συμφώνησαν ως προς το συναίσθημα που αποτυπώνεται στη συγκεκριμένη φωτογραφία.

Πίνακας 6

Ορθές αντιστοιχήσεις (%) των εκφράσεων στο πρόσωπο και των ονομασιών συναισθημάτων σε 5 διαφορετικές χώρες (Από: Ekman, 1976, σελ. 32)

Ιαπωνία	87	71	87	63	82	74
Βραζιλία	97	77	82	82	86	82
Χιλή	90	78	88	76	85	90
Αργεντινή	94	68	93	72	79	85
Η.Π.Α.	97	88	81	69	82	73
	<i>ευτυχία</i>	<i>φόβος</i>	<i>έκπληξη</i>	<i>θυμός</i>	<i>αηδία</i>	<i>λύπη</i>

Παρατηρεί κανείς ότι ο βαθμός της διατομικής συμφωνίας ήταν πολύ υψηλός. Τα ερευνητικά υποκείμενα ερμήνευσαν τις εκφράσεις των προσώπων με παρόμοιο τρόπο, μια ένδειξη ότι η έκφραση στο πρόσωπο έχει παγκόσμιο χαρακτήρα. Ωστόσο, δεν υπήρξε απόλυτη ταύτιση απόψεων. Μάλιστα, σε άλλες έρευνες διαπιστώθηκε ότι όσο απομακρυνόμαστε από το δυτικό κόσμο, από τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες και από τη μέθοδο της αναγκαστικής επιλογής, τόσο ο βαθμός της διατομικής συμφωνίας μειώνεται. Έτσι, κατά την πρώτη αποστολή των Ekman, Sorenson και Friesen (1969) στις πρωτόγονες κοινωνίες των Fore στη Νέα Γουινέα και των Sadong στο Βόρνεο διαπιστώθηκε μόνο για 6 φωτογραφίες (από ένα σύνολο 23-24 φωτογραφιών) βαθμός διατομικής συμφωνίας 70% και άνω. Σε μια μεταγενέστερη αποστολή διαπιστώθηκε ότι οι Fore «διαγιγνώσκουν» πολύ πιο συχνά το συναίσθημα του *θυμού*, εκεί που τα αγγλόφωνα υποκείμενα αναγνωρίζουν *θυμό* ή *περιφρόνηση* ή *λύπη*. Επιπλέον, δεν υπάρχει στη γλώσσα τους μια ακριβής μετάφραση για την *έκπληξη* (surprise), διότι η γλώσσα τους διακρίνει την ευχάριστη από τη δυσάρεστη έκπληξη. Παρόμοιες πληροφορίες αναφέρονται για τη μαλαισιανή γλώσσα (Boucher & Carlson, 1980): απουσιάζει μια λέξη που να ισοδυναμεί με τη λέξη *έκπληξη* και τα υποκείμενα της έρευνας συχνά μπερδεύουν την έκφραση της *έκπληξης* με αυτήν του *θυμού*.

Σε άλλες έρευνες διαπιστώθηκε ότι οι μέσοι όροι της διατομικής συμφωνίας (αναφορικά πάντα με την τιτλοφόρηση φωτογραφιών προσώπων) είναι υψηλότεροι για τους ομιλητές των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών απ' ό,τι για τους ομιλητές μη ινδοευρωπαϊκών γλωσσών. Συγκεκριμένα, ο Russell (1991β) κατά την ανασκόπηση μιας σειράς ερευνών (Izard, 1971, Ekman, 1972, Boucher & Carlson, 1980, Killbride & Yarczower, 1980, Ekman κ.ά., 1987) διαπιστώνει ότι οι μέσοι όροι διατομικής συμφωνίας στις έρευνες με υποκείμενα που μιλούν την αγγλική γλώσσα κυμαίνονται ανάμεσα σε 76,6 και 94,1%· σε έρευνες με άτομα που μιλούν άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (δηλ. πλην της αγγλικής) κυμαίνονται μεταξύ 75,1 και 85,5%· τέλος, σε έρευνες με άτομα που μιλούν μη ινδοευρωπαϊκές γλώσσες οι μέσοι όροι κυμαίνονται ανάμεσα σε 60,4 και 83,2%. Ειδικότερα για τους ομιλητές της ιαπωνικής γλώσσας έχει διαπιστωθεί (Ekman κ.ά., 1987, Matsumoto & Ekman, 1989) ότι ο βαθμός συμφωνίας είναι υψηλός για τα συναισθήματα της *χαράς*, της *έκπληξης* και της *λύπης* (κυμαίνεται ανάμεσα σε 77 και 98%), ενώ μειώνεται αισθητά για αυτά του *θυμού*, της *αηδίας* και του *φόβου* (κυμαίνεται ανάμεσα σε 31 και 70%).

Αναφορικά, τέλος, με τη μέθοδο τιτλοφόρησης των φωτογραφιών διαπιστώθηκε το εξής: όταν τα ερευνητικά υποκείμενα είναι ελεύθερα να τιτλοφορήσουν τις φωτογραφίες με ονομασίες που τα ίδια κρίνουν ως κατάλληλες, παράγουν πολύ περισσότερες λέξεις από αυτές που υπάρχουν σε προκατασκευασμένους καταλόγους. Συμβαίνει δε τα ονόματα που παράγονται για μια και την αυτή φωτογραφία να μην είναι οπωσδήποτε συνώνυμα μεταξύ τους (Boucher & Carlson, 1980, Russell, 1989).

5.2 Παγκόσμια στοιχεία³ στο σημασιολογικό πεδίο του συναισθήματος

Οι Ιάπωνες παρουσιάζουν μειωμένους μέσους όρους διατομικής συμφωνίας, όταν τιτλοφορούν εκφράσεις *θυμού, αηδίας και φόβου*: στη γλώσσα των Fore, όπως και στη μαλαισιανή, δεν υπάρχει ισοδύναμη μετάφραση για την αγγλική λέξη *έκπληξη (surprise)*: οι Fore αναγνωρίζουν πιο συχνά (από ό,τι οι δυτικοί) στις εκφράσεις των προσώπων το συναίσθημα του *θυμού*. Ίσως, αναφορικά με την πρώτη περίπτωση, οι ιαπωνικές μεταφράσεις των αγγλικών λέξεων *θυμός, αηδία και φόβος* να ήταν ατυχείς. Αν, όμως, όπως στην περίπτωση των Fore, μια γλωσσική κοινότητα δεν διαθέτει ισοδύναμη μετάφραση; Αν μια γλώσσα αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα με διαφορετικό τρόπο ή, πιο συγκεκριμένα αναφορικά με το δικό μας θέμα, συλλαμβάνει εννοιολογικά το φάσμα των συναισθημάτων με διαφορετικό τρόπο;

Για να γίνει ο προβληματισμός πιο παραστατικός, θα χρησιμοποιηθεί ένα παράδειγμα από το λεξιλογικό πεδίο του χρώματος (Μπαμπινιώτης, 1985, σελ. 55, πβ. επίσης Berlin & Kay, 1969). Στην αγγλική και στην ουαλική γλώσσα το φάσμα των χρωμάτων κατανέμεται διαφορετικά, δομείται σημασιολογικά με διαφορετικό τρόπο (βλ. πίνακα 7).

Πίνακας 7

Το λεξιλογικό πεδίο χρωμάτων στην αγγλική και την ουαλική γλώσσα

<u>ΑΓΓΛΙΚΗ</u>		<u>ΟΥΑΛΙΚΗ</u>
		1 gwyrdd
green (πράσινο)	1	
blue (μπλε)	2	2 glas
gray (γκρι)	3	
brown (καφέ)	4	3 llwyd

Όταν οι Άγγλοι μιλούν για *πράσινες* ή *γκρι* ή *μπλε* αποχρώσεις, οι Ουαλοί μιλούν για αποχρώσεις *glas*. Το χρώμα *glas* της ουαλικής γλώσσας, για να μείνουμε σε ένα μόνο παράδειγμα, ισοδυναμεί προς το *μπλε* της αγγλικής, αλλά εκφράζει και αποχρώσεις του

³ Πρόκειται για την αναζήτηση γενικών αρχών ή καθολικών αιτίων (universalia) που ανάγεται ιστορικά στην εποχή των Σχολαστικών. Η τάση αυτή αναβιώνει στη σύγχρονη γλωσσολογία (Μπαμπινιώτης, 1985). Προτιμήσαμε την απόδοση «παγκόσμια στοιχεία», για να δημιουργήσουμε μια διασύνδεση με τον παγκόσμιο χαρακτήρα της έκφρασης στο πρόσωπο.

πράσινου και γκριζου χρώματος της αγγλικής. Ίσως, λοιπόν, με παρόμοιο τρόπο η σημασία της λέξης *θυμός* στη γλώσσα των Fore να καλύπτει σημασιολογικά όλο ή μέρος του φάσματος της σημασίας του *θυμού*, της *περιφρόνησης* και της *λύπης* του δυτικού κόσμου. Με άλλα λόγια, ίσως το πλάτος της έννοιας *θυμός* στη γλώσσα των Fore να είναι πιο ευρύ από το αντίστοιχο πλάτος της δυτικής έννοιας. Αυτό το θέμα δεν είχε απασχολήσει με πειστικό τρόπο την έρευνα στα πλαίσια της ψυχολογίας του συναισθήματος. Ίσως γιατί εθεωρείτο αυτονόητο ότι το αγγλικό λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος επαρκεί, για να καλύψει την περιγραφή του συναισθηματικού βίου του ανθρώπου γενικώς. Ήταν κυρίως η εθνολογική έρευνα που κάλυπτε αυτό το κενό και προσπαθούσε να ανιχνεύσει τις διαφορές ανάμεσα στις ανθρώπινες κοινωνίες και όχι τόσο τις ομοιότητες.

Ο Russell (1991β) συνοψίζει τη σχετική εθνολογική έρευνα. Κατά την ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας διαπιστώνει ότι σε ορισμένες κοινωνίες απουσιάζει η έννοια του *συναισθήματος* (π.χ. στην Ταϊτή, στους ιθαγενείς Gidjingali της Αυστραλίας, στους Ifaluk της Μικρονησίας, στους Chewong της Μαλαισίας, στη Σαμόα). Δηλαδή, υπάρχουν πολιτισμοί που δεν αναλύουν τον ανθρώπινο εσωτερικό βίο σε *λογική* και *συναίσθημα*, όπως ο δυτικός κόσμος. Επιπλέον, σε ορισμένες γλώσσες χρησιμοποιείται η ίδια λέξη για τις δυτικές έννοιες της *λύπης* και του *θυμού* (π.χ. Luganda, Ilongot στις Φιλιππίνες, Ifaluk). Άλλες δεν διακρίνουν ανάμεσα σε *φόβο* και *ντροπή* (π.χ. οι ιθαγενείς Gidjingali), άλλες ανάμεσα στο *μίσος* και την *αηδία* κοκ. Αντίστροφα πάλι, λέξεις που απαντούν σε ξένες γλώσσες δεν απαντούν στην αγγλική, όπως π.χ. η λέξη *χαιρεκακία*. Ο Russell υπογραμμίζει, βέβαια, τον αρκετά υποκειμενικό χαρακτήρα της εθνολογικής έρευνας και την ανάγκη εδραίωσης της αποκτηθείσας γνώσης με άλλες μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Επισημαίνει, ωστόσο, την πιθανότητα διαφορετικές κοινωνίες να χωρίζουν το επιστητό σε διαφορετικές εννοιολογικές κατηγορίες απ' ό,τι ο αγγλόφωνος χάρος.

Πριν από τη δημοσίευση του άρθρου του Russell είχε διερευνηθεί το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος στα πλαίσια της σουηδικής, της αγγλικής και της γερμανικής γλώσσας (βλ. κεφ. 4). Μετά τη δημοσίευσή του ακολούθησαν νέες έρευνες στην Ιταλία (Gius, Cozzi, & Spagnotto, 1992) και την Κίνα (Shaver, Wu & Schwartz, 1992), στην Ιαπωνία (Romney, Moore & Rusch, 1997), στις Φιλιππίνες (Church, Katigbak, Reyes & Jensen, 1998), καθώς και σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των ομιλουμένων γλωσσών (Hupka, Lenton & Hutchison, 1999). Σε όλες τις παραπάνω έρευνες παρατηρείται μια μετατόπιση του ερευνητικού ενδιαφέροντος από μερικές βασικές έννοιες συναισθημάτων στη μελέτη του συνόλου των σχετικών εννοιών που απαντούν στη φυσική γλώσσα.

Θα παρουσιαστεί στη συνέχεια η έρευνα του Hupka και των συνεργατών του, επειδή αφορά το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος σε παγκόσμια κλίμακα. Στόχος των ερευνητών ήταν η ανίχνευση πιθανής κανονικότητας που διέπει τη μονολεκτική κωδικοποίηση των συναισθηματικών εννοιών στην εκάστοτε γλωσσική και πολιτισμική

κοινότητα. Είναι, με άλλα λόγια, η σειρά με την οποία οι διάφορες κοινωνίες εφευρίσκουν ονόματα για συναισθήματα, τυχαία ή ακολουθεί κάποιον κανόνα; Η έρευνα οικοδομήθηκε επάνω στα θεμέλια της έρευνας του Shaver και των συνεργατών του. Οι λέξεις κάθε μιας από τις 25 συστάδες που προέκυψαν από την έρευνα της ομάδας του Shaver, αντιμετωπίστηκαν ως συνώνυμα ή ως διαβαθμίσεις έντασης της ίδιας συναισθηματικής ποιότητας, δηλαδή ως 25 διαφορετικά είδη συναισθημάτων. Οι εν λόγω 25 συστάδες και οι λέξεις που περιέχονται σε αυτές υπάρχουν σε ελληνική μετάφραση στο παράρτημα Α.

Από τις υπολογιζόμενες 6000 παγκοσμίως ομιλούμενες γλώσσες οι ερευνητές επέλεξαν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα 64 γλωσσών. Για να μελετήσουν το λεξιλογικό πεδίο των γλωσσών αυτών, χρησιμοποίησαν σύγχρονα λεξικά. Μελέτησαν, δηλαδή, τη συγχρονική κατάσταση των γλωσσών. Πρέπει, επομένως, να υποθέσουμε ότι στα σύγχρονα λεξικά αντικατοπτρίζεται μια πιθανή προσέγγιση της κοσμοθεωρίας των λαών της γης εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης. Για 15 από τις 64 γλώσσες δεν υπήρχαν λεξικά στην αγγλική γλώσσα. Χρησιμοποιήθηκαν λεξικά της πορτογαλικής, ρωσικής, γαλλικής και ισπανικής γλώσσας. Οι ερευνητές θεωρούσαν ότι ένα «αγγλικό» συναίσθημα είχε κωδικοποιηθεί γλωσσικά στην υπό έρευνα γλώσσα, αν η τελευταία περιείχε μια λέξη (ουσιαστικό, επίθετο ή ρήμα) που να εθεωρείτο έγκυρη μετάφραση μιας τουλάχιστον από τις λέξεις της εκάστοτε συστάδας της ερευνητικής ομάδας του Shaver. Με άλλα λόγια, αν μια ξένη γλώσσα περιλάμβανε 25 λέξεις που μετέφραζαν μια τουλάχιστον λέξη από κάθε ένα από τα 25 αγγλόφωνα υποσύνολα (συστάδες) λέξεων, εθεωρείτο ότι έχει κωδικοποιήσει σημασιολογικά όλο το φάσμα συναισθημάτων της αγγλικής γλώσσας, δηλαδή τις 135 λέξεις της έρευνας της ομάδας του Shaver. Τα επιφωνήματα δεν προσμετρούνταν.

Περίπου το ένα τρίτο των υπό εξέταση γλωσσών (17 από τις 64) διέθετε μονοσήμαντες λέξεις για όλες τις αγγλόφωνες συστάδες. Τα υπόλοιπα δυο τρίτα διέθεταν λέξεις για τουλάχιστον 15 από τις 25 συστάδες. Η διαπίστωση αυτή αποτελεί σοβαρή ένδειξη του ότι υπάρχει ένας κοινός παρονομαστής στη διαδικασία ονοματοθεσίας συναισθηματικών καταστάσεων σε παγκόσμια κλίμακα. Επιπλέον, οι ερευνητές διαπίστωσαν μια κανονικότητα στη διαδικασία αυτή. Η σειρά με την οποία ονοματίζονται οι διάφορες συναισθηματικές καταστάσεις δεν είναι τυχαία, αλλά ακολουθεί ένα σταθερό σχήμα (βλ. πίνακα 8). Όλες οι γλώσσες είχαν λέξεις για τις συστάδες του *θμού* και της *ντροπής*. Επίσης, όλες είχαν λέξεις για τις συστάδες της *έννοιας*, του *φόβου*, της *χαράς* και του *ψυχικού πόνου*. Ωστόσο, οι λέξεις για τις 4 τελευταίες κατηγορίες δεν ήταν μονοσήμαντες. Δηλαδή μια λέξη μπορεί να ονομάτιζε δυο αγγλόφωνες έννοιες, π.χ. στη γλώσσα Bororo η λέξη *ragúdo* σημαίνει *φόβο* (*fear* στη συστάδα *alarm*) και *ανησυχία* (*dread* στη συστάδα *anxiety*). Για τις υπόλοιπες επτά στήλες ισχύει ο ακόλουθος κανόνας: αν μια γλώσσα διαθέτει π.χ. έναν «εκπρόσωπο» για την εννοιολογική συστάδα της *ικανοποίησης* - *ευχαρίστησης* (6^η στήλη), τότε διαθέτει «εκπροσώπους» για όλες τις συστάδες εννοιών που προηγούνται.

Η έρευνα αυτή ενισχύει τη θεωρία της ύπαρξης παγκόσμιων στοιχείων (*universalia*) στο λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος και κατ' επέκταση στις σημασιολογικές δομές της ανθρώπινης γλώσσας. Η άποψη, ωστόσο, των συγγραφέων ότι ο πίνακας 8 αποτυπώνει την ακολουθία της διαχρονικής γλωσσικής κωδικοποίησης των εν λόγω εννοιών πρέπει να αντιμετωπιστεί ως υπόθεση εργασίας και όχι ως έγκυρη γνώση. Για τη στήριξη της υπόθεσης αυτής απαιτούνται επιπλέον έρευνες τόσο σε συγχρονικό επίπεδο (δηλαδή στο επίπεδο των γλωσσών που ομιλούνται αυτή τη στιγμή), προκειμένου να διαπιστωθεί εάν επαληθεύονται οι προβλέψεις του πίνακα 8, όσο και σε διαχρονικό (δηλαδή στο επίπεδο της διαχρονικής εξέλιξης μιας συγκεκριμένης γλώσσας). Η τελευταία αυτή περίπτωση θα μπορούσε λ.χ. να διερευνηθεί με τη μελέτη της ιστορικής εξέλιξης του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος σε γλώσσες με πλούσια διαχρονική γραμματεία, όπως λ.χ. η ελληνική.

Η έρευνα του Hurka και των συνεργατών του αφήνει αναπάντητο το ερώτημα που έθεσε ο Russell, αν δηλαδή η έννοια του συναισθήματος απαντά σε όλες τις γλωσσικές και πολιτισμικές κοινότητες. Επιπλέον, προσεγγίζει τις ξένες γλώσσες μέσα από την οπτική γωνία της αγγλικής γλώσσας. Οι ερευνητές αφήνουν να τους καθοδηγήσει το ερώτημα αν οι αγγλικές έννοιες απαντούν στις άλλες γλώσσες, κι όχι πώς είναι δομημένο το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος σε άλλες γλώσσες. Έτσι, αδυνατούν να απαντήσουν στο ερώτημα αν μονολεκτικά κωδικοποιημένα συναισθήματα άλλων γλωσσών απουσιάζουν από την αγγλική (πβ. το παράδειγμα της *χαιρεκακίας*). Βέβαια, η απάντηση τέτοιων ερωτημάτων δεν εντασσόταν στους στόχους της συγκεκριμένης έρευνας.

5.3 Συμπέρασμα

Οι επιστήμονες συνήθως επιθυμούν, παρά την ποικιλομορφία των μεθόδων τους και τη διακύμανση των αποτελεσμάτων τους, να εκφράζουν τα συμπεράσματά τους με αριθμούς. Στηριζόμενοι, λοιπόν, στις μέχρι τώρα έρευνες γύρω από την έκφραση του προσώπου (βλ. Russell, 1991β, σελ. 437, Schneider, 1990, σελ. 426, Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 1998, σελ. 71) σχηματίσαμε το μέσο όρο από τις ορθές (δηλαδή σύμφωνες με τις επιστημονικές προβλέψεις) αναγνωρίσεις των βασικών συναισθημάτων (συνήθως πρόκειται για τα συναισθήματα του φόβου, του θυμού, της χαράς, της λύπης, της αγδίας και της έκπληξης) στο ανθρώπινο πρόσωπο. Ο σχετικός δείκτης κυμαίνεται γύρω στο 80% για τις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, γύρω στο 75% για τις μη ινδοευρωπαϊκές γλώσσες και γύρω στο 62% για τις υποκριτικές εκφράσεις.

Σύμφωνα με την έρευνα της ομάδας του Hurka, κι αν δεχτούμε ότι το $\frac{1}{3}$ των ομιλούμενων γλωσσών διαθέτει και τα 25 αγγλόφωνα συναισθήματα, ενώ τα υπόλοιπα $\frac{2}{3}$

διαθέτουν μόνο 15 από αυτά, τότε συνολικά όλες οι ομιλούμενες γλώσσες διαθέτουν λέξεις για περίπου 70% του αγγλόφωνου ονοματολογίου συναισθημάτων.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα που δεν επιτρέπουν ακριβείς ποσοτικές διατυπώσεις, το προσωρινό συμπέρασμα σχετικά με τον παγκόσμιο χαρακτήρα του συναισθήματος μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: στο φάσμα των δυνατών αυθόρμητων εκφράσεων του ανθρώπινου προσώπου⁴ και των μονολεκτικών κωδικοποιημένων σχετικών εννοιών υπάρχουν ορισμένες ενότητες που αναγνωρίζονται και αποκωδικοποιούνται με τον ίδιο τρόπο από δυο στα τρία ερευνητικά υποκείμενα (δηλαδή στα $\frac{2}{3}$ των περιπτώσεων), γεγονός που αποτελεί μια αισιόδοξη διαπίστωση για τις δυνατότητες της διανθρώπινης επικοινωνίας. Η απόκλιση από τη μονοσήμαντη αποκωδικοποίηση οφείλεται είτε σε ιδιαιτερότητες του ερευνητικού υποκειμένου είτε σε ιδιαιτερότητες της ομάδας της οποίας είναι μέλος είτε σε σφάλμα της επιστημονικής μέτρησης (πβ. Scherer, Wallbott & Summerfield, 1986, Mesquita & Frijda, 1992, Scherer & Wallbott, 1994).

Αν αναζητήσει κανείς τις αιτίες της παγκοσμιότητας του συναισθήματος, θα έρθει αντιμέτωπος με το ζήτημα «κληρονομικότητα ή περιβάλλον». Εδώ δεν θα επιχειρήσουμε ποσοτικές διατυπώσεις. Η παγκοσμιότητα του συναισθήματος οφείλεται σε κοινή βιολογική δυνατότητα που πραγματώνεται πάντοτε μέσα σε πλαίσια παρόμοιας δράσης στον κύκλο της ανθρώπινης ζωής: γέννηση, συμβίωση μέσα στην ομάδα, προσπάθεια για επιβίωση, θάνατος. Είναι φανερό ότι η διασύνδεση συναισθήματος και κινήτρων είναι στενή (Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2003, σελ. 429). Επαναλαμβανόμενα βιώματα και η εξωτερικευσή τους (π.χ. στο πρόσωπο) οδήγησε και οδηγεί στο σχηματισμό νέων εννοιών που κωδικοποιούνται γλωσσικά (π.χ. με τη μορφή ιστοριών, προτάσεων ή / και μονολεκτικά). Η γλωσσική κωδικοποίηση διευκολύνει τη μορφοποίηση της βιολογικής δυνατότητας προς την κοινωνικά επιθυμητή κατεύθυνση.

Η ανάλυση που προηγήθηκε κινείται σε ένα υψηλό επίπεδο αφάιρησης, μοιάζει περισσότερο με αεροφωτογραφία παρά με μικροσκοπική λήψη. Αν εστιάσει ο επιστήμονας στο συγκεκριμένο, διαπιστώνει διατομικές, διομαδικές και διαπολιτισμικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες αξίζει να γίνουν αντικείμενο μελέτης, διότι από γνωσιοθεωρητική άποψη μεγάλο μέρος της γνώσης πηγάζει από τη σύγκριση της εκάστοτε θεωρίας με εναλλακτικές θεωρήσεις (Batens, 1996).

Η δική μας ερευνητική εργασία εστιάζει στο συγκεκριμένο, στις μονολεκτικές κωδικοποιημένες έννοιες της ελληνικής γλώσσας. Κατευθυντήρια γραμμή παραμένει το ερώτημα που έθεσε ο Russell (1991β, σελ. 426): τι λογής συναισθήματα διαπιστώνουν οι άνθρωποι στα πλαίσια της γλωσσικής και πολιτισμικής τους κοινότητας⁵; Το ερώτημα αυτό

⁴ Ο Izard αναφέρει ότι οι μύες στο ανθρώπινο πρόσωπο μπορούν να παράγουν από 6000 έως 7000 διαφορετικές εκφράσεις (Βοσνιάδου, 2003).

⁵ «...what the insiders see among themselves.»

μπορεί να απαντηθεί μόνο, όταν επικεντρώσει ο επιστήμονας την προσοχή του στο σύνολο του λεξιλογικού πεδίου της συγκεκριμένης κοινότητας. Παρατηρεί σχετικά ο Μπαμπινιώτης (1985, σελ. 52) με αφετηρία το έργο του γλωσσολόγου J. Trier (1931) ότι καμιά λέξη στη συνείδηση του ομιλητή και του ακροατή δε βρίσκεται απομονωμένη, αλλά προσδιορίζεται σημασιολογικά από τις σχέσεις της προς τις συγγενείς λέξεις και το σύνολο. «Η λέξη "σημαίνει" μόνο εντός αυτού του συνόλου και *δια* του συνόλου. Έξω από το συνολικό πεδίο δεν υπάρχει καν σημασία.... Τη γνώση μου λ.χ. για ένα συγκεκριμένο *χρώμα* δεν την έχω μεμονωμένα, από ένα χρώμα, αλλά από τη σχέση του προς τα άλλα. Το μεμονωμένο δε λείπει τίποτα. Μόνο το συνολικό σύστημα των σημείων σημαίνει *δια* του μεμονωμένου. Το ίδιο συμβαίνει με όλες τις λέξεις⁶».

Οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί μέχρι σήμερα αναφορικά με το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος της ελληνικής γλώσσας θα παρουσιαστούν στο επόμενο κεφάλαιο.

⁶ Η ορθογραφία του κειμένου προσαρμόστηκε στους ισχύοντες κανόνες της νέας ελληνικής γλώσσας.

Πίνακας 8

Η παγκόσμια ακολουθία γλωσσικής κωδικοποίησης των συναισθημάτων (Hurka κ.ά., 1999, σελ. 253¹)

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Anger (θυμός)	Adoration (εύνοια)	Alienation (ερμηιά- απόρριψη)	Eagerness (ελπίδα)	Anxiety (φοβική ανησυχία)	Contentment (ικανοποίηση/ ευχαρίστηση)	Amazement (έκπληξη)	Pity (συμπόνια)	Exasperation (ματαίωση- διάψευση)
Guilt (ντροπή)	Alarm (φόβος)	Arousal (ερωτική επιθυμία)		Aggravation (δυσφορία- ενόχληση)		Envy (ζηλοφθονία)	Enthusiasm (ενθουσιασμός)	Relief (ανακούφιση)
	Amusement (χαρά)	Agony (αγωνία/ πόνος)		Pride (περηφάνια)		Disgust (αηδία)	Dismay (τρόμος- καταπτόηση)	Longing (λαχτάρα/ νοσταλγία)
	Depression (ψυχικός πόνος)							Torment (ταλαιπωρία)
								Enthrallment (μαγεία/ γοητεία/ σαγήνη)

¹ Οι ελληνικοί όροι στις παρενθέσεις αποδίδουν το συνολικότερο νόημα των συστάδων του Shaver και των συνεργατών του και δεν αποτελούν μετάφραση των αγγλικών όρων του παρόντος πίνακα. Στο παράρτημα Α (σελ. 235) υπάρχουν οι 25 συστάδες με τους αγγλικούς όρους και την ελληνική τους μετάφραση.

6. Έρευνες στα πλαίσια της ελληνικής γλωσσικής κοινότητας

Σε ελάχιστες έρευνες που έχουν καταχωρηθεί στη διεθνή βιβλιογραφία εμπλέκεται με κάποιον τρόπο το ελληνικό λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος. Η πρώτη από αυτές είναι η διαπολιτισμική έρευνα των Triandis και Lambert (1958) με δείγμα αμερικανικό και ελληνικό. Στόχος των ερευνητών δεν ήταν η διερεύνηση του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος των δύο γλωσσικών κοινοτήτων, αλλά η σύγκριση Αμερικανών και Ελλήνων ως προς την αναγνώριση των συναισθημάτων που έχουν αποτυπωθεί σε φωτογραφημένα πρόσωπα. Συγκεκριμένα, τα υποκείμενα της έρευνας καλούνταν να ομαδοποιήσουν φωτογραφίες με βάση δύο διαφορετικά συστήματα ταξινόμησης συναισθημάτων, αυτό του Woodworth (1938) και αυτό του Schlosberg (1952, 1954). Η έρευνα στην Ελλάδα διεξήχθη το 1956. Το ελληνικό δείγμα περιελάμβανε 15 κατοίκους του χωριού Σφακερά Κέρκυρας και 15 φοιτητές και φοιτήτριες στην Αθήνα.

Ενδιαφέρον για τη δική μας έρευνα παρουσιάζει το γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της μετάφρασης διπλής κατεύθυνσης, προκειμένου να επιλεγούν οι ελληνικές ονομασίες συναισθημάτων που αντιστοιχούσαν στην αγγλική ορολογία και που θα χρησιμοποιούνταν στην έρευνα. Η αμερικανική ορολογία των Woodworth και Schlosberg μεταφράστηκε από μία ομάδα δίγλωσσων υποκειμένων στην ελληνική γλώσσα. Συγκεκριμένα, οι όροι που μεταφράστηκαν ήταν οι συναισθηματικές κατηγορίες του Woodworth:

1. love, happiness, mirth (αγάπη, ευτυχία, ευθυμία),
2. surprise (έκπληξη),
3. fear, suffering (φόβος, πόνος),
4. anger, determination (θυμός, αποφασιστικότητα),
5. disgust (αηδία),
6. contempt (περιφρόνηση),

καθώς και οι τρεις διαστάσεις περιγραφής συναισθημάτων του Schlosberg:

1. pleasant - unpleasant (ευχάριστο - δυσάρεστο)
2. attention - rejection (προσοχή - άρνηση/απόρριψη)
3. tension - sleep (ένταση - ύπνος).

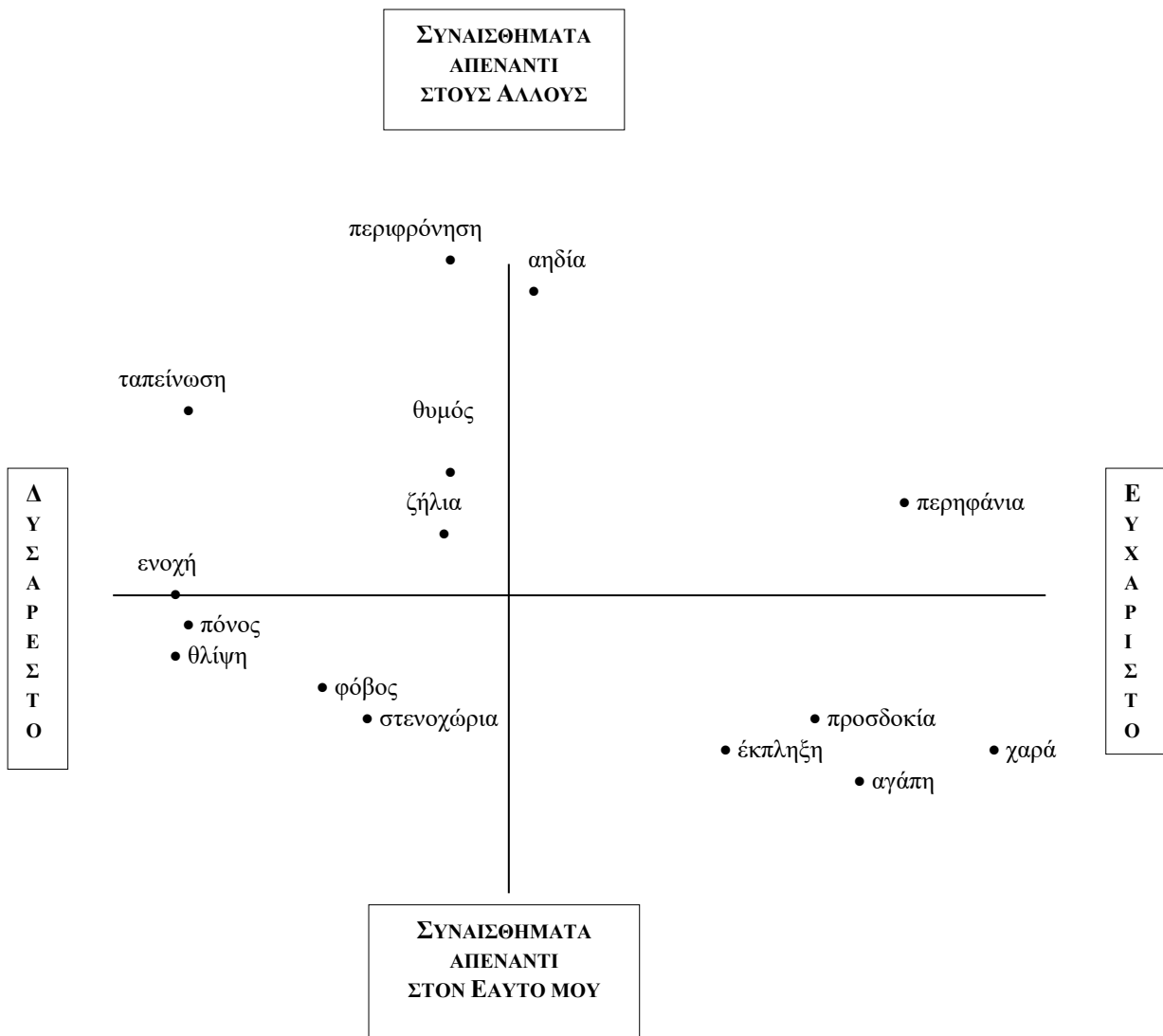
Οι ελληνικοί όροι που προέκυψαν από τη μετάφραση αυτή, δόθηκαν σε μία άλλη ομάδα δίγλωσσων υποκειμένων, προκειμένου να μεταφραστούν ξανά στη γλώσσα προέλευσης, δηλ. στην αγγλική. Στην έρευνα με το ελληνικό δείγμα χρησιμοποιήθηκαν μόνο εκείνοι οι όροι της αντίστροφης μετάφρασης (δηλ. της μετάφρασης από την ελληνική στην αγγλική γλώσσα) που συνέπεσαν με τους πρωτότυπους όρους των αγγλικών κειμένων. Δυστυχώς στο σχετικό άρθρο

δεν καταγράφηκαν οι ελληνικοί όροι που τελικά χρησιμοποιήθηκαν. Έτσι οι ελληνικές μεταφράσεις των αγγλικών όρων στις παρενθέσεις δεν είναι αυτές που προέκυψαν από τη διαδικασία της μετάφρασης διπλής κατεύθυνσης την εποχή της διεξαγωγής της έρευνας, αλλά οι μεταφράσεις που προτείνει το αγγλοελληνικό λεξικό της Οξφόρδης (Stavropoulos & Hornby, 2000). Συμπερασματικά, ενώ η έρευνα των Triandis και Lambert περιλάμβανε εμπειρικά δοκιμασμένο ελληνικό λεξιλόγιο συναισθημάτων, δεν ήταν δυνατή η αξιοποίησή του στα πλαίσια της δικής μας έρευνας, αφού οι ερευνητές δεν το κατέγραψαν στο σχετικό άρθρο. Παρόμοιες διαπιστώσεις ισχύουν για την έρευνα του Ekman και των συνεργατών του (1987), κατά την οποία ερευνητικά υποκείμενα από διάφορες γλωσσικές κοινότητες (μεταξύ των οποίων και η ελληνική) κλήθηκαν να αναγνωρίσουν συναισθηματικές εκφράσεις σε φωτογραφίες προσώπων με τη μέθοδο της αναγκαστικής επιλογής. Επρόκειτο για φωτογραφίες που αντικατόπτριζαν τα βασικά κατά τον Ekman συναισθήματα (βλ. πίνακα 2), στα οποία είχε προστεθεί η *περιφρόνηση* (contempt). Ακολουθήθηκε και πάλι η μέθοδος της μετάφρασης διπλής κατεύθυνσης, χωρίς, ωστόσο, να μνημονεύονται στη σχετική δημοσίευση οι ελληνικοί όροι που χρησιμοποιήθηκαν.

Οι πρώτοι ερευνητές που μελέτησαν σημασιολογικές σχέσεις του ελληνικού λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος ήταν οι Herrmann και Raybeck (1981). Ερευνητικά υποκείμενα από έξι διαφορετικές χώρες (Η.Π.Α., Ελλάδα, Ισπανία, Χονγκ Κονγκ, Βιετνάμ, Αϊτή) κλήθηκαν να εκτιμήσουν (στη μητρική τους γλώσσα) το βαθμό ομοιότητας ανάμεσα σε 15 ονομασίες συναισθημάτων. Το σχετικό ερωτηματολόγιο περιελάμβανε τα εξής συναισθήματα: contempt (*περιφρόνηση*), disgust (*αηδία*), humiliation (*ταπείνωση*), anger (*θυμός*), envy (*ζήλια*), guilt (*ενοχή*), grief (*πόνος, βαθιά θλίψη, στενοχώρια*), sadness (*θλίψη, μελαγχολία*), fear (*φόβος*), worry (*στενοχώρια, ανησυχία*), pride (*περηφάνια*), anticipation (*προσδοκία*), surprise (*έκπληξη*), joy (*χαρά*), love (*αγάπη*). Για τη μετάφραση και διεξαγωγή της έρευνας στον ελληνικό χώρο υπεύθυνος ήταν ο Γεώργιος Καλογερόπουλος. Δυστυχώς στη σχετική επιστημονική δημοσίευση δεν καταγράφεται η ελληνική μετάφραση των αγγλικών όρων. Οι ελληνικές μεταφράσεις στις παρενθέσεις προέρχονται από το προαναφερθέν αγγλοελληνικό λεξικό. Το ελληνικό δείγμα της έρευνας αριθμούσε 17 άτομα.

Το ερωτηματολόγιο ήταν δομημένο ως εξής: στο επάνω μέρος κάθε σελίδας (στην κεφαλίδα) ήταν τυπωμένο ένα από τα δεκαπέντε συναισθήματα. Στο υπόλοιπο της σελίδας ήταν τυπωμένα τα λοιπά 14 συναισθήματα· δίπλα σε κάθε ένα από αυτά υπήρχε η κλίμακα εκτίμησης, που κυμαινόταν από το 1 (διαφορετική σημασία) έως το 4 (συνωνυμία). Τα ερευνητικά υποκείμενα καλούνταν να εκτιμήσουν το βαθμό στον οποίο κάθε ένα από τα 14 συναισθήματα ομοιάζει με αυτό της κεφαλίδας. Τα εμπειρικά δεδομένα αναλύθηκαν με τη μέθοδο της κλίμακας πολλαπλών διαστάσεων (multidimensional scaling analysis) και απεικονίστηκαν σε ένα δισδιάστατο επίπεδο που ορίζεται από δυο κάθετους μεταξύ τους διπολικούς άξονες. Ο οριζόντιος άξονας αντιπροσωπεύει τη διάσταση *δυσάρεστο-ευχάριστο*.

Η κορυφή του κάθετου άξονα αντιπροσωπεύει τα συναισθήματα που τρέφουμε για τους άλλους (projective), ενώ η βάση του αυτά που έχουμε απέναντι στον εαυτό μας (introspective). Τα αποτελέσματα απεικονίζονται στο σχήμα 10.

Σχήμα 10

Δισδιάστατη λύση για 15 ελληνόγλωσσες ονομασίες συναισθημάτων (Herrmann & Raybeck, 1981)

Μια παρόμοια έρευνα διεξήγαγαν οι Russell, Lewicka και Niit (1989) σε τρεις χώρες: Εσθονία, Ελλάδα και Πολωνία. Πρόκειται για επανάληψη αντίστοιχης έρευνας που είχε διεξαχθεί στον Καναδά από τον Russell το 1980 (βλ. κεφ. 4.1, σχήμα 9). Οι λέξεις-ερεθίσματα που είχαν χρησιμοποιηθεί στην καναδική έρευνα ήταν 28 επίθετα και μετοχές

του αγγλόφωνου λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος. Οι λέξεις αυτές μεταφράστηκαν για τις ανάγκες της νέας έρευνας στις γλώσσες των χωρών διεξαγωγής της.

Οι ερευνητές υπογραμμίζουν ότι η μετάφραση από μια γλώσσα σε μια άλλη είναι ένα εξαιρετικά δύσκολο έργο. Είναι πιθανό οι μεταφρασμένες λέξεις να μοιάζουν σημασιολογικά με τις πρωτότυπες αλλά να μην είναι ταυτόσημες. Ενδέχεται, εξάλλου, οι μεταφράσεις των πρωτότυπων όρων να μην αντικατοπτρίζουν συναισθηματικές καταστάσεις στα πλαίσια της νέας γλωσσικής κοινότητας. Στην προσπάθειά τους να μειώσουν στο ελάχιστο αυτούς τους κινδύνους, οι ερευνητές χρησιμοποίησαν λεξικά και ζήτησαν τη συνδρομή δίγλωσσων ατόμων πανεπιστημιακής μόρφωσης. Συγκεκριμένα, τη μετάφραση των αγγλικών όρων στην ελληνική γλώσσα πραγματοποίησαν τρεις δίγλωσσοι Έλληνες, οι οποίοι είχαν σπουδάσει σε αγγλόφωνα πανεπιστήμια και είχαν ζήσει αρκετά χρόνια σε αγγλόφωνες χώρες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια των ερευνητών να καταγράψουν όχι μόνο τις πρωτότυπες αλλά και τις μεταφρασμένες λέξεις στο σχετικό άρθρο, παρά τις δυσκολίες γραφής που προκαλούσε τουλάχιστον η ελληνική γλώσσα εξαιτίας του διαφορετικού αλφαβήτου. Αποτύπωσαν με λατινικούς χαρακτήρες τις ελληνικές λέξεις που χρησιμοποίησαν στην έρευνά τους. Παραθέτουμε τους αγγλικούς όρους και τις αντίστοιχες ελληνικές μεταφράσεις όπως καταγράφηκαν στο σχετικό άρθρο. Σε παρένθεση ακολουθεί η δική μας αποκωδικοποίηση των λατινικών χαρακτήρων.

1. afraid - fovesmenos (φοβισμένος)
2. alarmed - taraymenos (ταραγμένος)
3. angry - theemomenos (θυμωμένος)
4. annoyed - enohleemenos (ενοχλημένος)
5. aroused - ekseyeermenos (εξεγερμένος)
6. astonished - ekpleektos (έκπληκτος)
7. at ease - halaros (χαλαρός)
8. bored - vareesteemenos (βαριεστημένος)
9. calm - eeseehos (ήσυχος)
10. content - yaleeneeos (γαλήνιος)
11. delighted - pereeharees (περιχαρής)
12. depressed - katapiesmenos (καταπιεσμένος)
13. distressed - stenohoreemenos (στενοχωρημένος)
14. droopy - kremasmenos (κρεμασμένος)
15. excited - yematos enerygea (γεμάτος ενέργεια)
16. frustrated - eknevreesmenos (εκνευρισμένος)
17. glad - haroumenos (χαρούμενος)
18. gloomy - kateefes (κατηφής)

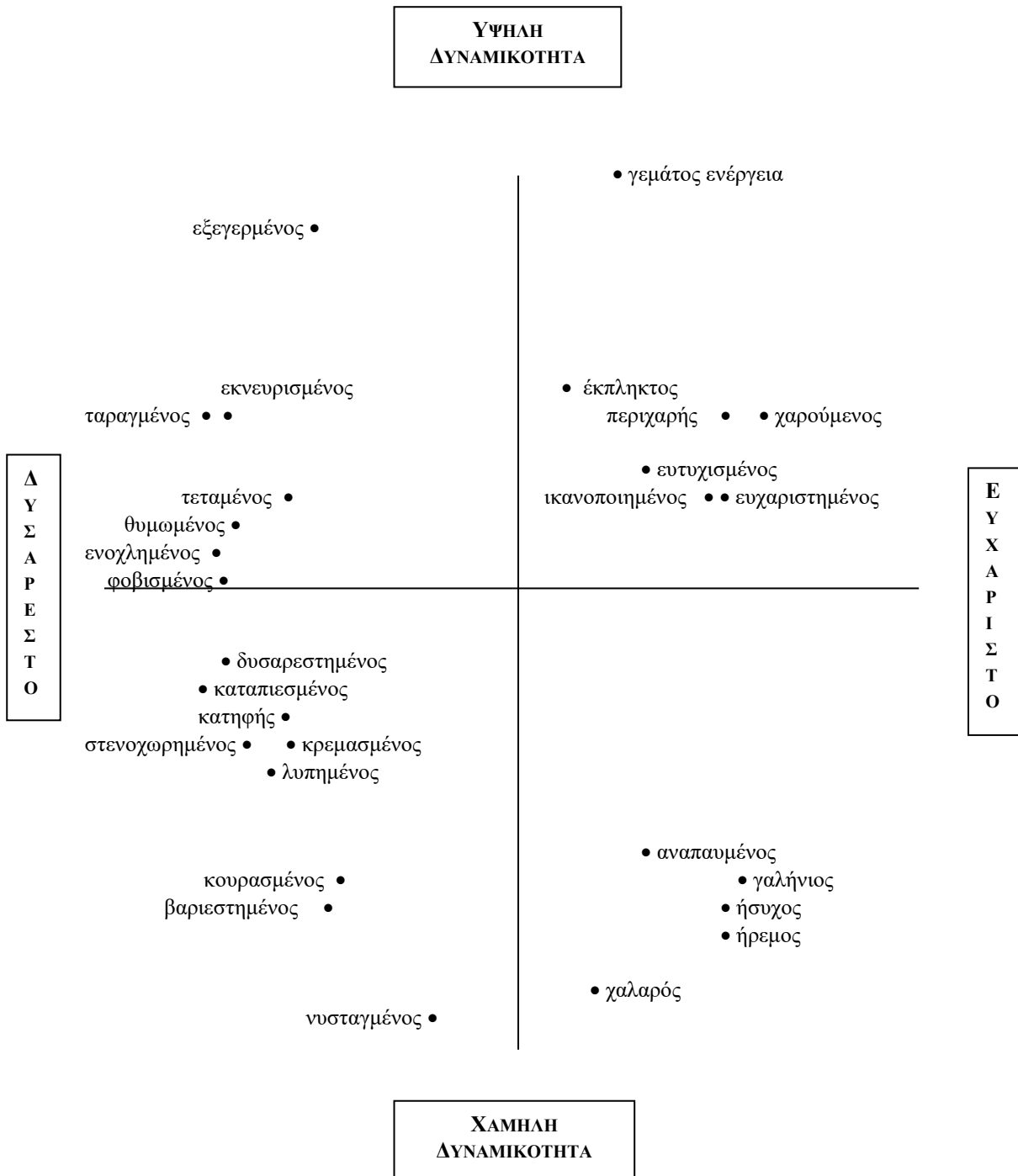
- 19.happy - evteeheesmenos (ευτυχισμένος)
- 20.miserable - theesaresteemenos (δυσάρεστημένος)
- 21.pleased - evhareesteemenos (ευχαριστημένος)
- 22.relaxed - anapavmenos (αναπαυμένος)
- 23.sad - leepeemenos (λυπημένος)
- 24.satisfied - eekanorieemenos (ικανοποιημένος)
- 25.sleepy - neestaymenos (νυσταγμένος)
- 26.serene - eeremos (ήρεμος)
- 27.tense - tetamenos (τεταμένος)
- 28.tired - kourasmenos (κουρασμένος)

Με την τακτική αυτή οι ερευνητές κάνουν πιο διαφανή τη μεθοδολογική τους πορεία και καθιστούν, ταυτόχρονα, την έρευνά τους πιο ευάλωτη στην κριτική, αφού δίνουν τη δυνατότητα σε άλλους ερευνητές να διαφωνήσουν με τη συγκεκριμένη μετάφραση των αγγλικών λέξεων. Ανοίγουν, έτσι, το δρόμο για έναν πιο γόνιμο επιστημονικό διάλογο. Ο Έλληνας ερευνητής έχει την άμεση εποπτεία των συγκεκριμένων ερεθισμάτων, με τη βοήθεια των οποίων ο Russell και οι συνεργάτες του συγκέντρωσαν τα ερευνητικά τους δεδομένα. Επιπλέον, το υλικό αυτό μπορεί να αξιοποιηθεί σε περαιτέρω ελληνόγλωσσες έρευνες.

Πιο συγκεκριμένα, για τις ελληνόγλωσσες μεταφράσεις θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι οι (υπογραμμισμένες) λέξεις *εξεγερμένος*, *κρεμασμένος*, *αναπαυμένος*, *τεταμένος* είναι αδόκιμες στην ελληνική γλώσσα, προκειμένου για την έκφραση συναισθηματικών καταστάσεων. Επιπλέον, οι λέξεις *νυσταγμένος* και *κουρασμένος* μάλλον δεν αναφέρονται σε συναισθηματικές καταστάσεις.

Το ελληνικό δείγμα αποτελούνταν από 30 άτομα (15 άνδρες και 15 γυναίκες), κατοίκους του χωριού Πατητήρι της Αλοννήσου. Η έρευνα στην Ελλάδα διεξήχθη το 1984 από συνεργάτη των ερευνητών (Lorraine Nelos). Η μεθοδολογική διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν η εξής: οι 28 λέξεις ήταν τυπωμένες σε καρτελάκια. Τα ερευνητικά υποκείμενα καλούνταν να χωρίσουν τα καρτελάκια σε 4, 7, 10 και 13 ομάδες, δηλ. η διαδικασία της ομαδοποίησης επαναλαμβανόταν 4 φορές. Οι συναισθηματικές καταστάσεις που έμοιαζαν περισσότερο μεταξύ τους έπρεπε να τοποθετηθούν στην ίδια ομάδα.

Τα ερευνητικά δεδομένα αναλύθηκαν με τη στατιστική μέθοδο της κλίμακας πολλαπλών διαστάσεων και επιβεβαίωσαν, σύμφωνα με τους ερευνητές, τα καναδικά αποτελέσματα (Russell, 1980). Με τη βοήθεια της συγκεκριμένης στατιστικής μεθόδου τοποθετούνται οι 28 λέξεις σε ένα επίπεδο που ορίζεται από δυο κάθετους μεταξύ τους άξονες (σχήμα 11): ο οριζόντιος άξονας αντιπροσωπεύει τη διάσταση *δυσάρεστο-ευχάριστο* και ο κάθετος τη *δυναμικότητα* (arousal).

Σχήμα 11

Δισδιάστατη λύση για 28 ελληνόγλωσσες λέξεις (Russell, Lewicka & Niit, 1989)

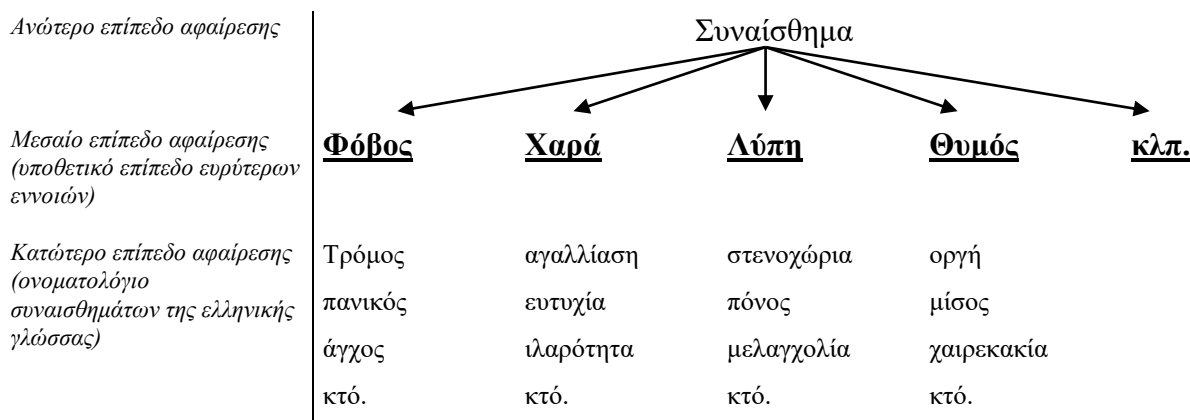
Κριτικά παρατηρεί ο ίδιος ο ερευνητής σε μεταγενέστερο άρθρο του (Russell, 1991β, σελ. 439) ότι οι λέξεις που επελέγησαν δεν αποτελούσαν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα από το λεξιλογικό πεδίο του συναισθήματος της ελληνικής γλωσσικής κοινότητας. Αυτό δεν ήταν, άλλωστε, εφικτό, εφόσον δεν υπήρχαν σχετικές έρευνες στην ελληνική γλωσσική κοινότητα. Σε αντίθεση, λοιπόν, με τον αγγλόφωνο χώρο, όπου κατά την τελευταία πενηνταετία

είχαν σχηματιστεί από διακεκριμένους επιστήμονες αρκετές συλλογές συναισθηματικών όρων (Averill, 1975, Bush, 1973, Davitz, 1969, Plutchik, 1962), στον ελληνόφωνο χώρο παρατηρείται ένα αντίστοιχο κενό. Αυτό το κενό σκοπεύει να καλύψει η δική μας ερευνητική εργασία.

Τέλος, ελληνικό δείγμα συμπεριελήφθη σε μια πιο πρόσφατη διαπολιτισμική έρευνα των Scherer και Wallbott (1994), η οποία διεξήχθη σε 37 χώρες. Οι Έλληνες συνεργάτες των ερευνητών (Δ. Παπαδοπούλου και Δ. Μαρκουλή) προέρχονταν από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Στην έρευνα αυτή ζητήθηκε από τα ερευνητικά υποκείμενα (66 φοιτητές και φοιτήτριες) να ανακαλέσουν παρελθόντα συναισθηματικά επεισόδια *χαράς, θυμού, φόβου, λύπης, αηδίας, ντροπής και ενοχής*, και να τα περιγράψουν στο σχετικό ερωτηματολόγιο. Στη συγκεκριμένη δημοσίευση η περιγραφή των πορισμάτων παραμένει σε ένα γενικό επίπεδο, χωρίς να γίνεται αναφορά στα επιμέρους αποτελέσματα για κάθε χώρα ξεχωριστά.

7. Μεθοδολογία της παρούσας ερευνητικής εργασίας

Ανώτερος στόχος της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η ταξινόμηση του ελληνικού ονοματολογίου συναισθημάτων. Η ταξινόμηση θα έχει ιεραρχική μορφή. Στην κορυφή της θα βρίσκεται η γενική έννοια *συναίσθημα* και στη βάση της οι ελληνικές ονομασίες συναισθημάτων. Το ενδιάμεσο επίπεδο αφαίρεσης θα αποτελέσουν ευρύτερες έννοιες (κατηγορίες), που στους κόλπους τους θα συγκεντρώνουν ομάδες μερικώς συνώνυμων υπωνύμων. Στηριζόμενοι σε έρευνες παρόμοιου τύπου που έχουν διεξαχθεί σε άλλες γλωσσικές κοινότητες (βλ. κεφ. 4.2.2) υποθέτουμε ότι η ιεράρχηση αυτή θα έχει την εξής μορφή:

Σχήμα 12

Υποθετική δομή του ελληνόγλωσσου ονοματολογίου συναισθημάτων

Τα ονόματα σημαίνουν έννοιες, οι οποίες αντιπροσωπεύουν τάξεις παρόμοιων συναισθηματικών επεισοδίων. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν, για να ονοματίσουν συναισθηματικά επεισόδια, ωστόσο δεν ταυτίζονται με αυτά. Επομένως, στην παρούσα έρευνα δεν μελετώνται συγκεκριμένα συναισθηματικά επεισόδια αλλά οι σχετικές νοητικές αναπαραστάσεις των υποκειμένων της έρευνας (βλ. κεφ. 4.3).

Η ταξινόμηση και ιεράρχηση του ελληνόγλωσσου ονοματολογίου συναισθημάτων προϋποθέτει το σχηματισμό ενός καταλόγου ονομασιών συναισθημάτων, ο οποίος στην ιδανική περίπτωση θα περιλαμβάνει όλα τα ονόματα της ελληνικής γλώσσας (ή ένα αντιπροσωπευτικό τους δείγμα) που δηλώνουν τάξεις ομοειδών συναισθηματικών επεισοδίων.

7.1 Συνοπτική παρουσίαση της ερευνητικής πορείας

Η ερευνητική πορεία της παρούσας εργασίας οργανώνεται σε τρεις επιμέρους φάσεις, οι οποίες παρουσιάζονται στον πίνακα που ακολουθεί (πίνακας 9).

Πίνακας 9

Συνοπτική παρουσίαση των επιμέρους ερευνητικών φάσεων της παρούσας εργασίας

Α.	<p>1^η φάση της ερευνητικής πορείας: ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ Ι</p> <p><u>Πρώτο στάδιο:</u> Κατασκευή μεθοδολογικών εργαλείων</p> <p>(α) Προκαταρκτικός ελληνόγλωσσος κατάλογος συναισθημάτων με βάση βιβλιογραφικές πηγές (κατάλογος Ι)</p> <p>(β) Φύλλο καταγραφής συναισθημάτων</p> <p><u>Δεύτερο στάδιο:</u> Ένα δείγμα υποκειμένων συμπληρώνει το φύλλο καταγραφής συναισθημάτων και επεξεργάζεται, στη συνέχεια, τον κατάλογο Ι.</p> <p><u>Τρίτο στάδιο:</u> Ανασύνθεση του καταλόγου Ι με βάση τα εμπειρικά δεδομένα (σχηματισμός καταλόγου ΙΙ)</p>
Β.	<p>2^η φάση της ερευνητικής πορείας: ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ ΙΙ</p> <p><u>Πρώτο στάδιο:</u> Ένα δείγμα υποκειμένων επεξεργάζεται τον κατάλογο ΙΙ.</p> <p><u>Δεύτερο στάδιο:</u> Ανασύνθεση του καταλόγου ΙΙ με βάση τα εμπειρικά δεδομένα (σχηματισμός τελικού καταλόγου)</p>
Γ.	<p>3^η φάση της ερευνητικής πορείας: ΜΟΝΤΕΛΟ ΙΕΡΑΡΧΙΚΗΣ ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ</p> <p><u>Πρώτο στάδιο:</u> Κάθε λέξη του τελικού καταλόγου τυπώνεται σε ξεχωριστό καρτελάκι.</p> <p><u>Δεύτερο στάδιο:</u> Ένα δείγμα υποκειμένων ομαδοποιεί τα καρτελάκια σε ομάδες συνώνυμων λέξεων.</p> <p><u>Τρίτο στάδιο:</u> Τα εμπειρικά δεδομένα αναλύονται με τη μέθοδο της ανάλυσης συστάδων.</p>

Στην πρώτη ερευνητική φάση θα σχηματιστεί από την ερευνήτρια ένας προκαταρκτικός κατάλογος συναισθημάτων (κατάλογος Ι). Για το σχηματισμό του θα ληφθούν υπόψη βιβλιογραφικά δεδομένα (βλ. κεφ. 3.2.2): θα μελετηθούν λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας, καθώς και η σχετική ψυχολογική βιβλιογραφία. Ο προκαταρκτικός κατάλογος θα δοθεί σε ένα δείγμα υποκειμένων που θα εκτιμήσει κατά πόσο τα ονόματα που περιλαμβάνονται σε αυτόν αντικατοπτρίζουν πράγματι συναισθήματα ή όχι (πβ. κεφ. 3.2.4). Το ίδιο δείγμα θα

έχει προηγουμένως καταγράψει σε ένα ειδικά γι' αυτό το σκοπό σχεδιασμένο φύλλο τα πιο χαρακτηριστικά συναισθήματα της ελληνικής γλώσσας (πβ. κεφ. 3.2.1). Έτσι, θα υπάρχουν δυο διαφορετικές πηγές ελέγχου και εμπλουτισμού του προκαταρκτικού καταλόγου. Αφενός θα συμπληρωθεί με τα τυχόν νέα ονόματα που θα παραγάγουν τα ερευνητικά υποκείμενα στο ειδικά γι' αυτό το σκοπό σχεδιασμένο φύλλο. Αφετέρου θα αξιολογηθούν τα λήμματά του με βάση τις απόψεις των ίδιων υποκειμένων. Με βάση τα εμπειρικά αυτά δεδομένα ο αρχικός κατάλογος θα ανασυντεθεί (κατάλογος II).

Στη δεύτερη ερευνητική φάση ο κατάλογος II θα δοθεί σε ένα νέο δείγμα υποκειμένων που θα τον εκτιμήσει με μια νέα μεθοδολογική προσέγγιση. Με βάση τα εμπειρικά δεδομένα του δεύτερου σταδίου θα σχηματιστεί ο τελικός κατάλογος συναισθημάτων.

Στην τρίτη φάση της έρευνας θα τυπωθούν τα λήμματα του τελικού καταλόγου σε καρτελάκια, τα οποία θα δοθούν σε ένα νέο δείγμα υποκειμένων. Τα ερευνητικά υποκείμενα θα ταξινομήσουν τα καρτελάκια σε ομάδες συνώνυμων λέξεων. Τα εμπειρικά δεδομένα θα αναλυθούν με τη στατιστική μέθοδο της ανάλυσης συστάδων που επιτρέπει τη δημιουργία ιεραρχικών μοντέλων ταξινόμησης.

7.2 Δείγμα της έρευνας

Στην παρούσα ερευνητική εργασία αποφασίσαμε να χρησιμοποιήσουμε ως δείγμα φοιτητές ψυχολογίας για δυο λόγους. Πρώτον, οι φοιτητές ψυχολογίας διαθέτουν τόσο το αισθητήριο από την καθημερινή χρήση των ονομασιών συναισθημάτων όσο και τη συνειδητή επιστημονική διάσταση σε κάποιο τουλάχιστο βαθμό· αντίθετα, οι φοιτητές άλλων σχολών, καθώς και ο μέσος πολίτης, δε διαθέτουν τη δυνατότητα της συνδυαστικής (καθημερινής και επιστημονικής) γνωστικής επεξεργασίας του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος. Επιπλέον, η παρούσα ερευνητική εργασία έχει μια διαπολιτισμική διάσταση: στη στοχοθεσία της περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, η σύγκριση των ελληνικών αποτελεσμάτων με τα πορίσματα των αντίστοιχων ξενόγλωσσων ερευνών που χρησίμευσαν ως πρότυπα (Schmidt-Atzert & Ströhm, 1983, Storm & Storm, 1987, Shaver, Schwartz, Kirson & O'Connor, 1987, Alvarado, 1998). Εφόσον στις προαναφερθείσες έρευνες τα ερευνητικά υποκείμενα ήταν φοιτητές ψυχολογίας (με εξαίρεση την έρευνα των Storm και Storm, οι οποίοι στο σχετικό άρθρο δεν αποσαφηνίζουν την κατεύθυνση σπουδών του φοιτητικού τους δείγματος), καλούμαστε να χρησιμοποιήσουμε παρόμοιο δείγμα (πβ. τις προτάσεις των Lonner και Berry, 1986, αναφορικά με τη δειγματοληψία στα πλαίσια διαπολιτισμικών ερευνών). Επακόλουθο αυτής της επιλογής είναι ότι περιορίζεται ως ένα

βαθμό η δυνατότητα γενίκευσης των πορισμάτων και δημιουργείται η ανάγκη μελλοντικής επανάληψης της ίδιας ερευνητικής διαδικασίας σε δείγματα από άλλους πληθυσμούς.

7.3 Διεξαγωγή της έρευνας

Η σειρά ερευνών διεξήχθη στο Ψυχολογικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης· η πρώτη ερευνητική φάση κατά το εαρινό εξάμηνο του 2000-2001, η δεύτερη κατά το εαρινό εξάμηνο του 2001-2002 και η τρίτη κατά το ακαδημαϊκό έτος 2002-2003.

7.4 Μεθοδολογικά εργαλεία

Τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν κατά την πρώτη ερευνητική φάση ήταν δυο: το φύλλο καταγραφής συναισθημάτων και ο προκαταρκτικός κατάλογος συναισθημάτων (κατάλογος Ι). Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν ο τρόπος κατασκευής τους και το περιεχόμενό τους.

7.4.1 Φύλλο καταγραφής συναισθημάτων

Στο φύλλο καταγραφής συναισθημάτων καλούνται τα ερευνητικά υποκείμενα να καταγράψουν τις λέξεις εκείνες οι οποίες κατά τη γνώμη τους αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Για το σκοπό αυτό αποφασίσαμε να δώσουμε στα υποκείμενα της έρευνας 5 λεπτά της ώρας, για δύο λόγους. Πρώτον, για να υπάρχει η δυνατότητα σύγκρισης των δεδομένων μας με αυτά της έρευνας των Van Goozen και Frijda (βλ. κεφ. 3.2.1). Δεύτερον, θεωρήθηκε ότι η μεγαλύτερη άνεση χρόνου θα δώσει στα υποκείμενα της έρευνας τη δυνατότητα να εξοικειωθούν με την ερευνητική διαδικασία και να είναι, όσο το δυνατό, περισσότερο παραγωγικά.

Κατά την αυθόρμητη παραγωγή ονομασιών συναισθημάτων δεν υπάρχει περιορισμός ως προς το είδος των λέξεων που θα χρησιμοποιήσει το δείγμα (ρήματα, επίθετα, μετοχές, ουσιαστικά).

Οι οδηγίες προς τα υποκείμενα της έρευνας διατυπώθηκαν ως εξής:

Με το φύλλο αυτό θέλουμε να διερευνήσουμε τι έχουμε στο νου, όταν ακούμε ή διαβάζουμε τη λέξη “συναίσθημα” (ή “συναισθήματα”).

Στο παρόν φύλλο καταγραφής συναισθημάτων ενδιαφέρει η αυθόρμητη παραγωγή λέξεων, οι οποίες αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Ο χρόνος που

θα έχετε στη διάθεσή σας θα είναι περιορισμένος, γι' αυτό, παρακαλούμε, μην αρχίσετε να γράφετε, προτού δοθεί η σχετική εντολή από τον ερευνητή.

Ζητούμε από σας να καταγράψετε όσα συναισθήματα σάς έρχονται αυθόρμητα στο νου. Για το σκοπό αυτό μπορείτε να χρησιμοποιήσετε όποια λέξη ή συνδυασμό λέξεων (ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, ξενικές λέξεις, εκφράσεις αργκό κτλ.) θεωρείτε ότι αποδίδει αυτό που έχετε στο νου. Τα συναισθήματα που θα καταγράψετε, μπορεί να τα έχετε βιώσει εσείς οι ίδιοι, μπορεί να υποθέσετε ότι τα έχουν νιώσει άλλοι άνθρωποι, ή μπορεί, τέλος, να γνωρίζετε απλά ότι υπάρχουν, χωρίς να τα έχετε ποτέ μέχρι σήμερα συσχετίσει με τον εαυτό σας ή με άλλους.

Δε θα πρέπει να συνεργαστείτε ή να επηρεαστείτε κατά οποιοδήποτε τρόπο από τις απαντήσεις των συμφοιτητών σας. Ενδιαφέρει η προσωπική σας άποψη και η αυθόρμητη παραγωγή λέξεων. Για το σκοπό αυτό έχετε στη διάθεσή σας 5 λεπτά.

Το φύλλο καταγραφής συναισθημάτων υπάρχει στο παράρτημα Α της παρούσας εργασίας.

Η εμβέλεια της μεθόδου αυτής είναι περιορισμένη. Δεν μπορεί ένας ερευνητής να προσδοκά ότι με την αυθόρμητη παραγωγή ονομασιών συναισθημάτων θα σχηματίσει έναν πλήρη κατάλογο συναισθημάτων, επειδή τα ερευνητικά υποκείμενα αδυνατούν να αναπαραγάγουν τον πλούτο των λέξεων που βρίσκονται αποθησαυρισμένες σε ένα λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας. Για το λόγο αυτό προγραμματίστηκε να δοθεί στο ίδιο δείγμα ένας από την ερευνήτρια προκατασκευασμένος κατάλογος «υποψηφίων» συναισθημάτων (κατάλογος Ι), για να εκτιμήσουν τα υποκείμενα αν τα λήμματά του αντικατοπτρίζουν συναισθήματα ή όχι.

7.4.2 Προκαταρκτικός κατάλογος λέξεων (κατάλογος Ι)

Κατά το σχηματισμό του προκαταρκτικού καταλόγου συναισθημάτων (κατάλογος Ι) ήταν σκόπιμο να κινηθούμε με σεβασμό και ευαισθησία απέναντι στην ιδιαιτερότητα της ελληνικής γλώσσας που πηγάζει από τη μακραίωνη πορεία της και από το γεγονός ότι αποτελεί τη μητρική μας γλώσσα. Επιθυμούσαμε να αποτυπώσουμε όσο το δυνατόν περισσότερες αποχρώσεις και διακυμάνσεις της, για να αναδειχτεί ο εκφραστικός της πλούτος που ενίοτε λησμονιέται κατά τη μελέτη της ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας και της ατυχούς κάποτε μεταφοράς της στα Ελληνικά. Προσπαθήσαμε, ωστόσο, να συμπεριλάβουμε τη μετάφραση πολλών ξενόγλωσσων όρων, ελπίζοντας ότι μέσα από την εμπειρική έρευνα θα αναδεικνύονταν οι καταλληλότερες από αυτές. Επιθυμία μας ήταν να αποφευχθεί η

επιβολή ενός ξενόγλωσσου ταξινομικού συστήματος στην ελληνική γλώσσα και να αναδυθεί ένα σχήμα που θα εναρμονίζεται με την ιδιαιτερότητά της. Έτσι, αφετηρία της επιλογής λέξεων ήταν λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας.

7.4.2.1 Κατευθυντήριες γραμμές

Ένας κατάλογος λέξεων συνιστά αναγκαστικά μια επιλογή από το σύνολο των λέξεων της ελληνικής γλώσσας. Επιβάλλεται, λοιπόν, να καταστούν διαφανή τα κριτήρια, με βάση τα οποία αυτή πραγματοποιήθηκε. Κατά την επιλογή αυτή έπρεπε να απαντηθούν τα ακόλουθα ερωτήματα:

- Θα περιλαμβάνει ο κατάλογος ένα μόνο είδος λέξεων (π.χ. μόνο ουσιαστικά, μόνο επίθετα, μόνο ρήματα) ή ποικιλία μερών λόγου;
- Θα περιλαμβάνει μονολεκτικά ερεθίσματα ή / και φράσεις; Π.χ. η λέξη *κενό*, όταν απαντά μόνη της στο λόγο, είναι πολύσημη, ενώ όταν συνοδεύεται από το επίθετο *ψυχικό*, υποδηλώνει πιθανότατα μια συναισθηματική κατάσταση.
- Θα περιλαμβάνει μεταφορές; Π.χ. λέξεις όπως *απειλή*, *παραίτηση*, *αποτελέσματος*, *ασφυξία*, *εγκλωβισμός*, *πνιγμός*, *αδιέξοδο*, *απώλεια*, *τρέλα*, *περιπέτεια*, *θυσία*, *πειρασμός*, *χρεοκοπία* μπορούν μεταφορικά να εκληφθούν ως συναισθηματικές καταστάσεις.
- Θα συμπεριληφθούν όροι που δηλώνουν την **ενεργειακή κατάσταση του οργανισμού** (π.χ. *ζωντάνια*, *ενεργητικότητα*, *υπνηλία*) ή όροι, για τους οποίους δεν είναι σαφές αν δηλώνουν συναισθήματα ή **ιδιότητες της προσωπικότητας** (π.χ. *ευγένεια*, *δειλία*, *φιλαρέσκεια*), ή, τέλος, όροι που αναφέρονται στην **εκδήλωση** των συναισθημάτων (π.χ. *ανατριχίλα*, *ρίγος*, *σύγκρουση*, *καρδιοχτύπι*);
- Θα συμπεριληφθούν ομόρριζες (π.χ. *τρόμος* – *τρομάρα*, *μετάνιομα* – *μετάνοια*, *πίκρα* – *πικρία*) και σύνθετες λέξεις (π.χ. **φιλοπατρία**, **βιβλιοφιλία**, **φιλοζωία** κ.κ.);

Αποφασίσαμε ότι ο προκαταρκτικός κατάλογος θα περιλαμβάνει μόνο ουσιαστικά (μονολεκτικά ερεθίσματα). Οι λόγοι ήταν πολλοί. Καταρχήν τα ουσιαστικά αποτελούν την πιο αναμενόμενη αντίδραση, όταν από ένα δείγμα ζητηθεί απαρίθμηση συναισθημάτων (βλ. κεφ. 3.2.1); αλλά και στον επιστημονικό λόγο η απαρίθμηση των ειδών συναισθημάτων γίνεται με ουσιαστικά (βλ. τον ορισμό του συναισθήματος, κεφ. 2). Το ίδιο μέρος του λόγου επέλεξαν, άλλωστε, ξένοι ερευνητές που διεξήγαγαν παρόμοιες έρευνες σε άλλες γλωσσικές κοινότητες (Shaver και συνεργάτες, 1987, Storm και Storm, 1987, Schmidt-Atzert και Ströhm, 1983). Τέλος, ο περιορισμός αυτός έχει σαν αποτέλεσμα τα ερευνητικά υποκείμενα να επεξεργάζονται ομοειδή ερεθίσματα (δηλ. αποκλειστικά και μόνο ουσιαστικά).

Ο Shaver και οι συνεργάτες του απέφυγαν κατά το σχηματισμό του αμερικανικού καταλόγου τη χρήση μεταφορών (π.χ. *γαλήνη*, *λύσσα*), τη χρήση όρων που αντικατοπτρίζουν

κατά πάσα πιθανότητα ιδιότητες της προσωπικότητας, καθώς και σύνθετες λέξεις που περιείχαν τη λέξη *καρδιά* (heart)· στην περίπτωση περισσότερων ομόρριζων λέξεων επέλεξαν μόνο μια. Λάβαμε υπόψη την εμπειρία τους αυτή και μειώσαμε στο ελάχιστο τη μεταφορική χρήση λέξεων. Όταν περιλαμβάναμε μια λέξη με μεταφορική χρήση, σημειώναμε δίπλα της τη συντομογραφία (μτφ.). Κατ' αναλογία προς τα αγγλόφωνα σύνθετα με τη λέξη heart, αποφύγαμε στην ελληνική γλώσσα λέξεις που ήταν σύνθετες με τη ρίζα «φιλο-» (π.χ. *φιλοπατρία*, *φιλοζωία*, *βιβλιοφιλία* κλπ.). Στις περιπτώσεις ομόρριζων λέξεων επιλέγαμε μόνο μια (π.χ. *μετάνιωμα* αντί για *μετάνοια*). Αποφεύχθηκαν, κατά το δυνατό, λέξεις που σημαίνουν ιδιότητες της προσωπικότητας, καθώς και λέξεις που αναφέρονται στην εκδήλωση των συναισθημάτων (π.χ. *καρδιοχτύπι*, *ρίγος*). Αντίθετα, συμπεριλήφθηκαν λέξεις που δηλώνουν την **ενεργειακή κατάσταση** του ανθρώπινου οργανισμού (π.χ. *ζωντάνια*, *εγρήγορση*), επειδή ακριβώς είναι αμφιλεγόμενες: ορισμένοι ψυχολόγοι τις συγκαταλέγουν στα συναισθήματα (π.χ. Russell, 1980, Storm & Storm, 1987), άλλοι όχι (Clare, Ortony & Foss, 1987, Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005). Μας ενδιέφερε, λοιπόν, να διαπιστώσουμε την άποψη του δείγματός μας αναφορικά με το θέμα αυτό. Τέλος, κατά την επιλογή του λεξιλογίου προσπαθήσαμε να καλύψουμε όλο το φάσμα συναισθημάτων που έχει μέχρι τώρα καταγραφεί στη σχετική εμπειρική έρευνα (Schmidt-Atzert, 1987, σελ. 157): πρόκειται για τις ομάδες συναισθημάτων της **αποστροφής**, του **θυμού**, του **φόβου**, της **ανησυχίας**, της **λύπης**, της **ντροπής**, της **χαράς**, της **συμπάθειας**, της **έκπληξης**, της **σεξουαλικής διέγερσης**, της **ζήλιας**, της **ενοχής**, της **νοσταλγίας**, του **κενού**, της **απογοήτευσης**, της **περηφάνιας**, της **συμπόνιας** και του **ενδιαφέροντος** (οι τελευταίες 9 έχουν εξαχθεί σε περιορισμένο μόνο αριθμό ερευνών).

7.4.2.2 Πηγές άντλησης των λέξεων-ερεθισμάτων

Για τη δημιουργία του προκαταρκτικού καταλόγου μελετήθηκαν τα λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας των εκδοτών Κ. Τεγόπουλου και Δ. Φυτράκη (1989) και Γ. Μπαμπινιώτη (1998). Με βάση τη σημασιολογική επεξήγηση των λημμάτων και την προσωπική γλωσσική αίσθηση της ερευνήτριας έγινε μια πρώτη επιλογή ουσιαστικών.

Για να περιοριστεί το υποκειμενικό στοιχείο της επιλογής αυτής, χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές άντλησης ονομασιών συναισθημάτων τα σχολικά βιβλία ψυχολογίας έως το σχολικό έτος 2000-2001 (Ε.Π. Παπανούτσος, 1983, Μ. Νασιάκου, Ό. Μαράτου, Κ. Ναυρίδης, Θ. Δραγώνα & Ι. Τέττερη, 1988, Τ. Τριανταφύλλου, 1998, και το πιο πρόσφατο εγχειρίδιο των Χ. Αντωνοπούλου, Α. Βίκη, Ε. Γαλανάκη, Γ. Δράκου, Κ. Μάνου, Β. Μάνου, Ι. Μάνου, Ι. Νέστορος, Θ. Τριανταφύλλου, Α. Τσαντήλα & Α. Τσιπλητάρη, 2000), το συγγραφικό έργο

του Ν.Γ. Παπαδόπουλου (1994, 2003), της Ε. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη (1998), του Χ.Χ. Τομασίδη (1982) και του D. Goleman (1998).

Ο κατάλογος συναισθημάτων που προέκυψε, εμπλουτίστηκε με τις μεταφράσεις των λέξεων-ερεθισμάτων που χρησιμοποιήθηκαν στις αντίστοιχες έρευνες στον αγγλόφωνο και γερμανόφωνο χώρο (βλ. κεφ. 4.2.2), εφόσον, βέβαια, δεν περιλαμβάνονταν ήδη σε αυτόν. Πρόκειται για τις 135 λέξεις του αμερικανικού καταλόγου (Shaver και συνεργάτες), τις 72 του καναδικού (Storm & Storm) και τις 56 του γερμανικού (Schmidt-Atzert & Ströhm). Μολονότι δεν μπορεί να προσδοκά κανείς ότι οι μεταφρασμένες λέξεις θα ισοδυναμούν σημασιολογικά με τις πρωτότυπες, συμπεριλήφθηκαν πολλές μεταφρασμένες λέξεις, ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο αντικατοπτρίζουν συναισθήματα στα πλαίσια της ελληνικής γλωσσικής κοινότητας. Οι μεταφράσεις των αγγλικών λέξεων προέρχονται από το Oxford English-Greek Dictionary (Stavropoulos & Hornby, 2000) και αυτές των γερμανικών από το Langenscheidts Taschenwörterbuch Neugriechisch (Wendt & Steinmetz, 1982). Για ορισμένες γερμανικές λέξεις χρησιμοποιήθηκε το Λεξικό της Ψυχολογίας του Ν.Γ. Παπαδόπουλου (1994), καθώς και το Langenscheidts Taschenwörterbuch Englisch των Klatt και Klatt (νέα συμπληρωμένη έκδοση από τους Roy & Messinger, 1986). Ορισμένες γερμανικές λέξεις μετέφρασε η συγγραφέας. Για να διευκολυνθεί ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης στη μελέτη των αντιστοιχιών αυτών, συμπεριλήφθηκε στο παράρτημα Α πίνακας, ο οποίος περιλαμβάνει τις ελληνικές λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν σε κάθε μία από τις τρεις ερευνητικές φάσεις της παρούσας εργασίας και τους αντίστοιχους ξενόγλωσσους όρους με βάση τα λεξικά που προαναφέρθηκαν. Σε σχετική υποσημείωση περιλαμβάνονται οι ξενόγλωσσοι όροι, των οποίων οι μεταφράσεις δεν συμπεριλήφθηκαν στους ελληνικούς καταλόγους.

Ο προκαταρκτικός κατάλογος λέξεων που σχηματίστηκε με την προαναφερθείσα διαδικασία είναι ένας προσωρινός κατάλογος 280 «υποψηφίων» συναισθημάτων και υπάρχει στο παράρτημα Α. Η παρουσίαση των λέξεων-ερεθισμάτων ακολουθεί αλφαβητική σειρά. Ένα δείγμα υποκειμένων (φοιτητές ψυχολογίας) θα κληθεί να εκτιμήσει ποιες λέξεις αντικατοπτρίζουν πράγματι συναισθήματα. Η σχετική κλίμακα εκτίμησης περιλαμβάνει 4 διαβαθμίσεις: 1) *Η λέξη σίγουρα δεν είναι συναίσθημα.* 2) *Η λέξη μάλλον δεν είναι συναίσθημα.* 3) *Η λέξη μάλλον είναι συναίσθημα* και 4) *η λέξη σίγουρα είναι συναίσθημα.* Τα υποκείμενα της έρευνας έχουν, επίσης, τη δυνατότητα να δηλώσουν εάν μια λέξη τούς είναι άγνωστη. Επομένως για μια άγνωστη λέξη δεν προχωρούν στη φάση της εκτίμησης. Τόσο το δείγμα όσο και η κλίμακα εκτίμησης ομοιάζει με αυτήν της ερευνητικής ομάδας του Shaver και θα δώσει τη δυνατότητα σύγκρισης των ελληνικών με τα αμερικανικά αποτελέσματα.

7.4.2.3 Οδηγίες προς τα υποκείμενα της έρευνας

Τα υποκείμενα της έρευνας θα κληθούν να εκτιμήσουν τον προκαταρκτικό κατάλογο (κατάλογος I) με βάση τις ακόλουθες οδηγίες:

Στην καθημερινή ζωή και συχνά χρησιμοποιούμε λέξεις με τις οποίες εκφράζουμε ό,τι ονομάζουμε συναίσθημα ή συναισθήματα. Στον *κατάλογο* που ακολουθεί υπάρχουν 280 λέξεις (όλες ουσιαστικά). Ποιες από αυτές αντικατοπτρίζουν, κατά τη γνώμη σας, συναισθήματα;

Δίπλα από κάθε λέξη υπάρχουν 5 στήλες. Να σημειώσετε ένα σημείο X (χι) στο τετραγωνάκι της στήλης που αντιστοιχεί στην άποψή σας. Ένα σημείο X στην πιο αριστερή (πρώτη) στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη “*Σίγουρα δεν είναι συναίσθημα*”. ένα σημείο X στην αμέσως επόμενη (δεύτερη) στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη “*Μάλλον δεν είναι συναίσθημα*”. η τρίτη στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη “*Μάλλον είναι συναίσθημα*”. η τέταρτη στήλη, στην απάντηση “*Σίγουρα είναι συναίσθημα*”. στην πέμπτη στήλη, τέλος, (“*Άγνωστη λέξη*”) σημειώνετε μόνο, όταν η λέξη σας είναι άγνωστη.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της πρώτης ερευνητικής φάσης, κατά την οποία δόθηκαν σε ένα δείγμα φοιτητών ψυχολογίας το φύλλο καταγραφής συναισθημάτων και ο κατάλογος I.

8. Πρώτη ερευνητική φάση

Η έρευνα διεξήχθη κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2000-2001. Μετά το τέλος της πανεπιστημιακής παράδοσης κι αφού μεσολαβούσε δεκάλεπτο διάλειμμα, οι φοιτητές συμπλήρωναν το φύλλο καταγραφής συναισθημάτων, για το οποίο είχαν στη διάθεσή τους 5 λεπτά. Μετά την παρέλευση του χρόνου η ερευνήτρια συγκέντρωνε τα έντυπα και μοίραζε στη συνέχεια τα έντυπα με τον προκαταρκτικό κατάλογο λέξεων (κατάλογος Ι). Για την επεξεργασία του τελευταίου ο χρονικός περιορισμός ήταν 30 λεπτά.

8.1 Περιγραφή του δείγματος

Το δείγμα αποτελείται από φοιτητές ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στην επεξεργασία του καταλόγου Ι έλαβαν μέρος 93 άτομα, ενώ στη συμπλήρωση του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων 84. Η διαφορά αυτή οφείλεται στην καθυστερημένη προσέλευση 9 φοιτητών, η οποία τους εμπόδισε να συμμετάσχουν στην πρώτη πεντάλεπτη δοκιμασία (φύλλο καταγραφής συναισθημάτων).

Στο δείγμα υπερισχύει αριθμητικά η εκπροσώπηση του γυναικείου φύλου. Η αναλογία ανδρών-γυναικών είναι περίπου 1:5. Ο μέσος όρος ηλικίας ήταν 21,4. Το δείγμα μοιράζεται περίπου σε τρία ίσα μέρη που αντιστοιχούν στο β', δ' ή μεγαλύτερο εξάμηνο σπουδών. Τα στοιχεία αυτά παρουσιάζονται με μεγαλύτερη ακρίβεια στον πίνακα που ακολουθεί. Το δείγμα περιγράφεται ξεχωριστά για κάθε μία από τις δύο δοκιμασίες.

Πίνακας 10

Περιγραφή του δείγματος της α' ερευνητικής φάσης

	Φύλλο καταγραφής συναισθ.	Κατάλογος λέξεων
Ηλικία: (μέσος όρος)	21,44	21,48
Φύλο: <i>Ανδρες</i>	14 (16,7%)	15 (16,1 %)
<i>Γυναίκες</i>	70 (83,3%)	78 (83,9%)
Εξάμηνο <i>σπουδών:</i>		
<i>β'</i>	30 (35,7%)	30 (32,3%)
<i>δ'</i>	30 (35,7%)	33 (35,5%)
<i>στ'</i>	20 (23,8%)	26 (28,0%)
<i>η'</i>	4 (4,8%)	4 (4,3%)

8.2 Φύλλο καταγραφής συναισθημάτων

Σε αυτήν τη δοκιμασία τα υποκείμενα της έρευνας έγραφαν (στο χρονικό διάστημα των 5 λεπτών) τις λέξεις που κατά τη γνώμη τους αντικατοπτρίζουν συναισθήματα.

Κατά τη στατιστική επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων καταγράφηκε από την ερευνητρια το σύνολο των διαφορετικών λέξεων που παρήχθησαν, καθώς και η συχνότητα παραγωγής τους από τα ερευνητικά υποκείμενα. Ο μέσος όρος παραγωγής λέξεων ήταν 19,33 ανά άτομο. Το σύνολο διαφορετικών λέξεων ή εκφράσεων που παρήχθησαν ήταν 511. Ανάμεσα στις λέξεις ή/και εκφράσεις αυτές υπήρχαν μεμονωμένες περιπτώσεις που σίγουρα δεν αντικατοπτρίζουν συναισθήματα (π.χ. ήλιος, φεγγάρι), αλλά για το συγκεκριμένο υποκείμενο συνδέονται συνειρμικά με την έννοια του συναισθήματος. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται συχνά στις έρευνες αυτού του τύπου (Van Goozen & Frijda, 1993, Fehr & Russel, 1984, Schmidt-Atzert, 1996).

Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον πίνακα 11. Ακολουθούμε την τακτική του Mannhaupt (1983) και των Fehr και Russell (1984), παρουσιάζουμε δηλαδή λέξεις που αναφέρθηκαν από δύο τουλάχιστον ερευνητικά υποκείμενα. Κατ' εξαίρεση παρουσιάζονται στον πίνακα 11 λέξεις που αναφέρθηκαν από μεμονωμένα υποκείμενα· αυτές αποτελούν, ωστόσο, ομόρριζα λέξεων που παρήχθησαν από δύο ή περισσότερα υποκείμενα, π.χ. η λέξη *φόβος* αναφέρθηκε από 35 άτομα, ενώ η λέξη *φοβισμένος* μόνο από ένα. Παρ' όλ' αυτά η λέξη *φοβισμένος* συμπεριλήφθηκε στον πίνακα των αποτελεσμάτων, επειδή αποτελεί ομόρριζο μιας συχνά αναφερόμενης λέξης (της λέξης *φόβος*). Οι λέξεις εμφανίζονται στον πίνακα κατά φθίνουσα συχνότητα παραγωγής. Ο αριθμός δίπλα σε κάθε λέξη δηλώνει τη συχνότητα παραγωγής της, ενώ σε παρένθεση ακολουθεί το αντίστοιχο ποσοστό. Στο παράρτημα Α περιλαμβάνεται παρόμοιος πίνακας, στον οποίο οι ονομασίες των συναισθημάτων που παρήχθησαν εμφανίζονται κατ' αλφαβητική σειρά.

Τα υποκείμενα της έρευνας χρησιμοποιούν στη συντριπτική τους πλειοψηφία ουσιαστικά, προκειμένου να ονομάσουν συναισθήματα. Από τις 195 διαφορετικές ονομασίες του πίνακα 11 οι 157 είναι ουσιαστικά (80,51%), οι 30 είναι επίθετα ή μετοχές (15,38%) και οι 8 είναι ρήματα (4,10%).

Η καταμέτρηση των ομόρριζων λέξεων αποτελεί ένα ξεχωριστό πρόβλημα. Οι Van Goozen και Frijda (1993) αντιμετωπίζουν στην αντίστοιχη έρευνά τους τα ομόρριζα ως μία ενότητα. Αν π.χ. συναντούσαν στα ερευνητικά δεδομένα τους τις λέξεις *φόβος* (35 φορές), *φοβάμαι* (1 φορά) και *φοβισμένος* (1 φορά), θα τις ενέτασσαν όλες στην κατηγορία «φόβος» (και θα σημείωναν τη συχνότητα 37). Για να δώσουμε τη δυνατότητα σύγκρισης των ελληνικών αποτελεσμάτων με αυτά της ξένης έρευνας, δημιουργήσαμε έναν πίνακα, στον

οποίο τα ομόρριζα καταμετρούνται μαζί (πίνακας 12). Οι λέξεις ή ομάδες λέξεων εμφανίζονται στον αντίστοιχο πίνακα κατά φθίνουσα συχνότητα παραγωγής. Όσες καταμετρήθηκαν μαζί με τα ομόρριζά τους είναι υπογραμμισμένες και δίδονται σε παρένθεση οι τύποι που εντάχθηκαν στην ίδια κατηγορία. Η συμπτυγμένη κατηγορία έλαβε την ονομασία της λέξης με τη μεγαλύτερη συχνότητα. Ο αριθμοί δηλώνουν τη συχνότητα παραγωγής. Οι λέξεις ή ομάδες λέξεων που παρήχθησαν τουλάχιστον από το 10% των υποκειμένων, τυπώθηκαν με έντονη γραμματοσειρά, για να διευκολυνθεί ο αναγνώστης που επιθυμεί να συγκρίνει τα ελληνικά αποτελέσματα με τα αντίστοιχα των άλλων ευρωπαϊκών χωρών στην έρευνα των Van Goozen και Frijda, που είχαν ως βάση αυτό το κριτήριο.

Τα 12 πιο χαρακτηριστικά ονόματα συναισθημάτων για την ελληνική γλώσσα είναι τα εξής: *αγάπη, χαρά, λύπη, μίσος, φόβος, έρωτας, άγχος, απογοήτευση, θυμός, ευτυχία, πόνος, θλίψη*. Ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να τα συγκρίνει με τα αντίστοιχα των άλλων ευρωπαϊκών χωρών (κεφ. 3.2.1, πίνακας 1).

Η αυθόρμητη παραγωγή ονομάτων είναι ένας τρόπος, για να ελέγξουμε την πληρότητα του προκαταρκτικού καταλόγου «υποψηφίων» συναισθημάτων (κατάλογος I). Από τις 153 λέξεις ή ομάδες λέξεων του πίνακα 12 οι 102 (δηλαδή τα $\frac{2}{3}$) περιλαμβάνονται στον κατάλογο I, μια ένδειξη για την επιτυχή του σύνθεση. Επτά λέξεις αντιπροσωπεύονται από ομόρριζα: η *φιλία* από τη *φιλικότητα*, η *πίκρα* από την *πικρία*, η *καταπίεση* από την *πίεση*, η *έχθρα* από την *εχθρότητα*, η *υπευθυνότητα* από την *ευθύνη*, η *καρτερικότητα* από την *καρτερία* και η *τσαντισμένη* από την *τσατίλα*. Σαράντα τέσσερις λέξεις (σαράντα τρία ουσιαστικά και ένα ρήμα) απουσιάζουν εντελώς από τον κατάλογο I. Πρόκειται για τις εξής (οι αριθμοί στην παρένθεση αναφέρονται στη συχνότητα παραγωγής τους): *κούραση* (6), *ανωτερότητα* (5), *απομόνωση* (5), *σιγουριά* (5), *άρνηση* (2), *αρνητισμός* (2), *θέληση* (4), *κατωτερότητα* (4), *ματαιοδοξία* (4), *γέλιο* (3), *δάκρυ* (3), *καλοσύνη* (3), *ματαιώση* (3), *αβεβαιότητα* (2), *αδυναμία* (2), *αλληλεγγύη* (2), *αμοιβαιότητα* (2), *ανάγκη* (2), *ανεκτικότητα* (2), *άνεση* (2), *ανταπόκριση* (2), *βιασύνη* (2), *δικαιοσύνη* (2), *εγκατάλειψη* (2), *ειλικρίνεια* (2), *έλλειψη* (2), *ένταση* (2), *επιβεβαίωση* (2), *επιμονή* (2), *ευαισθησία* (2), *ζεστασιά* (2), *θρήνος* (2), *κατανόηση* (2), *κτητικότητα* (2), *λύπηση* (2), *ολοκλήρωση* (2), *πίστη* (2), *πνίγομαι* (2), *προδοσία* (2), *ρομαντισμός* (2), *συνεργασία* (2), *υπέρβαση* (2), *φροντίδα* (2), *φυγή* (2). Οι λέξεις αυτές θα πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά την ανασύνθεση του προκαταρκτικού καταλόγου, προκειμένου να δημιουργηθεί ένας πληρέστερος κατάλογος (κατάλογος II). Η σχετική ανάλυση θα γίνει στην ενότητα 8.4.

8.3 Κατάλογος συναισθημάτων I

Σε αυτή τη δοκιμασία τα υποκείμενα της έρευνας κλήθηκαν να εκτιμήσουν σε μια κλίμακα τεσσάρων βαθμίδων κατά πόσο κάθε λήμμα του προκαταρκτικού καταλόγου «υποψηφίων» συναισθημάτων (κατάλογος I) αποτελεί συναίσθημα ή όχι. Οι βαθμίδες της κλίμακας έχουν ως εξής:

- 1: Η λέξη σίγουρα δεν είναι συναίσθημα
- 2: Η λέξη μάλλον δεν είναι συναίσθημα
- 3: Η λέξη μάλλον είναι συναίσθημα
- 4: Η λέξη σίγουρα είναι συναίσθημα

Οι αριθμοί που προτάσσονται των απαντήσεων, χρησιμοποιήθηκαν ως τιμές για την κωδικοποίηση των αντίστοιχων απαντήσεων κατά την στατιστική επεξεργασία των εμπειρικών δεδομένων. Τα υποκείμενα είχαν, επίσης, τη δυνατότητα να σημειώσουν, αν μία λέξη τούς ήταν άγνωστη.

Για κάθε λέξη από τις 280 που περιλάμβανε ο κατάλογος I υπολογίστηκε ο μέσος όρος της εκτίμησης (στην κλίμακα 1 έως 4) των 93 υποκειμένων, καθώς και ο αριθμός των υποκειμένων που θεώρησε τη λέξη αυτή ως άγνωστη. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον πίνακα 13 (σελ. 86-87). Τα «υποψήφια» συναισθήματα εμφανίζονται κατά φθίνουσα σειρά κατάταξης των μέσων όρων εκτίμησης του συνολικού δείγματος. Στη στήλη «άγνωστη λέξη» περιλαμβάνεται το ποσοστό των ατόμων που δήλωσαν ότι η λέξη τούς ήταν άγνωστη.

Διαπιστώνει κανείς ότι το πλάτος της έννοιας του *συναίσθηματος* ποικίλλει από άτομο σε άτομο. Για ορισμένους η έννοια *συναίσθημα* περιλαμβάνει στο εύρος της έννοιες όπως *αξιοπρέπεια*, *καθήκον*, *πειθαρχία*, *ειρωνεία*, *μέθη*, *γοητεία* κ.ά., ενώ για άλλους όχι. Η συμφωνία μεταξύ των υποκειμένων (διατομική συμφωνία) αυξάνει, όταν πρόκειται για τη *χαρά*, την *αγάπη*, το *μίσος*, τη *θλίψη*, τη *λύπη*, την *ευτυχία*, το *φόβο* και για όσες λέξεις περιλαμβάνονται στην πρώτη στήλη του πίνακα 13 (βλ. σελ. 86-87). Ο μέσος όρος των λέξεων αυτών είναι μεγαλύτερος ή ίσος (\geq) του 3.5, δηλαδή οι λέξεις αυτές αντικατοπτρίζουν με αρκετή σιγουριά συναισθήματα.

Μια δεύτερη διαπίστωση είναι ότι ο αριθμός των ελληνικών λέξεων που σίγουρα ή μάλλον αντικατοπτρίζουν συναισθήματα (μέσος όρος ≥ 3) είναι μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο της αμερικανικής έρευνας του Shaver και των συνεργατών του: 162 ελληνικές λέξεις σε σύνολο 280 (δηλ. 57,86%) έχουν μέσο όρο μεγαλύτερο ή ίσο του 3, σε αντιδιαστολή προς τις 99 λέξεις σε σύνολο 213 (δηλ. 46,48%) της αμερικανικής έρευνας.

8.4 Ανασύνθεση του προκαταρκτικού καταλόγου

Ο προκαταρκτικός κατάλογος συναισθημάτων (κατάλογος I) θα πρέπει να ανασυντεθεί με βάση τα πορίσματα της πρώτης ερευνητικής φάσης. Συγκεκριμένα, στο νέο κατάλογο (κατάλογος II) θα πρέπει να συμπεριληφθούν (α) οι λέξεις που παρήγαγαν τα ερευνητικά υποκείμενα στο φύλλο καταγραφής συναισθημάτων (και δεν περιλαμβάνονταν στον κατάλογο I) και (β) οι λέξεις του προκαταρκτικού καταλόγου (κατάλογος I) που είχαν υψηλούς μέσους όρους.

8.4.1 Οι λέξεις του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων

Τα σαράντα τρία ουσιαστικά (*κούραση, ανωτερότητα, απομόνωση, σιγουριά, άρνηση, αρνητισμός, θέληση, κατωτερότητα, ματαιοδοξία, γέλιο, δάκρυ, καλοσύνη, ματαίωση, αβεβαιότητα, αδυναμία, αλληλεγγύη, αμοιβαιότητα, ανάγκη, ανεκτικότητα, άνεση, ανταπόκριση, βιασύνη, δικαιοσύνη, εγκατάλειψη, ειλικρίνεια, έλλειψη, ένταση, επιβεβαίωση, επιμονή, ευαισθησία, ζεστασιά, θρήνος, κατανόηση, κητικότητα, λύπηση, ολοκλήρωση, πίστη, προδοσία, ρομαντισμός, συνεργασία, υπέρβαση, φροντίδα, φυγή*) που απουσίαζαν από τον κατάλογο I θα περιληφθούν στον κατάλογο II.

Τα ουσιαστικά αυτά παρήχθησαν από περιορισμένο αριθμό υποκειμένων (βλ. σελ. 82, 83, καθώς και 239). Κατά πόσον αντικατοπτρίζουν κατά γενικότερη ομολογία συναισθήματα είναι ένα ερώτημα που θα απαντηθεί στην επόμενη ερευνητική φάση. Υποθέτουμε ότι για πολλές από τις παραπάνω λέξεις ο βαθμός διατομικής συμφωνίας θα είναι χαμηλός, δηλαδή λέξεις όπως *συνεργασία, δικαιοσύνη, βιασύνη* κ.ά. δε θα ενταχθούν στην εννοιολογική κατηγορία του συναισθήματος από την πλειοψηφία του δείγματος της δεύτερης ερευνητικής φάσης.

Οι μετοχές, τα επίθετα και τα ρήματα που παρήχθησαν στο φύλλο καταγραφής εκπροσωπούνται από αντίστοιχα ομόρριζα ουσιαστικά με εξαίρεση το ρήμα *πνίγομαι*. Για το ρήμα αυτό δεν υπάρχει αντίστοιχο ουσιαστικό, επομένως δε θα συμπεριληφθεί στον επόμενο κατάλογο.

8.4.2 Νέα ερωτήματα

Η σημασιολογική διερεύνηση των λέξεων του πίνακα 13 δημιούργησε νέα ερωτήματα, τα οποία οδήγησαν στην επανατοποθέτησή μας σχετικά με ορισμένα ζητήματα που αναλύονται στη συνέχεια:

8.4.2.1 Εκδήλωση των συναισθημάτων στο σωματικό και συμπεριφορικό επίπεδο

Στον πίνακα 13 περιλαμβάνονται δυο ουσιαστικά που δεν αντικατοπτρίζουν συναισθήματα αλλά την εκδήλωση συναισθημάτων στο επίπεδο της συμπεριφοράς. Πρόκειται για τις λέξεις *γέλιο* και *δάκρυ*. Τέτοιου είδους λέξεις είχαν σκόπιμα αποφευχθεί κατά το σχηματισμό του προκαταρκτικού καταλόγου (κατάλογος I). Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ορισμένα υποκείμενα παράγουν αυτές τις λέξεις, όταν ζητείται από αυτά να παραγάγουν λέξεις που αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Αυτό συνέβη όχι μόνο στη δική μας έρευνα αλλά και σε αντίστοιχες έρευνες στο εξωτερικό (Van Goozen & Frijda, 1993). Αποφασίσαμε, έτσι, στη δεύτερη φάση της έρευνάς μας να διερευνήσουμε το θέμα αυτό. Συμπεριλάβαμε, λοιπόν, στον κατάλογο II, εκτός από τις λέξεις *γέλιο* και *δάκρυ*, ακόμη οκτώ λέξεις που αντικατοπτρίζουν όχι συναισθήματα αυτά καθαυτά αλλά την εκδήλωσή τους στο επίπεδο της συμπεριφοράς. Πρόκειται για τις λέξεις: *ανατριχίλα*, *ρίγος*, *καρδιοχτύπι*, *χαμόγελο*, *κλάμα*, *λυγμός*, *αναφιλητό* και *καγχασμός*.

8.4.2.2 Ομόρριζες λέξεις

Κατά το σχηματισμό του πρώτου καταλόγου «υποψηφίων» συναισθημάτων είχαμε ακολουθήσει την τακτική της ερευνητικής ομάδας του Shaver και συμπεριλαμβάναμε στον κατάλογο «υποψηφίων» συναισθημάτων ένα μόνο ουσιαστικό από κάθε ομάδα ομόρριζων και συνώνυμων λέξεων (π.χ. μία μόνο από τις ομόρριζες και συνώνυμες λέξεις *μετάνοια* και *μετάνιωμα*). Στην παρούσα ερευνητική φάση έπρεπε να επανατοποθετηθούμε στο θέμα αυτό. Οι λέξεις *φιλία*, *πίκρα*, *καταπίεση*, *έχθρα*, *υπευθυνότητα* και *καρτερικότητα* που είχαν παραγάγει τα ερευνητικά υποκείμενα, εκπροσωπούσαν ήδη στον πρώτο δικό μας κατάλογο «υποψηφίων» συναισθημάτων από τις λέξεις *φιλικότητα*, *πικρία*, *πίεση*, *εχθρότητα*, *ευθύνη* και *καρτερία* αντίστοιχα. Έπρεπε, λοιπόν, να αποφασίσουμε αν θα συμπεριλάβουμε τα έξι πρώτα ουσιαστικά στο δεύτερο κατάλογο. Με κριτήριο την όσο το δυνατό μικρότερη απώλεια πληροφοριών αποφασίσαμε να συμπεριλάβουμε και τις δώδεκα λέξεις στο νέο κατάλογο. Έτσι δημιουργήθηκαν έξι ζεύγη ομόρριζων και σημασιολογικώς συγγενών λέξεων, τις οποίες θα κληθούν να διαφοροποιήσουν ή να ταυτίσουν τα υποκείμενα της δεύτερης ερευνητικής φάσης. Πιο συγκεκριμένα, θα διερευνήσουμε αν τα υποκείμενα διαπιστώνουν εννοιολογικές διαφορές στα ζεύγη αυτά ή όχι. Για να διευκολυνθεί αυτή η γνωστική επεξεργασία, θα παρουσιάζονται τα μέλη κάθε ζεύγους το ένα μετά το άλλο (πβ. Clore κ.ά., 1987, σελ. 755). Αυτό συνεπάγεται ότι στην περίπτωση που οι λέξεις ενός ζεύγους δεν ακολουθούν αλφαβητικά η μια την άλλη, παραβιάζεται ο κανόνας της αλφαβητικής παρουσίασης των λέξεων (π.χ. στην περίπτωση των λέξεων *ευθύνη-υπευθυνότητα*).

Στα έξι προαναφερθέντα ζεύγη προστέθηκαν ακόμη τέσσερα. 1) Το ζεύγος *άρνηση – αρνητισμός* (αφού τα υποκείμενα της έρευνας είχαν παραγάγει και τις δυο αυτές λέξεις). 2) Το ζεύγος *απομόνωση – μοναξιά*. Η λέξη *μοναξιά* υπήρχε στον κατάλογο I και είχε αναγνωριστεί ως συναίσθημα από την πλειοψηφία των υποκειμένων της έρευνας (μέσος όρος: 3,56). Η λέξη *απομόνωση* παρήχθη από ορισμένα ερευνητικά υποκείμενα στο φύλλο καταγραφής συναισθημάτων. Θελήσαμε, λοιπόν, να διαπιστώσουμε αν και πώς θα διαφοροποιήσει το νέο δείγμα τα δυο αυτά ουσιαστικά. 3) Το ζεύγος *θλίψη – κατάθλιψη* και 4) το ζεύγος *φοβία – φόβος*. Οι λέξεις των δυο τελευταίων ζευγών προϋπήρχαν στον κατάλογο I. Σε αυτό το ερευνητικό στάδιο θελήσαμε να τις διερευνήσουμε κατά αντιπαράβολή.

8.4.2.3 Νέες λέξεις-ερεθίσματα

Στο νέο κατάλογο «υποψηφίων» συναισθημάτων συμπεριλήφθηκαν οι λέξεις *τρακ* και *μοχθηρία*, που δεν περιλαμβάνονταν στον προηγούμενο· επίσης το ουσιαστικό *περηφάνια* (συμπληρωματικά προς το λογιότερο τύπο *υπερηφάνεια* που υπήρχε στον κατάλογο I) και τα ονοματικά σύνολα *ψυχικός πόνος* και *ψυχικό κενό* (για λόγους που θα αναλυθούν στο τέλος της παρούσας ενότητας).

8.4.2.4 Ποσοτικό κριτήριο διαχωρισμού (cut off-point) για τις λέξεις-ερεθίσματα του προκαταρκτικού καταλόγου

Τέλος, 218 λέξεις από τον προηγούμενο κατάλογο και συγκεκριμένα αυτές που είχαν μέσο όρο μεγαλύτερο ή ίσο του 2,66 (με εξαίρεση τη λέξη *ευθύνη* με μέσο όρο 2,57) θα συμπεριληφθούν στον κατάλογο II. Η τελευταία λέξη του πίνακα 13, η οποία συμπεριλήφθηκε στο νέο κατάλογο ήταν η λέξη *κακεντρέχεια*. Το αντίστοιχο ποσοτικό κριτήριο διαχωρισμού (cut off-point) στην έρευνα της ομάδας του Shaver ήταν το 2,78 (με εξαίρεση τον όρο *έκπληξη* με μέσο όρο 2,69).

Η επανεξέταση μεγάλου μέρους του λεξιλογίου του καταλόγου I είναι σημαντική για δυο λόγους. Πρώτον, τα υποκείμενα της επόμενης ερευνητικής φάσης θα κληθούν να επεξεργαστούν τον κατάλογο II από μια άλλη οπτική γωνία, όπως θα φανεί στη συνέχεια της παρούσας ανάλυσης. Δεύτερον, στην ψυχολογική έρευνα έχει μεγάλη σημασία η επανάληψη μιας έρευνας (replication) και η προσέγγιση ενός θέματος με ποικιλία μεθόδων.

8.5 Σχεδιασμός της δεύτερης ερευνητικής φάσης

Στη δεύτερη ερευνητική φάση δεν θα θέσουμε στα υποκείμενα το ίδιο ερώτημα όπως στην πρώτη. Τότε, με πρότυπο την έρευνα της ομάδας του Shaver, είχαμε θέσει το ερώτημα κατά πόσο η λέξη-ερέθισμα αντικατοπτρίζει ένα συναίσθημα ή όχι. Το ερευνητικό υποκείμενο απαντούσε σε μια κλίμακα εκτίμησης με 4 διαβαθμίσεις (η λέξη *σίγουρα* δεν είναι συναίσθημα, η λέξη *μάλλον* δεν είναι συναίσθημα, η λέξη *μάλλον* είναι συναίσθημα, η λέξη *σίγουρα* είναι συναίσθημα). Τώρα, το ερευνητικό υποκείμενο θα κληθεί να εντάξει τη λέξη-ερέθισμα σε μια από τις ακόλουθες κατηγορίες: **σωματική κατάσταση / αντίδραση, λογική διεργασία, συναίσθημα, ιδιότητα του χαρακτήρα, τίποτε από τα προηγούμενα, άγνωστη λέξη**. Πρόκειται, επομένως, για μια έρευνα λογικής κλιμάκωσης εννοιών της φυσικής γλώσσας. Εάν το ερευνητικό υποκείμενο θεωρήσει ότι μια λέξη-ερέθισμα ανήκει σε περισσότερες από μια κατηγορίες, μπορεί να το σημειώσει στο σχετικό πίνακα. Η παρεχόμενη δυνατότητα πολλαπλής κατάταξης των λέξεων-ερεθισμάτων είναι σύμφωνη με τη θεωρία προτύπων και συγκεκριμένα με την ιδέα του πιθανολογικού χαρακτήρα των συσχετισμών που ισχύουν ανάμεσα στις έννοιες της φυσικής γλώσσας (βλ. κεφ. 3.3). Ο κατάλογος II βρίσκεται στο παράρτημα Β.

Ο συγκεκριμένος τρόπος διερεύνησης του λεξιλογίου συναισθημάτων έχει ως αφετηρία τη θεωρητική ανάλυση των Clore και Ortony (1987) και του Schmidt-Atzert (1996) που παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο 3.2.3. Η συγκεκριμένη μορφή εμπειρικής της υλοποίησης αποτελεί, ωστόσο, σε διεθνές επίπεδο πρωτότυπη ερευνητική προσέγγιση, αφού δεν έχει υιοθετηθεί από άλλους ερευνητές στο παρελθόν.

Οι οδηγίες επεξεργασίας του νέου καταλόγου (κατάλογος II), ο οποίος χωρίστηκε σε δυο εκδοχές των 140 λέξεων-ερεθισμάτων η καθεμία, διατυπώθηκαν ως εξής:

Στηριζόμενοι στην ξενόγλωσση και στην ελληνική βιβλιογραφία σχηματίσαμε έναν κατάλογο λέξεων, οι οποίες πιθανώς αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Ενδέχεται, όμως, αρκετές από αυτές να περιγράφουν άλλες καταστάσεις της ανθρώπινης ζωής και όχι συναισθήματα. Μπορεί π.χ. να περιγράφουν:

- (1) σωματικές καταστάσεις (π.χ. ύπνος, πείνα) ή αντιδράσεις (π.χ. ταχυπαλμία),
- (2) λογικές διεργασίες (π.χ. σκέψη, συλλογισμός) ή
- (3) ιδιότητες (γνωρίσματα) της προσωπικότητας ενός ατόμου (π.χ. επιμέλεια).

Ποιες από τις λέξεις του καταλόγου που ακολουθεί αντικατοπτρίζουν πράγματι συναισθήματα; Μας ενδιαφέρει η δική σας άποψη!

Ο κατάλογος που ακολουθεί περιλαμβάνει 140 λέξεις (όλες ουσιαστικά). Καλείστε να εντάξετε κάθε λέξη σε μια από τις προαναφερθείσες κατηγορίες.

Καλείστε, δηλαδή, να αποφασίσετε, εάν η εκάστοτε λέξη του καταλόγου αντικατοπτρίζει μια *σωματική κατάσταση* (ή αντίδραση), μια *λογική διεργασία*, ένα *συναίσθημα* ή μια *ιδιότητα (γνώρισμα) της προσωπικότητας* ενός ατόμου.

Δίπλα από κάθε λέξη του καταλόγου υπάρχουν έξι στήλες. Να σημειώσετε ένα σταυρό (X) στο τετραγωνάκι της στήλης που αντιστοιχεί στην άποψή σας. Ένας σταυρός (X) στην πιο αριστερή (πρώτη) στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη αντικατοπτρίζει μια *σωματική κατάσταση ή αντίδραση*. Ένας σταυρός (X) στην αμέσως επόμενη (δεύτερη) στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη περιγράφει μια *λογική διεργασία*. η τρίτη στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη περιγράφει ένα *συναίσθημα*. η τέταρτη στήλη, στην απάντηση ότι η λέξη περιγράφει μια *ιδιότητα (γνώρισμα) της προσωπικότητας* ενός ατόμου.

Στην περίπτωση που μια λέξη δεν ανήκει σε καμία από τις προαναφερθείσες κατηγορίες, σημειώνετε σταυρό (X) στην πέμπτη στήλη («*τίποτε από τα προηγούμενα*»). Εάν, πάλι, θεωρείτε ότι μια λέξη ανήκει σε περισσότερες από μία κατηγορίες, μπορείτε να σημειώσετε περισσότερους από ένα σταυρούς (X) στα τετραγωνάκια των αντίστοιχων κατηγοριών. Εάν, τέλος, μια λέξη σας είναι άγνωστη, σημειώνετε έναν σταυρό (X) στην τελευταία (έκτη) στήλη.

Στη συνέχεια, θα αιτιολογηθεί η επιλογή και η ονομασία των συγκεκριμένων κατηγοριών ταξινόμησης του λεξιλογίου συναισθημάτων. Το συναίσθημα, με την έννοια που δίνουμε στον όρο στην καθημερινή ζωή, αντιπαρατίθεται προς τη λογική. Διαβάζουμε στο λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας του Μπαμπινιώτη ότι το συναίσθημα συνεπάγεται να «αντιλαμβάνεται κανείς τον κόσμο με βάση ψυχολογικές καταστάσεις και όχι στηριζόμενος στη λογική» (σελ. 1714). Σκόπιμα επιλέξαμε την τιτλοφόρηση της δεύτερης κατηγορίας με το ονοματικό σύνολο **λογική διεργασία** και όχι **γνωστική διεργασία**, γιατί το επίθετο *γνωστικός* χρησιμοποιείται περισσότερο στην ορολογία της επιστήμης της ψυχολογίας και αποτελεί μετάφραση του ξενόγλωσσου όρου *cognitive*, ενώ εμείς θέλαμε να ενεργοποιήσουμε στα ερευνητικά υποκείμενα τους πιο καθημερινούς συνειρμούς, που συνίστανται στην εσωτερίκευση της θέσης ότι το συναίσθημα είναι κάτι αντίθετο προς τη λογική.

Το συναίσθημα παρουσιάζει μια ιδιαίτερη σχέση προς το σώμα. Στην καθημερινή χρήση του όρου το συναίσθημα είναι κάτι το ψυχικό, άρα αντιπαρατίθεται προς τις σωματικές καταστάσεις (πβ. Μπαμπινιώτης, 1998, σελ. 1714 και 2018). Η επιστήμη της ψυχολογίας, από την άλλη πλευρά, υπογραμμίζει τη στενή διασύνδεση συναισθήματος και σώματος (βλ. κεφ. 2.2.4 όπου κλασικές επιστημονικές θέσεις, αλλά και νεότερες π.χ. Τσαντήλα Α. στο Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005, σελ. 778). Τα ίδια, άλλωστε, τα υποκείμενα του δεύτερου σταδίου της πρώτης ερευνητικής φάσης (συμπλήρωση του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων) ανέφεραν ως συναισθήματα το

γέλιο και το δάκρυ, τα οποία συνιστούν σωματικές αντιδράσεις περισσότερο παρά συναισθήματα. Ελπίζουμε ότι με την κατηγορία **σωματική κατάσταση / αντίδραση** θα αποκομίσουμε περισσότερες πληροφορίες για τις νοητικές αναπαραστάσεις των ερευνητικών υποκειμένων αναφορικά με τη σχέση συναισθήματος - σώματος. Εάν τα ερευνητικά υποκείμενα θεωρήσουν ότι μια λέξη (π.χ. γέλιο) είναι ταυτόχρονα **συναίσθημα** και **σωματική κατάσταση / αντίδραση**, έχουν τη δυνατότητα να σημειώσουν και τις δυο απαντήσεις.

Ως προς τη χρονική του διάρκεια το συναίσθημα αντιπαράκειται συχνά προς την ιδιότητα: ενώ το πρώτο έχει συνήθως φευγαλέο χαρακτήρα, η ιδιότητα της προσωπικότητας έχει χαρακτήρα μονιμότερο (βλ. κεφ. 2.2.1). Πιθανόν, λοιπόν, κάποιες λέξεις (π.χ. η λέξη *δειλία*, που στην πρώτη ερευνητική φάση χαρακτηρίστηκε από τα ερευνητικά υποκείμενα μάλλον ως συναίσθημα με μέσο όρο 3,17) να ταξινομηθούν τώρα στην τέταρτη κατηγορία (**ιδιότητα του χαρακτήρα**) παρά στην τρίτη (**συναίσθημα**). Εάν, πάλι, μια λέξη ταξινομηθεί και στις δυο παραπάνω κατηγορίες, αφού ο κατάλογος II παρέχει αυτήν τη δυνατότητα, τότε θα έχουμε μια εξήγηση για τη χαμηλή διατομική συμφωνία που παρατηρήθηκε σε διάφορες λέξεις-ερεθίσματα κατά την πρώτη ερευνητική φάση. Υποθέτουμε, δηλαδή, ότι ο βαθμός της διατομικής συμφωνίας εξαρτάται από την ποσότητα των σημασιών που περιλαμβάνει κάθε λέξη. Όσο περισσότερες οι σημασίες, τόσο χαμηλότερη θα είναι η διατομική συμφωνία.

Δώσαμε, επίσης, τη δυνατότητα να μην εντάσσεται μια λέξη σε καμία από τις προηγούμενες κατηγορίες (πέμπτη κατηγορία: **τίποτε από τα προηγούμενα**), δυνατότητα που δεν υπήρχε στην πρώτη ερευνητική φάση. Διατηρήσαμε, τέλος, την κατηγορία της **άγνωστης λέξης** (έκτη κατηγορία).

Η γνωστική επεξεργασία της ταξινόμησης που ζητάμε από τα ερευνητικά υποκείμενα στην επόμενη φάση απαιτεί οπωσδήποτε μεγαλύτερη εμβάθυνση και περισσότερο χρόνο. Για το λόγο αυτό μοιράσαμε τις 280 λέξεις-ερεθίσματα σε δυο επιμέρους καταλόγους λέξεων-ερεθισμάτων (εκδοχή 1^η και εκδοχή 2^η). Έτσι κάθε ερευνητικό υποκείμενο καλείται να επεξεργαστεί 140 λέξεις-ερεθίσματα. Διατηρήσαμε το χρόνο επεξεργασίας στα 30 λεπτά της ώρας.

Με τις νέες κατηγορίες που δημιουργήσαμε προκύπτει ένα πρόβλημα αναφορικά με τη λέξη *πόνος*. Το πιθανότερο είναι να αντιμετωπιστεί με τη σωματική της έννοια. Γι' αυτό την εντάξαμε δυο φορές στον κατάλογο: η μια ομάδα θα επεξεργαστεί τη λέξη-ερέθισμα *πόνος* και η άλλη την ονοματική φράση-ερέθισμα *ψυχικός πόνος*. Ασάφεια χαρακτηρίζει και τη λέξη *κενό*. Γι' αυτό ακολουθήσαμε και σε αυτή την περίπτωση την ίδια διαδικασία: η μια ομάδα θα επεξεργαστεί τη λέξη-ερέθισμα *κενό* και η άλλη την ονοματική φράση-ερέθισμα *ψυχικό κενό*. Τέλος, δυο φορές εκπροσωπείται και η λέξη *υπερηφάνεια*: μια με το λόγιο τύπο *υπερηφάνεια* και μια με τον πιο λαϊκό τύπο *περηφάνια*.

Συνοψίζοντας, ο νέος κατάλογος «υποψηφίων» συναισθημάτων (κατάλογος II) περιλαμβάνει 49 ονομασίες συναισθημάτων του φύλλου καταγραφής που απουσίαζαν από τον κατάλογο I (βλ. κεφ. 8.4.1) ή περιλαμβάνονταν σε αυτόν ως ομόρριζα (*φιλία, πίκρα, καταπίεση, έχθρα, υπευθυνότητα, καρτερικότητα*), 13 νέα ερεθίσματα (*ανατριχίλα, ρίγος, καρδιοχτύπι, χαμόγελο, κλάμα, λυγμός, αναφιλητό, καγχασμός, μοχθηρία, τρακ, ψυχικός πόνος, ψυχικό κενό, περηφάνια*) και 218 λέξεις-ερεθίσματα του προηγούμενου καταλόγου. Οι 218 αυτές λέξεις έχουν μέσο όρο 2,66 και άνω (με εξαίρεση τη λέξη *ευθύνη* με μέσο όρο 2,57), συνεπώς σύμφωνα με τα ερευνητικά υποκείμενα τείνουν μάλλον να αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Ο κατάλογος II αποτελείται από 280 λέξεις-ερεθίσματα, όπως και ο προηγούμενος, αλλά μοιράζεται σε δυο εκδοχές (εκδοχή 1^η και εκδοχή 2^η) με 140 λέξεις-ερεθίσματα η καθεμία. Στο επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της δεύτερης ερευνητικής φάσης.

Πίνακας 11

Οι πιο συχνές λέξεις κατά φθίνουσα σειρά παραγωγής

Λέξη	%	Λέξη	%	Λέξη	%	Λέξη	%
αγάπη 66	78,57	κούραση 6	7,14	ταραχή 3	3,57	πνίγομαι 2	2,38
χαρά 60	71,43	πανικός 6	»	υπευθυνότητα 3	»	πόθος 2	»
λύπη 59	70,24	περιέργεια 6	»	υπομονή 3	»	προδοσία 2	»
μίσος 42	50,00	πίκρα 6	»	αβεβαιότητα 2	2,38	ρομαντισμός 2	»
φόβος 35	41,67	πληρότητα 6	»	αγαπάω 2	»	σεβασμός 2	»
έρωτας 34	40,48	συγκίνηση 6	»	αδυναμία 2	»	στενοχωρημένος 2	»
άγχος 33	39,29	αγαλλίαση 5	5,95	αλληλεγγύη 2	»	στρες 2	»
απογοήτευση 32	38,10	αγανάκτηση 5	»	αμοιβαιότητα 2	»	συνεργασία 2	»
θυμός 30	35,71	αηδία 5	»	ανάγκη 2	»	τσαντισμένη 2	»
ευτυχία 29	34,52	ανησυχία 5	»	ανεκτικότητα 2	»	υπέρβαση 2	»
πόνος 25	29,76	ανία 5	»	άνεση 2	»	φροντίδα 2	»
θλίψη 21	25,00	ανωτερότητα 5	»	ανταπόκριση 2	»	φυγή 2	»
αγωνία 20	23,80	απομόνωση 5	»	απογοητευμένος 2	»	χαρούμενος 2	»
ζήλια 20	»	ελευθερία 5	»	αποδοχή 2	»	αγανακτώ 1	1,19
ενθουσιασμός 18	21,43	νοσταλγία 5	»	άρνηση 2	»	αισιόδοξος 1	»
φιλία 18	»	σιγουριά 5	»	αρνητισμός 2	»	απεγνωσμένος 1	»
ικανοποίηση 17	20,24	αμηχανία 4	4,76	βαριεστημάρα 2	»	απογοητεύομαι 1	»
συμπάθεια 17	»	αμφιβολία 4	»	βιασύνη 2	»	βαριέμαι 1	»
αδιαφορία 16	19,05	απόγνωση 4	»	δέος 2	»	βαριεστημένος 1	»
μοναξιά 16	»	βαρεμάρα 4	»	δικαιοσύνη 2	»	γοητεία 1	»
στενοχώρια 16	»	θαυμασμός 4	»	εγκατάλειψη 2	»	γοητευμένος 1	»
οργή 15	17,86	θέληση 4	»	ειλικρίνεια 2	»	γοητευτικός 1	»
δυστυχία 13	15,48	κατωτερότητα 4	»	έκπληξη 2	»	δυσारेστημένος 1	»
ευχαρίστηση 13	»	ματαιοδοξία 4	»	εκτίμηση 2	»	δυστυχισμένος 1	»
μελαγχολία 13	»	περηφάνια 4	»	έλλειψη 2	»	εχθρικός 1	»
γαλήνη 12	14,29	περιφρόνηση 4	»	ενοχή 2	»	εχθρικήτητα 1	»
απέχθεια 11	13,09	πικρία 4	»	ένταση 2	»	ήρεμος 1	»
αισιοδοξία 10	11,90	προσμονή 4	»	εξάρτηση 2	»	θαρραλέος 1	»
ανυπομονησία 9	10,71	στοργή 4	»	επιβεβαίωση 2	»	θυμωμένος 1	»
απελπισία 9	»	απάθεια 3	3,57	επιμονή 2	»	κακία 1	»
ηδονή 9	»	απόλαυση 3	»	ερωτευμένος 2	»	κακός 1	»
οίκτος 9	»	απορία 3	»	ευαισθησία 2	»	καρτερία 1	»
πάθος 9	»	αυτοπεποίθηση 3	»	ευγένεια 2	»	λυπάμαι 1	»
φθόνος 9	»	γέλιο 3	»	ευτυχισμένος 2	»	λυπημένος 1	»
απαισιοδοξία 8	9,52	δάκρυ 3	»	ζεστασιά 2	»	μελαγχολώ 1	»
ενδιαφέρον 8	»	δυσφορία 3	»	θρήνος 2	»	ντροπαλός 1	»
ντροπή 8	»	εκνευρισμός 3	»	καρτερικότητα 2	»	οργισμένος 1	»
συμπόνια 8	»	έκσταση 3	»	κατανόηση 2	»	πανικοβλημένος 1	»
τρόμος 8	»	ευδιάθετος 3	»	κέφι 2	»	πανικόβλητος 1	»
ανακούφιση 7	8,33	έχθρα 3	»	κτητικότητα 2	»	πίεση 1	»
αντιπάθεια 7	»	θάρρος 3	»	λύπηση 2	»	πιεσμένος 1	»
δυσಾರೆσκεια 7	»	ισορροπία 3	»	μειονεξία 2	»	πικραμένος 1	»
επιθυμία 7	»	καλοσύνη 3	»	οδύνη 2	»	τρομαγμένος 1	»
ευφορία 7	»	κατάθλιψη 3	»	οικειότητα 2	»	τρυφερός 1	»
καταπίεση 7	»	κενό 3	»	ολοκλήρωση 2	»	φιλικός 1	»
τρυφερότητα 7	»	λατρεία 3	»	παράπονο 2	»	φιλικότητα 1	»
ανασφάλεια 6	7,14	ματαίωση 3	»	πίσμα 2	»	φοβάμαι 1	»
ελπίδα 6	»	νευρικήτητα 3	»	πίστη 2	»	φοβισμένος 1	»
ηρεμία 6	»	σύγχυση 3	»	πλήξη 2	»		

Πίνακας 12

Οι πιο συχνές λέξεις (τα ομόρριζα καταμετρούνται μαζί) κατά φθίνουσα σειρά παραγωγής

Λέξεις	%	Λέξεις	%	Λέξεις	%
<u>αγάπη</u> (αγαπάω) 68	80,95	ανασφάλεια 6	7,14	υπομονή 3	3,57
<u>χαρά</u> (χαρούμενος) 62	73,80	ελπίδα 6	»	αβεβαιότητα 2	2,38
<u>λύπη</u> (λυπάμαι, λυπημένος) 61	72,62	κούραση 6	»	αδυναμία 2	»
<u>μίσος</u> 42	50,00	περιέργεια 6	»	αλληλεγγύη 2	»
<u>φόβος</u> (φοβάμαι, φοβισμένος) 37	44,05	πληρότητα 6	»	αμοιβαιότητα 2	»
<u>έρωτας</u> (ερωτευμένος) 36	42,86	συγκίνηση 6	»	ανάγκη 2	»
<u>απογοήτευση</u> (απ/μαι, απ/μένος) 35	41,67	αγαλλίαση 5	5,95	ανεκτικότητα 2	»
<u>άγχος</u> 33	39,29	αηδία 5	»	άνεση 2	»
<u>ευτυχία</u> (ευτυχισμένος) 31	36,90	ανησυχία 5	»	ανταπόκριση 2	»
<u>θυμός</u> (θυμωμένος) 31	»	ανία 5	»	αποδοχή 2	»
<u>πόνος</u> 25	29,76	ανωτερότητα 5	»	βιασύνη 2	»
<u>θλίψη</u> 21	25,00	<u>απόγνωση</u> (απεγνωσμένος) 5	»	δέος 2	»
<u>αγωνία</u> 20	23,80	απομόνωση 5	»	δικαιοσύνη 2	»
<u>ζήλια</u> 20	»	ελευθερία 5	»	εγκατάλειψη 2	»
<u>φιλία</u> (φιλικός, φιλικότητα) 20	»	<u>έχθρα</u> (εχθρικός, εχθρικότητα) 5	»	ειλικρίνεια 2	»
<u>ενθουσιασμός</u> 18	21,43	νοσταλγία 5	»	έκπληξη 2	»
<u>στενοχώρια</u> (στενοχωρημένος) 18	»	σιγουριά 5	»	εκτίμηση 2	»
<u>ικανοποίηση</u> 17	20,24	αμηχανία 4	4,76	έλλειψη 2	»
<u>συνπάθεια</u> 17	»	αμφιβολία 4	»	ενοχή 2	»
<u>αδιαφορία</u> 16	19,05	<u>άρνηση</u> (αρνητισμός) 4	»	ένταση 2	»
<u>μοναξιά</u> 16	»	<u>θάρος</u> (θαρραλέος) 4	»	εξάρτηση 2	»
<u>οργή</u> (οργισμένος) 16	»	θαυμασμός 4	»	επιβεβαίωση 2	»
<u>δυστυχία</u> (δυστυχισμένος) 14	16,67	θέληση 4	»	επιμονή 2	»
<u>μεταγγολία</u> (μεταγγολώ) 14	»	κατωτερότητα 4	»	ευαισθησία 2	»
<u>ευχαρίστηση</u> 13	15,48	ματαιοδοξία 4	»	ευγένεια 2	»
<u>γαλήνη</u> 12	14,29	περηφάνια 4	»	ζεστασιά 2	»
<u>αισιοδοξία</u> (αισιόδοξος) 11	13,09	περιφρόνηση 4	»	θρήνος 2	»
<u>απέχθεια</u> 11	»	προσμονή 4	»	<u>κακία</u> (κακός) 2	»
<u>πίκρα</u> (πικρία, πικραμένος) 11	»	στοργή 4	»	κατανόηση 2	»
ανυπομονησία 9	10,71	απάθεια 3	3,57	κέφι 2	»
απελπισία 9	»	απόλαυση 3	»	κτητικότητα 2	»
ηδονή 9	»	απορία 3	»	λύπηση 2	»
<u>καταπίεση</u> (πίεση, πιεσμένος) 9	»	αυτοπεποίθηση 3	»	μειονεξία 2	»
<u>ντροπή</u> (ντροπαλός) 9	»	γέλιο 3	»	οδύνη 2	»
οίκτος 9	»	<u>γοητεία</u> (γοητ/μένος, γοητευτικός) 3	»	οικειότητα 2	»
πάθος 9	»	δάκρυ 3	»	ολοκλήρωση 2	»
<u>τρόμος</u> (τρομαγμένος) 9	»	δυσφορία 3	»	παράπονο 2	»
φθόνος 9	»	εκνευρισμός 3	»	πείσμα 2	»
απαισιοδοξία 8	9,52	έκσταση 3	»	πίστη 2	»
<u>βαρεμάρα</u> (βαριεστημάρα, βαριέμαι, βαριεστημένος) 8	»	ευδιάθετος 3	»	πλήξη 2	»
<u>δυσαρέσκεια</u> (δυσारेστημένος) 8	»	ισορροπία 3	»	πνίγομαι 2	»
ενδιαφέρον 8	»	καλοσύνη 3	»	πόθος 2	»
<u>πανικός</u> (παν/μένος, πανικόβλητος) 8	»	<u>καρτερικότητα</u> (καρτερία) 3	»	προδοσία 2	»
συμπόνια 8	»	κατάθλιψη 3	»	ρομαντισμός 2	»
<u>τρυφερότητα</u> (τρυφερός) 8	»	κενό 3	»	σεβασμός 2	»
ανακούφιση 7	8,33	λατρεία 3	»	στρες 2	»
αντιπάθεια 7	»	ματαιώση 3	»	συνεργασία 2	»
επιθυμία 7	»	νευρικήτητα 3	»	τσαντισμένη 2	»
ευφορία 7	»	σύγχυση 3	»	υπέρβαση 2	»
<u>ηρεμία</u> (ήρεμος) 7	»	ταραχή 3	»	φροντίδα 2	»
<u>αγανάκτηση</u> (αγανακτώ) 6	7,14	υπευθυνότητα 3	»	φυγή 2	»

Πίνακας 13

Μέση τιμή για κάθε λήμμα του καταλόγου λέξεων (φθίνουσα σειρά κατάταξης)

“υποψήφιο” συναίσθημα	μέσος όρος	άγνωσ. λέξη	“υποψήφιο” συναίσθημα	μέσος όρος	άγνωσ. λέξη	“υποψήφιο” συναίσθημα	μέσος όρος	άγνωσ. λέξη
χαρά	3,97	.00	νοσταλγία	3,57	.00	ευγνωμοσύνη	3,32	.00
αγάπη	3,97	.00	απέχθεια	3,57	.01	πληρότητα	3,31	.00
μίσος	3,96	.00	μοναξιά	3,56	.00	ανυπομονησία	3,30	.01
θλίψη	3,94	.00	ενοχή	3,56	.00	ψυχρότητα	3,30	.00
λύπη	3,92	.00	ανακούφιση	3,55	.00	σιγαμάρα	3,30	.02
ευτυχία	3,92	.00	ταραχή	3,55	.00	ευσπλαχνία	3,29	.01
φόβος	3,90	.00	κατάθλιψη	3,54	.00	κακοκεφιά	3,28	.00
θυμός	3,89	.00	εχθρότητα	3,54	.00	αυτοπεποιθήση	3,28	.00
έρωτας	3,88	.00	φιλικότητα	3,54	.00	λύτρωση	3,27	.02
οργή	3,88	.00	δυστυχία	3,54	.00	έλξη	3,27	.01
πόθος	3,87	.01	ευδιαθεσία	3,53	.03	φρίκη	3,27	.01
πάθος	3,86	.00	φοβία	3,53	.00	μειονεξία	3,27	.00
αγανάκτηση	3,84	.02	δυσφορία	3,53	.00	εμπιστοσύνη	3,27	.00
στενοχώρια	3,83	.00	δέος	3,52	.01	πένθος	3,26	.01
πικρία	3,81	.00	τέρψη	3,50	.11	ανία	3,25	.01
απογοήτευση	3,81	.00	καταισχύνη	3,48	.29	νευρικότητα	3,25	.00
πόνος	3,80	.00	αιδώς	3,46	.13	χαρμωσύνη	3,25	.09
ευχαρίστηση	3,80	.00	λαχτάρα	3,46	.00	φιλαλληλία	3,24	.10
ντροπή	3,78	.00	αναστάτωση	3,46	.00	μετάνιωμα	3,24	.00
ζήλια	3,77	.00	μαράζι	3,46	.02	βαρεμάρα	3,23	.01
ευφορία	3,77	.00	αδημονία	3,45	.11	χαρεκακία	3,23	.07
ανησυχία	3,77	.01	τύψεις	3,45	.01	στρες	3,23	.00
μελαγχολία	3,76	.00	απαισιοδοξία	3,44	.00	αναβρασμός	3,21	.02
συγκίνηση	3,75	.00	αποστροφή	3,44	.01	αμφιθυμία	3,20	.09
ηδονή	3,75	.01	πλήξη	3,43	.00	περιφρόνηση	3,20	.02
ανασφάλεια	3,75	.00	σύγχυση	3,42	.00	λύσσα	3,20	.02
τρόμος	3,74	.00	απόλαυση	3,42	.00	θαλπωρή	3,19	.02
τρυφερότητα	3,72	.00	καημός	3,42	.00	χαλάρωση	3,18	.00
ικανοποίηση	3,71	.00	σεκλέτι	3,41	.29	πίεση	3,18	.00
οίκτος	3,70	.02	τσατίλα	3,41	.05	λατρεία	3,18	.00
απελπισία	3,70	.00	νταλκάς	3,41	.08	άλγος	3,18	.16
γαλήνη	3,70	.00	έκσταση	3,41	.02	δειλία	3,17	.01
στοργή	3,69	.00	ευδαιμονία	3,40	.04	κατήφεια	3,17	.23
αντιπάθεια	3,68	.00	μνησικακία	3,40	.01	αδιαφορία	3,16	.01
χαρμολύπη	3,68	.26	θαυμασμός	3,40	.00	θυμηδία	3,16	.67
φθόνος	3,67	.01	αμηχανία	3,40	.00	ψυχραιμία	3,15	.00
αγαλλίαση	3,67	.00	πανικός	3,40	.00	ευεξία	3,14	.03
ευθυμία	3,64	.01	ντέρτι	3,40	.05	συντριβή	3,13	.02
δυσαρέσκεια	3,63	.01	κακία	3,39	.00	μεταμέλεια	3,13	.01
συμπόνια	3,62	.01	εκνευρισμός	3,39	.00	αψιθυμία	3,12	.28
αγωνία	3,62	.00	ταπεινώση	3,38	.01	έκπληξη	3,12	.00
κενό	3,61	.00	ελπίδα	3,38	.00	μανία	3,12	.00
αυτολύπηση	3,61	.03	σπαραγμός	3,37	.02	κατάπληξη	3,11	.03
οδύνη	3,61	.01	αισιοδοξία	3,37	.00	παρηγοριά	3,09	.01
ασφάλεια	3,60	.00	επιθυμία	3,37	.00	ελευθερία	3,08	.00
ενθουσιασμός	3,59	.00	σεβντάς	3,36	.23	ευλάβεια	3,07	.02
ηρεμία	3,59	.00	αηδία	3,35	.00	αυταρέσκεια	3,07	.01
απόγνωση	3,59	.01	παράπονο	3,33	.00	χόλος	3,06	.45
συμπάθεια	3,58	.01	άγχος	3,32	.00	ευαρέσκεια	3,06	.10
ψυχοπλάκωμα	3,58	.02	κέφι	3,32	.00	θάρρος	3,05	.00

“υποψήφιο” συναίσθημα	μέσος όρος	άγνωσ. λέξη	“υποψήφιο” συναίσθημα	μέσος όρος	άγνωσ. λέξη	“υποψήφιο” συναίσθημα	μέσος όρος	άγνωσ. λέξη
σοκ	3,05	.00	σεξουαλικότητα	2,73	.00	ψυχαγωγία	2,31	.00
απάθεια	3,05	.00	προθυμία	2,73	.00	πλάνεμα	2,30	.02
κατάνυξη	3,04	.12	εξαλλοσύνη	2,72	.11	βάσανο	2,28	.01
ευφροσύνη	3,02	.10	ζήλος	2,72	.01	υποχρέωση	2,28	.00
εξιλέωση	3,02	.07	απροθυμία	2,72	.01	ξεκούραση	2,27	.00
ιλαρότητα	3,02	.34	οίστρος	2,71	.14	πρόκληση	2,26	.01
σκιάζιμο	3,01	.12	κουράγιο	2,71	.00	γοητεία	2,26	.00
ενδοιασμός	3,01	.04	αχαριστία	2,71	.02	επιδοκιμασία	2,24	.00
αποτροπιασμός	3,00	.05	εξουθένωση	2,70	.00	εύνοια	2,23	.02
βδελυγμία	3,00	.79	κόπωση	2,70	.00	αιφνιδιασμός	2,23	.16
αναθάρρηση	3,00	.28	μετριοφροσύνη	2,70	.01	σοβαρότητα	2,20	.00
κατσουφιά	3,00	.01	καμάρι	2,69	.02	ξεφάντωμα	2,16	.01
ενδιαφέρον	2,99	.00	υστερία	2,68	.01	αξιοπρέπεια	2,16	.00
απόρριψη	2,98	.00	εξάρτηση	2,68	.00	ενεργητικότητα	2,16	.00
οικειότητα	2,97	.00	εγωισμός	2,67	.00	βαναυσότητα	2,16	.03
προσμονή	2,97	.03	εκδικητικότητα	2,66	.01	ετοιμότητα	2,15	.00
αποθάρρυνση	2,95	.00	κακεντρέχεια	2,66	.12	ταίριασμα	2,15	.00
ζάφνιασμα	2,91	.00	εκτίμηση	2,66	.00	απορία	2,15	.00
ξεγνοιασιά	2,90	.02	αμφιβολία	2,66	.00	καθήκον	2,15	.00
καρτερία	2,89	.03	προσκόλληση	2,66	.00	πειθαρχία	2,14	.00
ίμερος	2,88	.63	έπαρση	2,65	.05	ξεσυνέρισμα	2,12	.19
υπερηφάνεια	2,88	.00	συστολή	2,63	.02	διασκέδαση	2,09	.00
υπερένταση	2,88	.00	αλαζονεία	2,62	.02	εγρήγορση	2,08	.01
πατριωτισμός	2,87	.00	υπομονή	2,61	.00	ειρωνεία	2,06	.00
μεταρσίωση	2,87	.68	υπεροχή	2,60	.00	ανταγωνισμός	2,02	.00
σεβασμός	2,87	.00	μεράκι	2,60	.01	μέθη	1,99	.01
έλεος	2,87	.01	θρησκευτικότητα	2,58	.00	βία	1,90	.00
λαγνεία	2,87	.10	υποταγή	2,58	.01	τακτ	1,87	.07
μακαριότητα	2,86	.01	ευθύνη	2,57	.00	υπνηλία	1,87	.00
έξαψη	2,86	.02	αυταπάρνηση	2,57	.01	αλλοτρίωση	1,79	.03
φιλότιμο	2,85	.01	αλτρονισμός	2,56	.02			
σάστισμα	2,84	.02	θρίαμβος	2,55	.01			
ζωντάνια	2,83	.00	ταλαιπωρία	2,55	.00			
δυσπιστία	2,83	.01	βεβαιότητα	2,55	.00			
φούρκα	2,83	.57	αμόκ	2,54	.03			
πείσμα	2,82	.00	φανατισμός	2,53	.00			
ενόχληση	2,82	.00	αποξένωση	2,53	.00			
έγνοια	2,80	.02	αποδοχή	2,53	.00			
μαγεία	2,78	.00	ισορροπία	2,49	.00			
μέθεξη	2,78	.26	ανεμελιά	2,49	.01			
έξαρση	2,78	.01	θράσος	2,48	.00			
ψυχαναγκασμός	2,77	.00	αναψυχή	2,48	.01			
επιθετικότητα	2,77	.00	ευγένεια	2,47	.00			
προσδοκία	2,77	.01	χιούμορ	2,46	.00			
μαρτύριο	2,76	.00	αποφασιστικότητα	2,45	.00			
εξευτελισμός	2,76	.02	πειρασμός	2,43	.00			
σकाσίλα	2,76	.03	ρεμβασμός	2,41	.09			
αφοσίωση	2,75	.00	υποψία	2,35	.00			
περιέργεια	2,74	.00	σύνεση	2,35	.01			
αταραξία	2,73	.03	ξεμυάλισμα	2,33	.01			

9. Δεύτερη ερευνητική φάση

Η έρευνα διεξήχθη κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2001-2002. Οι φοιτητές επεξεργάζονταν τον κατάλογο λέξεων μετά το τέλος της πανεπιστημιακής παράδοσης και είχαν στη διάθεσή τους 30 λεπτά.

9.1 Περιγραφή του δείγματος

Το δείγμα αποτελείται από φοιτητές ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στην επεξεργασία του καταλόγου II έλαβαν μέρος 98 άτομα. Υπενθυμίζεται ότι ο κατάλογος II είχε χωριστεί σε δυο υποκαταλόγους. Συγκεκριμένα, 48 άτομα επεξεργάστηκαν την πρώτη εκδοχή (εκδοχή 1) και 50 τη δεύτερη (εκδοχή 2).

Στο δείγμα υπερισχύει αριθμητικά η εκπροσώπηση του γυναικείου φύλου. Η αναλογία ανδρών-γυναικών είναι περίπου 1: 6,5. Ο μέσος όρος ηλικίας της πρώτης ομάδας ήταν 21,5 έτη και της δεύτερης ομάδας 21,3. Περίπου το 44% του συνολικού δείγματος φοιτούσε στο β' εξάμηνο σπουδών κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας και το 40% στο δ' εξάμηνο. Αναλυτικότερες πληροφορίες παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα.

Πίνακας 14

Περιγραφή του δείγματος της β' ερευνητικής φάσης

	Κατάλογος II Εκδοχή 1 ^η	Κατάλογος II εκδοχή 2 ^η
<i>Ηλικία σε έτη (μέσος όρος):</i>	21,5	21,3
<i>Φύλο:</i>		
<i> Άνδρες</i>	9 (18,8%)	4 (8%)
<i> Γυναίκες</i>	39 (81,3%)	46 (92%)
<i>Έτος σπουδών:</i>		
<i> 1^ο</i>	22 (45,9%)	22 (44%)
<i> 2^ο</i>	20 (41,7%)	20 (40%)
<i> 3^ο</i>	--	1 (2%)
<i> 4^ο</i>	6 (12,5%)	7 (14%)
<i>Σύνολο ατόμων:</i>	48	50

9.2 Γενική παρουσίαση αποτελεσμάτων

Προτού παρουσιαστούν λεπτομερώς τα δεδομένα της δεύτερης ερευνητικής φάσης, σκόπιμο είναι να γίνουν ορισμένες γενικές παρατηρήσεις. Πρώτον, τα ερευνητικά υποκείμενα έκαναν χρήση της δυνατότητας που τους παρείχε ο κατάλογος II, να κατατάζουν τα ερεθίσματα σε περισσότερες της μιας κατηγορίες (σωματική κατάσταση / αντίδραση, λογική διεργασία, συναίσθημα, ιδιότητα της προσωπικότητας). Δεύτερον, παρατηρήθηκαν διατομικές διαφορές σχετικά με το πώς κατανοούν τα ερευνητικά υποκείμενα τα ερεθίσματα. Τρίτον, για τα μισά περίπου ερεθίσματα ο βαθμός της διατομικής συμφωνίας ήταν υψηλός. Αναλυτικότερα:

Τα ερευνητικά υποκείμενα συχνά κατέτασσαν τα ερεθίσματα σε περισσότερες από μία κατηγορίες. Το γεγονός αυτό φανερώνει ότι οι λέξεις-ερεθίσματα δεν είναι μονοσήμαντες αλλά έχουν περισσότερες χρήσεις στη γλώσσα μας (π.χ. η λέξη-ερέθισμα *πόνος* μπορεί ανάλογα με τα συμφραζόμενα να αναφέρεται σε μια σωματική ή σε μια συναισθηματική κατάσταση). Πολλές έννοιες (που αντιπροσωπεύονται από τις αντίστοιχες λέξεις-ερεθίσματα) αντικατοπτρίζουν τάξεις σύνθετων φαινομένων που συνδυάζουν συναισθήματα, λογικές διεργασίες και σωματικές αντιδράσεις. Π.χ. η λέξη-ερέθισμα *εξουθένωση* αναφέρεται τόσο στη σωματική κατάσταση της κούρασης όσο και σε μια δυσάρεστη συναισθηματική κατάσταση που συνοδεύει την κούραση. Με άλλα λόγια, οι λέξεις της φυσικής γλώσσας, τις οποίες χρησιμοποιούν και οι ψυχολόγοι προκειμένου να διατυπώσουν τις επιστημονικές τους θεωρίες σχετικά με τα συναισθήματα, δε διαθέτουν πάντα την ακρίβεια που θα ανταποκρινόταν στις απαιτήσεις του επιστημονικού λόγου.

Οι νοητικές αναπαραστάσεις των ερευνητικών υποκειμένων σχετικά με το τι αντικατοπτρίζουν τα 280 ερεθίσματα του καταλόγου II, διαφέρουν ως ένα βαθμό από άτομο σε άτομο. Με άλλα λόγια, ο βαθμός της διατομικής συμφωνίας ποικίλλει, μια διαπίστωση που είχε γίνει και στην προηγούμενη ερευνητική φάση. Για να μείνουμε στο προηγούμενο παράδειγμα της *εξουθένωσης*, 52% των ερευνητικών υποκειμένων δήλωσαν ότι η λέξη αντικατοπτρίζει αποκλειστικά μια σωματική κατάσταση, 20% δήλωσαν ότι αντικατοπτρίζει αποκλειστικά ένα συναίσθημα και 20% δήλωσαν ότι αντικατοπτρίζει και τα δύο, δηλ. μια σωματική κατάσταση / αντίδραση και ένα συναίσθημα.

Μια επιπλέον διαπίστωση που είχε γίνει στην προηγούμενη ερευνητική φάση, ισχύει και για τα νέα ερευνητικά δεδομένα: για ορισμένα ερεθίσματα ο βαθμός της διατομικής συμφωνίας είναι υψηλός (π.χ. για λέξεις-ερεθίσματα όπως *μίσος*, *αγάπη*, *χαρά*, *λύπη*), ενώ για άλλα είναι χαμηλός.

Ακολουθεί ο πίνακας 15 (σελ. 99-110) με τα αναλυτικά ποσοτικά δεδομένα του παρόντος ερευνητικού σταδίου. Ο πίνακας αυτός αποτελείται από 19 στήλες. Η πρώτη στήλη

περιλαμβάνει τα ερεθίσματα («υποψήφια» συναισθήματα) που επεξεργάστηκαν τα ερευνητικά υποκείμενα. Η δεύτερη στήλη παρουσιάζει το ποσοστό (%) των ερευνητικών υποκειμένων που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει *μεταξύ άλλων* ένα συναίσθημα. Πρόκειται για το βασικότερο περιγραφικό στατιστικό δείκτη της παρούσας ερευνητικής φάσης. Ο υπολογισμός και η σημασία του θα αναλυθεί σε ξεχωριστή παράγραφο μετά την περιγραφή της δομής του υπόλοιπου πίνακα. Οι επόμενες 17 στήλες παρουσιάζουν τα ποσοστά (%) των ερευνητικών υποκειμένων που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα είτε εντάσσεται αποκλειστικά σε μια από τις τέσσερις κατηγορίες (σωματική κατάσταση / αντίδραση, λογική διεργασία, συναίσθημα, ιδιότητα προσωπικότητας) ή αποτελεί συνδυασμό τους, καθώς και τα ποσοστά (%) των υποκειμένων που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα δεν ανήκει σε καμία από τις τέσσερις κατηγορίες ή ότι πρόκειται για άγνωστη λέξη. Πιο συγκεκριμένα:

- 3^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει αποκλειστικά και μόνο ένα συναίσθημα.
- 4^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει ένα συναίσθημα και μια σωματική κατάσταση / αντίδραση.
- 5^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει ένα συναίσθημα και μια λογική διεργασία.
- 6^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει ένα συναίσθημα και μια ιδιότητα της προσωπικότητας.
- 7^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει συναίσθημα, σωματική κατάσταση / αντίδραση και λογική διεργασία.
- 8^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει συναίσθημα, σωματική κατάσταση / αντίδραση και ιδιότητα της προσωπικότητας.
- 9^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει συναίσθημα, λογική διεργασία και ιδιότητα της προσωπικότητας.
- 10^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει συναίσθημα, σωματική κατάσταση / αντίδραση, λογική διεργασία και ιδιότητα της προσωπικότητας.
- 11^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει αποκλειστικά και μόνο μια σωματική κατάσταση / αντίδραση.

- 12^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει αποκλειστικά και μόνο μια λογική διεργασία.
- 13^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει αποκλειστικά και μόνο μια ιδιότητα της προσωπικότητας.
- 14^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει μια σωματική κατάσταση / αντίδραση και μια λογική διεργασία.
- 15^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει μια σωματική κατάσταση / αντίδραση και μια ιδιότητα της προσωπικότητας.
- 16^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει μια λογική διεργασία και μια ιδιότητα της προσωπικότητας.
- 17^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει μια σωματική κατάσταση / αντίδραση και μια λογική διεργασία και μια ιδιότητα της προσωπικότητας.
- 18^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα δεν εντάσσεται σε καμία από τις προηγούμενες κατηγορίες.
- 19^η στήλη: παρουσιάζει το ποσοστό (%) των υποκειμένων της έρευνας που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αποτελεί άγνωστη λέξη.

Στην επικεφαλίδα του πίνακα χρησιμοποιήθηκαν τα ακόλουθα σύμβολα προκειμένου να διευκολυνθεί η ανάγνωσή του.

† = σωματική κατάσταση / αντίδραση

☒ = λογική διεργασία

♥ = συναίσθημα

+♥ = μεταξύ άλλων, συναίσθημα

⊖ = ιδιότητα της προσωπικότητας

Έτσι, όταν π.χ. στην επικεφαλίδα της τέταρτης στήλης απαντούν τα σύμβολα ♥ και †, αυτό σημαίνει ότι η συγκεκριμένη στήλη περιλαμβάνει το ποσοστό (%) των ερευνητικών υποκειμένων που κατέταξαν τα ερεθίσματα τόσο στην κατηγορία του συναισθήματος όσο και σε αυτήν της σωματικής κατάστασης / αντίδρασης.

Τα ερεθίσματα στην πρώτη στήλη, τα «υποψήφια» συναισθήματα, παρατίθενται κατά φθίνουσα σειρά κατάταξης με βάση τα ποσοστά της δεύτερης στήλης. Τις πρώτες θέσεις καταλαμβάνουν τα ερεθίσματα με υψηλό βαθμό διατομικής συμφωνίας ως προς τη συναισθηματική τους ποιότητα. Πρώτο από όλα κατατάσσεται το ερέθισμα *αγάπη*, αφού όλα τα υποκείμενα της έρευνας συμφώνησαν μεταξύ τους ότι το ερέθισμα αυτό αντικατοπτρίζει

μεταξύ άλλων ένα συναίσθημα. Τελευταίο κατατάσσεται το ερέθισμα *δικαιοσύνη* με τον ελάχιστο βαθμό διατομικής συμφωνίας (6,3%) ως προς τη συναισθηματική του ποιότητα. Ο ενδιαφερόμενος ερευνητής μπορεί να βρει τον ίδιο πίνακα με αλφαβητική σειρά κατάταξης των ερεθισμάτων στο παράρτημα Β της παρούσας εργασίας (πίνακας 28).

Η επιλογή της ερευνήτριας να παρουσιάσει τα αποτελέσματα της δεύτερης ερευνητικής φάσης με βάση τα ποσοστά της δεύτερης στήλης, καθώς και ο υπολογισμός του περιγραφικού στατιστικού δείκτη που περιέχεται σε αυτήν, θα αναλυθούν στη συνέχεια. Υπενθυμίζεται ότι η στήλη αυτή περιλαμβάνει το ποσοστό (%) των ερευνητικών υποκειμένων που δήλωσαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει *μεταξύ άλλων* ένα συναίσθημα. Θα διευκρινιστεί, αρχικά, ο τρόπος σχηματισμού του περιγραφικού αυτού στατιστικού δείκτη με τη βοήθεια ενός παραδείγματος, συγκεκριμένα του ερεθίσματος *αγάπη*. Το 85,4% των ερευνητικών υποκειμένων δήλωσαν ότι η *αγάπη* είναι αποκλειστικά συναίσθημα, 2,1% δήλωσαν ότι η *αγάπη* είναι συναίσθημα και σωματική κατάσταση / αντίδραση, 4,2% ότι είναι συναίσθημα και λογική διεργασία, και 8,3% ότι είναι συναίσθημα και ιδιότητα της προσωπικότητας. Ανεξάρτητα από το αν τα ερευνητικά υποκείμενα θεώρησαν ότι η *αγάπη* είναι αποκλειστικά συναίσθημα ή εντάσσεται σε περισσότερες της μιας κατηγορίες, γεγονός παραμένει ότι 100% των υποκειμένων συμφώνησαν μεταξύ τους ότι η *αγάπη* είναι *μεταξύ άλλων* συναίσθημα. Με άλλα λόγια, όλα τα ερευνητικά υποκείμενα έβαλαν ένα χι (X) στην τρίτη στήλη του καταλόγου II (συναίσθημα). Έτσι, η 2^η στήλη του πίνακα 15 περιέχει τα ποσοστά (%) των υποκειμένων που έβαλαν για το εκάστοτε ερέθισμα ένα χι (X) στην κατηγορία «συναίσθημα», ανεξάρτητα από το σύνολο των χι (X) που έβαλαν για το ίδιο ερέθισμα στις υπόλοιπες κατηγορίες. Το ποσοστό της 2^{ης} στήλης προκύπτει, επίσης, εάν αθροίσουμε τα ποσοστά των επόμενων οκτώ στηλών.

Στη συνέχεια θα εξηγηθεί, με τη βοήθεια ενός παραδείγματος, γιατί σχηματίσαμε τον ανωτέρω δείκτη και δεν αρκεστήκαμε στο δείκτη της 3^{ης} στήλης του πίνακα 15 (ο οποίος αντικατοπτρίζει το ποσοστό των υποκειμένων που θεώρησαν ότι το εκάστοτε ερέθισμα αντικατοπτρίζει *αποκλειστικά και μόνο* ένα συναίσθημα). Εάν κατά την ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων λαμβάναμε υπόψη μας μόνο το ποσοστό των ερευνητικών υποκειμένων που δήλωσαν ότι ένα ερέθισμα είναι αποκλειστικά και μόνο συναίσθημα, και δεν μπορεί να ενταχθεί σε άλλες κατηγορίες, θα είχαμε μια σημαντική απώλεια πληροφοριών. Αυτό γίνεται πιο εύκολα αντιληπτό, αν χρησιμοποιήσουμε το παράδειγμα του ερεθίσματος *πανικός*. Το 38% των υποκειμένων δήλωσαν ότι ο *πανικός* είναι αποκλειστικά και μόνο συναίσθημα, 28% δήλωσαν ότι είναι συναίσθημα και σωματική κατάσταση / αντίδραση, και 10% δήλωσαν ότι είναι συναίσθημα σε συνδυασμό με κάποια ή κάποιες άλλες από τις υπόλοιπες κατηγορίες. Ο ερευνητής που θα λάβει υπόψη του μόνο το ποσοστό των υποκειμένων που δήλωσαν ότι ο *πανικός* είναι αποκλειστικά και μόνο συναίσθημα, θα βγάλει το συμπέρασμα ότι ο βαθμός συμφωνίας ανάμεσα στα ερευνητικά υποκείμενα είναι μάλλον χαμηλός, αφού μόνο περίπου 1 στους 3 θεωρεί ότι ο

πανικός είναι συναίσθημα. Ο ερευνητής αυτός θα χάσει, δηλαδή, την πληροφορία που του έδωσε το υπόλοιπο 38% των υποκειμένων, ότι δηλαδή ο πανικός είναι μεν συναίσθημα, εντάσσεται, ωστόσο, παράλληλα και σε άλλες κατηγορίες. Εν κατακλείδι, θεωρήσαμε ότι ένα ερέθισμα αντικατοπτρίζει ένα συναίσθημα, όταν τα υποκείμενα του αποδίδουν αυτό το κατηγορήμα, ακόμη κι αν αποδίδουν στο ίδιο ερέθισμα και άλλα κατηγορήματα.

Για να δώσουμε μια συνοπτική εικόνα των δεδομένων της δεύτερης ερευνητικής φάσης, μπορούμε να πούμε το εξής. Για τα μισά περίπου ερεθίσματα (149 από τα 280) ο βαθμός της διατομικής συμφωνίας σχετικά με το κατά πόσο αυτά αντικατοπτρίζουν *μεταξύ άλλων* συναισθήματα ή όχι, είναι υψηλός. Στην παρούσα ερευνητική φάση ορίζεται ως υψηλός ο βαθμός διατομικής συμφωνίας, όταν συμφωνούν μεταξύ τους 2 στα 3 άτομα. Αυτό μεταφράζεται σε ένα ποσοστό 66,7%. Επομένως, για 92 ερεθίσματα (από το ερέθισμα *αγάπη* μέχρι και το ερέθισμα *αγωνία* του πίνακα 15) τα υποκείμενα συμφωνούν μεταξύ τους ότι *μεταξύ άλλων* αντικατοπτρίζουν συναισθήματα (ποσοστό 2^{ης} στήλης $\geq 66,7\%$). Μάλιστα, για 89 από αυτά συμφωνούν μεταξύ τους 1 στα 3 υποκείμενα ότι πρόκειται αποκλειστικά και μόνο για συναισθήματα (εξαιρούνται δηλαδή τα ερεθίσματα *πόνος*, *στρες*, *τρακ*). Για 57 ερεθίσματα 2 στα 3 άτομα συμφωνούν μεταξύ τους ότι δεν αντικατοπτρίζουν συναισθήματα (ποσοστό 2^{ης} στήλης $< 33,4\%$). Πρόκειται για τα 57 τελευταία ερεθίσματα του πίνακα 15.

Από τα 92 ερεθίσματα υψηλής (ως προς την κατάφαση της συναισθηματικής τους ποιότητας) διατομικής συμφωνίας, 84 είχαν ήδη διερευνηθεί στην πρώτη ερευνητική φάση. Αντίθετα, τα υπόλοιπα 8 διερευνήθηκαν τώρα για πρώτη φορά. Πρόκειται για τα ερεθίσματα *έχθρα*, *λύπηση*, *περηφάνια*, *πίκρα*, *σιγουριά*, *τρακ*, *ψυχικός πόνος*, *ψυχικό κενό*.

9.3 Ειδικότερες παρατηρήσεις

Κατά το σχεδιασμό της δεύτερης ερευνητικής φάσης είχε τεθεί μια σειρά ειδικότερων ερωτημάτων αναφορικά με την υπαγωγή μιας σειράς εννοιών (π.χ. κάποιιο όροι του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων, όροι που αντικατοπτρίζουν την εκδήλωση των συναισθημάτων, ομόρριζες λέξεις) στο υπερώνυμο *συναίσθημα* (βλ. κεφ. 8.4.2). Επίσης, ανοιχτό έχει μείνει το ερώτημα κατά πόσο όροι που αντικατοπτρίζουν την ενεργειακή κατάσταση του οργανισμού μπορούν να υπαχθούν στην έννοια του συναισθήματος (βλ. κεφ. 7.4.2.1). Τέλος, τίθεται το ερώτημα αν τα παρόντα εμπειρικά δεδομένα βρίσκονται σε συμφωνία με τις βιβλιογραφικές πηγές άντλησης των λέξεων-ερεθισμάτων (βλ. κεφ. 7.4.2.1). Τα ερωτήματα αυτά θα απαντηθούν στα κεφάλαια 9.3.1 έως 9.3.6. Οι πίνακες που συνοδεύουν τα κεφάλαια αυτά (πίνακες 16 έως 18) αποτελούν αποσπάσματα του πίνακα 15. Ο αναγνώστης που επιθυμεί περισσότερες πληροφορίες για τα λήμματα των πινάκων 16-18 είναι σκόπιμο να ανατρέξει στον πλήρη πίνακα 15 (ή στον πίνακα 28 που περιλαμβάνει τα ίδια λήμματα με αλφαβητική σειρά, σελ. 249 κ.εξ.).

9.3.1 Οι λέξεις του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων

Στο κεφάλαιο 8.4.1 τέθηκε το ερώτημα κατά πόσο οι ονομασίες που αυθόρμητα παρήχθησαν από έναν περιορισμένο αριθμό υποκειμένων στο φύλλο καταγραφής συναισθημάτων (και οι οποίες δεν είχαν συμπεριληφθεί στον αρχικό κατάλογο «υποψηφίων» συναισθημάτων, τον κατάλογο Ι) αντικατοπτρίζουν κατά γενική ομολογία συναισθήματα ή όχι. Από τα σαράντα εννέα ουσιαστικά που αυθόρμητα είχαν παραχθεί (βλ. κεφ. 8.4.1· επίσης κεφ. 8.4.2.2 για τις έξι ομόρριζες λέξεις), μόνο τέσσερα (*πίκρα, έχθρα, σιγουριά, λύπηση*) είχαν υψηλό βαθμό διατομικής συμφωνίας, δηλαδή 2 στα 3 άτομα συμφώνησαν μεταξύ τους ότι πρόκειται, μεταξύ άλλων, για συναισθήματα.

9.3.2 Εκδήλωση του συναισθήματος

Ένα άλλο ερώτημα ήταν πώς αντιλαμβάνονται τα ερευνητικά υποκείμενα ερεθίσματα που από επιστημονική ψυχολογική σκοπιά ταξινομούνται ως εκδήλωση του συναισθήματος στο επίπεδο της συμπεριφοράς ή στο επίπεδο της φυσιολογικής λειτουργίας του ανθρώπινου οργανισμού (βλ. κεφ. 8.4.2.1). Τις λέξεις-ερεθίσματα *ανατριχίλα, χαμόγελο, λυγμός, καγχασμός, δάκρυ* επεξεργάστηκε η ομάδα 1 και τις λέξεις-ερεθίσματα *ρίγος, καρδιοχτύπι, κλάμα, αναφιλητό, γέλιο* επεξεργάστηκε η ομάδα 2. Ο πίνακας 16 που ακολουθεί παρουσιάζει τα ποσοστά των ερευνητικών υποκειμένων που δήλωσαν ότι τα συγκεκριμένα ερεθίσματα αντικατοπτρίζουν αποκλειστικά και μόνο συναισθήματα, αποκλειστικά και μόνο σωματικές καταστάσεις / αντιδράσεις ή αποτελούν συνδυασμό των δυο προηγούμενων κατηγοριών. Αναμενόμενο ήταν ότι τα ερευνητικά υποκείμενα θα κατέτασσαν τα ερεθίσματα αυτά στην κατηγορία της σωματικής κατάστασης / αντίδρασης.

Πίνακας 16

Τα υποκείμενα της έρευνας (%) κατηγοριοποιούν την εκδήλωση του συναισθήματος (απόσπ. πίν.15)

Λέξη-ερέθισμα	Συναίσθημα	Σωματική κατάσταση / αντίδραση	Συνδυασμός των δυο προηγούμενων κατηγοριών
ανατριχίλα	8,3	77,1	12,5
αναφιλητό	10	60	12
γέλιο	10	46	22
δάκρυ	16,7	60,4	20,8
καγχασμός	4,3	14,9	--
καρδιοχτύπι	10	56	32
κλάμα	14	46	26
λυγμός	14,6	64,6	16,7
ρίγος	6	66	16
χαμόγελο	16,7	60,4	4,2

Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερευνητικών υποκειμένων ταξινομεί τις λέξεις αυτές, όπως ήταν αναμενόμενο, αποκλειστικά στην κατηγορία της σωματικής κατάστασης / αντίδρασης. Υπάρχει, ωστόσο, κι ένα μικρό σχετικά ποσοστό υποκειμένων που αντιλαμβάνεται τις λέξεις αυτές αποκλειστικά ως συναισθήματα και ένα κάπως μεγαλύτερο που τις αντιμετωπίζει ως συνδυασμό συναισθήματος και σωματικής κατάστασης / αντίδρασης. Τα χαμηλά ποσοστά που παρατηρούνται στη λέξη-ερέθισμα *καγχασμός* οφείλονται στο γεγονός ότι η λέξη αυτή είναι άγνωστη σε ένα μεγάλο ποσοστό υποκειμένων (46,8%).

9.3.3 Ομόρριζες λέξεις

Κατά το σχεδιασμό της δεύτερης ερευνητικής φάσης μάς είχε, επίσης, απασχολήσει το ερώτημα πώς διαφοροποιούν τα ερευνητικά υποκείμενα σημασιολογικά τις ομόρριζες λέξεις. Δόθηκαν 10 ζεύγη ομόρριζων λέξεων. Τα ζεύγη *πίκρα – πικρία*, *φιλία – φιλικότητα*, *ευθύνη – υπευθυνότητα*, *άρνηση – αρνητισμός*, *φόβος – φοβία* επεξεργάστηκε η ομάδα 1, και τα ζεύγη *πίεση – καταπίεση*, *θλίψη – κατάθλιψη*, *έχθρα – εχθρότητα*, *καρτερία – καρτερικότητα*, *μοναξιά – απομόνωση* επεξεργάστηκε η ομάδα 2.

Αν χρησιμοποιήσουμε το σχετικά αυστηρό κριτήριο της διατομικής συμφωνίας των $2/3$ (με βάση τη 2^η στήλη), προκειμένου να αποδεχούμε ότι μια λέξη-ερέθισμα αντικατοπτρίζει μεταξύ άλλων ένα συναίσθημα, τότε από τις 20 λέξεις-ερεθίσματα που σχηματίζουν 10 ζεύγη ομόρριζων λέξεων, μόνο οι 6 πληρούν αυτό το κριτήριο. Πρόκειται για τις λέξεις-ερεθίσματα *πικρία*, *πίκρα*, *έχθρα*, *μοναξιά*, *θλίψη*, *φόβος*.

Εξετάζοντας τα 10 ζεύγη ομόρριζων λέξεων από πιο κοντά και έχοντας πάντα κατά νου το κριτήριο της συμφωνίας των $2/3$ (με βάση τη 2^η στήλη), μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής. Οι λέξεις του πρώτου ζεύγους (*φιλία – φιλικότητα*) δεν αντικατοπτρίζουν συναισθήματα· ειδικότερα η *φιλικότητα* εκλαμβάνεται από την πλειοψηφία των ερευνητικών υποκειμένων ως ιδιότητα της προσωπικότητας (68,8%).

Οι λέξεις *πίκρα* και *πικρία* εκλαμβάνονται και οι δυο, μεταξύ άλλων, ως συναισθήματα από την πλειοψηφία των ερευνητικών υποκειμένων (με ποσοστά 79,2% και 83,4% αντίστοιχα).

Οι όροι *πίεση* (*μτφ.*) και *καταπίεση* αντικατοπτρίζουν για ένα υψηλό ποσοστό υποκειμένων, μεταξύ άλλων, συναισθήματα (60% και 62% αντίστοιχα).

Το 44% των υποκειμένων συμφωνεί στο ότι η *έχθρα* είναι αποκλειστικά ένα συναίσθημα, ενώ 76% δέχεται ότι, μεταξύ άλλων, είναι και συναίσθημα. Αντίθετα, στην περίπτωση της *εχθρότητας* το ήμισυ του δείγματος παρουσιάζεται διχασμένο ανάμεσα στις κατηγορίες «αποκλειστικά συναίσθημα» και «αποκλειστικά ιδιότητα της προσωπικότητας» (24% και 26% αντίστοιχα).

Η *ευθύνη* και η *υπευθυνότητα* δεν εκλαμβάνονται ως συναισθήματα. Η *υπευθυνότητα* αντικατοπτρίζει για τα μισά υποκείμενα μια ιδιότητα της προσωπικότητας (53,2%).

Η *καρτερία* τείνει να εκλαμβάνεται αποκλειστικά (38%) ή μεταξύ άλλων (48%) ως συναίσθημα, ενώ η *καρτερικότητα* ως ιδιότητα της προσωπικότητας (48%). Όπως έγινε φανερό από την προηγούμενη ανάλυση, η κατάληξη – **ότητα** τείνει να δηλώνει ιδιότητα της προσωπικότητας.

Ούτε η *άρνηση* ούτε ο *αρνητισμός* εκλαμβάνονται ως συναισθήματα. Ο *αρνητισμός* εκλαμβάνεται από το ήμισυ του δείγματος (52,1%) ως ιδιότητα της προσωπικότητας.

Η *μοναξιά* είναι αποκλειστικά (56%) ή μεταξύ άλλων (74%) συναίσθημα, η *απομόνωση* όχι.

Η *θλίψη* θεωρείται από ένα υψηλό ποσοστό υποκειμένων αποκλειστικά (72%) ή μεταξύ άλλων (86%) ως συναίσθημα. Στην *κατάθλιψη* τα ποσοστά αυτά είναι χαμηλότερα (34,7% και 65,3% αντίστοιχα). Παρόμοιο είναι το σχήμα στο ζεύγος *φόβος – φοβία*. Ο *φόβος* εκλαμβάνεται από 60,4% αποκλειστικά και από 85,5% μεταξύ άλλων ως συναίσθημα. Στην περίπτωση της *φοβίας* τα ποσοστά αυτά είναι αρκετά χαμηλότερα (25% και 43,8% αντίστοιχα). Το 18,8% των ερευνητικών υποκειμένων δηλώνει ότι η *φοβία* είναι ιδιότητα της προσωπικότητας.

9.3.4 Νέες λέξεις-ερεθίσματα

Στον κατάλογο II συμπεριλήφθηκαν οι λέξεις *τρακ* και *μοχθηρία*. Το ερέθισμα *τρακ* επεξεργάστηκε η ομάδα 2 και το ερέθισμα *μοχθηρία* η ομάδα 1. Το *τρακ* εκλαμβάνεται μεταξύ άλλων ως συναίσθημα από 71,4% των υποκειμένων. Η *μοχθηρία* εκλαμβάνεται από την πλειοψηφία των υποκειμένων (56,3%) ως ιδιότητα της προσωπικότητας.

Τέλος, πρέπει να εξεταστούν τρία ακόμη ζεύγη ερεθισμάτων: *πόνος – ψυχικός πόνος, κενό (μτφ.) – ψυχικό κενό, υπερηφάνεια – περηφάνια*. Η ομάδα 1 επεξεργάστηκε τα ερεθίσματα *ψυχικός πόνος, κενό (μτφ.)* και *περηφάνια*, και η ομάδα 2 τα ερεθίσματα *πόνος, ψυχικό κενό* και *υπερηφάνεια*. Όπως ήταν αναμενόμενο, το ερέθισμα *πόνος* εκλαμβάνεται από την πλειοψηφία των ερευνητικών υποκειμένων (40%) ως συνδυασμός σωματικής κατάστασης / αντίδρασης και συναισθήματος. Αντίθετα, η ονοματική φράση *ψυχικός πόνος* εκλαμβάνεται από την πλειοψηφία των υποκειμένων (64,6%) αποκλειστικά ως συναίσθημα.

Ενώ ο ονοματικός προσδιορισμός «*ψυχικός*» συμβάλλει στην αποσαφήνιση του ερεθίσματος *πόνος*, δε συμβάλλει στην αποσαφήνιση του ερεθίσματος *κενό (μτφ.)*. Το ερέθισμα *κενό (μτφ.)* είναι αρκετά σαφές, αφού η πλειοψηφία των υποκειμένων το αναγνωρίζει αποκλειστικά ως συναίσθημα (68,1%).

Ερωτηματικά αφήνει το ζεύγος *υπερηφάνεια – περηφάνια*. Το λογιότερο τύπο *υπερηφάνεια* επεξεργάστηκε η ομάδα 1 και τον τύπο *περηφάνια* η ομάδα 2. Ο τύπος *υπερηφάνεια* εκλαμβάνεται από το μεγαλύτερο μέρος του δείγματος (47,9%) ως ιδιότητα της

προσωπικότητας, ενώ το ποσοστό που θεωρεί το ερέθισμα μεταξύ άλλων ως συναίσθημα ανέρχεται στο 43,9%. Αντίθετα, ο τύπος *περηφάνια* εκλαμβάνεται από το 68% του δείγματος –μεταξύ άλλων– ως συναίσθημα.

9.3.5 Λέξεις που αντικατοπτρίζουν την ενεργειακή κατάσταση του οργανισμού

Οι ψυχολόγοι διαφωνούν μεταξύ τους σχετικά με το αν οι ενεργειακές καταστάσεις του οργανισμού αποτελούν συναισθήματα ή όχι (βλ. κεφ. 7.4.2.1). Προκειμένου να διαπιστώσουμε ποια άποψη έχουν τα άτομα του δικού μας δείγματος σχετικά με το θέμα αυτό, είχαμε συμπεριλάβει κατά το σχηματισμό του καταλόγου I όρους που αντικατοπτρίζουν την ενεργειακή κατάσταση του οργανισμού (π.χ. *ζωντάνια, ενεργητικότητα, υπνηλία*). Πολλοί από αυτούς εξαιρέθηκαν ήδη μετά τη διεξαγωγή της πρώτης ερευνητικής φάσης από την περαιτέρω εμπειρική διαδικασία, αφού δεν άγγιξαν το όριο του 2,66. Οι υπόλοιποι αποκλείονται με βάση τα εμπειρικά δεδομένα της δεύτερης ερευνητικής φάσης, διότι δεν πληρούν το κριτήριο της διατομικής συμφωνίας των $2/3$ (αναφορικά πάντα με τη 2^η στήλη). Ο πίνακας 17 περιλαμβάνει τις λέξεις αυτές και τους σημαντικότερους στατιστικούς δείκτες τους.

Πίνακας 17

Λέξεις-ερεθίσματα που αντικατοπτρίζουν σωματικές και ενεργειακές καταστάσεις (απόσπ. πίν. 15)

Λέξη-ερέθισμα	α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση (%)			
	Μέσος όρος	♥	♥ και †	†	Τίποτε από τα προηγούμενα
κόπωση	2,70	4,2	20,8	68,8	--
κούραση	--	4,2	18,8	72,9	--
εξουθένωση	2,70	20	20	52	4
υπνηλία	1,87	--	--	--	--
ξεκούραση	2,27	--	--	--	--
ηρεμία	3,59	26	12	8	2
χαλάρωση	3,18	30	22	28	6
εγρήγορση	2,08	--	--	--	--
ενεργητικότητα	2,16	--	--	--	--
ζωντάνια	2,83	22	8	12	2
έξαρση	2,78	31,3	4,2	35,4	20,8
έξαψη	2,86	14,6	18,8	58,3	6,3
ένταση	--	20,8	22,9	33,3	14,6
υπερένταση	2,88	18	24	44	--
αναστάτωση	3,46	22,9	29,2	31,3	4,2
νευρικότητα	3,25	14	12	28	--

Η *κόπωση*, η *κούραση*, η *εξουθένωση*, η *υπνηλία* και η *ξεκούραση* γίνονται από τα περισσότερα ερευνητικά υποκείμενα αντιληπτές ως σωματικές καταστάσεις και όχι ως συναισθήματα.

Οι λέξεις *ηρεμία* και *χαλάρωση*, αντικατοπτρίζουν σύμφωνα με την άποψη αρκετών ερευνητικών υποκειμένων (περίπου 1 στα 3) συναισθήματα. Η *ηρεμία* εκλαμβάνεται από το 26% των ερευνητικών υποκειμένων αποκλειστικά ως συναίσθημα και από το 20% ως συνδυασμός συναισθηματικής αντίδρασης και ιδιότητας της προσωπικότητας (βλ. πίνακα 28, παράρτημα Β). Αναφορικά με τη *χαλάρωση*, περίπου $\frac{1}{3}$ του δείγματος θεωρεί ότι πρόκειται αποκλειστικά για συναίσθημα, $\frac{1}{4}$ θεωρεί ότι πρόκειται για σωματική κατάσταση και $\frac{1}{3}$ ότι συνιστά συνδυασμό των δυο προηγούμενων καταστάσεων.

Οι όροι *εγρήγορση*, *ενεργητικότητα*, *ζωντάνια*, *έξαψη*, *ένταση*, *υπερένταση*, *αναστάτωση* και *νευρικότητα* ανασύρουν (άλλοι λίγο άλλοι πολύ) κάποιους συναισθηματικούς συνειρμούς, κυρίως, όμως, αντανακλούν ενεργειακές καταστάσεις του οργανισμού. Πιο συγκεκριμένα η *εγρήγορση* και η *ενεργητικότητα* μάλλον δεν είναι συναισθήματα (μέσος όρος στην πρώτη ερευνητική φάση γύρω στο 2). Οι υπόλοιποι όροι έχουν πιο ικανοποιητικούς μέσους όρους στην πρώτη ερευνητική φάση. Η διεξοδικότερη, ωστόσο, διερεύνησή τους στη δεύτερη ερευνητική φάση αποδεικνύει ότι η σωματική ενεργοποίηση είναι το βασικότερο συστατικό στοιχείο των αντίστοιχων εννοιών (με εξαίρεση τον όρο *ζωντάνια* που παρουσιάζει υψηλά ποσοστά στη στήλη της προσωπικότητας, βλ. πίνακα 28 στο παράρτημα Β), γεγονός που αποδεικνύεται από το ότι τα ποσοστά της στήλης **σωματική κατάσταση / αντίδραση** είναι υψηλότερα από τα αντίστοιχα ποσοστά της στήλης **συναίσθημα**.

Η ανάλυση που προηγήθηκε ενισχύει την άποψη των Clore, Ortony και Foss (1987), οι οποίοι διαφωνούν με την συμπερίληψη ενεργειακών όρων σε συλλογές συναισθημάτων (βλ. κεφ. 3.2). Κατά τη γνώμη τους οι λέξεις αυτές να μεν δηλώνουν σωματική ή / και συναισθηματική ενεργοποίηση, δεν αποκαλύπτουν, ωστόσο, τη συγκεκριμένη συναισθηματική ποιότητα που επικρατεί στον εσωτερικό κόσμο του ατόμου. Για τη δική μας ερευνητική εργασία αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι όροι αυτοί θα εξαιρεθούν από την επόμενη ερευνητική φάση. Έτσι, διαφοροποιείται η ερευνητική μας πορεία από την αντίστοιχη της ομάδας του Shaver, καθώς και από αυτή των Storm και Storm, οι οποίοι συμπεριέλαβαν ορισμένους ενεργειακούς όρους, συγκεκριμένα τους ακόλουθους: *έξαψη*, *ένταση*, *υπερένταση*, *αναστάτωση*, *νευρικότητα*. Πιθανώς οι συγκεκριμένοι όροι να αναγνωρίζονται ως συναισθήματα από τα μέλη της αγγλόφωνης πολιτισμικής κοινότητας. Υπάρχει, επίσης, το ενδεχόμενο οι ελληνικές μεταφράσεις των συγκεκριμένων όρων να μην αποτελούν εύστοχα μεταφραστικά συνώνυμα των αγγλικών όρων.

Παρομοίως αμφισβητείται η συναισθηματική ποιότητα της *επιθυμίας* (Ortony και Turner, 1990). Η *επιθυμία* είναι μια έννοια που διερευνάται περισσότερο από την ψυχολογία των κινήτρων. Για να καταστεί πιο σαφές πώς κατανοούν τα υποκείμενα της δικής μας έρευνας

παρόμοιους όρους, σχηματίσαμε τον πίνακα 18 που περιλαμβάνει τους όρους *ανάγκη, θέληση, ζήλος, προθυμία, επιθυμία, λαχτάρα, πόθος*. Οι όροι αυτοί δηλώνουν μια εσωτερική κατάσταση του ατόμου, η οποία καθιστά πιθανή την κινητοποίησή του προς την επίτευξη κάποιου στόχου. Στο σχετικό πίνακα συνοψίζεται η άποψη των υποκειμένων της δικής μας έρευνας σχετικά με τη συναισθηματική ποιότητα των παραπάνω όρων.

Πίνακας 18

Εσωτερικές καταστάσεις που κινητοποιούν το άτομο προς την επίτευξη κάποιου στόχου (απόσπ. πίν. 15)

Λέξη-ερεθισμα	α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση (%)		
	Μέσος όρος	♥	†	☺
ανάγκη	--	22,4	22,4	2
θέληση	--	12	2	48
ζήλος	2,72	18,8	2,1	50
προθυμία	2,73	10,4	4,2	56,3
επιθυμία	3,37	68,8	6,3	--
λαχτάρα	3,46	68,8	4,2	--
πόθος	3,87	42,6	6,4	2,1

Η *θέληση*, ο *ζήλος* και η *προθυμία* εκλαμβάνονται κατά τη δεύτερη ερευνητική φάση ως ιδιότητες της προσωπικότητας. Στην *ανάγκη* η ασυμφωνία ανάμεσα στα υποκείμενα είναι μεγάλη. Το 26,5% θεωρεί ότι η *ανάγκη* δεν εντάσσεται σε καμία από τις προταθείσες κατηγορίες (βλ. πίνακα 28, παράρτημα Β). Η *επιθυμία*, η *λαχτάρα* και ο *πόθος* κατανοούνται από τα συγκεκριμένα ερευνητικά υποκείμενα ως συναισθήματα, παρά τις θεωρητικές αντιρρήσεις ορισμένων ψυχολόγων (Ortony και Turner, 1990).

9.3.6 Βιβλιογραφικές πηγές άντλησης λέξεων-ερεθισμάτων και εμπειρικά δεδομένα

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε ποιοι από τους όρους ξενόγλωσσων και ελληνόγλωσσων συλλογών συναισθημάτων δεν αναγνωρίστηκαν ως συναισθήματα από τη διπλή μεθοδολογική προσέγγιση των δυο πρώτων ερευνητικών φάσεων της παρούσας εργασίας. Οι συλλογές συναισθημάτων στις οποίες θα αναφερθούμε αποτέλεσαν πηγές άντλησης ερεθισμάτων για τους δικούς μας καταλόγους (κατάλογοι I και II) (βλ. κεφ. 7.4.2.2). Αρκετές μεταφράσεις αγγλόφωνων όρων από τις συλλογές του Shaver και των συνεργατών του, καθώς και των Storm και Storm, δεν πληρούν τα κριτήρια που θέσαμε σε προηγούμενες

ενότητες, δηλαδή μέσο όρο $\geq 2,66$ στην πρώτη ερευνητική φάση και ποσοστό $\geq 66,7\%$ στη 2^η στήλη του πίνακα 15. Οι σημαντικότερες από αυτές είναι οι ακόλουθες: *αδιαφορία, αισιοδοξία, αλλοτρίωση, ανατριχίλα, απάθεια, αποθάρρυνση, απόρριψη, βάσανο, γοητεία, διασκέδαση, έγνοια, εκδικητικότητα, έλξη, ενδοιασμός, ζήλος, θρίαμβος, κακία, κατήφεια, κατσουφιά, λαγνεία, λύσσα, μαγεία, μαρτύριο, ματαίωση, μέθη, πείσμα, ρίγος, φροντίδα, ψυχαγωγία κ.ά.*

Παρομοίως οι ακόλουθες μεταφράσεις των ερεθισμάτων του γερμανόφωνου καταλόγου δεν πληρούν τα αυστηρά κριτήρια που θέσαμε στην προηγούμενη ενότητα: *ανυπομονησία, απορία, απροθυμία, έγνοια, επιθετικότητα, ευγνωμοσύνη, εύνοια, θρίαμβος, ματαίωση, μετάνιωμα, ζάφνιασμα, πείσμα, περιφρόνηση, σεβασμός, χαιρεκακία, φούρκα κ.ά.*

Σε ό,τι αφορά τις ελληνόγλωσσες συλλογές συναισθημάτων, πρέπει να γίνουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις. Με εξαίρεση την «Ψυχολογία» του Παπανούτσου (1983) τα υπόλοιπα σχολικά εγχειρίδια ψυχολογίας που χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές άντλησης ερεθισμάτων περιλαμβάνουν σύντομες συλλογές συναισθημάτων, οι οποίες επιβεβαιώθηκαν από τα παρόντα εμπειρικά δεδομένα. Αντίθετα, πολλές από τις λέξεις-ερεθίσματα που περιέχονται στις θεωρητικές ταξινομήσεις συναισθημάτων του Παπανούτσου (1983) και του Τομασίδη (1982) δεν εντάσσονται στην τομή των 82 λέξεων, συγκεκριμένα οι ακόλουθες λέξεις: *αδιαφορία, αισιοδοξία, αλαζονεία, αμφιβολία, ανωτερότητα, απαισιοδοξία, αποθάρρυνση, απορία, αυταρέσκεια, αυτοπεποίθηση, βαναυσότητα, δειλία, δικαιοσύνη, ειρωνεία, εμπιστοσύνη, εξάρτηση, επιθετικότητα, ευαρέσκεια, ευγένεια, ευθύνη, ευφροσύνη, θάρρος, θυμηδία, ισορροπία, καθήκον, κατάνυξη, κόπωση, μακαριότητα, ματαιοδοξία, μεταμέλεια, μεταρσίωση, πατριωτισμός, πειθαρχία, πείσμα, σοβαρότητα, συντριβή, υπεροχή, υποχρέωση, υποψία, φιλία, φιλότιμο, χιούμορ, ψυχρότητα.*

Το γεγονός ότι οι παραπάνω λέξεις των ξενόγλωσσων και ελληνόγλωσσων συλλογών συναισθημάτων δεν «άντεξαν» στη διπλή ερευνητική προσέγγιση δε σημαίνει ότι οι όροι αυτοί είναι ακατάλληλοι για την ονομασία ή περιγραφή συναισθηματικών καταστάσεων. Σημαίνει, ωστόσο, ότι μέσα στο περιβάλλον μιας πληθώρας ερεθισμάτων δεν αναγνωρίζονται ως χαρακτηριστικά συναισθήματα. Υπάρχουν άλλες λέξεις που αποτελούν συχνότερες και επιτυχέστερες ονομασίες συναισθηματικών καταστάσεων στα πλαίσια της καθημερινής επικοινωνίας. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν πρέπει να λειτουργήσει αποτρεπτικά για τον επιστήμονα της ψυχολογίας του συναισθήματος που επιθυμεί να διερευνήσει κάποιον από τους «απορριφθέντες» όρους.

9.4 Επιλογή ερεθισμάτων για την τρίτη ερευνητική φάση

Στο επόμενο ερευνητικό στάδιο επιδιώκεται η συμπύκνωση της πληθώρας των ερεθισμάτων σε έναν περιορισμένο αριθμό ομάδων συναισθημάτων. Για το σκοπό αυτό θα χρησιμοποιηθεί η μέθοδος ταξινόμησης καρτελών (card sorting). Σε κάθε καρτέλα θα αναγράφεται ένα ερέθισμα (που αντικατοπτρίζει ένα συναίσθημα). Τα ερευνητικά υποκείμενα θα κληθούν να σχηματίσουν ομάδες ερεθισμάτων με κριτήριο το βαθμό της ομοιότητας που έχουν τα αναγεγραμμένα συναισθήματα μεταξύ τους. Ένας βασικός περιορισμός της συγκεκριμένης μεθόδου ταξινόμησης είναι ότι ο αριθμός των προς επεξεργασία ερεθισμάτων πρέπει να είναι σχετικά μικρός. Το μεγαλύτερο μέχρι τώρα αριθμό ερεθισμάτων (171 καρτέλες) χρησιμοποίησαν ο Church και οι συνεργάτες του (1998) κατά τη διερεύνηση του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος των Φιλιπίνων (ωστόσο, 21 όροι δεν ελήφθησαν υπόψη στην ακόλουθη στατιστική ανάλυση, γιατί θεωρήθηκαν άγνωστες λέξεις από το 35% του δείγματος). Επομένως, καλούμαστε στα πλαίσια της τρίτης ερευνητικής φάσης να επιλέξουμε $\frac{1}{3}$ περίπου από τα 342 διαφορετικά ερεθίσματα που διερευνήθηκαν στη μέχρι τώρα ερευνητική πορεία. Τα 218 από τα 342 ερεθίσματα ήταν κοινά στον κατάλογο I και στον κατάλογο II, επομένως για αυτά τα ερεθίσματα υπάρχουν δεδομένα από δυο διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Για τα υπόλοιπα 124 υπάρχουν δεδομένα από μια μόνο μεθοδολογική προσέγγιση: για 62 με τη μέθοδο της ερευνητικής ομάδας του Shaver (πρώτη ερευνητική φάση) και για 62 με τη μέθοδο της ερευνήτριας (δεύτερη ερευνητική φάση).

9.4.1 Σύγκλιση των διαφορετικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων

Ως κριτήριο επιλογής ερεθισμάτων από την πρώτη ερευνητική φάση μπορεί να χρησιμοποιηθεί το κριτήριο της ομάδας του Shaver, εφόσον υιοθετήθηκε η ερευνητική πορεία των συγκεκριμένων επιστημόνων. Οι ερευνητές, προκειμένου να επιλέξουν ερεθίσματα για την ταξινόμηση καρτελών, χρησιμοποίησαν ως κριτήριο το μέσο όρο εκτίμησης των ερεθισμάτων· ο μέσος όρος έπρεπε να είναι μεγαλύτερος ή ίσος του 2,78. Με βάση αυτό το κριτήριο επιλέχθηκαν οι 134 λέξεις (η λέξη *έκπληξη* προστέθηκε στον τελικό κατάλογο χωρίς να πληροί αυτό το κριτήριο, επειδή πολλοί ψυχολόγοι – ερευνητές τη θεωρούν βασικό συναίσθημα, αυξάνοντας έτσι τον αριθμό σε 135 λέξεις) που χρησιμοποιήθηκαν στην ταξινόμηση που ακολούθησε. Με βάση το ίδιο κριτήριο εμείς συγκεντρώνουμε 191 λέξεις. Πρόκειται για τις πρώτες 191 λέξεις του πίνακα 13, έως και τη λέξη-ερέθισμα *έξαρση*. Ο αριθμός αυτός είναι μεγάλος και θα δυσχεράνει τα υποκείμενα της έρευνας.

Για την επιλογή ερεθισμάτων από τη δεύτερη ερευνητική φάση η ερευνήτρια χρησιμοποίησε ένα σχετικά αυστηρό κριτήριο: έπρεπε 2 στα 3 ερευνητικά υποκείμενα να συμφωνούν μεταξύ τους ότι το εκάστοτε ερέθισμα του καταλόγου II είναι, μεταξύ άλλων,

συναίσθημα (ποσοστό διατομικής συμφωνίας $\geq 66,7\%$) και 1 στα 3 να θεωρεί ότι το ερέθισμα είναι αποκλειστικά και μόνο συναίσθημα (ποσοστό διατομικής συμφωνίας $\geq 33,3\%$). Με αυτό το κριτήριο προκύπτουν 89 ερεθίσματα, συγκεκριμένα: *αγαλλίαση, αγανάκτηση, αγάπη, άγχος, αγωνία, αηδία, αμηχανία, ανακούφιση, ανασφάλεια, ανησυχία, ανία, αντιπάθεια, απελπισία, απέχθεια, απόγνωση, απογοήτευση, απόλαυση, ασφάλεια, αυτολύπηση, γαλήνη, δέος, δυσαρέσκεια, δυστυχία, ελπίδα, ενθουσιασμός, ενοχή, επιθυμία, έρωτας, ευδιαθεσία, ευθυμία, ευτυχία, ευφορία, ευχαρίστηση, έχθρα, ζήλια, ηδονή, θαυμασμός, θλίψη, θυμός, ικανοποίηση, καημός, κακοκεφιά, κατάπληξη, κενό, λατρεία, λαχτάρα, λύπη, λύπηση, λύτρωση, μαράζι, μειονεξία, μελαγχολία, μίσος, μοναξιά, νοσταλγία, ντέρτι, ντροπή, οδύνη, οίκτος, οργή, πάθος, πανικός, παράπονο, περηφάνια, πίκρα, πικρία, πλήξη, πληρότητα, πόθος, σιγουριά, σπαραγμός, στενοχώρια, στοργή, συγκίνηση, σύγκριση, συμπάθεια, συμπόνια, ταραχή, τέρψη, τρόμος, τρυφερότητα, τύψεις, φθόνος, φόβος, φρίκη, χαρά, ψυχικό κενό, ψυχικός πόνος, ψυχοπλάκωμα. Επτά μόνο από τα προαναφερθέντα ερεθίσματα υπήρχαν στον κατάλογο II, συγκεκριμένα τα: *έχθρα, λύπηση, πίκρα, σιγουριά, περηφάνια, ψυχικό κενό, ψυχικός πόνος.**

Συγκρίνοντας τα δυο προαναφερθέντα σύνολα (δηλ. τις 191 λέξεις της πρώτης ερευνητικής φάσης που πληρούν το αμερικανικό κριτήριο και τις 89 λέξεις που επιλέξαμε από τη δεύτερη ερευνητική φάση), διαπιστώνει κανείς ότι τα 82 (από τα 89) επιλεγέντα ερεθίσματα της δεύτερης ερευνητικής φάσης αποτελούν υποσύνολο των 191 επιλεγέντων ερεθισμάτων από την πρώτη ερευνητική φάση, και έχουν μέσο όρο $\geq 3,11$. Επομένως, τα 82 αυτά ερεθίσματα αποτελούν την τομή δυο διαφορετικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων και είναι τα πρώτα που θα συμπεριληφθούν στην επόμενη (τρίτη) ερευνητική φάση. Πρόκειται για τα ερεθίσματα *αγαλλίαση, αγανάκτηση, αγάπη, άγχος, αγωνία, αηδία, αμηχανία, ανακούφιση, ανασφάλεια, ανησυχία, ανία, αντιπάθεια, απελπισία, απέχθεια, απόγνωση, απογοήτευση, απόλαυση, ασφάλεια, αυτολύπηση, γαλήνη, δέος, δυσαρέσκεια, δυστυχία, ελπίδα, ενθουσιασμός, ενοχή, επιθυμία, έρωτας, ευδιαθεσία, ευθυμία, ευτυχία, ευφορία, ευχαρίστηση, ζήλια, ηδονή, θαυμασμός, θλίψη, θυμός, ικανοποίηση, καημός, κακοκεφιά, κατάπληξη, κενό, λατρεία, λαχτάρα, λύπη, λύτρωση, μαράζι, μειονεξία, μελαγχολία, μίσος, μοναξιά, νοσταλγία, ντέρτι, ντροπή, οδύνη, οίκτος, οργή, πάθος, πανικός, παράπονο, πικρία, πλήξη, πληρότητα, πόθος, σπαραγμός, στενοχώρια, στοργή, συγκίνηση, σύγκριση, συμπάθεια, συμπόνια, ταραχή, τέρψη, τρόμος, τρυφερότητα, τύψεις, φθόνος, φόβος, φρίκη, χαρά, ψυχοπλάκωμα. Τα συγκεκριμένα ερεθίσματα αντικατοπτρίζουν κατά γενική ομολογία συναισθήματα και είναι τα πλέον «ανθεκτικά» σε διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις.*

9.4.2 Διεύρυνση του προς ταξινόμηση υλικού

Η τομή των δυο διαφορετικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων αποτελεί τον πυρήνα του λεξιλογικού υλικού που θα ταξινομηθεί στην τρίτη ερευνητική φάση. Στα 82 αυτά ερεθίσματα θα προστεθούν 5 από τα 7 ερεθίσματα (*έχθρα, λύπηση, πίκρα, σιγουριά, περηφάνια, ψυχικό κενό, ψυχικός πόνος*) που υπήρχαν μόνο στον κατάλογο II, αλλά πληρούν τα κριτήρια που τέθηκαν στην προηγούμενη ενότητα. Θα παραλειφθεί δηλαδή το *ψυχικό κενό* για τους λόγους που αναλύθηκαν στην ενότητα 9.3.4. Επίσης θα παραλειφθεί ο όρος *πίκρα* του καταλόγου II, αφού εκπροσωπείται από τον ομόρριζο και συνώνυμο όρο *πικρία* του καταλόγου I. Επομένως, διευρύνεται η συλλογή λέξεων στα 87 ερεθίσματα.

Το ερώτημα που τίθεται στη συνέχεια είναι αν θα πρέπει να συμπεριληφθούν και κάποιες από τις υπόλοιπες 109 λέξεις του καταλόγου I που είχαν μέσο όρο ≥ 2.78 , κι αν ναι, με βάση ποιο ή ποια κριτήρια. Εξετάζοντας τις 109 λέξεις (που απομένουν, αφού αφαιρεθεί η τομή των 82 λέξεων) διαπιστώνει κανείς ότι υπάρχει πλούτος εννοιών ανάμεσά τους και θα συνιστούσε σημαντική απώλεια πληροφοριών, αν αποκλείονταν όλες αυτές οι λέξεις από την τρίτη ερευνητική φάση.

Για την επιλογή ορισμένων ακόμη ερεθισμάτων τέθηκε ως βάση το ακόλουθο ερώτημα. Αντιπροσωπεύουν οι 87 λέξεις που έχουμε επιλέξει μέχρι τώρα, όλο το φάσμα των συναισθηματικών κατηγοριών που έχουν προταθεί στην επιστημονική κοινότητα και επιβεβαιωθεί από την εμπειρική έρευνα; Ο Schmidt-Atzert (1987, σελ. 157) παρατηρεί ότι σε εμπειρικές έρευνες έχουν επανειλημμένα επιβεβαιωθεί οι συναισθηματικές κατηγορίες της *αποστροφής* (*Abneigung*), του *θυμού* (*Ärger*), του *φόβου* (*Angst*), της *ανησυχίας* (*Unruhe*), της *λύπης* (*Traurigkeit*), της *ντροπής* (*Scham*), της *χαράς* (*Freude*), της *συμπάθειας* (*Zuneigung*) και της *έκπληξης* (*Überraschung*). Αντίθετα, οι κατηγορίες της *σεξουαλικής διέγερσης* (*Sexuelle Erregung*), της *ζήλιας* (*Neid*), της *ενοχής* (*Schuld*), της *νοσταλγίας* (*Sehnsucht*), του *κενού* (*Leere*), της *απογοήτευσης* (*Frustration*), της *περηφάνιας* (*Stolz*), της *συμπόνιας* (*Mitgefühl*) και του *ενδιαφέροντος* (*Interesse*) έχουν εξαχθεί σε περιορισμένο μόνο αριθμό ερευνών. Εφαρμόζοντας την παρατήρηση αυτή στο σύνολο των 87 ερεθισμάτων που επιλέξαμε, διαπιστώσαμε ότι δεν εκπροσωπούνται ικανοποιητικά οι κατηγορίες της *αποστροφής*, της *έκπληξης* και του *ενδιαφέροντος*. Για να καλυφθεί η πρώτη των τριών κατηγοριών, συμπεριλάβαμε τις λέξεις *αποστροφή* και *σιχαμάρα*. Αναφορικά με τις άλλες δυο κατηγορίες πρέπει να αναφερθεί ότι ορισμένοι ερευνητές (Ortony και Turner, 1990) τις θεωρούν ως γνωστικές διαδικασίες και όχι ως συναισθηματικές καταστάσεις.

Πιθανά μέλη της κατηγορίας της *έκπληξης* είναι τα ερεθίσματα *αιφνιδιασμός, ξάφνιασμα, σάστισμα, έκπληξη και κατάπληξη*. Για τα 4 τελευταία υπάρχουν δεδομένα και από τις δυο ερευνητικές φάσεις. Ο πίνακας 19 περιέχει τους σημαντικότερους περιγραφικούς στατιστικούς δείκτες για τους συγκεκριμένους όρους.

Από τον πίνακα γίνεται φανερό ότι ο *αιφνιδιασμός* μάλλον δεν είναι συναίσθημα. Το *ξάφνιασμα* και το *σάστισμα* εντάσσονται από τα περισσότερα ερευνητικά υποκείμενα στην κατηγορία της σωματικής κατάστασης / αντίδρασης. Μόνο η *έκπληξη* και η *κατάπληξη* έχουν υψηλά ποσοστά στη στήλη του συναισθήματος. Είναι, επομένως, οι μόνες που θα συμπεριληφθούν στην τρίτη ερευνητική φάση ως πιθανοί εκπρόσωποι μιας αντίστοιχης συναισθηματικής κατηγορίας. Η λέξη *κατάπληξη* συμπεριλαμβάνεται ούτως ή άλλως στην τομή των 82 λέξεων.

Πίνακας 19

«Υποψήφιος» λέξεις-ερεθίσματα για την κατηγορία της *έκπληξης* (απόσπ. πίν. 15)

Λέξεις-ερεθίσματα	α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση			
		♥	♥ και †	†	☹
	Μέσος όρος				
αιφνιδιασμός	2,23	--	--	--	--
ξάφνιασμα	2,91	14,6	12,5	58,3	--
σάστισμα	2,84	18,8	10,4	54,2	2,1
έκπληξη	3,12	48	18	20	6
κατάπληξη	3,11	52	12	12	4

Τέλος, συμπεριλάβαμε και τον όρο *ενδιαφέρον*, αν και είναι ο μοναδικός εκπρόσωπος μιας πιθανής αντίστοιχης κατηγορίας. Αρκετοί επιστήμονες αμφισβητούν ότι η εσωτερική κατάσταση του ενδιαφέροντος είναι συναίσθημα, παρ' ό,τι εκδηλώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο στην έκφραση του προσώπου. Οι Ortony και Turner (1990), συγκεκριμένα, υποστηρίζουν ότι είναι προτιμότερο το *ενδιαφέρον* να εντάσσεται εννοιολογικά στην κατηγορία των γνωστικών διεργασιών (πβ. και Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005), διότι *ενδιαφέρομαι για κάτι* σημαίνει ότι *κάτι τραβά την προσοχή μου, κινεί την περιέργειά μου*. Αναφορικά με τον τελευταίο αυτό όρο υπάρχουν εμπειρικά δεδομένα από την παρούσα έρευνα. Η *περιέργεια* συμπεριλήφθηκε και στις δυο ερευνητικές φάσεις της παρούσας εργασίας, ωστόσο δεν είχε ικανοποιητικούς στατιστικούς δείκτες: στην πρώτη ερευνητική φάση είχε μέσο όρο 2,74· στη δεύτερη ερευνητική φάση εκλήφθηκε από 22% των υποκειμένων ως λογική-νοητική διεργασία, από 32% ως γνώρισμα της προσωπικότητας και από 24% ως συνδυασμός συναισθήματος και γνώρισμα της προσωπικότητας. Έτσι, απομένει μόνο ο όρος *ενδιαφέρον*, ο οποίος συμπεριλήφθηκε, τελικά, στη συλλογή συναισθημάτων της τρίτης ερευνητικής φάσης ως μοναδικός «υποψήφιος» εκπρόσωπος μιας πιθανής ομώνυμης κατηγορίας συναισθημάτων παρά τους μη ικανοποιητικούς στατιστικούς

δείκτες που παρουσιάζει η ελληνική μετάφραση του αγγλικού όρου *interest*. Οι χαμηλοί στατιστικοί δείκτες οφείλονται πιθανότατα στο γεγονός ότι η λέξη είναι πολυσήμαντη: σημαίνει την προσήλωση και φροντίδα σε έναν τομέα, αλλά και την (ερωτική) συμπάθεια. Στην τρίτη ερευνητική φάση θα διαπιστωθεί πώς εκλαμβάνεται ο όρος μέσα στο περιβάλλον των υπόλοιπων 109 ερεθισμάτων.

Από τις κατηγορίες συναισθημάτων που έχουν επιβεβαιωθεί στην εμπειρική έρευνα (ό.π. Schmidt-Atzert, 1987) απουσιάζει η κατηγορία των **ηθικών** και **θρησκευτικών** συναισθημάτων που αναφέρεται σε θεωρητικές ταξινομήσεις (Παπανούτσος, 1983, Τομασίδης, 1982, Παπαγεωργίου, 1985). Τρεις πιθανές εξηγήσεις θα μπορούσε να δώσει κανείς για την απουσία της: α) δεν υπάρχει μονολεκτική κωδικοποίηση που να αντικατοπτρίζει τα συναισθήματα αυτά· β) στις μέχρι τώρα έρευνες δε συμπεριλήφθηκαν οι σχετικές λέξεις, με αποτέλεσμα να απουσιάζει η αντίστοιχη κατηγορία· γ) μολονότι στις σχετικές έρευνες συμπεριλήφθηκαν τα σχετικά ερεθίσματα, δε σχημάτισαν μια ενιαία ομάδα συναισθημάτων αλλά μοιράστηκαν στις υπόλοιπες ομάδες. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας αποφασίσαμε να δώσουμε τη δυνατότητα σχηματισμού μιας πιθανής κατηγορίας ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων. Λέξεις που αντικατοπτρίζουν τέτοιου είδους συναισθήματα είναι κατά τον Παπανούτσο (1983, σελ. 140-141) οι ακόλουθες: *θαυμασμός, ικανοποίηση, αποστροφή, μεταμέλεια, καθήκον, γαλήνη, αγαλλίαση, τύψη, δέος, συντριβή, κατάνυξη, φρίκη, τιμή, σεβασμός, ευγνωμοσύνη, εμπιστοσύνη, αγάπη* (με το χριστιανικό νόημα του όρου), *εξάρτηση, ελπίδα*. Οι υπογραμμισμένες από αυτές περιλαμβάνονται ήδη στην τομή των 82 λέξεων. Η *κατάνυξη* (και, επιπλέον, η *ευλάβεια*), ο *σεβασμός*, η *ευγνωμοσύνη* και η *εμπιστοσύνη* περιέχονταν στις 191 λέξεις του καταλόγου I (με μέσο όρο $\geq 2,78$) και θα συμπεριληφθούν στην τρίτη ερευνητική φάση. Αντίθετα, θα παραλειφθεί το *καθήκον*, επειδή έχει πολύ χαμηλό μέσο όρο (2,15), η *εξάρτηση*, επειδή δεν έχει ικανοποιητικούς στατιστικούς δείκτες στη δεύτερη ερευνητική φάση, και η *τιμή*, επειδή δε διερευνήθηκε ως όρος. Αντί της *μεταμέλειας* θα περιληφθεί ο όρος *μετάνιωμα*, επειδή έχει υψηλότερους στατιστικούς δείκτες και στις δυο ερευνητικές φάσεις. Θα περιληφθεί, επίσης, η *ταπείνωση* (με μέσο όρο 3,38), ο *εξευτελισμός* (με μέσο όρο 2,76) και η *περιφρόνηση* (με μέσο όρο 3,20).

Αποφασίσαμε να συμπεριλάβουμε τις λέξεις *στρες, κέφι, προσδοκία, κατάθλιψη, εκνευρισμός, πίεση (μτφ.), έκσταση*, επειδή έχουν πολύ υψηλούς δείκτες (> 60 για την κατηγορία «μεταξύ άλλων συναίσθημα» και $\geq 33,3$ για την κατηγορία «αποκλειστικά συναίσθημα») και τον όρο *δυσφορία*, παρ' ότι δεν πληροί το παραπάνω κριτήριο, επειδή χρησιμοποιείται συχνά, για να περιγράψει συναισθηματικές καταστάσεις (π.χ. στην έκφραση *ο ποιητής εκφράζει τη δυσφορία του σύγχρονου ανθρώπου*).

Συμπεριλήφθηκαν, ακόμη, δυο όροι, παρότι οι δείκτες τους στις δυο ερευνητικές φάσεις δε συγκλίνουν. Πρόκειται για τους όρους *μνησικακία* και *χαιρεκακία*. Η *μνησικακία* απαντά στο γερμανικό και στον αμερικανικό κατάλογο. Αφορμή για να συμπεριλάβουμε τη *χαιρεκακία*, ήταν

το σχόλιο του Russell (1991β, σελ. 426), ο οποίος γράφει σχετικά: «Έχω ακουστά για ονομασίες συναισθημάτων σε άλλες γλώσσες, για τις οποίες δεν υπάρχει αντίστοιχη λέξη στην αγγλική. Ένα παράδειγμα από τα γερμανικά είναι η λέξη *Schadenfreude*, που αναφέρεται στη χαρά που νιώθει κανείς για τη δυστυχία ενός άλλου» (μτφρ. της ερευνήτριας). Η παρουσία της λέξης αυτής στην ελληνική γλώσσα κίνησε την επιστημονική μας περιέργεια για τον τρόπο με τον οποίο συσχετίζεται με τους υπόλοιπους όρους. Ο όρος είχε συμπεριληφθεί από τους Schmidt-Atzert και Ströhm στον αντίστοιχο γερμανικό κατάλογο. Οι όροι *μνησικακία* και *χαιρεκακία* έχουν υψηλούς δείκτες στην πρώτη ερευνητική φάση (3,4 και 3,23 αντίστοιχα) αλλά χαμηλούς στη δεύτερη ερευνητική φάση (βλ. πίνακα 28, παράρτημα Β). Αυτό οφείλεται στο ότι κατά τη δεύτερη ερευνητική φάση τα ερευνητικά υποκείμενα τούς ενέταξαν στην κατηγορία της ιδιότητας της προσωπικότητας (σε ποσοστό 52,1% και 54,2% αντίστοιχα).

Ακολουθεί ο πίνακας με τους κυριότερους στατιστικούς δείκτες των δυο ερευνητικών φάσεων για τους 23 όρους που θα συμπεριληφθούν στην τρίτη ερευνητική φάση, μολονότι δεν ανήκουν στην τομή των 82 λέξεων. Η κατάταξη των λέξεων έγινε κατά φθίνουσα σειρά των μέσων όρων εκτίμησης της πρώτης ερευνητικής φάσης.

Πίνακας 20

Οι σημαντικότεροι στατιστικοί δείκτες των 23 επιπλέον όρων που θα συμπεριληφθούν στην γ' ερευνητική φάση

Λέξεις-ερεθίσματα	α' ερ. φάση	β' ερευνητική φάση (%)				
	Μέσος όρος	+ ♥	♥	†	📄	Άγνωστη λέξη
κατάθλιψη	3,54	65,3	34,7	12,2	2	--
δυσφορία	3,53	56,3	22,9	39,6	--	--
αποστροφή	3,44	64	50	12	10	2
έκσταση	3,41	60,4	33,3	31,3	2,1	2,1
μνησικακία	3,40	33,3	10,4	2,1	2,1	2,1
εκνευρισμός	3,39	62,6	41,7	27,1	--	--
ταπείνωση	3,38	59,4	42,6	12,8	--	--
ευγνωμοσύνη	3,32	63,2	34,7	--	18,4	--
κέφι	3,32	66	44	12	4	--
σιγαμάρα	3,30	64,7	41,7	18,8	--	--
εμπιστοσύνη	3,27	43,8	25	2,1	8,3	--
μετάνιωμα	3,24	56,4	31,3	2,1	31,3	--
στρες	3,23	68	26	28	2	--
χαιρεκακία	3,23	33,4	16,7	2,1	--	2,1
περιφρόνηση	3,20	54,2	22,9	4,2	8,3	--
πίεση	3,18	62	46	20	6	--
έκπληξη	3,12	66	48	20	6	--
ευλάβεια	3,07	39,7	22,9	2,1	2,1	2,1
κατάνυξη	3,04	56,3	41,7	10,4	--	14,6
ενδιαφέρον	2,99	40	22	2	34	--
σεβασμός	2,87	48	18	2	10	--
προσδοκία	2,77	66	56	--	14	--
εξευτελισμός	2,76	46,8	36,7	2	16,3	2

9.4.3 Οδηγίες της τρίτης ερευνητικής φάσης

Οι οδηγίες που θα δοθούν στα ερευνητικά υποκείμενα, στηρίζονται στις αντίστοιχες που έδωσαν στα υποκείμενα των ερευνών τους ο Shaver και οι συνεργάτες του (1987), καθώς και οι Schmidt-Atzert και Ströhm (1983). Τα ερευνητικά υποκείμενα της τρίτης ερευνητικής φάσης καλούνται να κρίνουν κατά πόσο τα διάφορα συναισθήματα μοιάζουν ή διαφέρουν μεταξύ τους. Συγκεκριμένα οι οδηγίες έχουν ως εξής:

Η παρούσα έρευνα αναφέρεται στα ανθρώπινα συναισθήματα. Πιο συγκεκριμένα, θέλουμε να διαπιστώσουμε ποια συναισθήματα μοιάζουν μεταξύ τους και ποια διαφέρουν.

Ετοιμάσαμε 110 καρτέλες. Σε κάθε μία από αυτές αναγράφεται η ονομασία ενός συναισθήματος. Θα θέλαμε να ταξινομήσετε τις καρτέλες αυτές σε κατηγορίες (ομάδες) που να αντιπροσωπεύουν τη δική σας άποψη σχετικά με το ποια συναισθήματα μοιάζουν μεταξύ τους και ποια διαφέρουν. Συναισθήματα που μοιάζουν μεταξύ τους θα τοποθετηθούν στην ίδια κατηγορία (ομάδα), συναισθήματα που διαφέρουν μεταξύ τους σε διαφορετικές.

Δεν υπάρχει σωστή ή λάθος ταξινόμηση. Ενδιαφέρει η προσωπική σας άποψη. Δημιουργήστε όσες κατηγορίες θέλετε και τοποθετήστε όσες καρτέλες θέλετε σε κάθε κατηγορία. Δεν υπάρχει, με άλλα λόγια, περιορισμός στον αριθμό των κατηγοριών που θα δημιουργήσετε, ούτε στον αριθμό των καρτελών που θα περιέχει η κάθε κατηγορία. Υπάρχει η δυνατότητα μια κατηγορία να αποτελείται από ένα και μόνο συναίσθημα.

Απλώστε τις καρτέλες στο τραπέζι και συνεχίστε να τις μετακινείτε μέχρις ότου καταλήξετε σε κάποιες ομάδες συναισθημάτων. Αυτό απαιτεί προσεκτική σκέψη. Προτού τελειώσετε, βεβαιωθείτε ότι κάθε λέξη ταιριάζει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην κατηγορία όπου την τοποθετήσατε. Αφού ολοκληρώσετε την ταξινόμηση, δώστε ένα όνομα σε κάθε ομάδα, τοποθετώντας στην κορυφή κάθε στοιβάς την καρτέλα με το συναίσθημα που θεωρείτε ότι με τον καλύτερο τρόπο χαρακτηρίζει την ομάδα αυτή.

Η συντομογραφία (μτφ.), που συνοδεύει ορισμένες λέξεις, σημαίνει “μεταφορικά”.

9.5 Στατιστική περιγραφή των αποκλεισθέντων λέξεων του καταλόγου I

Υπολείπονται 71 από τις 191 λέξεις που πληρούν το κριτήριο της επιστημονικής ομάδας του Shaver (δηλαδή έχουν μέσο όρο $\geq 2,78$), οι οποίες δε θα συμπεριληφθούν στην τρίτη ερευνητική φάση και οι οποίες δεν έχουν ακόμη διερευνηθεί σημασιολογικά στο παρόν κεφάλαιο. Δεκαπέντε από αυτές ήταν άγνωστες για τουλάχιστον 20% των ερευνητικών υποκειμένων. Αυτό σημαίνει ότι οι λέξεις αυτές δε χρησιμοποιούνται με μεγάλη συχνότητα στην καθημερινή ζωή, προκειμένου να δηλώσουν συναισθηματικές καταστάσεις. Πρόκειται για τις λέξεις *αναθάρρηση*, *αψιθυμία*, *βδελυγμία*, *θυμηδία*, *ιλαρότητα*, *ίμερος*, *καταισχύνη*, *κατήφεια*, *μέθεξη*, *μετασείωση*, *σεβντάς*, *σεκλέτι*, *φούρκα*, *χαρμολύπη*, *χόλος*.

Οι υπόλοιπες 56 παρουσιάζονται κατά φθίνουσα σειρά κατάταξης (με βάση τις τιμές της δεύτερης στήλης) στον πίνακα 21 μαζί με τους σημαντικότερους στατιστικούς δείκτες τους από τις δυο ερευνητικές φάσεις.

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν οι λέξεις αυτές αντικατοπτρίζουν, τελικά, συναισθήματα ή όχι. Όπως κατέστη σαφές σε διάφορα σημεία της παρούσας εργασίας, οι καθημερινές έννοιες δεν χαρακτηρίζονται από την ακρίβεια και τη σαφήνεια που απαιτεί ο επιστημονικός λόγος. Επιπλέον και οι διάφοροι συγγραφείς δεν έχουν ενιαία θέση απέναντι στις διάφορες λέξεις ως προς το κατά πόσο είναι ή αναφέρονται αποκλειστικά σε συναισθήματα. Έτσι, για τις περισσότερες από τις 56 αυτές έννοιες ισχύει ότι συμπυκνώνουν στους κόλπους τους γνωστικά, συναισθηματικά, παρωθητικά (motivational) και συμπεριφορικά στοιχεία. Αντικατοπτρίζουν, δηλαδή, ανάμικτες κατηγορίες, όπως αυτές που παρουσιάζονται με παραστατικό τρόπο στο χαμηλότερο επίπεδο του μοντέλου των Clore, Ortony και Foss (1987) (βλ. κεφ. 3.2.3, σχήμα 5). Σε πολλές από αυτές κυρίαρχο είναι το συναισθηματικό στοιχείο, γι' αυτό και αναγνωρίστηκαν (μάλλον) ως συναισθήματα από τα υποκείμενα της πρώτης ερευνητικής φάσης. Άλλωστε η μετάβαση από τις έννοιες που αντικατοπτρίζουν συναισθήματα σε αυτές που δεν αντικατοπτρίζουν συναισθήματα είναι σταδιακή (βλ. κεφ. 3.3). Κατά τη σταδιακή μετάβαση από τα πιο χαρακτηριστικά στα λιγότερο χαρακτηριστικά συναισθήματα ο βαθμός της διατομικής συμφωνίας θα μειώνεται.

Μια εκτενέστερη σημασιολογική ανάλυση των 56 όρων θα γίνει στο κεφ. 10.5 βάσει των αποτελεσμάτων της τρίτης ερευνητικής φάσης. Τα αποτελέσματα της τρίτης ερευνητικής φάσης θα παρουσιαστούν αναλυτικά στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

Πίνακας 21: Οι σημαντικότεροι στατιστικοί δείκτες των λέξεων του καταλόγου I με μέσο όρο μεγαλύτερο ή ίσο του 2.78, οι οποίοι δε θα συμπεριληφθούν στη γ' ερευνητική φάση

Λέξεις-ερεθίσματα	α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση				
	μέσος όρος	+❤	❤	👤	💻	☹
αιδώς	3,46	63,1	46,9	6,1	2	14,3
αδημονία	3,45	57,1	34,7	8,2	4,1	14,3
απαισιοδοξία	3,44	55,2	34	--	8,5	34
νταλκάς	3,41	66	54	6	2	4
τσατίλα	3,41	62,5	33,3	29,2	2,1	--
ευδαιμονία	3,40	61,6	57,4	10,6	4,3	6,4
κακία	3,39	56,3	20,8	--	--	41,7
αισιοδοξία	3,37	55,2	25,5	--	8,5	31,9
ανυπομονησία	3,30	56	24	6	6	24
νυχρότητα	3,30	59,1	20,4	6,1	2	28,6
ευσπλαχνία	3,29	50	14	--	8	36
αυτοπεποίθηση	3,28	27,2	6,3	--	2,1	66,7
έλξη	3,27	58,3	33,3	20,8	2,1	2,1
πένθος	3,26	58,4	43,8	16,7	4,2	--
χαρμωσύνη	3,25	41,7	35,4	8,3	4,2	18,8
φιλαλληλία	3,24	29,2	10,4	2,1	2,1	47,9
βαρεμάρα	3,23	54,2	35,4	20,8	--	4,2
αναβρασμός	3,21	62,5	35,4	33,3	--	2,1
αμφιθυμία	3,20	50,9	26,5	--	8,2	24,5
λύσσα	3,20	50	34	14	2	10
θαλπωρή	3,19	58,4	54,2	14,6	4,2	2,1
άλγος	3,18	30	16	54	2	2
δειλία	3,17	22,9	12,5	4,2	2,1	60,4
αδιαφορία	3,16	34,1	12,8	2,1	19,1	31,9
νυχραιμία	3,15	25,6	6,4	6,4	4,3	40,4
ευεξία	3,14	42,6	21,3	31,9	4,3	8,5
συντριβή	3,13	64	44	10	8	--
μανία	3,12	54	32	4	6	10
παρηγοριά	3,09	34	26	2	24	10
ελευθερία	3,08	33,4	20,8	4,2	10,4	20,8
αυταρέσκεια	3,07	14,9	6,4	--	2,1	72,3
ευαρέσκεια	3,06	40,4	27,7	2,1	2,1	23,4
απάθεια	3,05	46	20	8	4	30
θάρρος	3,05	38	16	2	4	46
σοκ	3,05	56	14	38	2	--
εξιλέωση	3,02	50	45,8	--	14,6	2,1
ευφροσύνη	3,02	50,1	39,6	6,3	10,4	18,8
ενδοιασμός	3,01	29,2	25	6,3	33,3	12,5
σκιάξιμο	3,01	39,6	22,9	39,6	--	--
αποτροπιασμός	3,00	51	46,8	10,6	12,8	--
κατσουφιά	3,00	52	30	20	2	14
απόρριψη	2,98	25,5	17	4,3	36,2	8,5
οικειότητα	2,97	62	44	--	6	16
προσμονή	2,97	43,8	31,3	4,2	14,6	12,5
αποθάρρυνση	2,95	54	46	2	22	10
ξεγνοιασιά	2,90	58	42	6	4	14
έλεος	2,87	54	42	6	10	6
λαγνεία	2,87	44,6	34	4,3	6,4	17
πατριωτισμός	2,87	50,1	20,8	--	4,2	27,1
μακαριότητα	2,86	37,6	31,3	2,1	4,2	20,8
φιλότιμο	2,85	30	14	2	4	54
δυσπιστία	2,83	16,8	4,2	2,1	12,5	56,3
ενόχληση	2,82	52,9	24,5	22,4	10,2	4,1
πείσμα	2,82	34	10	2	12	44
έγνοια	2,80	37,5	20,8	4,2	35,4	16,7
μαγεία	2,78	49	42,9	--	6,1	2

Πίνακας 15

Πίνακας αποτελεσμάτων (%) της β' ερευνητικής φάσης. Φθίνουσα σειρά κατάταξης των λέξεων-ερεθισμάτων με βάση τα ποσοστά της δεύτερης στήλης. Τα σύμβολα της επικεφαλίδας επεξηγούνται στη συνέχεια:

+♥ = μεταξύ άλλων συναίσθημα

♥ = συναίσθημα

† = σωματική κατάσταση / αντίδραση

🖥 = λογική διεργασία

☹ = ιδιότητα της προσωπικότητας

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερεθισμα	+♥	♥	♥ †	♥ 🖥	♥ ☹	♥ † 🖥	♥ † ☹	♥ 🖥 ☹	♥ † 🖥 ☹	†	🖥	☹	† 🖥	† ☹	🖥 ☹	† 🖥 ☹	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
αγάπη	100	85,4	2,1	4,2	8,3													
μίσος	98	86		4	4		2		2	2								
λύπη	92	78	4	2	2	4			2	2	2	2		2				
στενοχώρια	92	70	8	6	6		2			4		4						
δυσαρέσκεια	92	64	14	14						4	2	2						
ντροπή	92	58	10	8	12			2	2	4	4							
λαχτάρα	91,8	68,8	14,6	6,3	2,1					4,2							4,2	
πόθος	91,8	68,8	16,7	4,2		2,1				6,3	2,1							
ευτυχία	91,7	79,2	8,3		4,2						4,2						4,2	
αγανάκτηση	90	80	8	2						6	2							2
οργή	90	70	4	6	2	2	4		2	6	4							
απελπισία	90	66	8	6	10					6		4						
έρωτας	89,7	60,4	18,8	4,2	2,1	4,2				6,3				2,1			2,1	
συγκίνηση	89,7	56,3	20,8	2,1	6,3	2,1	2,1			10,4								
χαρά	89,6	72,9	8,3	2,1	4,2		2,1			4,2	2,1	4,2						
μελαγχολία	87,6	45,8	18,8	2,1	14,6		2,1	4,2		2,1		6,3					4,2	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
πάθος	87,5	68,8	8,3		8,3	2,1				4,2		2,1					6,3	
κενό (μτφ.)	87,3	68,1	2,1	4,3	12,8					4,3	2,1						4,3	2,1
θλίψη	86	72	2	4	2		6			4	2	6	2					
λύπηση	85,6	64,6	6,3	6,3	6,3	2,1				4,2	2,1	4,2					4,2	
οίκτος	85,5	75	2,1	4,2	4,2					8,3	2,1	2,1					2,1	
φόβος	85,5	60,4	12,5	4,2	2,1	2,1	4,2			8,3	2,1	4,2						
ψυχοπλάκωμα	84	70	8	2	2			2		6		2		2			6	
δυστυχία	84	62	10	4	4	4				4	6						6	
ευχαρίστηση	84	56	8	4	12		4			6	4	2	2				2	
ενθουσιασμός	84	52	10	2	16	2	2			4	4	2	2	4				
ζήλια	84	42	4	2	24	2	8	2		2		12			2			
ενοχή	83,5	56,3	6,3	14,6	4,2			2,1			10,4	4,2					2,1	
θυμός	83,5	52,1	18,8	6,3	2,1	4,2				14,6		2,1						
πικρία	83,4	75	4,2	2,1				2,1		6,3		2,1	2,1				6,3	
απογοήτευση	83,4	64,6	2,1	6,3	8,3	2,1					4,2	8,3					4,2	
τρυφερότητα (μτφ.)	82	44	4		28		6			2		16						
αγαλλίαση	80,8	70,2	10,6							17	2,1							
απόγνωση	80	54	10	8	8					4	12		2				2	
ανασφάλεια	80	36	4	6	34						4	16						
πίκρα	79,2	66,7	10,4	2,1						12,5				2,1			6,3	
δέος	79,2	60,4	10,4	6,3		2,1				6,3	8,3		2,1				2,1	2,1
τρόμος	79,2	43,8	33,3	2,1						16,7		2,1	2,1					
ηδονή	79,1	33,3	45,8							20,8								
φρίκη	78	62	10	4			2			12		4					4	2
ταραχή	78	40	32	2	2		2			18				2			2	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
πληρότητα	77,5	59,2	4,1	6,1	6,1				2		12,2	4,1	2				4,1	
ψυχικός πόνος	77,2	64,6	4,2	4,2	4,2					14,6	2,1				2,1		2,1	2,1
οδύνη	77,1	47,9	27,1		2,1					20,8							2,1	
συμπόνια	76	48		4	20		2	2			4	16					4	
έχθρα	76	44	10	14	6			2			4	4	2	2			10	2
άγχος	76	38	20		8	4	6			12	2	8		2				
πανικός	76	38	28	2	4		2		2	16		4		2			2	
νοσταλγία	75,1	54,2		14,6	6,3					4,2	10,4	4,2					6,3	
μοναξιά	74	56		2	16					4	2	2	2	2			14	
φθόνος	74	54	2		12		2	2	2	4	4	12					6	
ικανοποίηση	74	52	10	6	2	4				8	10	4			2		2	
γαλήνη (μτφ.)	74	38	16		14		2	2	2	4	4	10		4			4	
ευδιαθεσία	74	38	12	2	12		8	2		16	4	6						
ανησυχία	73,3	46,9	4,1	6,1	12,2		2	2		8,2	6,1	10,2		2				
μαράζι	73	62,5	6,3	4,2						12,5		2,1					10,4	2,1
ντέρτι	73	62,5	6,3	2,1	2,1					10,4	2,1	4,2					8,3	2,1
αντιπάθεια	73	52,1	4,2	10,4	6,3					8,3	8,3	6,3					4,2	
τέρψη	72,9	60,4	12,5							10,4	2,1	2,1	2,1				2,1	8,3
ψυχικό κενό	72	62	2	4	2			2		4	2	8					14	
κακοκεφιά	72	50	12	2	8					8	8	4		2			6	
ευθυμία	72	42	2	2	14		8	4		4	4	14	2				4	
τρακ	71,4	32,7	30,6	2	2		4,1			18,4	2	4,1		2			2	
απέχθεια	70,9	58,3	6,3	4,2		16,7				12,5	4,2	6,3	2,1				4,2	
παράπονο	70,9	58,3		6,3	4,2			2,1		4,2	8,3	2,1		4,2			10,4	
καημός	70,9	52,1	6,3	8,3	2,1		2,1			8,3	4,2						16,7	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
σπαραγμός	70,9	52,1	16,7	2,1						29,2								
συμπάθεια	70,9	52,1		8,3	6,3			4,2		6,3	4,2	14,6			2,1		2,1	
θαυμασμός	70,9	41,7	4,2	20,8	2,1			2,1		4,2	6,3	4,2			2,1		12,5	
αηδία	70,9	37,5	27,1	2,1	2,1	2,1				25	2,1						2,1	
ασφάλεια	70,8	47,9	8,3	8,3	6,3					8,3	8,3	4,2					8,3	
ανακούφιση	70	54	14			2				16	6			2			6	
λατρεία	70	52		4	12		2			2	2	8					18	
ελπίδα	70	50		10	10						16	6			2		6	
ευφορία	70	50	8		8		4			6	2	14	2				4	2
μειονεξία	70	50	6	2	8		4			2	12	10					4	2
τύψεις	70	42	4	16	6			2		6	16	2			2		4	
αυτολύπηση	70	38		2	30						2	22			2		2	2
πόνος	70	26	40			2			2	28							2	
αμηχανία	68,9	56,3	6,3	2,1	4,2					14,6	4,2	4,2		4,2			4,2	
στοργή	68,9	41,7	4,2	4,2	18,8					6,3		16,7					8,3	
ανία	68,2	55,5	10,6		2,1					14,9	2,1	2,1	2,1	2,1			8,5	
επιθυμία	68,1	42,6	12,8	10,6		2,1				6,4	12,8	2,1					10,6	
κατάπληξη	68	52	12	4						12	4		4				8	4
περηφάνια	68	36		4	20		2	4	2	2	4	24					2	
σιγουριά	68	36	4	6	20		2			2	10	12			6		2	
σύγχυση	68	34	14	16			2	2		10	16	2					4	
στρες	68	26	34	4			4			28	2			2				
απόλαυση	66,8	43,8	16,7	2,1		2,1	2,1			22,9	4,2						6,3	
λύτρωση	66,7	52,1	8,3	4,2	2,1					8,3	6,3						16,7	2,1
πλήξη	66,7	50	10,4	2,1	2,1	2,1				18,8	2,1	2,1		2,1		2,1	6,3	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
αγωνία	66,7	33,3	22,9	2,1	4,2	4,2				25	6,3	2,1						
προσδοκία	66	56		4	4				2		14	8					12	
νταλκάς	66	54	8	2		2				6	2	4					8	14
έκπληξη	66	48	18							20	6		2	4			2	
κέφι	66	44	12	2	4		4			12	4	8	2	4			4	
κατάθλιψη	65,3	34,7	12,2	6,1	8,2		4,1			12,2	2	10,2					10,2	
σιγαμάρα	64,7	41,7	16,7	6,3						18,8		4,2		2,1		2,1	8,3	
αποστροφή	64	50	8	4	2					12	10	8					4	2
συντριβή	64	44	16	2					2	10	8						16	2
αβεβαιότητα	64	42		10	10			2		2	20	10					4	
ηρεμία	64	26	12	2	20		4			8	8	6		12			2	
ευγνωμοσύνη	63,2	34,7	2	10,2	14,3		2				18,4	10,2				2	6,1	
αιδώς	63,1	46,9		6,1	6,1		2	2		6,1	2	14,3					6,1	8,2
εκνευρισμός	62,6	41,7	14,6	2,1	2,1		2,1			27,1		4,2	2,1	2,1			2,1	
αναβρασμός	62,5	35,4	25		2,1					33,3		2,1		2,1				
τσατίλα	62,5	33,3	12,5	12,5			2,1	2,1		29,2	2,1				2,1	2,1	2,1	
πίεση (μτφ.)	62	46	10	2	2		2			20	6	8		2			2	
οικειότητα	62	44	6	2	8				2		6	16		2			14	
ευδαιμονία	61,6	57,4	2,1		2,1					10,6	4,3	6,4					17	
θρήνος	60,5	39,6	14,6	4,2	2,1					29,2	2,1		2,1				6,3	
φιλία	60,5	27,1	2,1	14,6	12,5			4,2			2,1	6,3					31,3	
έκσταση	60,4	33,3	25	2,1						31,3	2,1						4,2	2,1
ρομαντισμός	60	34			24		2				2	30					8	
καταπίεση	60	32	18		8				2	4	4	16	2		2		12	
ταπείνωση	59,7	42,6	4,3	4,3	6,4			2,1		12,8		8,5	2,1		2,1		14,9	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
ψυχρότητα	59,1	20,4	2		26,5	2	4,1	4,1		6,1	2	28,6			2		2	
θαλπωρή	58,4	54,2	4,2							14,6	4,2	2,1					20,8	
πένθος	58,4	43,8	8,3	4,2			2,1			16,7	4,2		6,3				14,6	
αναστάτωση	58,4	22,9	29,2	2,1	2,1	2,1				31,3	2,1	2,1		2,1			4,2	
έλξη	58,3	33,3	20,8			4,2				20,8	2,1	2,1	2,1				14,6	
ξεγνοιασιά	58	42	10	2	2				2	6	4	14		4	2		10	2
χαλάρωση (μτφ.)	58	30	22	4			2			28	6	2					6	
αδημονία	57,1	34,7	6,1	2	14,3					8,2	4,1	14,3		2	2		2	10,2
μετάνιωμα	56,4	31,3		18,8	6,3					2,1	31,3	4,2			2,1		4,2	
κατάνυξη	56,3	41,7	8,3	2,1	2,1		2,1			10,4		4,2					14,6	14,6
δυσφορία	56,3	22,9	27,1	2,1	4,2					39,6				2,1			2,1	
κακία	56,3	20,8	2,1	2,1	25	2,1		4,2				41,7					2,1	
ανυπομονησία	56	24	6	2	22		2			6	6	24			4		2	2
σοκ	56	14	40				2			38	2		2				2	
απαισιοδοξία	55,2	34	2,1	2,1	17						8,5	34		2,1				
αισιοδοξία	55,2	25,5		2,1	25,5	2,1					8,5	31,9			2,1		2,1	
βαρεμάρα	54,2	35,4	14,6	2,1	2,1					20,8		4,2	2,1	2,1			16,7	
περιφρόνηση	54,2	22,9	2,1	8,3	14,6			6,3		4,2	8,3	22,9	2,1				8,3	
χαρμολύπη	54	48	2	2	2					2							6	38
αποθάρρυνση	54	46		4	4					2	22	10					12	
σκασίλα	54	46	2		2	2	2			8	10	8					16	4
έλεος	54	42			10			2		6	10	6			2		20	2
μανία	54	32	6	4	8	2	2			4	6	10	2		4		20	
ευαισθησία	54	16	2		32		4					40		2	4			
ενόχληση	52,9	24,5	16,3	6,1	2	2	2			22,4	10,2	4,1	2		2		6,1	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 💻	❤️ 😞	❤️ 👤 💻	❤️ 👤 😞	❤️ 💻 😞	❤️ 👤 💻 😞	👤	💻	😞	💻 👤	👤 😞	💻 😞	💻 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
ζεστασιά	52,2	27,1	18,8		4,2		2,1			27,1		8,3	2,1				10,4	
προδοσία	52	44	2		2		2		2	2	10	12					24	
κατσουφιά	52	30	6	6	8	2				20	2	14		4			6	2
αποτροπιασμός	51	46,8	2,1	2,1						10,6	12,8				2,1		17	6,4
αμφιθυμία	50,9	26,5	2		20,4	2					8,2	24,5		2			2	12,2
ευφροσύνη	50,1	39,6	4,2	2,1	2,1			2,1		6,3	10,4	18,8					10,4	4,2
πατριωτισμός	50,1	20,8	2,1	6,3	12,5			6,3	2,1		4,2	27,1			2,1		14,6	2,1
εξιλέωση	50	45,8		4,2							14,6	2,1					31,3	2,1
σεκλέτι	50	44	6							4	2						2	42
καταισχύνη	50	35,4	2,1	2,1	8,3			2,1		4,2		8,3					10,4	27,1
λύσσα (μτφ.)	50	34	10	2	2	2				14	2	10	2	2			18	2
ένταση	50	20,8	22,9				6,3			33,3			2,1				14,6	
ευσπλαχνία	50	14			34		2				8	36		2	2			2
μαγεία	49	42,9	4,1	2							6,1	2		2			40,8	
ματαίωση	48	44	2	2						2	30	6	2				12	
καρτερία	48	38	2	4	2		2			2	18	14		2	2		12	2
κατωτερότητα	48	25	2,1		16,7			4,2		2,1	4,2	37,5					8,3	
εχθρότητα	48	24	10	4	10					8	4	26	2	2			10	
σεβασμός	48	18		8	14		6	2		2	10	34			4		2	
εξευτελισμός	46,8	36,7	6,1	2	2					2	16,3						32,7	2
καμάρι	46	36	6	2		2				8	14	10					22	
μεταμέλεια	46	34	2	8	2					2	30	8	2	2		2	8	
ολοκλήρωση	46	27,1	4,2	6,3	4,2	2,1			2,1	8,3	14,6	6,3	2,1				22,9	
ζωντανία	46	22	8		12		2		2	12	2	20		18			2	
απάθεια	46	20	6	2	18					8	4	30		10			2	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
σεβντάς	45,9	39,6	4,2		2,1					6,3	2,1						6,3	39,6
καλοσύνη	45,9	16,7		2,1	27,1							54,2						
εξαλλοσύνη	44,7	23,4	8,5	4,3	2,1		6,4			17	4,3	19,1			2,1		2,1	10,6
λαγνεία	44,6	34	4,3	2,1	2,1	2,1				4,3	6,4	17		4,3			14,9	8,5
υπερένταση	44	18	24						2	44		4	4	4				
κλάμα	44	14	26		2		2			46	8						2	
νευρικήτητα	44	14	12		8	2	6		2	28		12	2	10	2	2		
γέλιο	44	10	22	2	6	2	2			46		4		4			2	
υπερηφάνεια	43,9	18,8		4,2	16,7		2,1	2,1				47,9		2,1	4,2		2,1	
προσμονή	43,8	31,3	8,3	2,1	2,1					4,2	14,6	12,5			2,1		22,9	
εμπιστοσύνη	43,8	25		4,2	10,4			4,2		2,1	8,3	29,2	2,1		4,2		10,4	
φοβία	43,8	25	12,5	2,1	2,1	2,1				22,9	4,2	18,8		4,2			6,3	
εξάρτηση	42,8	10,2	20,4		6,1		6,1			18,4	6,1	14,3		4,1	2		10,2	2
κουράγιο	42,7	26,5	2	6,1	6,1			2		2	14,3	20,4			4,1		16,3	
ευεξία	42,6	21,3	14,9		4,3	2,1				31,9	4,3	8,5					6,4	6,4
οίστρος	42	30	4	8						4	12	4		4			10	24
εξουθένωση	42	20	20	2						52							4	2
καρδιοχτύπι	42	10	32							56	2							
χαρμοσύνη	41,7	35,4	2,1		4,2					8,3	4,2	18,8	2,1		2,1		10,4	12,5
έλλειψη	40,9	24,5	8,2	4,1	4,1					6,1	12,2	4,1	2				32,7	2
ευαρέσκεια	40,4	27,7	2,1		8,5		2,1			2,1	2,1	23,4					12,8	19,1
ενδιαφέρον	40	22		4	10	2		2		2	34	12		2	2		8	
εγωισμός	40	12		4	18		4	2				58			2			
εκδικητικότητα	40	12	2	6	14			6		4	2	46		2	6			
επιθετικότητα	40	6	10		18		4	2		6		36	2	12	4			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️	👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
αναθάρρηση	39,7	27,1	6,3	6,3						6,3	4,2	8,3					10,4	31,3	
ευλάβεια	39,7	22,9	4,2	6,3	4,2			2,1		2,1	2,1	35,4	2,1				16,7	2,1	
υστερία	39,7	6,3	18,8	2,1	8,3	2,1	2,1			41,7	2,1	2,1		2,1		2,1	10,4		
σκιάζιμο	39,6	22,9	10,4	4,2	2,1					39,6							6,3	14,6	
κατήφεια	39,6	20,8	6,3	2,1	10,4					14,6		18,8						27,1	
μοχθηρία	39,6	12,5		2,1	22,9			2,1			2,1	56,3					2,1		
εγκατάλειψη	38	26	6	6						4	10	4	2				42		
αφοσίωση	38	20		2	14			2		2	20	30			8		2		
θάρρος	38	16	2	2	12		6			2	4	46		4	2		4		
πίστη	38	16		4	14			2	2		16	28			8		10		
έξαρση	37,6	31,3	4,2				2,1			35,4	2,1		2,1				20,8	2,1	
μακαριότητα	37,6	31,3		2,1	2,1		2,1			2,1	4,2	20,8					29,2	6,3	
έγνοια	37,5	20,8	2,1	10,4	4,2					4,2	35,4	16,7			2,1		4,2		
δάκρυ	37,5	16,7	20,8							60,4	2,1								
ανάγκη	36,6	22,4	8,2	2	2	2				22,4	6,1	2	4,1			2	26,5		
αψιθυμία	36	26	4		4		2				4	14						46	
ψυχαναγκασμός	35,5	20,8	4,2	4,2	2,1	2,1	2,1			12,5	10,4	16,7	2,1	4,2			18,8		
ζάφνιασμα	35,5	14,6	12,5	4,2		4,2				58,3			4,2				2,1		
ματαιοδοξία	35,4	20,8		2,1	12,5					2,1		54,2			6,3		2,1		
αδιαφορία	34,1	12,8	6,4	6,4	2,1		2,1	4,3		2,1	19,1	31,9		4,2	6,4		2,1		
παρηγοριά	34	26			2	2	2		2	2	24	10	2				28		
απομόνωση	34	22	4	2	6					8	6	20	2			2	28		
ίλαρότητα	34	21,3	6,4	2,1	2,1	2,1				12,8		17		4,3			6,4	25,5	
πέισμα	34	10		2	18		2		2	2	12	44	2	2	2		2		
περιέργεια	34	4	2	2	24			2		6	22	32			4	2			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 💻	❤️ 😞	❤️ 👤 💻	❤️ 👤 😞	❤️ 💻 😞	❤️ 👤 💻 😞	👤	💻	😞	💻 👤	👤 😞	💻 😞	💻 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
μέθεξη	33,4	27,1	2,1	2,1	2,1					14,6	4,2	6,3					14,6	27,1
ελευθερία	33,4	20,8	4,2	4,2	4,2					4,2	10,4	20,8					31,3	
φροντίδα	33,4	20,8	4,2	4,2	4,2					6,3	6,3	27,1	2,1				22,9	2,1
σάστισμα	33,4	18,8	10,4	4,2						54,2	2,1		4,2				6,3	
αλληλεγγύη	33,4	16,7		4,2	10,4			2,1		2,1	6,3	37,5			6,3			14,6
χαιρεκακία	33,4	16,7		2,1	12,5			2,1		2,1		54,2		2,1			6,3	2,1
έξαψη	33,4	14,6	18,8							58,3			2,1				6,3	
μνησικακία	33,3	10,4			22,9					2,1	2,1	52,1			2,1		6,3	2,1
αμοιβαιότητα	32,6	21,7		2,2	8,7						10,9	26,1			2,2		26,1	2,2
καρτερικότητα	32	18	4	2	6		2			2	12	48					4	2
θέληση	32	12	2	8	6		4			2	6	48			6		6	
λυγμός	31,3	14,6	16,7							64,6			2,1				2,1	
άλγος	30	16	14							54	2	2					2	10
φιλότιμο	30	14	2		12			2		2	4	54	2		4		4	
ζήλος	29,3	18,8		4,2	6,3					2,1	8,3	50		2,1			8,3	
ενδοιασμός	29,2	25		2,1				2,1		6,3	33,3	12,5	2,1		4,2		12,5	
φιλαλληλία	29,2	10,4		6,3	12,5					2,1	2,1	47,9					4,2	14,6
αδυναμία	28,5	14,3	8,2	2	2		2			28,6		22,4		20,4				
χόλος	28	22	2	2	2							2					6	64
κακεντρέχεια	28	10		2	12		4			4	4	48			4		6	6
χαμόγελο	27,2	16,7	4,2		2,1	2,1	2,1			60,4		4,2	2,1	4,2			2,1	
αυτοπεποίθηση	27,2	6,3		2,1	16,7			2,1			2,1	66,7			4,2			
κόπωση	27,1	4,2	20,8				2,1			68,8			4,2					
ρίγος	26	6	16		2		2			66	2	2		2				2
επιμονή	26	4	2		18		2				4	54	2	2	10		2	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
ψυχραιμία	25,6	6,4	4,3	6,4	6,4			2,1		6,4	4,3	40,4	4,3	6,4	6,4	2,1	4,3	
απόρριψη	25,5	17		6,4	2,1					4,3	36,2	8,5					25,5	
σεξουαλικότητα	25,2	4,2	6,3	2,1	2,1	4,2	4,2		2,1	16,7	2,1	25	4,2	8,3			18,8	
επιβεβαίωση	25	14,6		8,3	2,1						41,7	8,3					25	
φούρκα	24	22	2							4	4						2	66
ευθύνη	23,8	4,3		6,5	6,5		2,2	4,3			23,9	21,7			8,7		21,7	
φιλικότητα	23	18,8		2,1			2,1			4,2		68,8		2,1			2,1	
κούραση	23	4,2	18,8							72,9			2,1	2,1				
δειλία	22,9	12,5			10,4					4,2	2,1	60,4	2,1	2,1			6,3	
αταραξία	22	16	2		4					22	6	28	2	8	4		8	
θυμηδία	22	16	4		2						2	2					2	72
αναφιλητό	22	10	12							60	2						6	10
άρνηση	20,9	10,4	4,2	2,1	4,2					4,2	50	4,2	4,2		4,2		12,5	
ανατριχίλα	20,8	8,3	12,5							77,1				2,1				
κατανόηση	20,3	8,2	2	2	6,1		2			2	32,7	32,7			10,2		2	
φυγή	20,3	8,2	6,1	2	2		2			20,4	18,4	2	2	4,1			32,7	
κτητικότητα	20	8			8	2	2				10	56		4	2		8	
προθυμία	18,8	10,4		2,1	6,3					4,2	10,4	56,3		4,2	4,2		2,1	
ανωτερότητα	18,8	6,3			10,4			2,1		4,2	6,3	54,2			6,3		10,4	
άνεση	17	8,5	2,1		2,1		4,3			21,3	10,6	25,5	4,3	2,1	2,1		17	
δυσπιστία	16,8	4,2	2,1	2,1	6,3			2,1		2,1	12,5	56,3			8,3		4,2	
μαρτύριο	16,4	8,2	8,2							18,4	6,1	4,1	4,1				51	
απροθυμία	16,3	10,2			6,1					12,2	18,4	32,7			10,2		6,1	4,1
αυταρέσκεια	14,9	6,4			6,4			2,1			2,1	72,3		2,1	2,1		6,4	
υπευθυνότητα	12,8	4,3		2,1	2,1			4,3			21,3	53,2			10,6		2,1	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️	👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
μεταρσίωση	12	12								2	4	2					6	74	
καγχασμός	10,7	4,3		2,1	4,3					14,9	6,4	14,9		4,3			2,1	46,8	
αρνητισμός	10,4	8,3			2,1					4,2	10,4	52,1	2,1		6,3		8,3	6,3	
μετριοφροσύνη	10,3	2			8,3						2,1	72,9		2,1	10,4		2,1		
ανταπόκριση	10,2	8,2		2						14,3	49		2		4,1		20,4		
βδελυγμία	10	10								2		10					6	72	
βιασύνη	8,5	2,1	6,4							36,2	4,3	23,4			2,1		25,5		
ειλικρίνεια	8,4	4,2		2,1	2,1						2,1	83,3			2,1		4,2		
υπέρβαση	8,4	4,2	4,2							8,3	14,6	12,5	4,2				47,9	4,2	
αχαριστία	8,4	2,1		4,2	2,1					2,1		70,8			4,2		14,6		
ίμερος	8	6			2					2		4		2	2		8	74	
ανεκτικότητα	6,3	4,2		2,1							6,3	79,2			6,3		2,1		
συνεργασία	6,3	2,1				2,1		2,1			22,9	35,4	2,1	2,1	12,5		18,8		
δικαιοσύνη	6,3				2,1			4,2			33,3	18,8			4,2		37,5		

10. Τρίτη ερευνητική φάση

Η έρευνα διεξήχθη κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 2002-2003. Συγκεκριμένα, μετά το πέρας της πανεπιστημιακής παράδοσης και ύστερα από σύντομη ενημέρωση σχετικά με το σκοπό της έρευνας, όσοι φοιτητές επιθυμούσαν, παρέμεναν, προκειμένου να ταξινομήσουν τις καρτέλες με τα συναισθήματα. Οι φοιτητές κάθονταν με αρκετή απόσταση ο ένας από τον άλλο, ούτως ώστε να έχουν επαρκή επιφάνεια εργασίας (3 – 4 έδρανα). Η ερευνήτρια είχε ετοιμάσει για τον κάθε φοιτητή ένα ξεχωριστό πακέτο με τις 110 καρτέλες, το οποίο συνοδευόταν από τις αντίστοιχες γραπτές οδηγίες. Οι φοιτητές εργάζονταν ατομικά και είχαν στη διάθεσή τους μια ώρα. Για κάθε ερευνητικό υποκείμενο που ολοκλήρωνε την ταξινόμηση, η ερευνήτρια κατέγραφε σε μια ξεχωριστή κόλλα χαρτί τις ομάδες ονομάτων συναισθημάτων που το συγκεκριμένο άτομο είχε σχηματίσει· σημείωνε, επίσης, την τιτλοφόρηση της εκάστοτε ομάδας.

10.1 Περιγραφή του δείγματος

Το δείγμα αποτελείται από φοιτητές ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Συνολικά 53 άτομα ταξινόμησαν τις καρτέλες με τα συναισθήματα, 2 εκ των οποίων δεν συμπλήρωσαν το συμπληρωματικό έντυπο με τα δημογραφικά στοιχεία.

Στο δείγμα υπερισχύει αριθμητικά η εκπροσώπηση του γυναικείου φύλου. Η αναλογία ανδρών-γυναικών είναι περίπου 1: 5,4. Ο μέσος όρος ηλικίας ήταν 22,86. Περίπου το $\frac{1}{3}$ του δείγματος φοιτούσε στα δυο πρώτα έτη σπουδών κατά τη χρονική στιγμή της έρευνας και τα υπόλοιπα $\frac{2}{3}$ στα δυο τελευταία έτη σπουδών. Η υπερεκπροσώπηση των πιο προχωρημένων στις σπουδές τους φοιτητών οφείλεται σε συνειδητή επιλογή της ερευνήτριας, με το σκεπτικό ότι έχοντας εντυφίσει περισσότερο στις εννοιολογικές διακρίσεις, θα έχουν πιο οξυμμένο γλωσσικό αισθητήριο. Αναλυτικότερες πληροφορίες παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα.

Πίνακας 22

Περιγραφή του δείγματος της γ' ερευνητικής φάσης

<i>Ηλικία σε έτη</i>	<i>(μέσος όρος):</i>	22,86
<i>Φύλο:</i>	<i>άνδρες</i>	8 (15,1%)
	<i>γυναίκες</i>	43 (81,1%)
	<i>χωρίς στοιχεία</i>	2 (3,8%)
<i>Έτος σπουδών:</i>	<i>1^ο</i>	3 (5,7%)
	<i>2^ο</i>	13 (24,5%)
	<i>3^ο</i>	9 (17%)
	<i>4^ο</i>	26 (49,1%)
	<i>χωρίς στοιχεία</i>	2 (3,8%)
<i>Σύνολο ατόμων:</i>		53

10.2 Στατιστική επεξεργασία των δεδομένων

Ο αριθμός των ομάδων συναισθημάτων που δημιούργησαν τα υποκείμενα της έρευνας κυμαινόταν από 5 έως 51. Κατά μέσο όρο τα υποκείμενα ταξινομούσαν το λεξιλόγιο σε 24 ομάδες (διάμεσος = 24).

Για τη στατιστική ανάλυση των δεδομένων η ερευνήτρια σχημάτισε για κάθε ερευνητικό υποκείμενο έναν πίνακα με 110 στήλες και 110 σειρές (co-occurrence matrix 110×110), δηλαδή σε καθεμία από τις 110 λέξεις-ερεθίσματα αντιστοιχούσε μια στήλη και μια σειρά. Στον πίνακα αυτό σημείωνε 1, κάθε φορά που το ερευνητικό υποκείμενο είχε τοποθετήσει δυο λέξεις στην ίδια ομάδα, και 0, όταν το υποκείμενο δεν είχε τοποθετήσει τις λέξεις στην ίδια ομάδα.

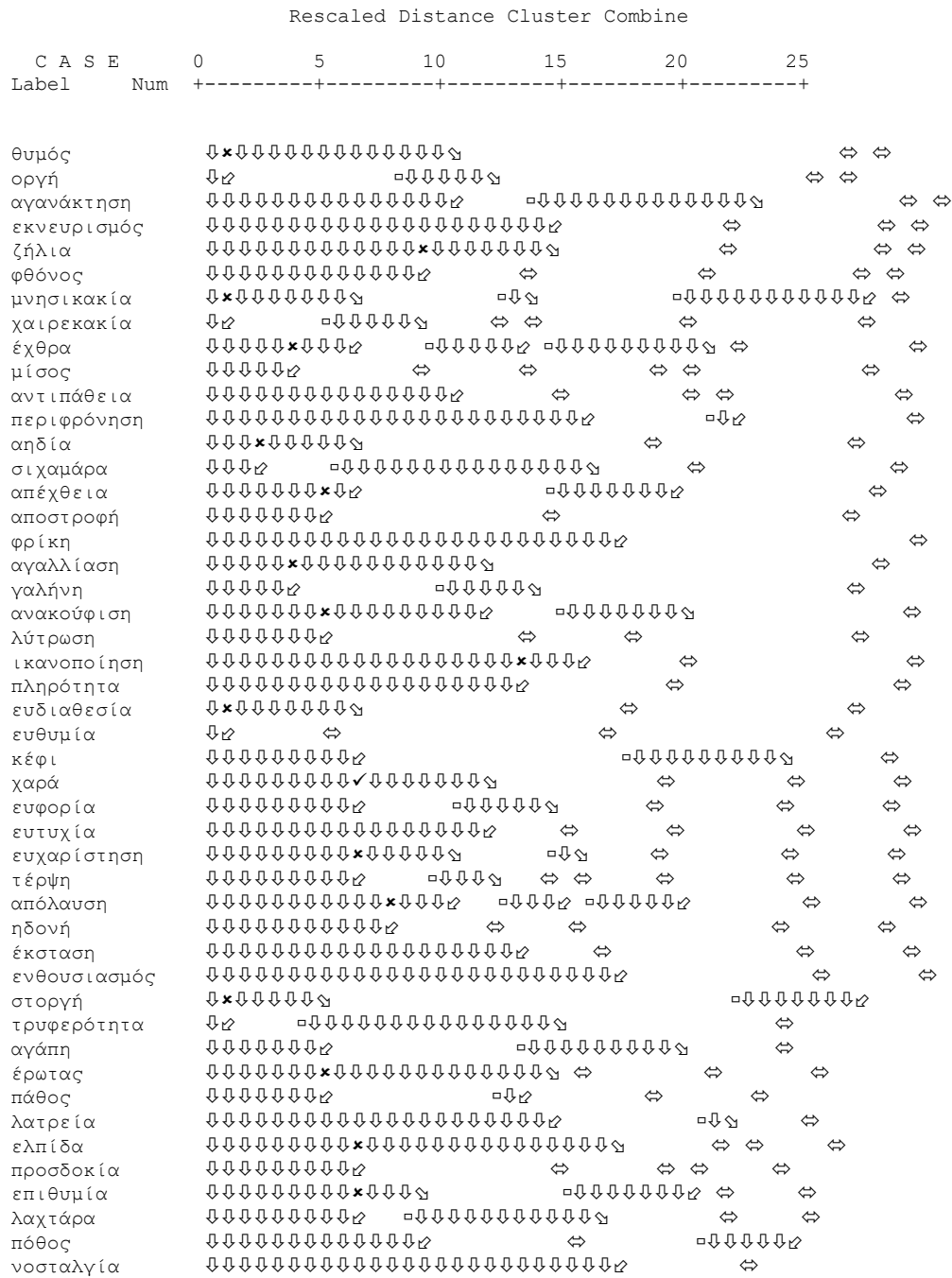
Στη συνέχεια η ερευνήτρια άθροισε τους ατομικούς πίνακες και δημιούργησε έναν συνολικό πίνακα συχνοτήτων. Ο αριθμός σε κάθε κουτάκι του συνολικού πίνακα κυμαινόταν ανάμεσα στο 0 και στο 53, ανάλογα με το πόσα ερευνητικά υποκείμενα τοποθέτησαν το εκάστοτε ζεύγος ερεθισμάτων στην ίδια ομάδα. Εφόσον π.χ. 44 ερευνητικά υποκείμενα τοποθέτησαν τις λέξεις *θυμός* και *οργή* στην ίδια ομάδα, απαντά στο αντίστοιχο κουτάκι του συνολικού πίνακα (*θυμός* \times *οργή*) ο αριθμός 44. Εφόσον 38 ερευνητικά υποκείμενα τοποθέτησαν τις λέξεις *ζήλια* και *φθόνος* στην ίδια ομάδα, απαντά στο αντίστοιχο κουτάκι του συνολικού πίνακα (*ζήλια* \times *φθόνος*) ο αριθμός 38. Έτσι ο αριθμός σε κάθε κελί του συνολικού πίνακα συχνοτήτων αποτελεί έναν δείκτη ομοιότητας. Αντικατοπτρίζει τον αριθμό των υποκειμένων που θεώρησαν ότι δυο λέξεις-ερεθίσματα μοιάζουν μεταξύ τους. Έτσι ο πίνακας αυτός αποτελεί έναν πίνακα ομοιότητας (similarity matrix).

Ο πίνακας αυτός μετατράπηκε στη συνέχεια, με αφαίρεση της εκάστοτε τιμής από το 53, σε πίνακα διαφορών (dissimilarity matrix). Με βάση το νέο αυτό πίνακα διεξήχθη μια ιεραρχική ανάλυση συστάδων (hierarchical cluster analysis) (βλ. σχετικά Aldenderfer & Blushfield, 1984, Anderberg, 1973, Eckes & Rossbach, 1980, Everitt, 1980, Hartigan, 1975, Romesburg, 1984) με τη βοήθεια του στατιστικού προγράμματος SPSS. Η συγχώνευση λέξεων-ερεθισμάτων ή συστάδων διεξαγόταν με τη μέθοδο average linkage, που χρησιμοποιήθηκε και στις μέχρι τώρα αντίστοιχες ξενόγλωσσες έρευνες. Ως μέτρο απόστασης (distance method) χρησιμοποιήθηκαν οι ευκλείδειες αποστάσεις (euclidean distances) (βλ. σχετικά Mirkin, 1996, σελ. 81, Johnson & Wichern, 1998, σελ. 728, Blashfield, Aldenderfer & Morey, 1982).

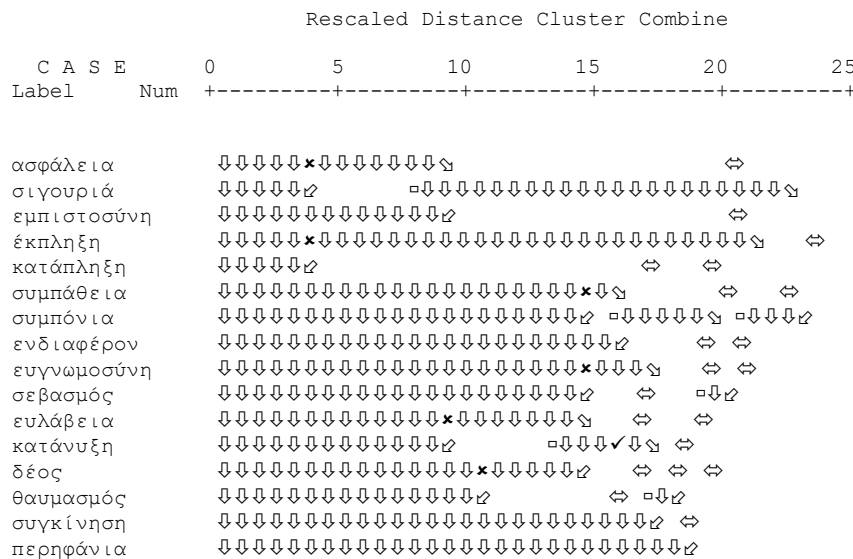
Από τη σχετική στατιστική επεξεργασία εξάγεται ένα δενδρόγραμμα (βλ. σχήμα 13), το οποίο απεικονίζει την ιεραρχική ταξινόμηση των στοιχείων. Στο κατώτατο επίπεδο του δενδρογράμματος παρατίθενται όλες οι λέξεις-ερεθίσματα ως μεμονωμένα στοιχεία. Η μεγαλύτερη ομοιότητα (διαφορά = 4) υπάρχει σε δυο ζεύγη λέξεων-ερεθισμάτων: *άγχος* και *στρες*, *ενοχή* και *τύψεις*. Επομένως αυτά τα ζεύγη είναι τα πρώτα που συγχωνεύονται σε δυο

Σχήμα 13
Δενδρόγραμμα

Σχήμα 13
 Δενδρόγραμμα (συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

Σχήμα 13
Δενδρογράμμα (συνέχεια από την προηγούμενη σελίδα)

συστάδες αντίστοιχα. Στη συνέχεια συγχωνεύονται τα ζεύγη *στοργή-τροφερρότητα* και *μνησικακία-χαιρεκακία* σε δυο συστάδες αντίστοιχα (διαφορά = 6). Κατ' αυτόν τον τρόπο διαδοχικά συγχωνεύονται και άλλα στοιχεία ή ήδη υπάρχουσες συστάδες. Έτσι μειώνεται σταδιακά ο αριθμός των συστάδων. Όσο μεγαλύτερη είναι η διαφορά ανάμεσα σε δυο στοιχεία ή συστάδες, τόσο αργότερα θα συγχωνευθούν σε μια κοινή συστάδα.

Για να αποφασίσει ο ερευνητής πόσες συστάδες να εξαγάγει από τη στατιστική ανάλυση, υπάρχουν διάφορα κριτήρια. Καταρχάς πρέπει τα στοιχεία της εκάστοτε συστάδας να μοιάζουν μεταξύ τους (εσωτερική ομοιογένεια συστάδας), ενώ οι συστάδες πρέπει να διαφέρουν μεταξύ τους (ετερογένεια ανάμεσα στις συστάδες). Μια υποθετική συστάδα που θα περιλάμβανε λέξεις σημασιολογικά ετερογενείς (π.χ. *φόβος* και *χαρά*), θα ήταν ένας ατυχής σχηματισμός. Ένας πρακτικός κανόνας για την εξαγωγή του κατάλληλου αριθμού συστάδων είναι ο μέσος όρος των ομάδων που δημιουργήθηκαν κατά τη διεξαγωγή του πειράματος (Schmidt-Atzert & Ströhm, 1983). Όπως θα φανεί από τη συνέχεια της ανάλυσης των αποτελεσμάτων της τρίτης ερευνητικής φάσης (ενότητα 10.3), μια ταξινόμηση σε 17 ομάδες μπορεί να θεωρηθεί επαρκής.

Μια ακόμη ένδειξη για την ομοιογένεια μιας συστάδας είναι η απόσταση ανάμεσα στα στοιχεία που την αποτελούν. Για τη μέτρηση της απόστασης αυτής προτίθεται στο δενδρογράμμα σχετική κλίμακα που κυμαίνεται από το 0 έως το 25 (rescaled distance cluster combine). Όσο μεγαλώνει η απόσταση μέχρι τον κόμβο σύνδεσης των επιμέρους στοιχείων μιας συστάδας, τόσο πιο ανόμοια γίνονται τα στοιχεία μεταξύ τους και τόσο πιο ετερογενής

γίνεται η συστάδα. Ας παρατηρήσουμε τα έξι πρώτα στοιχεία του δενδρογράμματος: *άγχος*, *στρες*, *πίεση* (μτφ.), *ανησυχία*, *αγωνία* και *σύγχυση*. Η πρώτη συστάδα που σχηματίζεται στο κατώτερο επίπεδο αφαίρεσης είναι αυτή ανάμεσα στο *άγχος* και το *στρες* (στο δενδρόγραμμα οι δυο λέξεις ενώνονται από μια τετράγωνη αγκύλη «□»). Σαράντα εννέα από τα 53 υποκείμενα τοποθέτησαν τις λέξεις-ερεθίσματα *άγχος* και *στρες* στην ίδια ομάδα, έκριναν δηλαδή ότι τα συναισθήματα που αυτές αντικατοπτρίζουν, μοιάζουν μεταξύ τους. Με άλλα λόγια, οι λέξεις αυτές είναι μερικώς συνώνυμες. Η συστάδα που αποτελείται από τις δυο αυτές λέξεις παρουσιάζει το μέγιστο βαθμό ομοιογένειας. Όταν σε ένα επόμενο στάδιο της στατιστικής επεξεργασίας προστίθεται στη συστάδα «*άγχος – στρες*» η λέξη *πίεση*, η ομοιογένεια της νέας συστάδας μειώνεται συγκριτικά με αυτήν της αρχικής. Ενώ η ανομοιογένεια της αρχικής συστάδας ήταν περίπου 1 (όπως φαίνεται από την κλίμακα που προπορεύεται του δενδρογράμματος), η ανομοιογένεια της νέας συστάδας ανέρχεται περίπου στο 6. Η αύξηση των τιμών της κλίμακας συνεπάγεται αύξηση της ανομοιογένειας και σημαίνει, επίσης, ότι η συγχώνευση σε νέα συστάδα πραγματοποιείται σε μεταγενέστερο (χρονικά) στάδιο της στατιστικής επεξεργασίας. Όταν στη συστάδα «*άγχος – στρες – πίεση*» προστίθεται η λέξη *ανησυχία*, αυξάνεται και πάλι η ανομοιογένεια (περίπου στο 8). Σε ένα επόμενο στατιστικό στάδιο προστίθεται η λέξη *αγωνία*. Η πρόσθεση της λέξης αυτής τροποποιεί ανεπαίσθητα την ομοιογένεια της συστάδας «*άγχος – στρες – πίεση – ανησυχία*». Η διακεκομμένη γραμμή του δενδρογράμματος ανάμεσα στην *αγωνία* και στην προαναφερθείσα συστάδα, υποδηλώνει ότι η *αγωνία* συγχωνεύθηκε με την προϋπάρχουσα συστάδα σε ένα μεταγενέστερο στατιστικό βήμα. Η πρόσθεση, τέλος, του στοιχείου *σύγχυση* στη συστάδα «*άγχος – στρες – πίεση – ανησυχία – αγωνία*» συντελεί στην περαιτέρω αύξηση της ανομοιογένειας της νέας συστάδας (περίπου 11). Αναγκαστικά, λοιπόν, όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο αφαίρεσης στο οποίο πραγματοποιείται η εκάστοτε συγχώνευση, τόσο πιο ανομοιογενής θα είναι η νέα συστάδα. Έτσι, στο ανώτατο επίπεδο αφαίρεσης, σχηματίζονται δυο ευρύτατες ομάδες: αυτή των δυσάρεστων ή/και ανεπιθύμητων (έως και τη λέξη-ερεθίσμα *φρίκη*) και αυτή των ευχάριστων ή/και επιθυμητών συναισθημάτων (από τη λέξη *αγαλλίαση* έως τη λέξη *περηφάνια*).

Το δενδρόγραμμα συμπυκνώνει με έναν ευσύνοπτο τρόπο την πληθώρα των ερεθισμάτων σε έναν περιορισμένο αριθμό κατηγοριών. Όπως, όμως, παρατηρεί ο Marriott (1974, σελ. 85), η ανάλυση συστάδων δεν αποτελεί μια αυτόματη μηχανή που με μαγικό τρόπο μετατρέπει τα «πακέτα» αριθμών σε επιστημονική γνώση. Για το λόγο αυτό η ανάλυση των αποτελεσμάτων που θα ακολουθήσει, θα στηριχτεί, εκτός από το δενδρόγραμμα, στη σχετική επιστημονική βιβλιογραφία, συγκεκριμένα στα λεξικά του Παπαδόπουλου (1994, 2005) αναφορικά με τη χρήση των όρων στον ελληνόφωνο επιστημονικό χώρο, στο λεξικό του Μπαμπινιώτη (1998) και στο λεξικό του ιδρύματος Τριανταφυλλίδη (2005) αναφορικά με την καθημερινή χρήση των όρων στη φυσική γλώσσα, στους Mayring (1992β), Mees (1985), Nerpl και Boll (1991)

σχετικά με τη χρήση των ονομάτων συναισθημάτων στο γερμανόφωνο χώρο, στον Shaver και τους συνεργάτες του σχετικά με τη χρήση των όρων στον αγγλόφωνο χώρο. Αναφορές θα γίνουν στον Αριστοτέλη χάρη στη διεισδυτική ανάλυσή του στο δεύτερο βιβλίο της Ρητορικής, η οποία αναγνωρίζεται από έγκριτους ψυχολόγους (π.χ. Mayring, 1992α, σελ. 14). Στην ανάλυση που θα ακολουθήσει, αναπόφευκτα υπεισέρχεται η προσωπική γλωσσική αίσθηση της ερευνήτριας.

10.3 Συστάδες συναισθημάτων

Αρκετές λέξεις είναι πολύσημες και παίρνουν τη σημασία τους ανάλογα με το γλωσσικό περιβάλλον στο οποίο απαντούν. Στη συγκεκριμένη έρευνα το γλωσσικό περιβάλλον είναι το σύνολο των λέξεων που αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Έτσι, οι λέξεις θα συσπειρωθούν σε ομάδες ανάλογα με το πόσο ισχυροί είναι οι μεταξύ τους συνειρμικοί δεσμοί.

Με βάση τα στατιστικά στοιχεία (δενδρόγραμμα) και τη σημασιολογική ανάλυση των λέξεων θεωρήσαμε ότι ο σχηματισμός 17 συστάδων συναισθημάτων επαρκεί, για να συμπυκνώσει τα ονόματα συναισθημάτων της ελληνικής γλώσσας. Η επιλογή της ονομασίας της εκάστοτε συστάδας λέξεων στηρίζεται πρωτίστως στον τίτλο που επέλεξαν με τη μεγαλύτερη συχνότητα τα ίδια τα ερευνητικά υποκείμενα.

10.3.1 Συστάδα του φόβου και του άγχους

Την πρώτη ευρύτερη ομάδα λέξεων στο δενδρόγραμμα θα αποκαλέσουμε **συστάδα του φόβου και του άγχους**, επειδή οι δυο αυτές λέξεις επελέγησαν με τη μεγαλύτερη συχνότητα από τα ερευνητικά υποκείμενα, προκειμένου να τιτλοφορήσουν τις στοίβες που σχημάτιζαν (η λέξη *άγχος* επελέγη 25 φορές, ενώ η λέξη *φόβος* 19). Η ομάδα αυτή περιλαμβάνει τις λέξεις *άγχος, στρες, πίεση (μτφ.), ανησυχία, αγωνία, σύγχυση, τρόμος, φόβος, πανικός, ταραχή, αμηχανία, ανασφάλεια*. Κοινός σημασιολογικός παρονομαστής των παραπάνω λέξεων είναι η **παρουσία (πραγματική ή φανταστική) ενός κινδύνου που απειλεί το άτομο**, διαπίστωση που είχε ήδη γίνει από τον Αριστοτέλη («□στω δ□ δ' φόβος λύπη τις ' ταραχ□ □κ φαντασίας μέλλοντος κακοζ φθαρτικοζ ≤ λυπηροζ», Ρητορική 2, 1382^a 21-22). Το άτομο φοβάται εν όψει της πιθανότητας να μην πραγματοποιηθεί κάτι επιθυμητό ή να συμβεί κάτι ανεπιθύμητο (Mees, 1985). Ο Shaver και οι συνεργάτες του (1987) ζήτησαν από ένα δείγμα φοιτητών να συγκεκριμενοποιήσει τις καταστάσεις που προξενούν *φόβο (fear)*. Οι απαντήσεις που έλαβαν παρατίθενται στη συνέχεια. *Φόβο* προξενεί:

- η απειλή κοινωνικής απόρριψης,

- η πιθανότητα κάποιας απώλειας ή αποτυχίας,
- η απώλεια του ελέγχου μιας κατάστασης ή η απώλεια μιας ικανότητας,
- η απειλή (σωματικής) βλάβης ή θανάτου,
- μια καινοφανής κατάσταση με την οποία το άτομο δεν είναι εξοικειωμένο,
- το να είναι κανείς μόνος,
- το σκοτάδι.

Στο δενδρόγραμμα του ελληνικού λεξιλογίου παρατηρεί κανείς ότι η ευρύτερη ομάδα λέξεων αποτελείται από τρεις υποομάδες: την υποομάδα του *άγχους* (αποτελείται από τις λέξεις *άγχος, στρες, πίεση, ανησυχία, αγωνία, σύγχυση*), αυτή του *φόβου* (αποτελείται από τις λέξεις *τρόμος, φόβος, πανικός, ταραχή*) και αυτή της *αμηχανίας* (αποτελείται από τις λέξεις *αμηχανία και ανασφάλεια*). Κεντρική στην πρώτη υποομάδα είναι η λέξη *άγχος*, που χρησιμοποιείται συχνά, για να δηλώσει τη συναισθηματική κατάσταση ενός ατόμου που καλείται να παραγάγει συγκεκριμένο έργο ή να επιτύχει ποικίλους στόχους (συνήθως στο χώρο της εκπαίδευσης και της εργασίας) σε συνθήκες περιορισμένου χρόνου και, πιθανώς, με περιορισμένους πόρους. Πρόκειται για μια κατάσταση πυρετώδους κινητοποίησης των δυνάμεων του ατόμου που διακατέχεται από *αγωνία* για το αποτέλεσμα της προσπάθειας. Άλλοτε, όπως παρατηρεί ο Παπαδόπουλος (1994, σελ. 20), ο όρος *άγχος* αντικατοπτρίζει το *φόβο* που νιώθει ένα άτομο, όταν εμπλέκεται σε επιλογές που περιλαμβάνουν άγνωστες καταστάσεις και πράγματα (υπαρξιακό *άγχος*). Οι λέξεις *αγωνία* και *ανησυχία* είναι συνώνυμες του *άγχους*. Ωστόσο, οι τρεις λέξεις δεν μπορούν να αντικαταστήσουν η μια την άλλη σε όλα τα λεκτικά περιβάλλοντα, π.χ. ο θεατής μιας ταινίας μυστηρίου νιώθει *αγωνία* για την εξέλιξή της, όχι όμως *άγχος*. Η διερεύνηση των λεπτών διαφοροποιήσεων στη χρήση των μεμονωμένων λέξεων απαιτεί διαφορετικές (εμπειρικές) μεθοδολογικές προσεγγίσεις, προϋποθέτει τη διερεύνηση περιορισμένου αριθμού λέξεων-ερεθισμάτων και υπερβαίνει τη στοχοθεσία της παρούσας εργασίας.

Σχεδόν όλα τα υποκείμενα της έρευνας (49 σε σύνολο 53) θεωρούν ότι η λέξη *στρες* είναι συνώνυμη με το *άγχος*. Ανεξάρτητα, λοιπόν, από τους ποικίλους ορισμούς που έχουν κατά καιρούς δοθεί στον όρο *στρες* στα πλαίσια της επιστημονικής κοινότητας (βλ. Lazarus, 1984, σελ. 11-20), ο όρος έχει πολιτογραφηθεί στον καθημερινό λόγο ως συνώνυμος του *άγχους*. Παρόμοια ισχύουν για τον όρο *πίεση*. Αναφορικά με τη *σύγχυση* που εντάσσεται στην ίδια ομάδα, πρέπει να γίνει η ακόλουθη διευκρίνιση (Μπαμπινιώτης, 1998): η *σύγχυση* προέρχεται από το ρήμα *συγχίζω* και σημαίνει την ψυχική αναστάτωση, τον εκνευρισμό, την ταραχή· η *σύγχυση* προέρχεται από το ρήμα *συγγέω* και σημαίνει το μπέρδεμα, το ανακάτεμα, μια «νοητική» δηλαδή διαταραχή. Το πιθανότερο είναι ότι τα ερευνητικά υποκείμενα δεν έκαναν την προαναφερθείσα διάκριση και κατανόησαν τη λέξη ως κατάσταση συναισθηματικής και πνευματικής αποδιοργάνωσης που οφείλεται σε υπερβολικές απαιτήσεις του περιβάλλοντος, γι' αυτό θα προτιμήσουμε εφεξής τη γραφή *σύγχυση*.

Η υποομάδα του *φόβου* περιλαμβάνει τις λέξεις *τρόμος, φόβος, πανικός, ταραχή*. Ο *τρόμος* και ο *πανικός* είναι έντονες μορφές *φόβου*. Στην κατάσταση του *πανικού* το άτομο έχει καταληφθεί από υπέρμετρο *φόβο* που προκαλεί αυθόρμητες, σπασμωδικές και ασυντόνιστες αντιδράσεις, ακατάλληλες για την αντιμετώπιση της περίπτωσης. Μοιάζει, επομένως, σημασιολογικά με την *ταραχή*, την «κατάσταση ανησυχίας που συνοδεύεται από έντονη διέγερση (ψυχολογική και κινητική)» (Παπαδόπουλος, 1994, σελ. 563).

Η *αμηχανία* και η *ανασφάλεια* δηλώνουν τα συναισθήματα του ατόμου που βρίσκεται σε μια καινούρια και, συνεπώς, άγνωστη κατάσταση με την οποία δεν είναι εξοικειωμένο. Στην έννοια της *ανασφάλειας* είναι πιο έντονο το στοιχείο του *φόβου*, ενώ στην *αμηχανία* η αδυναμία σωστού χειρισμού και η αβεβαιότητα για την έκβαση της κατάστασης.

Στο δενδρόγραμμα μετά την ομάδα του *άγχους* και του *φόβου* ακολουθούν οι όροι *λύπηση* και *οίκτος*. Για λόγους που θα αποσαφηνιστούν στην πορεία της παρούσας ανάλυσης, η σημασιολογική διερεύνηση των δυο όρων θα γίνει σε μεταγενέστερο σημείο.

10.3.2 Συστάδα της ντροπής

Θα ονομάσουμε την επόμενη ομάδα συναισθημάτων *συστάδα της ντροπής*. Η λέξη *ντροπή* δε συγκέντρωσε την υψηλότερη συχνότητα των προτιμήσεων τιτλοφόρησης, όμως, όπως θα φανεί από την ακόλουθη ανάλυση, αποτελεί την έννοια με το μεγαλύτερο εύρος, η οποία περιλαμβάνει στους κόλπους της τους υπόλοιπους όρους της συστάδας. Η συστάδα αποτελείται από τις λέξεις *ενοχή, τύψεις, μετάνιωμα, ντροπή, εξευτελισμός, ταπείνωση, μειονεξία*.

Ο Αριστοτέλης παρατήρησε ότι η κεντρική έννοια, η *ντροπή*, είναι ένα είδος λύπης ή ταραχής (Ρητορική 2, 1383^b 11-13). *Ντροπή* νιώθει το άτομο, όταν έχει προβεί ή πρόκειται να προβεί σε ενέργειες που παραβιάζουν τον προσωπικό ή τον κοινώς αποδεκτό κώδικα ηθικών αξιών (π.χ. η ανέντιμη εκμετάλλευση του συνανθρώπου που βρίσκεται σε κατάσταση ανάγκης). Το συναίσθημα είναι πιο έντονο, όταν οι ενέργειες αυτές συντελούνται παρουσία άλλων ή αποκαλύπτονται σε άτομα που ο δράστης σέβεται, εκτιμά, θαυμάζει ή σε άτομα που μέχρι τώρα σέβονταν το δράστη, τον εκτιμούσαν, τον θαύμαζαν. Καθίσταται, επομένως, η *ντροπή* ένα είδος *φόβου* μπροστά στην πιθανή ανυποληψία. Στην περίπτωση που η ανάρμοστη πράξη έχει ήδη συντελεστεί, η *ντροπή* καθίσταται συνώνυμο των *τύψεων*, της *ενοχής*, του *μετανιώματος* (μετάνοιας, μεταμέλειας). Οι *τύψεις* και η *ενοχή* παραπέμπουν συχνά σε ενέργειες που συνιστούν παράβαση θρησκευτικών επιταγών. Το άτομο που έχει εσωτερικεύσει το θρησκευτικό σύστημα αξιών αυτοτιμωρείται με τα δυσάρεστα αυτά συναισθήματα, ακόμη κι αν η παράβασή του δεν έχει γίνει αντιληπτή από άλλους ανθρώπους (Mayring, 1992β). Στην περίπτωση που η ανάρμοστη πράξη δεν έχει συντελεστεί, αλλά αποτελεί μια δυνατότητα δράσης, τότε το άτομο που νιώθει έντονη *ντροπή*, θα αποφύγει να

προβεί στη συγκεκριμένη ενέργεια. Τότε η *ντροπή* καθίσταται συνώνυμη με το αίσθημα αξιοπρέπειας, αυτοσεβασμού, αυτοεκτίμησης και προλαμβάνει την αναίσχυντη πράξη.

«Οι άνθρωποι αισθάνονται ντροπή, όταν υφίστανται ή έχουν υποστεί ή πρόκειται να υποστούν όσα θεωρούνται ατιμωτικά ή επονείδιστα· και αυτά είναι τα συναφή με σωματικούς εξευτελισμούς ή αισχρά έργα, τα οποία συνεπάγονται προσβολή» (Αριστοτέλης, 1383^b 15-18). Με αυτή την έννοια η *ντροπή* καθίσταται συνώνυμο του αισθήματος *εξευτελισμού* και *ταπείνωσης*. Στη νέα ελληνική γλώσσα γίνεται συνήθως μια περαιτέρω διαφοροποίηση των δυο τελευταίων εννοιών. Η *ταπείνωση* σημαίνει και το να αισθάνεται κανείς ότι είναι μικρός, ασήμαντος, ότι δεν αποτελεί κάτι σπουδαίο, όχι ως αίσθημα *μειονεξίας* αλλά λόγω σεμνότητας (πβ. Μπαμπινιώτης, 1998, σελ. 1760).

Ο Ν.Γ. Παπαδόπουλος (1994) παρατηρεί ότι η *ντροπή* συνεπάγεται ένα αρνητικό αυτοσυναίσθημα ή ένα δυσάρεστο συναίσθημα κατωτερότητας ή ατέλειας. Έτσι, η *ντροπή* καθίσταται συνώνυμο της τελευταίας λέξης της παρούσας ομάδας συναισθημάτων, της *μειονεξίας*. Το άτομο συγκρίνει τον εαυτό του με τους άλλους και νιώθει μειονεκτικά, όταν δεν διαθέτει τα αγαθά ή τις ικανότητες που διαθέτουν οι άλλοι. Παρόμοιες είναι οι έννοιες «αυτο-υποτίμηση», «συναίσθημα κατωτερότητας» και «συναίσθημα μειονεκτικότητας» (Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005).

Τέλος, *ντροπή* νιώθει το άτομο σε περιστάσεις με τις οποίες δεν είναι εξουκειωμένο ή στην περίπτωση που κάποιος τρίτος εισβάλλει αδιάκριτα στον προσωπικό του χώρο (Mayring, 1992β).

10.3.3 Συστάδα του ψυχικού πόνου

Η *συστάδα της ανίας* που περιλαμβάνει τις έννοιες της *ανίας* και της *πλήξης*, θα συζητηθεί ύστερα από την σημασιολογική ανάλυση μιας πλούσιας λεξιλογικά ομάδας, της *συστάδας του ψυχικού πόνου*. Η ονοματική φράση *ψυχικός πόνος* επιλέχτηκε με τη μεγαλύτερη συχνότητα (23 φορές) από τα ερευνητικά υποκείμενα για την τιτλοφόρηση των σχηματισμών τους με υλικό τις λέξεις-ερεθίσματα *δυσαρέσκεια*, *δυσφορία*, *απογοήτευση*, *πικρία*, *παράπονο*, *καημός*, *μαράζι*, *ντέρτι*, *οδύνη*, *σπαραγμός*, *δυστυχία*, *ψυχικός πόνος*, *λύπη*, *στενοχώρια*, *κατάθλιψη*, *ψυχοπλάκωμα*, *μελαγχολία*, *θλίψη*, *κακοκεφιά*, *απελπισία*, *απόγνωση*, *κενό*, *μοναξιά*, *αυτολύπηση*. Σύμφωνα με την έρευνα του Shaver και των συνεργατών του (1987), τα συνήθη αίτια που προκαλούν τον *ψυχικό πόνο* (*sadness*) είναι τα ακόλουθα:

- ένα ανεπιθύμητο αποτέλεσμα,
- μια δυσάρεστη έκπληξη, δηλ. ένα άσχημο ξαφνικό γεγονός,
- ο θάνατος ενός αγαπημένου προσώπου,
- η απώλεια μιας σημαντικής σχέσης, ο χωρισμός,
- η κοινωνική απόρριψη, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η κοινωνική αποδοκιμασία,
- μη επίτευξη του επιθυμητού στόχου,

- η πραγματικότητα δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες, στις επιθυμίες, στα όνειρα του ατόμου,
- η πραγματικότητα αποδεικνύεται χειρότερη από τις προβλέψεις,
- το άτομο ανακαλύπτει ότι είναι αδύναμο, αβοήθητο, ανίκανο,
- το άτομο συμερίζεται τον πόνο ενός άλλου.

Η *λύπη*, η *θλίψη*, η *στενοχώρια*, ο *ψυχικός πόνος* είναι συνώνυμες λέξεις (Μπαμπινιώτης, 1998) και αντικατοπτρίζουν τη συναισθηματική ποιότητα που προξενεί ένα δυσάρεστο και ανεπιθύμητο συμβάν. Σχετικά με τη σημασιολογική διαφοροποίηση *λύπης* και *θλίψης*, ο Παπαδόπουλος (1994) παρατηρεί ότι η *θλίψη* υπονοεί μεγαλύτερη ένταση και περισσότερο προσδιορισμένη αναφορά.

Στον επιστημονικό λόγο η *κατάθλιψη* και η *μελαγχολία* αντικατοπτρίζουν μεγαλύτερης διάρκειας (από ώρες έως έτη) και συνήθως παθολογικές συναισθηματικές καταστάσεις με βασικό χαρακτηριστικό το βαθύ *ψυχικό πόνο*. Η αιτιολογία τους δεν είναι πάντοτε συγκεκριμένη και αποσαφηνισμένη. Στον καθημερινό λόγο οι όροι αυτοί, όπως και η λέξη *ψυχοπλάκωμα*, αντικατοπτρίζουν την έντονη *θλίψη* που διαρκεί αρκετά ή επανέρχεται κατά διαστήματα. Η *κακοκεφιά* είναι αρνητικά χρωματισμένη συναισθηματική διάθεση, στην οποία συνήθως δε γίνεται λόγος για *ψυχικό πόνο* και μάλιστα έντονης μορφής. Μπορεί να έχει διάρκεια ωρών, ημερών, εβδομάδων, ακόμη και να αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό της προσωπικότητας ενός ατόμου, συνήθως σε συνάρτηση τότε με κάποιας μορφής διαταραχή. Είναι το αντίθετο της *ευδιαθεσίας*.

Οι λέξεις *οδύνη* και *σπαραγμός* σημαίνουν τον ισχυρό *ψυχικό πόνο* που έχει συγκεκριμένη αιτιολογία (π.χ. θάνατος αγαπημένου προσώπου). Η *δυστυχία* δηλώνει ότι άσχημα γεγονότα έχουν λάβει χώρα στη ζωή ενός ανθρώπου ή ότι απουσιάζει η *χαρά* και η *ευτυχία* (Μπαμπινιώτης, 1998). Ο όρος περιγράφει ευρύτερες ενότητες του ανθρώπινου βίου από τις οποίες αναδύεται ο *πόνος*.

Έντονο *ψυχικό πόνο* αντικατοπτρίζουν οι λέξεις *καημός* και *μαράζι*. Ο *πόνος* αυτός οφείλεται σε απραγματοποίητες επιθυμίες (π.χ. η συναισθηματική κατάσταση γονέων που έχουν ανύπαντρα παιδιά) ή σε οδυνηρές απώλειες (π.χ. ξενιτεμός αγαπημένου προσώπου, απώλεια πατρογονικών εδαφών) και έχει μεγάλη διάρκεια. Έντονο *πόνο* αντικατοπτρίζει η λαϊκή λέξη *ντέρτι*.

Η *δυσaréσκεια* και η *δυσφορία* αντικατοπτρίζουν τις συναισθηματικές αντιδράσεις του ατόμου, όταν μια σημαντική για το άτομο κατάσταση δεν εξελίσσεται με ικανοποιητικό τρόπο (π.χ. στην πρόταση *ήταν φανερό η δυσaréσκειά του από το γεγονός ότι δεν πήρε προαγωγή*) ή όταν οι ανάγκες του ατόμου δεν καλύπτονται (π.χ. στην πρόταση *ο ποιητής αποτυπώνει τη δυσφορία του σύγχρονου ανθρώπου*). Στην έννοια των λέξεων ενυπάρχει η *ενόχληση* ως στοιχείο που μπορεί να εξελιχθεί σε *αγανάκτηση* ή *οργή*. Αυτό σημαίνει ότι οι συναισθηματικές αντιδράσεις της *δυσaréσκειας* και της *δυσφορίας* ενέχουν δυναμικότητα, μπορούν δηλαδή να ωθήσουν το άτομο

σε δράση και αντίδραση σε αυτό που του προκαλεί τη *δυσφορία* (π.χ. οι δυσαρεστημένοι από την κυβερνητική πολιτική πολίτες αναμένεται να αντιδράσουν με κάποιο τρόπο).

Η *απογοήτευση*, η *πικρία* και το *παράπονο* σημαίνουν ότι παρά τις προσπάθειες που κατέβαλε το άτομο, ο στόχος δεν επετεύχθη (π.χ. στην πρόταση *η πικρία της ήττας ήταν γι' αυτόν μεγάλη*) ή η προσφορά του παραγνωρίστηκε (π.χ. στην πρόταση *είχε μεγάλο παράπονο για την αχαριστία των παιδιών της*) ή η εμπιστοσύνη που έδειξε προδόθηκε (π.χ. στην πρόταση *είχε μια ερωτική απογοήτευση*). Οι εν λόγω συναισθηματικές καταστάσεις συχνά συνοδεύονται από την παθητικότητα του ατόμου, την παραίτησή του από την προσπάθεια, την αποστασιοποίησή του από πρόσωπα. Συναισθηματικές καταστάσεις βαθιάς *απογοήτευσης* αντικατοπτρίζουν οι λέξεις *απελπισία* και *απόγνωση*. Το άτομο νιώθει ότι βρίσκεται σε αδιέξοδο. Επανελημμένες αρνητικές εμπειρίες το οδηγούν στη βεβαιότητα ότι και οι μελλοντικές εξελίξεις θα είναι αρνητικές.

Η *μοναξιά* δηλώνει τη δυσάρεστη συναισθηματική κατάσταση που οφείλεται στην απουσία φυσικής ή ψυχικής επικοινωνίας με άλλους ανθρώπους. Περίπου 2 στα 5 υποκείμενα της έρευνας θεώρησαν ότι το *κενό* μοιάζει με τη *μοναξιά*. *Κενό* νιώθει, λοιπόν, το άτομο, όταν δεν καλύπτονται οι κοινωνικές του ανάγκες. Άλλοτε πάλι η λέξη *κενό* παίρνει τη σημασία της δυσάρεστης απουσίας νοήματος στην ανθρώπινη ζωή. Η *αυτολύπηση*, τέλος, είναι το συναίσθημα του ατόμου που είναι δυσαρεστημένο με τον ίδιο του τον εαυτό.

10.3.4 Συστάδα της ανίας

Η συστάδα του *ψυχικού πόνου* ενώνεται σε ένα ανώτερο επίπεδο με τη *συστάδα της ανίας*. Η ομάδα αυτή αποτελείται μόνο από τις λέξεις *ανία* και *πλήξη* που αντικατοπτρίζουν τη δυσάρεστη συναισθηματική κατάσταση που προκαλείται από έλλειψη δραστηριότητας ή ενδιαφερόντων ή από κορεσμό λόγω της μονότονης επανάληψης των ίδιων δραστηριοτήτων, εντυπώσεων, παραστάσεων κλπ. (Μπαμπινιώτης, 1998).

10.3.5 Συστάδα του θυμού

Η επόμενη ομάδα λέξεων περιλαμβάνει το *θυμό*, την *οργή*, την *αγανάκτηση* και τον *εκνευρισμό*. Την τιτλοφορούμε ως *συστάδα του θυμού*, επειδή αυτόν τον τίτλο επέλεξαν τα περισσότερα (23) ερευνητικά υποκείμενα. Οι συνηθέστερες αιτίες του *θυμού* (*anger*) σύμφωνα με την έρευνα του Shaver και των συνεργατών του (1987) είναι οι ακόλουθες:

- η ξαφνική απώλεια της δύναμης, της κοινωνικής θέσης ή του σεβασμού που μέχρι τώρα απολάμβανε το άτομο,
- η προσβολή,

- η διάψευση μιας προσδοκίας: η εξέλιξη των πραγμάτων δεν ανταποκρίνεται στην προσχεδιασμένη πορεία,
- η ανατροπή της προγραμματισμένης δράσης που απέβλεπε σε συγκεκριμένο στόχο,
- ο πραγματικός ή φανταστικός φυσικός ή ψυχικός πόνος,
- το άτομο κρίνει ότι μια συγκεκριμένη κατάσταση είναι άδικη, αδικαιολόγητη, εσφαλμένη, ανάρμοστη,
- το άτομο χαρακτηρίζεται από προδιάθεση να αντιδρά με θυμό είτε εξαιτίας προηγούμενων αρνητικών εμπειριών είτε λόγω υπερβολικού στρες, πίεσης κτθ.

Γίνεται φανερό ότι οι αιτίες που προκαλούν το *θυμό* συμπίπτουν ως ένα βαθμό με αυτές που προξενούν *ψυχικό πόνο*. Συχνά ο *(ψυχικός) πόνος* είναι προϋπόθεση του *θυμού*. Ήδη ο Αριστοτέλης είχε παρατηρήσει ότι οι άνθρωποι οργίζονται, όταν λυπούνται εξαιτίας της μη πραγμάτωσης μιας επιθυμίας (Ρητορική 2, 1379^a 10-12).

Στο λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας (Μπαμπινιώτης, 1998) γίνεται μια σημασιολογική κλιμάκωση στις έννοιες *εκνευρισμός*, *θυμός* και *οργή*. Ο *εκνευρισμός* είναι το αρχικό στάδιο της έναρξης του θυμού, όταν κάποιος αρχίζει να χάνει την υπομονή, την ψυχραιμία και την αυτοκυριαρχία του. Ο *θυμός* είναι το στάδιο κατά το οποίο κάποιος βιώνει έντονη δυσαρέσκεια και μπορεί να εκδηλώνεται με βίαιες και νευρικές κινήσεις, ύψωση του τόνου της φωνής, έλλειψη αυτοελέγχου και άλλες συναφείς εκδηλώσεις. Στο στάδιο της *οργής* το άτομο ξεσπά με βίαιο τρόπο (ύβρεις, επιθέσεις κλπ.) ή νιώθει έντονη επιθυμία για εκδίκηση.

Η *αγανάκτηση* ορίζεται ως ισχυρή δυσφορία για κάτι που θεωρείται άδικο, προσβλητικό ή ανήθικο· πρόκειται δηλαδή για δικαιολογημένη *οργή*. Ήδη ο Αριστοτέλης είχε παρατηρήσει ότι το συναίσθημα αυτό το νιώθουν οι άνθρωποι, όταν βλέπουν τους συνανθρώπους τους να ευτυχούν δίχως να το αξίζουν (Ρητορική 2, 1386^b 13-14). Οι Neppel και Boll (1991) αναλύουν τα σημασιολογικά δομικά στοιχεία της *αγανάκτησης* (Empörung). Σύμφωνα με την ανάλυσή τους η *αγανάκτηση* οφείλεται στις ενέργειες ενός άλλου ατόμου (διότι κανείς δεν αγανακτεί για τις ίδιες του τις πράξεις). Οι ενέργειες αυτές αξιολογούνται ως παραβίαση ενός ηθικού κανόνα. Στη συναισθηματική αντίδραση της *αγανάκτησης* εμπεριέχεται μια τάση αντίδρασης (κάτι πρέπει να γίνει, ώστε να αντιμετωπιστεί η παράβαση του κανόνα).

10.3.6 Συστάδα του μίσους

Στο αμέσως ανώτερο επίπεδο του δενδρογράμματος η ομάδα του *θυμού* ενώνεται με τη *συστάδα του μίσους*, η οποία περιλαμβάνει τις λέξεις: *ζήλια*, *φθόνος*, *μνησικακία*, *χαιρεκακία*, *έχθρα*, *μίσος*, *αντιπάθεια*, *περιφρόνηση*. Κατά τον Αριστοτέλη η *έχθρα* και το *μίσος* έχουν ως αφετηρία τους την *οργή* (Ρητορική 2, 1382^a 2-3). Σε αντίθεση, όμως, με την τελευταία που είναι πιο εφήμερη, έχουν μεγάλη διάρκεια (ακόμη και χρόνων). Το *μίσος*

πηγάξει από το κακό που υπέστη το ίδιο το άτομο (ή τα αγαπημένα του πρόσωπα), η *έχθρα* πηγάζει γενικότερα από ενέργειες σε βάρος τρίτων. Το *μίσος* συνοδεύεται από επιθυμία εκδίκησης και στην αποκορύφωσή του ικανοποιείται μόνο με την οριστική συντριβή του αντιπάλου. Ο Ν.Γ. Παπαδόπουλος (2005, σελ. 532) παρατηρεί ότι το μίσος «θεωρείται ως ο αντίθετος πόλος της αγάπης, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρείται ένα είδος συγχώνευσης των δύο συναισθημάτων στη λεγόμενη "μισαγάπη"». Η *μνησικακία* μοιάζει με το *μίσος*, αφού συνίσταται στη θύμηση του κακού που μας έκανε κάποιος και στην *επιθυμία* εκδίκησης. Η *χαιρεκακία* μοιάζει με το *φθόνο*: το άτομο που φθονεί, δυσανεχτείται με την ευτυχία του άλλου και, επομένως, εύχεται το κακό και χαίρεται, όταν αυτό συμβαίνει.

Αναφορικά με το συναίσθημα της *ζήλιας*, περίπου 4 στα 5 ερευνητικά υποκείμενα θεώρησαν ότι μοιάζει με το συναίσθημα του *φθόνου*. Μολονότι και τα δυο αυτά συναισθήματα συνίστανται στη δυσανεχσία απέναντι στα πλεονεκτήματα και στην ευτυχία του συνανθρώπου, διαφοροποιούνται, σε ένα θεωρητικό επίπεδο, κατά το ότι ο *φθόνος* περιλαμβάνει εν μέρει το στοιχείο του μίσους και της κακίας. Το άτομο που ζηλεύει, επιθυμεί να αποκτήσει και το ίδιο τα αγαθά που βλέπει στο συνάνθρωπό του· το άτομο που φθονεί, επιθυμεί να αποκτήσει το ίδιο τα αγαθά, ενώ ο συνάνθρωπός του να τα απολέσει. Η *ζήλια*, τέλος, παραπέμπει στην ερωτική ζηλοτυπία, πράγμα που δε συμβαίνει με το *φθόνο*.

Η *αντιπάθεια* μπορεί να κυμαίνεται από μια ελαφρά *αποστροφή*, την οποία ίσως δεν μπορεί καν να αιτιολογήσει επαρκώς αυτός που τη νιώθει, μέχρι την έντονη *απέχθεια* και το *μίσος*. Πάντως, σύμφωνα με τα παρόντα ερευνητικά δεδομένα η λέξη μοιάζει σημασιολογικά περισσότερο με το *μίσος* παρά με την *αηδία*.

Ενώ η *περιφρόνηση* στη γερμανική (*Verachtung*) και στην αγγλική γλώσσα (*contempt*) χαρακτηρίζεται ως συναίσθημα, στον Μπαμπινιώτη (1998) ο ορισμός της κινείται στο γνωστικό και συμπεριφορικό επίπεδο: *περιφρόνηση* είναι (1) η απόδοση μειωμένης σημασίας και αξίας (σε κάτι / κάποιον), η άρνηση αναγνώρισεως και αποδοχής του, και (2) η αντιμετώπιση με αδιάφορο και υποτιμητικό τρόπο (σελ. 1402). Από την παρούσα έρευνα, ωστόσο, προκύπτει ότι η *περιφρόνηση* αντικατοπτρίζει και μια συναισθηματική κατάσταση του ατόμου (πβ. πίνακα 20). Με την τελευταία αυτήν άποψη συμφωνεί και η ομάδα συντακτών του Λεξικού του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη (2005, σελ. 1064, «*Συναίσθημα περιφρόνησης*»).

10.3.7 Συστάδα της αηδίας

Η *αηδία*, η *σιχαμάρα*, η *απέχθεια* και η *αποστροφή* θεωρούνται συνώνυμα (Μπαμπινιώτης, 1998). Μαζί με τη *φρίκη* σχηματίζουν τη *συστάδα της αηδίας*. Από τα δικά μας ερευνητικά δεδομένα γίνεται φανερό ότι η *αηδία* βρίσκεται σημασιολογικά πιο κοντά στη *σιχαμάρα* και η *απέχθεια* στην *αποστροφή*. Με πιο εξειδικευμένες έρευνες χρειάζεται να διαπιστωθεί αν ισχύει και στην ελληνική γλώσσα η διάκριση που κάνει ο Mayring (1992β)

για τη γερμανική. Παρατηρεί, συγκεκριμένα, ότι η *αηδία* και η *σιχαμάρα* (*Ekel*) έχουν πιο έντονα σωματικά συμπτώματα (π.χ. τάση για εμετό) απ' ό,τι η *απέχθεια* και η *αποστροφή* (*Abscheu*) που αντικατοπτρίζουν περισσότερο την πνευματική *αηδία*. Η *φρίκη* περικλείει το συναίσθημα της *απέχθειας* (Τριανταφυλλίδης, 2005) και το συναίσθημα του *τρόμου* (Μπαμπινιώτης, 1998). Χαρακτηριστικό ερέθισμα που την προκαλεί είναι π.χ. η βαρβαρότητα του πολέμου, τα αισθητά αποτελέσματα του οποίου προκαλούν τόσο την *απέχθεια* όσο και τον *τρόμο* μπροστά στις δυνατότητες της ανθρώπινης θηριωδίας.

10.3.8 Συστάδα της ευχαρίστησης και της χαράς

Τις λέξεις *αγαλλίαση*, *γαλήνη*, *ανακούφιση*, *λύτρωση*, *ικανοποίηση*, *πληρότητα*, *ευδιαθεσία*, *ευθυμία*, *κέφι*, *χαρά*, *ευφορία*, *ευτυχία*, *ευχαρίστηση*, *τέρψη*, *απόλαυση*, *ηδονή*, *έκσταση* και *ενθουσιασμό* θα αποκαλέσουμε ***συστάδα της ευχαρίστησης και της χαράς***, επειδή οι δυο αυτοί όροι είναι οι πιο γενικοί και αντικατοπτρίζουν με τον καλύτερο τρόπο την ποιότητα του συγκεκριμένου συναίσθηματος. Ο Shaver και οι συνεργάτες του (1987) έθεσαν σε ένα δείγμα υποκειμένων το ερώτημα τι είναι αυτό που τους προξενεί *χαρά* (*joy*). Οι συχνότερες απαντήσεις που έλαβαν οι ερευνητές ήταν οι ακόλουθες:

- η επιτυχία σε ένα έργο,
- ένα επιθυμητό αποτέλεσμα, η απόκτηση ενός επιθυμητού αγαθού,
- η αναγνώριση, ο σεβασμός, ο έπαινος,
- η πραγματικότητα εξελίσσεται θετικότερα από τις προσδοκίες, τα πράγματα είναι καλύτερα απ' ό,τι το άτομο είχε υποθέσει,
- οι ευχάριστες εμπειρίες των αισθήσεων,
- το άτομο νιώθει αποδεκτό, αισθάνεται να ανήκει σε μια ομάδα,
- το άτομο γίνεται αποδέκτης της συμπάθειας, της αγάπης, της τρυφερότητας των άλλων.

Η συστάδα της *ευχαρίστησης* και της *χαράς* περιλαμβάνει δυο υποομάδες. Η πρώτη περιέχει τις λέξεις *αγαλλίαση*, *γαλήνη*, *ανακούφιση*, *λύτρωση*, *ικανοποίηση*, *πληρότητα*. Περίπου 4 στα 5 υποκείμενα θεώρησαν ότι η *αγαλλίαση* μοιάζει με τη *γαλήνη*. Η λέξη *γαλήνη* παραπέμπει σε μια ευχάριστη ηρεμία ή σε μια ήρεμη *χαρά*. Επομένως, η λέξη *αγαλλίαση* ερμηνεύθηκε με τη σημασία της *ηρεμίας* και *ανακούφισης*, και όχι ως μεγάλη και έντονη *χαρά* (βλ. Μπαμπινιώτης, 1998). Περίπου 2 στα 3 ερευνητικά υποκείμενα θεώρησαν ότι η *ανακούφιση* και η *λύτρωση* αντικατοπτρίζουν παρόμοιες συναισθηματικές καταστάσεις. Το ευχάριστο συναίσθημα που αντικατοπτρίζουν οι δυο αυτές λέξεις προκαλείται από την απαλλαγή από ψυχικό ή σωματικό *πόνο*. Η *ικανοποίηση* δηλώνει συγκρατημένη *ευχαρίστηση* που (κατά τη γνώμη μας) πηγάζει από την εκπλήρωση των στόχων του ατόμου. Περίπου 2 στα 5 ερευνητικά υποκείμενα θεώρησαν ότι η *ικανοποίηση* μοιάζει με την *πληρότητα* που στο Λεξικό του Μπαμπινιώτη (1998, σελ. 1442) ορίζεται ως η αίσθηση κάποιου ότι οι ανάγκες

του, κυρίως οι συναισθηματικές, είναι καλυμμένες· η κατάσταση κατά την οποία δεν αισθάνεται συναισθηματικό κενό. Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι αυτή η υποομάδα λέξεων δηλώνει την πιο ήρεμη και συγκρατημένη *χαρά* ή τη *χαρά* που προκύπτει από την απαλλαγή από αρνητικές καταστάσεις.

Αντίθετα, η δεύτερη υποομάδα αντικατοπτρίζει την έντονη *χαρά* και περιλαμβάνει τις λέξεις *ευδιαθεσία*, *ευθυμία*, *κέφι*, *χαρά*, *ευφορία*, *ευτυχία*, *ευχαρίστηση*, *τέρψη*, *απόλαυση*, *ηδονή*, *έκσταση* και *ενθουσιασμό*. Οι όροι *χαρά* και *ευχαρίστηση* είναι πιο γενικοί και δηλώνουν ότι κάποιος αισθάνεται ωραία σε σχέση με πρόσωπα ή πράγματα. Η *ευδιαθεσία* δηλώνει την καλή και ευχάριστη διάθεση. Παρόμοια σημασία έχουν η *ευθυμία*, το *κέφι* και η *ευφορία*· παράλληλα οι λέξεις αυτές ενεργοποιούν συνειρμικές εικόνες διασκέδασης και ελαφράς μέθης. Επιπλέον, η *ευφορία* αναφέρεται στην κατάσταση σωματικής ευεξίας. Ως ειδικός ψυχολογικός επιστημονικός όρος «αναφέρεται σε συναισθηματική κατάσταση και αντίστοιχη συναίσθηση μεγάλης ευχαρίστησης, που συνοδεύεται από αισιοδοξία, συχνά από βαθιά συνεκτίμηση του "καλώς έχειν" και από έντονη δραστηριότητα» (Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005, σελ. 373). Η λέξη *ευτυχία* αναφέρεται σε συνολικότερες ενότητες της ζωής ενός ανθρώπου. Είναι η *ευχαρίστηση* που πηγάζει από την εκπλήρωση ενός συνόλου στόχων ζωής.

Η *τέρψη*, η *απόλαυση* και η *ηδονή* δηλώνουν έντονες μορφές ευχαρίστησης (Μπαμπινιώτης, 1998). Παραπέμπουν στην *ευχαρίστηση* των αισθήσεων (π.χ. στη φράση *η τέρψη της ακοής*) και στην *απόλαυση* του ωραίου, της τέχνης (π.χ. στη φράση *αισθητική απόλαυση*). Η λέξη *ηδονή* συνδέεται περισσότερο με την ερωτική απόλαυση και χρησιμοποιείται κατ' επέκταση για έντονες μορφές ευχαρίστησης και ισχυρές συγκινήσεις (Μπαμπινιώτης, 1998). Η *έκσταση* είναι λέξη πολύσημη (βλ. Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005, σελ. 296). Πιθανότατα εκλαμβάνεται από τα ερευνητικά υποκείμενα ως κατάσταση έντονης ευχαρίστησης, αφού συσπειρώνεται γύρω από τους όρους *ευχαρίστηση*, *τέρψη*, *απόλαυση* και *ηδονή*. Τέλος, ο *ενθουσιασμός* σημαίνει τόσο την έντονα ευχάριστη ψυχική διάθεση όσο και το έντονο, ορμητικό *ενδιαφέρον* / *θαυμασμό* για κάποιον ή κάτι. Είναι σκόπιμο να επισημανθεί εδώ ότι οι λέξεις *γοητεία*, *μαγεία*, *μέθη* (μτφ.) δεν πληρούσαν τα κριτήρια ένταξης στην τρίτη ερευνητική φάση. Επομένως το συναίσθημα που αντιστοιχεί σε ρηματικές φράσεις όπως *κάτι / κάποιος με συναρπάζει*, *γοητεύει*, *μαγεύει*, *σαγηνεύει* θα είναι αυτό του *ενθουσιασμού*.

10.3.9 Συστάδα της αγάπης και του έρωτα

Η *συστάδα της αγάπης και του έρωτα* περιλαμβάνει τις λέξεις *στοργή*, *τρυφερότητα*, *αγάπη*, *έρωτας*, *πάθος* και *λατρεία*. Αποτελείται από δυο υποομάδες: η πρώτη περιλαμβάνει τις τρεις πρώτες λέξεις και η δεύτερη τις τρεις τελευταίες. Στην πρώτη υποομάδα κυριαρχεί η έννοια της *αγάπης* (η οποία επιλέχθηκε 27 φορές ως τίτλος) και στη δεύτερη η έννοια του *έρωτα* (που επιλέχθηκε 23 φορές ως τίτλος).

Στη *στοργή* ενυπάρχει η έννοια της βαθιάς αφοσίωσης, της συμπαράστασης και της προστασίας, ενώ απουσιάζει η ερωτική έλξη (Μπαμπινιώτης, 1998). Η μεγάλη πλειοψηφία των ερευνητικών υποκειμένων (οι 9 στους 10) θεώρησαν ότι η *τρυφερότητα* και η *στοργή* μοιάζουν μεταξύ τους. Στις δυο αυτές λέξεις προστίθεται στο αμέσως επόμενο επίπεδο του δένδρογράμματος η *αγάπη*. Το πιθανότερο είναι ότι τα ερευνητικά υποκείμενα είχαν κατά νου πολύ στενές διαπροσωπικές σχέσεις, όπως τις σχέσεις ανάμεσα σε γονείς και παιδιά, τις σχέσεις ανάμεσα σε αδέρφια ή πολύ στενές φιλίες. Η *αγάπη* δεν νοείται εδώ με τη χριστιανική της σημασία ως η *αγάπη* προς τον πλησίον. Η *συμπόνια* και το *ενδιαφέρον* για το συνάνθρωπο (τα συναισθήματα αλληλεγγύης) σχηματίζουν ξεχωριστές ομάδες στο δένδρογράμμα, οι οποίες θα αναλυθούν μετά την ολοκλήρωση της παρουσίασης της συστάδας της *αγάπης* και του *έρωτα*.

Τα ερωτικά συναισθήματα γειτνιάζουν με την υποομάδα της *αγάπης*, ενώνονται με αυτήν στο αμέσως επόμενο επίπεδο του δένδρογράμματος, διακρίνονται, ωστόσο, από αυτήν. Η ερωτική έλξη βιώνεται ως διαφορετική συναισθηματική ποιότητα, θέτει σε κίνηση άλλες εσωτερικές διεργασίες. Γύρω της συσπειρώνονται οι λέξεις *πάθος* και *λατρεία*. Ο κοινός παρονομαστής στον *έρωτα* και στο *πάθος* είναι πιθανότατα η ένταση και η δυναμικότητα του συναισθήματος, ενώ τον *έρωτα* και τη *λατρεία* συνδέει ο *θαυμασμός* που τρέφει ο ερωτευμένος για το ποθούμενο πρόσωπο και η «κυριαρχία» του τελευταίου στη ζωή του πρώτου. Ας σημειωθεί ότι το *πάθος* και η *λατρεία* είναι πολύσημες λέξεις, θα μπορούσαν δηλαδή να ερμηνευθούν με διαφορετικό τρόπο: π.χ. η λέξη *πάθος* θα μπορούσε να καταταχθεί στην ομάδα του *μίσους* ή η λέξη *λατρεία* στα θρησκευτικά συναισθήματα. Ωστόσο, οι συνειρμικοί δεσμοί προς την έννοια του *έρωτα* αποδεικνύονται στη δική μας έρευνα ως ισχυρότεροι. Παρ' όλ' αυτά θεωρούμε ότι η χρήση των δυο όρων σε ελληνόφωνες έρευνες γύρω από τα συναισθήματα θα πρέπει να γίνεται με προσοχή εξαιτίας ακριβώς του πολύσημου χαρακτήρα τους.

Τα ερευνητικά υποκείμενα του Shaver και των συνεργατών του περιέγραψαν τις σχέσεις *αγάπης* ή / και *έρωτα* (*love*) ως εξής (για το ίδιο θέμα πβ. και Sternberg, 2000):

- ο Α προσφέρει κάτι που ο Β επιθυμεί ή έχει ανάγκη,
- ο Β νιώθει ότι ο Α τον αγαπά, τον χρειάζεται, τον εκτιμά,
- ο Β βρίσκει ότι ο Α είναι ελκυστικός (ως προς τα εξωτερικά ή / και ψυχικά του γνωρίσματα),
- υπάρχει εξαιρετικά καλή επικοινωνία,
- ο Α εμπνέει στον Β εμπιστοσύνη, ασφάλεια κτό.,
- τα δυο άτομα περνούν πολύ χρόνο μαζί και μοιράζονται ιδιαίτερες εμπειρίες.

10.3.10 Συναισθήματα αλληλεγγύης

Τα *συναισθήματα αλληλεγγύης* σχηματίζουν δυο υποομάδες, οι οποίες καταλαμβάνουν διαφορετικές περιοχές στο δένδρογράμμα. Η πρώτη υποομάδα (*συστάδα του οίκτου*) αποτελείται από τις λέξεις *λύπη* και *οίκτος*. Περίπου 4 στα 5 ερευνητικά υποκείμενα θεωρούν ότι οι δυο

όροι αντικατοπτρίζουν παρόμοια συναισθήματα (πρόκειται δηλαδή για συνώνυμες λέξεις). Η δεύτερη υποομάδα (*συστάδα της συμπάθειας*) αποτελείται από πιο ανομοιογενή στοιχεία: τη *συμπάθεια*, τη *συμπόνια* και το *ενδιαφέρον*. Οι όροι μοιάζουν λιγότερο μεταξύ τους και ενώνονται σε ένα υψηλό επίπεδο του δενδρογράμματος σε μια υποομάδα.

Ο *οίκτος* και η *λύπηση* είναι κακόσημες λέξεις, έχουν δηλαδή αρνητική χροιά. Ενώ το να συμμεριζόμαστε τον *πόνο* του συνανθρώπου θεωρείται θετικό στοιχείο, το να νιώθουμε *οίκτο* θεωρείται αρνητικό, διότι περικλείει μέσα του την απαξίωση του άλλου (πβ. τη φράση του Νίτσε: «καλύτερα να με μισούν παρά να με οικτίζουν»). Αντίθετα, η λέξη *συμπόνια* δεν περιέχει το σημασιολογικό στοιχείο της υποτίμησης του συνανθρώπου. Πρόκειται για «είδος λύπης, εξαιτίας ενός ορατού, καταστρεπτικού ή επίπονου κακού, το οποίο πλήττει έναν άνθρωπο ο οποίος δεν το αξίζει, κακό μάλιστα το οποίο θα μπορούσε κανείς να περιμένει να το πάθει ο ίδιος ή κάποιος από τους δικούς του...» (Αριστοτέλης, Ρητορική 2 1385^b 12-15). Με βάση τη διάκριση που υπογραμμίστηκε, δεν ξινίζει τόσο το εμπειρικό αποτέλεσμα του διαχωρισμού της υποομάδας του *οίκτου* από την υποομάδα της *συμπάθειας*. Ο όρος *συμπάθεια* αφενός μεν σημαίνει τη *συμπόνια*, αφετέρου τη θετική διάθεση απέναντι σε έναν άνθρωπο. Το *ενδιαφέρον* είναι πολύσημη λέξη. Μέσα στο σύνολο των 110 λέξεων-ερεθισμάτων συσπειρώνεται γύρω από τη *συμπόνια* και τη *συμπάθεια*, ερμηνεύεται δηλαδή ως η ιδιαίτερη μέριμνα που δείχνει το άτομο για το συνάνθρωπο. Επομένως, η ελληνική έρευνα δεν επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι το *ενδιαφέρον* (με την έννοια του ξενόγλωσσου όρου *interest*) είναι συναίσθημα (βλ. τη σχετική ανάλυση στο κεφ. 9.4.2).

Συνοψίζοντας, τα συναισθήματα αλληλεγγύης παραπέμπουν σε διαπροσωπικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη απόσταση, ενώ τα συναισθήματα της *συστάδας της αγάπης και του έρωτα* αντικατοπτρίζουν τις πολύ κοντινές, στενές και ζεστές διαπροσωπικές σχέσεις (συνήθως οικογενειακές, φιλικές, συντροφικές) (πβ. και Scheler, 2003).

10.3.11 Συστάδα της ελπίδας

Η *ελπίδα* και η *προσδοκία* σχηματίζουν μια συστάδα και σημαίνουν την αίσθηση ότι θα υπάρξουν θετικές και επιθυμητές εξελίξεις. Ειδικότερα η *ελπίδα* αντικατοπτρίζει μια θετική και αισιόδοξη συναισθηματική κατάσταση αναφορικά με την επίτευξη στόχων, την ικανοποίηση αναγκών και επιθυμιών. Η *ελπίδα* βρίσκεται σε αντίθεση προς το *άγχος* και η απουσία της χαρακτηρίζεται ως κατάσταση *απελπισίας* ή *απόγνωσης* (Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005, σελ. 302). Για την *προσδοκία* δεν υπάρχει ομοφωνία αναφορικά με το αν θα πρέπει να συγκαταλεχθεί ανάμεσα στα συναισθήματα. Στο Λεξικό του Μπαμπινιώτη αναφέρεται ως συνώνυμο της *ελπίδας* (σελ. 1506)· στο Λεξικό Τριανταφυλλίδη αναφέρεται ότι η *προσδοκία* συνοδεύεται από την *ελπίδα* για θετικές εξελίξεις (σελ. 1142)· ο Ν.Γ. Παπαδόπουλος (2005, σελ. 702) θεωρεί ότι η *προσδοκία* είναι νοητική «πρόληψη» μελλοντικών γεγονότων, η οποία

συνοδεύεται από κάποιο συναίσθημα (ελπίδας, φόβου ή ανασφάλειας). Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι τα ερευνητικά υποκείμενα την τοποθέτησαν κοντά στην *ελπίδα*, επειδή είναι στενά συνυφασμένη με αυτήν. Ωστόσο, ο όρος είναι μάλλον ακατάλληλος ως ειδικός ψυχολογικός επιστημονικός όρος για την ονομασία ενός συναισθήματος.

10.3.12 Συστάδα της επιθυμίας

Οι λέξεις *επιθυμία*, *λαχτάρα*, *πόθος* και *νοσταλγία* σχηματίζουν τη *συστάδα της επιθυμίας*. Κοινό σημασιολογικό στοιχείο σε όλες τις παραπάνω έννοιες είναι το να θέλει κανείς κάτι. Η *λαχτάρα* (εφόσον δεν ερμηνεύεται με τη σημασία του *φόβου* και της *ταραχής*) και ο *πόθος* αντικατοπτρίζουν την έντονη *επιθυμία*. Ο *πόθος* μάλιστα αναφέρεται συχνά στην ερωτική *επιθυμία*. Η *νοσταλγία* αντικατοπτρίζει την *επιθυμία* της επιστροφής στην πατρίδα ή σε καταστάσεις του παρελθόντος. Συνοδεύεται δε συνήθως από *μελαγχολία*, επειδή το εγχείρημα είναι δύσκολο ή ανέφικτο (πβ. Παπαδόπουλος Ν.Γ., 2005).

10.3.13 Συστάδα της ασφάλειας

Η απουσία *φόβου* είναι ο κοινός παρονομαστής των εννοιών *ασφάλεια*, *σιγουριά* και *εμπιστοσύνη* (*συστάδα της ασφάλειας*). Ασφαλές νιώθει το άτομο που αισθάνεται να μην απειλείται από κάποιο κίνδυνο. Η *σιγουριά* σημαίνει την *ασφάλεια* αλλά και το αίσθημα αυτοπεποίθησης (π.χ. στην έκφραση *νιώθει σίγουρος για τον εαυτό του*).

Η λέξη *εμπιστοσύνη* δεν ορίζεται ως συναίσθημα στο Λεξικό του Μπαμπινιώτη και στο Λεξικό του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη· ορίζεται ως η πίστη, η βεβαιότητα ότι ένα συγκεκριμένο πρόσωπο έχει ορισμένη ικανότητα ή ιδιότητα (π.χ. εντιμότητα, ειλικρίνεια συναισθημάτων κλπ.). Ωστόσο, ο Παπανούτσος (1983, σελ. 140-141) την συγκαταλέγει ανάμεσα στα θρησκευτικά συναισθήματα. Στην έρευνά μας η λέξη *εμπιστοσύνη* αποτέλεσε το μεταφραστικό ισοδύναμο του αγγλικού όρου *confidence* και του γερμανικού όρου *Zutrauen* που χρησιμοποίησαν στις έρευνές τους οι Storm και Storm (1987), και οι Schmidt-Atzert και Ströhm (1983) αντίστοιχα. Στη δική μας ερευνητική εργασία είχε ικανοποιητικούς στατιστικούς δείκτες στην α' ερευνητική φάση, ενώ λιγότερο ικανοποιητικούς στη β' ερευνητική φάση (βλ. σελ. 125). Ασφαλώς δεν πρόκειται για ειδικό ψυχολογικό επιστημονικό όρο για την ονομασία ενός συναισθήματος. Ωστόσο, η διερεύνηση των λεπτών σημασιολογικών διαφοροποιήσεων στη χρήση της συγκεκριμένης λέξης απαιτεί διαφορετικές (εμπειρικές) μεθοδολογικές προσεγγίσεις και υπερβαίνει τη στοχοθεσία της παρούσας εργασίας.

10.3.14 Συστάδα της έκπληξης

Η *συστάδα της έκπληξης* περιλαμβάνει την *έκπληξη* και την *κατάπληξη*. Ο *αιφνιδιασμός*, το *ξάφνιασμα* και το *σάστισμα* δεν αναγνωρίστηκαν ως συναισθήματα στις δυο πρώτες ερευνητικές φάσεις (βλ. σελ. 123). Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (1998) η *έκπληξη* δηλώνει ευχάριστο, θετικό για τον ομιλητή ξάφνιασμα, ενώ η *κατάπληξη* συνήθως δυσάρεστο και αρνητικό. Η διάκριση αυτή δεν γίνεται στο Λεξικό του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη ούτε έγινε από τα υποκείμενα της παρούσας έρευνας, τα οποία τοποθέτησαν τις δυο λέξεις στην ίδια ομάδα.

10.3.15 Ηθικά και θρησκευτικά συναισθήματα

Στην επόμενη συστάδα θα συμπεριληφθούν οι λέξεις *ευγνωμοσύνη*, *σεβασμός*, *ευλάβεια*, *κατάνυξη*, *δέος* και *θαυμασμός*. Τα συναισθήματα που αντικατοπτρίζονται από τις λέξεις αυτές φαντάζουν ίσως εκ πρώτης όψεως ετερόκλητα και η συστάδα που σχηματίζουν ετερογενής. Κοινός παρονομαστής τους είναι, ωστόσο, το γεγονός ότι προκαλούνται από την παρουσία του υπερφυσικού (θείου), του φυσικού ή ανθρώπινου παράγοντα που υπερβαίνει τις δυνάμεις του ατόμου· πηγάζουν από την αίσθηση της μικρότητας του ανθρώπου μέσα στο σύμπαν ή απέναντι σε άλλους συνανθρώπους του. Η *ευλάβεια* και η *κατάνυξη* είναι θρησκευτικά συναισθήματα και αντικατοπτρίζουν το θεοσεβή *φόβο* και το βαθύ *σεβασμό* προς το θεϊκό στοιχείο και οτιδήποτε σχετίζεται με αυτό (Μπαμπινιώτης, 1998). Το *δέος* είναι το συναίσθημα που συνδυάζει *φόβο* και *θαυμασμό* ή βαθύ *σεβασμό*· μπορεί να προκληθεί από ένα έντονο φυσικό φαινόμενο (π.χ. την έκρηξη ενός ηφαιστείου), από έναν ισχυρό αντίπαλο, από τις αλματώδεις και απρόβλεπτες τεχνολογικές εξελίξεις κ.ά. *Θαυμασμός* είναι η ευχάριστη έκπληξη και η βαθιά εκτίμηση που νιώθουμε για ξεχωριστά πρόσωπα, επιτεύγματα, επιδόσεις. Μοιάζει, επομένως, με το *σεβασμό*, την εκτίμηση δηλαδή που τρέφει κάποιος για κάποιον άλλο. *Ευγνωμοσύνη* νιώθει το άτομο απέναντι στον ευεργέτη του. Τα συναισθήματα που μόλις περιγράφηκαν, προϋποθέτουν την ύπαρξη κάποιου ανώτερου από εμάς, μπροστά στον οποίο η δική μας παρουσία φαντάζει μικρή. Συνιστούν ένα υποσύνολο των ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων που έχουν προταθεί στη σχετική βιβλιογραφία (πβ. κεφ. 9.4.2).

10.3.16 Περηφάνια

Οι λέξεις *συγκίνηση* και *περηφάνια* θα αποτελέσουν δυο ξεχωριστές μονολεκτικές συστάδες. Η ανάλυση θα ξεκινήσει με τον όρο *περηφάνια*. Περήφανο νιώθει το άτομο που έχει κατορθώσει κάτι σπουδαίο. Επομένως, πρόκειται για ένα συναίσθημα έντονης *ικανοποίησης* και αυτοεκτίμησης. Άλλοτε η *ικανοποίηση* δεν αντλείται από την προσωπική επιτυχία αλλά από την επιτυχία άλλων ατόμων με τα οποία το άτομο

ταυτίζεται (π.χ. οι γονείς νιώθουν περήφανοι για τις επιτυχίες των παιδιών τους). Η υπερβολική *περηφάνια* μπορεί να καταλήξει σε καύχηση και αλαζονεία. Μια ακόμη σημασία της λέξης είναι το αίσθημα αξιοπρέπειας του ατόμου.

Ο Evans (2003) υιοθετεί την πρόταση του Griffiths και υποθέτει ότι η *περηφάνια* (*pride*) συγκροτεί μαζί με ορισμένα ακόμη συναισθήματα (και συγκεκριμένα την *αγάπη*, την *ενοχή*, την *ντροπή*, την *αμηχανία*, τη *ζήλια* και το *φθόνο*) μια ιδιαίτερη ομάδα συναισθημάτων, χαρακτηριστικό των οποίων είναι οι νοητικές διεργασίες του εγκεφαλικού φλοιού. Τα συναισθήματα αυτά τα ονομάζει *ανώτερα νοητικά συναισθήματα* (*higher cognitive emotions*) και τα αντιπαραβάλλει προς τα βασικά συναισθήματα (*basic emotions*) που αναδύονται χάρη στη λειτουργία υποφλοιωδών εγκεφαλικών δομών.

10.3.17 Συγκίνηση

Η λέξη *συγκίνηση* έχει διάφορες σημασίες. Στην επιστήμη της ψυχολογίας χρησιμοποιήθηκε, για να αποδώσει τον ξενόγλωσσο όρο *emotion* (Παπαδόπουλος, 1994, βλ. επίσης την υποσημείωση 6 στη σελ. 9 της παρούσας εργασίας). Ο Παπανούτσος (1983, σελ. 116) θεωρεί τις λέξεις *συναισθήματα* και *συγκινήσεις* συνώνυμες. Στην καθημερινή του χρήση (Μπαμπινιώτης, 1998) ο όρος *συγκίνηση* δηλώνει την ψυχική αναστάτωση, τη συναισθηματική ένταση, π.χ. την έντονη *χαρά*, *λύπη*, *συμπόνια* κλπ. (οπότε η λέξη μοιάζει νοηματικά με τις αγγλικές *moved* και *touched*, καθώς και με τις γερμανικές *Rührung* και *Ergriffenheit*). Αντικείμενο ξεχωριστής έρευνας θα μπορούσε να αποτελέσει το ερώτημα σε ποιες συναισθηματικές ποιότητες αποδίδεται στον καθημερινό λόγο το κατηγορημα *συγκίνηση* ή σε ποιες περιστάσεις της ζωής νιώθουν οι άνθρωποι *συγκίνηση*. Μια υπόθεση εργασίας θα ήταν ότι η *συγκίνηση* αντικατοπτρίζει έναν περιορισμένο αριθμό συναισθηματικών ποιοτήτων (π.χ. το *άγχος*, η *οργή*, η *αηδία* δεν αποτελούν μορφές *συγκίνησης*). Επιπλέον, το συγκινημένο άτομο συγκλονίζεται βαθιά και η γνησιότητα του συναισθήματός του γίνεται φανερή από την αδυναμία του να ελέγξει τις αντίστοιχες εκδηλώσεις, όπως την αίσθηση ενός κόμπου στο λαιμό, το βούρκωμα, τα δάκρυα ή το κλάμα, το ρίγος, την τρεμάμενη φωνή.

Επειδή ακριβώς ο όρος *συγκίνηση* στην καθημερινή ομιλία αντικατοπτρίζει μια έννοια που πλησιάζει τις αγγλικές *moved* και *touched*, θα ήταν προτιμότερο να μην χρησιμοποιηθεί ακόμη ως ειδικός ψυχολογικός επιστημονικός όρος για την απόδοση του όρου *emotion* στην ελληνική γλώσσα, τουλάχιστον όχι προτού διερευνηθεί προηγουμένως διεξοδικά η καθημερινή του σημασία (βλ. σχετικά την ανάλυση στη σελ. 20 της παρούσας εργασίας).

Η ανάλυση που προηγήθηκε στα κεφάλαια 10.3.1 έως 10.3.17 συνοψίζεται στον πίνακα 23, ο οποίος αποτελεί την ολοκλήρωση του υποθετικού σχήματος ταξινόμησης του ελληνικού ονοματολογίου συναισθημάτων που είχε προταθεί στο κεφάλαιο 7 (σχήμα 12) και στηρίζεται πια σε εμπειρικά δεδομένα. Ο πίνακας 23 χωρίζεται σε δυο επίπεδα: σε αυτό των δυσάρεστων ή/και ανεπιθύμητων (πάνω μισό του πίνακα) και σε αυτό των ευχάριστων ή/και επιθυμητών ψυχικών καταστάσεων (κάτω μισό του πίνακα). Η διττή αυτή διάκριση δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, ο όρος *κατάπληξη* εντάχθηκε στα ευχάριστα ή/και επιθυμητά συναισθήματα, ενώ σύμφωνα με το λεξικό του Μπαμπινιώτη (σελ. 581, σχόλιο στη ρήμα εκπλήσσω) σημαίνει συνήθως το δυσάρεστο, αρνητικό για τον ομιλητή ξάφνιασμα. Στην ίδια κατηγορία εντάχθηκε κι ο όρος *συγκίνηση*, ενώ μπορεί να αντικατοπτρίζει ένα δυσάρεστο συναίσθημα.

Στον πίνακα 23 τα συναισθήματα αλληλεγγύης έχουν χωριστεί στις δυο υποομάδες από τις οποίες συνίστανται. Η συστάδα του *οίκτου* συγκαταλέγεται στις αρνητικές ψυχικές καταστάσεις, ενώ η ομάδα της *συμπάθειας* στις θετικές.

10.4 Σύγκριση με τα ξενόγλωσσα δένδρογράμματα

Τίθεται στη συνέχεια το ερώτημα κατά πόσο ομοιάζει η ταξινόμηση του ελληνικού ονοματολογίου συναισθημάτων με τις αντίστοιχες ξενόγλωσσες που εξήχθησαν από παρόμοιες ερευνητικές διαδικασίες. Η ανάλυση που ακολουθεί στηρίζεται στην ενότητα 4.2.2, όπου είχε γίνει λεπτομερής αναφορά στις ξενόγλωσσες έρευνες, και συνοψίζεται στον πίνακα 24.

Η πρώτη ομάδα συναισθημάτων που είχε εντοπιστεί στις ξενόγλωσσες έρευνες ήταν αυτή της *εύνοιας*. Σε αυτήν αντιστοιχεί η συστάδα της *αγάπης και του έρωτα* του ελληνικού δένδρογράμματος. Τόσο η ξενόγλωσση όσο και η ελληνόφωνη ομάδα περιλαμβάνουν τα είδη συναισθημάτων που φέρνουν τους ανθρώπους κοντά ή κρατούν τον έναν κοντά στον άλλο. Συνίστανται δε από τις υποομάδες της *αγάπης* και του *έρωτα*, οι οποίες συνορεύουν μεταξύ τους. Στην ελληνική έρευνα τα συναισθήματα αλληλεγγύης (η συστάδα του *οίκτου* και αυτή της *συμπάθειας*) σχηματίζουν ξεχωριστές συστάδες που δε συνορεύουν με την *αγάπη* και τον *έρωτα*. Παρομοίως στις αγγλόφωνες έρευνες¹ ο όρος *pity* (*οίκτος, συμπόνια*) απαντά σε άλλη συστάδα απ' ό,τι ο όρος *love* (*αγάπη*). Ο όρος *sympathy* (*συμπάθεια, συμπόνια*) «έλκεται» άλλοτε από το *pity* (Shaver και συνεργάτες, 1987) και άλλοτε από το *love* (Alvarado, 1998).

¹ Στη γερμανική έρευνα δεν συμπεριλήφθηκε ο όρος *αγάπη* (*Liebe*).

Η ελληνόγλωσση συστάδα της *χαράς και της ευχαρίστησης* γεινιάζει με αυτήν της *αγάπης και του έρωτα*, μια διαπίστωση που ισχύει και για τις ξενόγλωσσες έρευνες² (με εξαίρεση το δενδρογράμμα των Storm και Storm, 1987). Στο αποτέλεσμα αυτό αντικατοπτρίζεται το γεγονός ότι οι σχέσεις αγάπης αποτελούν πηγή χαράς για τον άνθρωπο που είναι «ζώο κοινωνικό», χαρακτηρίζεται δηλαδή από την ανάγκη του «ανήκειν» και της αγάπης (Maslow, 1954). Την παρατήρηση αυτή στηρίζει επιπλέον η έρευνα του Shaver και των συνεργατών του (1987), τα ερευνητικά υποκείμενα της οποίας ανέφεραν τις σχέσεις αγάπης ως πηγή χαράς (βλ. κεφ. 10.3.8).

Οι ομοιότητες του ελληνικού με τα ξενόγλωσσα δενδρογράμματα δεν εξαντλούνται στις παραπάνω παρατηρήσεις. Στην ελληνική έρευνα σχηματίστηκε μια συστάδα λέξεων που αντικατοπτρίζουν διάφορες μορφές *ψυχικού πόνου* (συστάδα *ψυχικού πόνου*). Με αυτήν γεινιάζει η συστάδα της *ντροπής*. Η παραπάνω διαπίστωση ισχύει και για τις ξενόγλωσσες έρευνες. Επίσης, οι συστάδες του *θυμού*, του *μίσους* και της *αηδίας*³ γεινιάζουν στα δενδρογράμματα όλων των ερευνών. Τέλος, σε όλα σχηματίζεται η συστάδα της *έκπληξης*.

Αναφορικά με τη συναισθηματική ποιότητα του φόβου μπορεί να παρατηρήσει κανείς τα ακόλουθα. Στις ξενόγλωσσες έρευνες συνήθως σχηματίζονται δυο υποσύνολα λέξεων που αντικατοπτρίζουν την εν λόγω συναισθηματική ποιότητα: ένα περιλαμβάνει τις λέξεις που δηλώνουν φόβο (αγγλικές λέξεις-ερεθίσματα είναι συνήθως οι *fear, fright, horror, terror, panic*, ενώ γερμανικές οι *Angst, Panik, Schreck*) και ένα τις λέξεις που σημαίνουν μια γενικότερη νευρικότητα και ανησυχία (αγγλικές λέξεις-ερεθίσματα είναι συνήθως οι *anxiety, nervousness, tenseness, worry*, ενώ στη γερμανική η λέξη *Unruhe*). Θα μπορούσε κανείς να αντιστοιχήσει στην πρώτη ομάδα την ελληνική συστάδα του *φόβου*, και στη δεύτερη ομάδα την ελληνική συστάδα του *άγχους*. Μια τέτοια αντιστοιχία δε σημαίνει, ωστόσο, ότι οι λέξεις των αντίστοιχων ελληνόγλωσσων και ξενόγλωσσων υποσυνόλων χαρακτηρίζονται από πλήρη συνωνυμία στις μεταφράσεις. Απαιτούνται περαιτέρω έρευνες της σημασιολογίας και χρήσης των λέξεων, για να αναδειχθούν οι πιθανές λεπτές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους.

Εφόσον η ελληνική έρευνα είναι μεταγενέστερη των προτύπων της, συγκέντρωσε στον κατάλογο συναισθημάτων ερεθίσματα από όλες τις προηγούμενες, τα οποία όμως δεν είναι κοινά σε όλες. Έτσι, στην ακόλουθη ανάλυση, η απουσία αναφοράς σε μια ξενόγλωσση έρευνα θα σημαίνει ότι η συγκεκριμένη λέξη-ερεθίσμα δεν είχε περιληφθεί στον αντίστοιχο

² Τις αντίστοιχες ξενόγλωσσες συστάδες είχαμε αποκαλέσει *ευδιαθεσία* και *εύνοια*, για να διατηρήσουμε ένα επίπεδο υψηλότερης αφάιρεσης. Αυτό είναι σκόπιμο, διότι, εφόσον π.χ. στη γερμανική έρευνα δε χρησιμοποιήθηκε ο όρος *αγάπη*, δεν μπορεί να ονομαστεί η αντίστοιχη συστάδα με τον όρο αυτό.

³ Για το τρίπτυχο του *θυμού*, του *μίσους* και της *αηδίας* είχαμε χρησιμοποιήσει στην ενότητα 4.2.2 τον τίτλο *διχόνοια*.

κατάλογο. Π.χ. η ελληνική συστάδα της **ανίας** είχε σχηματιστεί στην канаδική και στη γερμανική έρευνα, όχι όμως στις δυο αμερικανικές έρευνες από τις οποίες οι σχετικές λέξεις-ερεθίσματα απουσίαζαν. Παρομοίως, η ελληνική συστάδα της **ελπίδας** είχε σχηματιστεί στις αμερικανικές έρευνες, όχι, όμως, στην канаδική και τη γερμανική, απ' όπου απουσίαζαν οι σχετικοί όροι.

Η συστάδα της **επιθυμίας** σχηματίστηκε μόνο στην ελληνική έρευνα. Ο αντίστοιχος αγγλικός όρος (*desire*) έλκεται συνήθως από την έννοια του **σαρκικού πόθου** (*lust*) και σχηματίζει μαζί του τη συστάδα **ερωτικών συναισθημάτων / σεξουαλικότητας**. Η **λαχτάρα** (*longing*) σχηματίζει μονολεκτική συστάδα στην έρευνα του Shaver και των συνεργατών του, ενώ στην έρευνα της Alvarado συνδέεται με τη **μελαγχολία** (*melancholy*), ερμηνεύεται, επομένως, ως **νοσταλγία**. Άλλοι όροι που δηλώνουν τη **νοσταλγία** (αγγλικά: *homesickness*, *nostalgia*, γερμανικά: *Heimweh*) εμφανίζονται και στις τέσσερις ξενόγλωσσες έρευνες στην ομάδα του **ψυχικού πόνου**.

Μια ακόμη συστάδα που απαντά μόνο στην ελληνική έρευνα είναι αυτή της **ασφάλειας** (**ασφάλεια, σιγουριά, εμπιστοσύνη**). Στην канаδική έρευνα ο όρος **εμπιστοσύνη** (*confidence*) εμφανίζεται στη συστάδα της **αυτοπεποίθησης**, ενώ στη γερμανική (*Zutrauen*) στη συστάδα της **έννοιας**. Ο όρος **συγκίνηση**, που αποτελεί μονολεκτική συστάδα στην ελληνική έρευνα, δε συμπεριλήφθηκε στις αγγλόφωνες έρευνες. Ο αντίστοιχος γερμανικός όρος *Rührung* απαντά στη συστάδα της **έννοιας**. Η συστάδα της **περηφάνιας** σχηματίστηκε, εκτός από την ελληνική γλώσσα, στη γερμανική (*Stolz*) και στην αμερικανική έρευνα του Shaver και των συνεργατών του (*pride*). Στην έρευνα της Alvarado ο όρος περηφάνια εμφανίζεται στη συστάδα της **ενδιαθεσίας**, ενώ στους Storm και Storm στη συστάδα της **αυτοπεποίθησης**.

Οι λέξεις **ευγνωμοσύνη, σεβασμός, ευλάβεια, κατάνυξη, δέος και θαυμασμός** σχηματίζουν στην ελληνική έρευνα τη συστάδα των **ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων**. Περιορισμένος αριθμός των αντίστοιχων αγγλικών και γερμανικών μεταφράσεων απαντά στις ξενόγλωσσες έρευνες. Ο **σεβασμός** και η **ευλάβεια** (*reverence*), καθώς και ο **θαυμασμός** (*admiration*) σχηματίζουν ξεχωριστή ομάδα στην канаδική έρευνα· ενώ η αντίστοιχη ελληνική συστάδα περιλαμβάνει και τον όρο **δέος**, οι αντίστοιχοι канаτικοί όροι (*awe*, *wonder*) εντάσσονται στη συστάδα της **έκπληξης**. Η **ευγνωμοσύνη** (*Dankbarkeit*) και ο **σεβασμός** (*Verehrung*) εντάσσονται στη γερμανική έρευνα στη συστάδα της **έννοιας**. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στις ξενόγλωσσες έρευνες δε σχηματίζεται η συστάδα των ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων (βλ. σχετικά κεφ. 9.4.2). Η απουσία της οφείλεται στην απουσία των σχετικών όρων.

Η ανάλυση που προηγήθηκε συνοψίζεται στον πίνακα 24 και έχει ως αφετηρία τις συστάδες που προέκυψαν από την ελληνική έρευνα.

Πίνακας 24

Συγκριτική παρουσίαση των συστάδων του ελληνόγλωσσου και των ξενόγλωσσων δενδρογραμμάτων των συναισθημάτων

Τίτλοι ομάδων συναισθημάτων	Γερμανία: Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)	Καναδάς: Storm & Storm (1987)	Η.Π.Α. Shaver και συνεργάτες (1987)	Η.Π.Α. Alvarado (1998)	Ελληνική έρευνα (2003)
Έρωτας	X	X	X	X	X
Αγάπη		X	X	X	X
Συναισθήματα αλληλεγγύης	X	X pity	X pity, sympathy	X Pity	X
Χαρά & ευχαρίστηση	X	X	X	X	X
Ψυχικός πόνος	X	X	X	X	X
Ντροπή	X	X	X	X	X
Θυμός	X	X	X	X	X
Μίσος		X		X	X
Αηδία	X		X	X	X
Ζηλοφθονία	X	X	X	X	X Η ζηλοφθονία μπορεί να οριστεί και ως αυτόνομη συστάδα
Έκπληξη	X	X	X	X	X
Φόβος	X	X	X	X	X
Γενικότερη νευρικότητα – ανησυχία	X	X	X	X	X Συστάδα άγχους
Ανία	X	X	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	X
Ελπίδα	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	X	X	X
Επιθυμία	--	--	X longing	X longing, melancholy	X
Ασφάλεια	--	--	--	--	X
Περηφάνια	X	--	X	--	X
Συγκίνηση	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	X
Ηθικά και θρησκευτικά συναισθήματα	--	X	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	Απουσιάζουν οι σχετικοί όροι	X

Εξχωριστή αναφορά πρέπει να γίνει στις συστάδες που προέκυψαν από την έρευνα του Shaver και των συνεργατών του, επειδή αποτέλεσαν τη βάση για την έρευνα της ομάδας του Hupka, την οποία αναλύσαμε στο κεφάλαιο 5.2. Για όλες τις λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν στην αμερικανική έρευνα υπάρχουν αντίστοιχες ελληνικές μεταφράσεις. Ωστόσο, πολλές από αυτές δεν αναγνωρίστηκαν από τα υποκείμενα της ελληνικής έρευνας ως συναισθήματα,

όπως ήδη αναφέρθηκε στο κεφ. 9.3.6. Από το ερευνητικό αυτό πόρισμα συμπεραίνει κανείς ότι οι μεταφράσεις ονομάτων των συναισθημάτων δεν είναι απαραίτητα ισοδύναμες σε διαφορετικές γλώσσες. Επομένως, απαιτείται μεγάλη προσοχή, όταν μεταφέρονται ερευνητικά συμπεράσματα από τη μια γλωσσική και πολιτισμική κοινότητα σε μια άλλη. Η διαπίστωση αυτή στηρίζει την επιλογή μας για σχηματισμό ενός ελληνόγλωσσου καταλόγου συναισθημάτων με αφετηρία την ελληνική γλώσσα. Η αγγλική γλώσσα δεν μπορεί να αποτελεί τη βάση για την κατανόηση της εννοιολογικής αποτύπωσης των συναισθημάτων της εκάστοτε γλωσσικής κοινότητας. Και αυτό γιατί μια άλλη γλωσσική κοινότητα πιθανώς να έχει «κατατμήσει» το βιωματικό χώρο του συναισθήματος σε διαφορετικές ενότητες-έννοιες.

Τέλος, αναφορικά με τις συναισθηματικές κατηγορίες που έχουν μέχρι τώρα επανειλημμένα επιβεβαιωθεί σε εμπειρικές έρευνες και αποτέλεσαν την αφετηρία για την επιλογή επιπλέον λέξεων-ερεθισμάτων ενόψει της τρίτης ερευνητικής φάσης (βλ. κεφ. 9.4.2) έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής. Η ελληνική έρευνα επιβεβαιώνει (εν μέρει, ωστόσο, με διαφορετική τιτλοφόρηση) τις κατηγορίες της *αποστροφής* (την οποία αποκαλέσαμε *συστάδα της αηδίας*), του *θυμού*, του *φόβου*, της *ανησυχίας* (οι δυο τελευταίες συγχωνεύθηκαν στα πλαίσια της *συστάδας του φόβου και του άγχους*), της *λύπης* (την οποία αποκαλέσαμε *συστάδα του ψυχικού πόνου*), της *ντροπής*, της *χαράς* (την οποία αποκαλέσαμε *συστάδα της ευχαρίστησης και της χαράς*), της *συμπάθειας* (την οποία αποκαλέσαμε *συστάδα της αγάπης και του έρωτα*), της *έκπληξης*, της *περηφάνιας* και της *συμπόνιας* (*συναισθήματα αλληλεγγύης*). Οι κατηγορίες του *κενού* και της *απογοήτευσης* εντάχθηκαν στην ελληνική *συστάδα του ψυχικού πόνου*, η *ενοχή* στην ελληνική *συστάδα της ντροπής* και η *νοσταλγία* στην ελληνική *συστάδα της επιθυμίας*. Στην ελληνική έρευνα δεν επιβεβαιώθηκαν οι κατηγορίες της *σεξουαλικής διέγερσης* και του *ενδιαφέροντος*, ενώ η *ζήλια* μπορεί να οριστεί και στα πλαίσια της ελληνικής έρευνας ως αυτόνομη συστάδα (πβ. πίνακα 24, όπου η πιθανή συστάδα φέρει τον τίτλο *ζηλοφθονία*).

10.5 Σημασιολογική διερεύνηση των αποκλεισθέντων λέξεων του καταλόγου I

Με βάση τις συστάδες που προέκυψαν από την ανάλυση των ελληνικών εμπειρικών δεδομένων γίνεται πιο εύκολη η σημασιολογική διερεύνηση των λέξεων που είχαν αξιολογηθεί μάλλον ως συναισθήματα στην πρώτη ερευνητική φάση, αλλά δεν πληρούσαν τα αυστηρά κριτήρια που τέθηκαν, προκειμένου να συμπεριληφθούν στο υλικό προς ταξινόμηση στα πλαίσια της τρίτης ερευνητικής φάσης. Οι 17 συστάδες λειτουργούν ως νοηματικοί πόλοι έλξης για ένα μεγάλο μέρος του λεξιλογίου του πίνακα 21. Ωστόσο, η ταξινόμηση που θα ακολουθήσει δεν είναι η μόνη δυνατή θεωρητική ταξινόμηση. Σε αρκετά σημεία της

παρούσας εργασίας κατέστη σαφές ότι το καθημερινό λεξιλόγιο δεν έχει την απαιτούμενη ακρίβεια και το μονοσήμαντο χαρακτήρα που απαιτείται από την τεχνική επιστημονική ορολογία. Οι καθημερινές έννοιες συνενώνουν στους κόλπους τους γνωστικά, συναισθηματικά, συμπεριφορικά στοιχεία και κίνητρα, σε διαφορετικές κάθε φορά αναλογίες, μια πραγματικότητα που αντανακλάται με παραστατικό τρόπο στο χαμηλότερο επίπεδο των ανάμικτων καταστάσεων του μοντέλου των Clore, Ortony και Foss (1987) (βλ. σχήμα 5).

Έτσι, στην ομάδα συναισθημάτων του φόβου και του άγχους θα μπορούσαν να ενταχθούν οι λέξεις *έγνοια*, *δειλία*, *σκιάζιμο*, *ενδοιασμός*, *δυσπιστία*, *αποθάρρυνση*, *απαισιοδοξία*. Πρόκειται για ψυχικές (δηλαδή εσωτερικές) καταστάσεις του υποκειμένου που συνδυάζουν τη γνωστική, τη συναισθηματική, τη σωματική, τη συμπεριφορική διάσταση, καθώς και τα ανθρώπινα κίνητρα. Η συμμετοχή των προαναφερθεισών διαστάσεων ποικίλλει ανάλογα με την εκάστοτε έννοια. Η *έγνοια* σημαίνει τη σκέψη για κάποιο άτομο, η οποία συνοδεύεται από αγωνία και ανησυχία. Η *δειλία* είναι γνώρισμα της προσωπικότητας ενός ατόμου που φοβάται συχνά και σε ποικιλία περιστάσεων. Το *σκιάζιμο* είναι λαϊκή λέξη που σημαίνει το φόβο, την τρομάρα. *Ενδοιασμός* είναι η γνωστική κατάσταση της αμφιταλάντευσης κατά τη λήψη απόφασης, η οποία οφείλεται στο φόβο. Η γνωστική κατάσταση της *δυσπιστίας* πηγάζει μεταξύ άλλων από αρνητικά συναισθήματα (π.χ. φόβος, απογοήτευση). Από παρόμοια συναισθήματα πηγάζει η ανάσχεση της δραστηριοποίησης του οργανισμού που ονομάζουμε *αποθάρρυνση*. Πιθανότατα από αρνητικές συναισθηματικές εμπειρίες του παρελθόντος πηγάζει η προσδοκία αρνητικών εξελίξεων στο μέλλον, η *απαισιοδοξία*. Το αντίθετο της απαισιοδοξίας, η *αισιοδοξία*, εντάσσεται εννοιολογικά στην ομάδα της ελπίδας.

Η απουσία φόβου ή η υπέρβασή του δηλώνεται από τις λέξεις *θάρρος* και *αυτοπεποίθηση*. Η απουσία πανικού (ή θυμού) ή η υπέρβασή του από τη λέξη *ψυχραιμία*.

Η *αιδώς* είναι λόγια λέξη συνώνυμη της ντροπής, ενώ η *συντριβή* είναι συνώνυμο της ταπεινώσης και του εξευτελισμού. Το να αποζητά κανείς την *εξιλέωση*, δηλ. την ψυχική κάθαρση, προϋποθέτει ότι έχει παραβιάσει τον ηθικό κώδικα και νιώθει το συναίσθημα της ενοχής. Το *φιλότιμο* είναι το αίσθημα αξιοπρέπειας, αυτοσεβασμού και αυτοεκτίμησης.

Στην ομάδα του ψυχικού πόνου μπορούν να ενταχθούν το *άλγος*, το *πένθος*, το *σοκ*, η *απόρριψη* και η *κατσουφιά*. Το *άλγος* είναι λόγια λέξη που δηλώνει το σωματικό ή τον ψυχικό πόνο. Το *πένθος* είναι η βαθιά θλίψη που συνήθως οφείλεται στο θάνατο προσφιλούς προσώπου, καθώς και η εκδήλωση του συναισθήματος αυτού με συγκεκριμένο τρόπο (π.χ. με μαύρα ρούχα). *Σοκ* είναι η σωματική ή / και ψυχική αναστάτωση που οφείλεται σε ξαφνικό και βίαιο γεγονός. Η *απόρριψη* (π.χ. από την ομάδα ή η ανάσχεση της προόδου σε σχολικά / εργασιακά πλαίσια) είναι η αιτία που οδηγεί στο συναίσθημα του ψυχικού πόνου και συνεκδοχικά μπορεί να χρησιμοποιηθεί, για να εκφράσει το συναίσθημα αυτό (π.χ. στην

πρόταση *νιώθω ότι οι όλοι με απορρίπτουν* ο δέκτης πληροφορείται τόσο την αιτία όσο και την ποιότητα της συναισθηματικής αντίδρασης του πομπού). Η *κατσοφυιά*, τέλος, σημαίνει κυρίως την εκδήλωση της κακής διάθεσης βασικά στο πρόσωπο αλλά και στη στάση γενικά του σώματος.

Η *βαρεμάρα* αποτελεί συνώνυμο της πλήξης (ομάδα της ανίας).

Η *τσατίλα* είναι το συναίσθημα του εκνευρισμού ή της οργής (ομάδα του θυμού). Δορυφόροι της ίδιας ομάδας είναι και οι όροι *ενόχληση*, *αναβρασμός* και *λύσσα*. Η *ενόχληση* αποτελεί συνώνυμο της δυσαρέσκειας και της δυσφορίας, επομένως εννοιολογικά βρίσκεται ανάμεσα στον πόνο και στο θυμό (βλ. κεφ. 10.3.3). Οι όροι *αναβρασμός* και *λύσσα* (μτφ.) παραπέμπουν σε συναισθηματικές καταστάσεις δυσφορίας και θυμού, αν και αυτό δε γίνεται φανερό στον ορισμό τους στο λεξικό του Μπαμπινιώτη. Εκεί ο *αναβρασμός* ορίζεται ως κατάσταση έξαψης, αναστάτωσης, αναταραχής, εγρήγορσης και έντονης δραστηριότητας, ενώ η *λύσσα* (μτφ.) ως η ακατάσχετη ορμή, η παράφορη μανία, το υπερβολικό πάθος για κάτι. Επομένως, σύμφωνα με αυτούς τους ορισμούς οι όροι σημαίνουν περισσότερο την κατάσταση ενεργοποίησης του οργανισμού (βλ. κεφ. 9.3.5). Ενεργειακός όρος είναι και η *ευεξία* που σημαίνει την καλή κατάσταση της υγείας σε συνδυασμό με διάθεση για κίνηση και δραστηριότητα.

Η *κακία* εντάσσεται στην ομάδα του μίσους και σημαίνει τη διάθεση για κακό και τη μνησικακία. Ο *αποτροπιασμός* είναι συνώνυμο της απέχθειας και της αηδίας εν όψει φρικτού θεάματος ή είδησης και εντάσσεται εννοιολογικά στην αντίστοιχη ομάδα.

Ξεγνοιασιά είναι η ανάλαφρη και χαρούμενη διάθεση που πηγάζει από την απουσία προβλημάτων. Συνήθως συνδυάζεται με την περίοδο της προστατευμένης από τους γονείς παιδικότητας. Η *χαρμωσύνη* και η *ευφροσύνη* είναι συνώνυμα της χαράς (δηλώνουν, ωστόσο, μεγαλύτερη ένταση του συναισθήματος και αναδύουν θρησκευτικούς συνειρμούς), ενώ η *ευδαιμονία* και η *μακαριότητα* συνώνυμα της ευτυχίας. Η *μακαριότητα* εμπεριέχει την έννοια της γαλήνης. Η *παρηγοριά* είναι συνώνυμο της ανακούφισης. Σε αντίθεση, όμως, με την ανακούφιση, η οποία εννοιολογικά προϋποθέτει έναν επικρεμάμενο κίνδυνο που αποτρέπεται την τελευταία στιγμή, η *παρηγοριά* προϋποθέτει ένα πολύ αρνητικό γεγονός (π.χ. θάνατος αγαπημένου προσώπου) και συνίσταται στο μετριασμό του ψυχικού πόνου και όχι στην εξάλειψή του. *Αυταρέσκεια* είναι η ικανοποίηση που αντλεί κανείς αυτοθαυμαζόμενος, ναρκισσευόμενος, ενώ *ευαρέσκεια* είναι η ηθική ικανοποίηση.

Η *έλξη* (μτφ.) και η *μαγεία* (καθώς και τα συνώνυμά τους γοητεία και σαγήνη) σημαίνουν ότι ένα πρόσωπο, ένα πράγμα ή μια κατάσταση προκαλούν την επιθυμία, θέλγουν ή συναρπάζουν το άτομο. Όταν η *έλξη* γίνεται υπερβολική έως παθολογική, τότε καλείται *μανία* (η λέξη έχει, ωστόσο, κι άλλες σημασίες: (α) θυμός, (β) μεγάλη ένταση και (γ) ψυχική διαταραχή). Όταν η *έλξη* γίνεται σταθερός προσανατολισμός σε ορισμένο τρόπο σκέψης ή δράσης παρά την αντίθετη γνώμη σημαντικών προσώπων ή παρά τις αντίξοες συνθήκες, τότε

μιλάμε για *πείσμα*. Η τούρκικη λέξη *νταλκάς* απαντά κυρίως σε λαϊκά τραγούδια και σημαίνει τη σφοδρή επιθυμία, συνήθως ερωτική, για κάποιο πρόσωπο, ενώ η αρχαία ελληνική λέξη *λαγνεία* (με συνώνυμα τη φιληδονία και την ηδυπάθεια) σημαίνει την έντονη τάση για σεξουαλικές απολαύσεις.

Η κατάσταση της *ανυπομονησίας* συνδυάζει γνωστικά, συναισθηματικά και συμπεριφορικά στοιχεία. Το άτομο γνωρίζει ότι κάτι ευχάριστο θα συμβεί στο μέλλον ή ότι κάτι δυσάρεστο εκτυλίσσεται στο παρόν. Στην πρώτη περίπτωση επιθυμεί να επισπεύσει την έλευση του ευχάριστου, ενώ στη δεύτερη επιθυμεί να διακόψει το δυσάρεστο (σε αυτή την περίπτωση συνώνυμα της ανυπομονησίας γίνονται οι λέξεις *δυσανασχέτηση* και *εκνευρισμός*). Όταν η ανυπομονησία κορυφώνεται, υπάρχει έντονη κινητικότητα στο επίπεδο της συμπεριφοράς (το άτομο δεν μπορεί να κάθεται ήρεμο). Η *αδημονία* είναι συνώνυμο της ανυπομονησίας ως προς την πρώτη της σημασία (της έντονης επιθυμίας, της λαχτάρας): μπορεί, ωστόσο, να συνοδεύεται από ανησυχία και αγωνία. Η *προσμονή*, τέλος, είναι η αναμονή ενός ευχάριστου γεγονότος και δε συνοδεύεται, απαραίτητα, από συμπεριφορική κινητικότητα.

Η *θαλπωρή* (μτφ.) και η *οικειότητα* είναι έννοιες-δορυφόροι της ομάδας της αγάπης. Η πρώτη σημαίνει τη ζεστή και εγκάρδια ατμόσφαιρα, η δεύτερη τη στενή διαπροσωπική σχέση.

Το *έλεος*, η *ευσπλαχνία* και η *φιλαλληλία* είναι συνώνυμες λέξεις και σημαίνουν τη συμπόνια και την αγάπη για τον πλησίον. Πρόκειται, επομένως, για θετικά χρωματισμένους όρους που δηλώνουν συναισθήματα αλληλεγγύης.

Πατριωτισμός είναι η αγάπη προς την πατρίδα. Η *ελευθερία* είναι μια αφηρημένη έννοια που μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε ποικίλα γλωσσικά περιβάλλοντα (ελευθερία της πατρίδας, ελευθερία βούλησης, ελευθερία λόγου κλπ.). Εάν ερμηνευθεί ως *αίσθηση ελευθερίας*, δηλ. απουσία οποιουδήποτε δυσάρεστου καταναγκασμού, αποκτά μια ευχάριστη συναισθηματική διάσταση. Ίσως γι' αυτό το λόγο χαρακτηρίστηκε από το δείγμα της πρώτης ερευνητικής φάσης μάλλον ως συναίσθημα (μέσος όρος: 3,08). Άλλη πιθανή ερμηνεία αυτού του αποτελέσματος είναι ότι τα ερευνητικά υποκείμενα παρασύρθηκαν από την έντονη συναισθηματική φόρτιση του όρου, δηλαδή από τη συνδηλωτική σημασία της λέξης (connotative meaning).

Η *απάθεια*, η *ψυχρότητα*, η *αδιαφορία* και η *αμφιθυμία* δεν αντικατοπτρίζουν συναισθηματικές ποιότητες αλλά μορφές συναισθηματικής ζωής. Συγκεκριμένα οι τρεις πρώτοι όροι αντικατοπτρίζουν την απουσία συναισθημάτων, ενώ ο τελευταίος τη συχνή εναλλαγή τους (την κυκλοθυμία).

Πίνακας 23

Συστάδες συναισθημάτων της ελληνικής γλώσσας

Δυσάρεστα ή / και ανεπιθύμητα συναισθήματα									
Συστάδα φόβου & άγχους	Συστάδα οίκτου	Συστάδα ντροπής	Συστάδα ανίας	Συστάδα ψυχικού πόνου		Συστάδα θυμού	Συστάδα μίσους	Συστάδα αηδίας	
άγχος στρες πίεση ανησυχία αγωνία σύγχυση τρόμος φόβος πανικός ταραχή αμηχανία ανασφάλεια	λύπηση οίκτος	ενοχή τύψεις μετάνιωμα ντροπή εξευτελισμός ταπείνωση μειονεξία	ανία πλήξη	δυσaréσκεια δυσφορία απογοήτευση πικρία παράπονο καημός μαράζι ντέρτι οδύνη σπαραγμός δυστυχία ψυχ. πόνος	λύπη στενοχώρια κατάθλιψη ψυχοπλάκωμα μελαγχολία θλίψη κακοκεφιά απελπισία απόγνωση κενό μοναξιά αυτολύπηση	θυμός οργή αγανάκτηση εκνευρισμός	ζήλια φθόνος μνησικακία χαίρεκακία έχθρα μίσος αντιπάθεια περιφρόνηση	αηδία σιχαμάρα απέχθεια αποστροφή φρίκη	

Ευχάριστα ή / και επιθυμητά συναισθήματα									
Συστάδα ευχαρίστησης & χαράς	Συστάδα αγάπης & έρωτα	Συστάδα ελπίδας	Συστάδα επιθυμίας	Συστάδα ασφάλειας	Συστάδα έκπληξης	Συστάδα συμπάθειας	Ηθικά & θρησκευτικά συναισθήματα	Συγκίνηση	Περηφάνια
αγαλλίαση γαλήνη ανακούφιση λύτρωση ικανοποίηση πληρότητα ευδιαθεσία ευθυμία κέφι χαρά ευφορία ευτυχία ευχαρίστηση τέρψη απόλαυση ηδονή έκσταση ενθουσιασμός	στοργή τρυφερότητα αγάπη έρωτας πάθος λατρεία	ελπίδα προσδοκία	επιθυμία λαχτάρα πόθος νοσταλγία	ασφάλεια σιγουριά εμπιστοσύνη	έκπληξη κατάπληξη	συμπάθεια συμπόνια ενδιαφέρον	ευγνωμοσύνη σεβασμός ευλάβεια κατάνυξη δέος θαυμασμός	συγκίνηση	περηφάνια

11. Συνολική θεώρηση, συμπεράσματα και επισημάνσεις

Αφετηρία της ανάλυσης που θα ακολουθήσει είναι η παραδοχή ότι οι άνθρωποι κατανοούν, έστω αδρομερώς, τι είναι το φαινόμενο του συναισθήματος, διότι όλοι το έχουν νιώσει. Ένα ον δίχως συναισθήματα (π.χ. ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής) δεν επιδέχεται το κατηγορούμενο *άνθρωπος*. Το *συν-αισθάνεσθαι* είναι γνώρισμα του ανθρώπου, όπως και το *αισθάνεσθαι*. Δεν απαιτείται ένας κλασικός ορισμός του συναισθήματος, για να σχηματίσουμε μια γενική ιδέα για αυτό, όπως δεν απαιτείται ένας κλασικός ορισμός της όρασης, για να κατανοήσει ο μέσος άνθρωπος τι σημαίνει *βλέπω*. Αντίθετα, ένας εκ γενετής τυφλός δεν θα γνωρίσει ποτέ σε βάθος τι σημαίνει *βλέπω*, ακόμη κι αν του δοθεί ένας κλασικός ορισμός της όρασης. Συνεπώς, η προσπάθεια ορισμού του φαινομένου του συναισθήματος προϋποθέτει την ύπαρξη συναισθηματικής ζωής και την αντίστοιχη βιωματική γνώση. Η γένεση των συναισθημάτων προηγείται της λεκτικής περιγραφής τους. Το φαινόμενο υπήρχε, πριν να του δοθεί όνομα κι επομένως, πριν υπάρξει η έννοιά του. Αυτή η παραδοχή (η οποία ανάγεται στον Wundt, 1896/1918) οδηγεί τον Zajonc (1980) να ξεκινήσει το άρθρο του με την παράθεση στίχων¹ που καταφάσκουν τη (χρονική) προτεραιότητα του (συν)αισθήματος.

Ο άνθρωπος κατά την οντογενετική του πορεία κατακτά τη μητρική του γλώσσα, η οποία συνυφαίνεται με τα συναισθηματικά βιώματα (όπως άλλωστε και με πολλές άλλες πτυχές της ατομικής εσωτερικής ζωής) και σχηματίζει έναν επιπλέον δίαυλο επικοινωνίας (που συμπληρώνει τη μη λεκτική επικοινωνία) ανάμεσα στο άτομο και στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας: στο άτομο παρέχεται τώρα η δυνατότητα να κωδικοποιεί λεκτικά τα γεγονότα του εσωτερικού του βίου και τα λοιπά μέλη της ομάδας είναι σε θέση να αποκωδικοποιούν το μήνυμα και να κατανοούν την ψυχική κατάσταση του εκάστοτε μέλους. Η ύπαρξη «συναισθηματικών» λέξεων-εννοιών στη γλώσσα, η εκμάθησή τους και, στη συνέχεια, η χρήση τους προϋποθέτει την επανάληψη παρόμοιων συναισθηματικών εμπειριών σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Χάρη στην παρουσία τέτοιων όρων μορφοποιείται ως ένα βαθμό η βιολογική συναισθηματική δυνατότητα, αφού διευκολύνεται ο εντοπισμός των σχετικών φαινομένων στη συνεχή ροή βιωμάτων και συμπεριφοράς, καθώς και η χαλιναγώγησή τους.

Ο επίκτητος λόγος λαμβάνει ποικίλες μορφές, αν σκεφθεί κανείς ότι οι παγκοσμίως ομιλούμενες γλώσσες υπολογίζονται σε 6000 (βλ. σελ. 56). Κάθε γλώσσα αποτελεί μια εκδοχή θέασης του κόσμου και της ζωής, αντικατοπτρίζει δηλαδή το κοσμοείδωλο της αντίστοιχης πολιτισμικής κοινότητας και μορφοποιεί τις νοητικές αναπαραστάσεις κάθε νέου

¹ since feeling is first
who pays any attention
to the syntax of things
will never wholly kiss you (E.E. Cummings, 1973, σελ. 160)

μέλους της. Ένας από τους πρώτους γλωσσολόγους που υπαινίχθηκαν ότι τα ανθρώπινα βιώματα εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τη φύση της εκάστοτε γλώσσας ήταν ο Whorf (1956). Ο Whorf ισχυριζόταν (απηχώντας πιθανώς τον Giambattista Vico) ότι κάθε γλώσσα μορφοποιεί με το δικό της τρόπο την ατομική εμπειρία. Έτσι, εκείνος που μιλά τη Hopi (μια από τις γλώσσες των ερυθροδέρμων), βλέπει τον κόσμο μέσα από το φακό της ίδιας του της γλώσσας, κι ο κόσμος αυτός διαφέρει σημαντικά από εκείνον που βλέπει αυτός που μιλά την αγγλική σαν μητρική γλώσσα.

Επομένως, ο πρώτος δρόμος για τον επιστήμονα να προσεγγίσει λογικά τη συναισθηματική ζωή είναι οι σχετικές γλωσσικές δομές που του παρέχει η μητρική του γλώσσα. Αυτές είναι μέρος μιας ολόκληρης κοσμοθεωρίας συνυφασμένης με τη γλώσσα. Συνιστούν μια συγκεκριμένη και περιορισμένη εκδοχή ερμηνείας του κόσμου, αυτήν που έχει υιοθετήσει η συγκεκριμένη γλωσσική και πολιτισμική κοινότητα.

11.1 Συνοπτική παρουσίαση της παρούσας ερευνητικής εργασίας

Στα πλαίσια της παρούσας ερευνητικής εργασίας μελετήθηκε το σύνολο των ουσιαστικών της ελληνικής γλώσσας, με τα οποία ονοματίζονται ενότητες της συναισθηματικής ζωής. Αφετηρία μας ήταν η απουσία στην ελληνόγλωσση ψυχολογική βιβλιογραφία μιας πλήρους και εμπειρικά ελεγμένης απαρίθμησης ειδών συναισθημάτων. Οι κατάλογοι συναισθημάτων που υπήρχαν στα διάφορα εγχειρίδια ψυχολογίας ήταν περιορισμένοι ή απηχούσαν θεωρητικές ταξινομήσεις που δεν είχαν ελεγχθεί στο πεδίο της εμπειρίας. Αυτό το κενό επιχείρησε να καλύψει η έρευνά μας μέσα από μια εμπειρική προσέγγιση της μελέτης του ονοματολογίου συναισθημάτων στον καθημερινό λόγο. Η έρευνα αυτή συνιστά βασική έρευνα (Grundlagenforschung) και αποτελεί προϋπόθεση της προόδου στον τομέα της ψυχολογίας συναισθημάτων· γιατί, πώς αλλιώς μπορεί να προχωρήσει η επιστήμη στον τομέα αυτό, αν όχι με τη συλλογή και καταγραφή των ονομάτων που αντικατοπτρίζουν τις μορφές που λαμβάνει το υπό διερεύνηση φαινόμενο; Για να χρησιμοποιήσουμε μια αναλογία: όπως στη χημεία δε νοείται επιστημονική πρόοδος δίχως τον περιοδικό πίνακα, έτσι και στην ψυχολογία δε νοείται πρόοδος δίχως έναν πλήρη ή αντιπροσωπευτικό πίνακα συναισθημάτων².

Η μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήσαμε, αναδύθηκε σταδιακά στη δεκαετία του '50 σε Ευρώπη και Αμερική, για να λάβει πιο οριστική μορφή από τη δεκαετία του '80 και εξής. Λογική αφετηρία της υπήρξαν οι ακόλουθες παραδοχές:

² Έτσι δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι η ονοματοθεσία (labeling) του συναισθήματος έχει αποτελέσει αντικείμενο διδακτορικών διατριβών (π.χ. Alvarado, 1993).

(α) Στην ελληνική γλώσσα έχει αποθησαυριστεί ένα σύνολο ονομάτων που δηλώνει συναισθήματα.

(β) Οι ικανοί χρήστες της ελληνικής γλώσσας είναι σε θέση να χρησιμοποιούν τα ονόματα αυτά, προκειμένου να δηλώσουν συγκεκριμένα συναισθηματικά επεισόδια που εκτυλίσσονται στον εσωτερικό τους κόσμο, καθώς και για να ονομάσουν τις συναισθηματικές εκδηλώσεις που παρατηρούν στους συνανθρώπους τους.

(γ) Το σχετικό λεξιλόγιο είναι αποθηκευμένο στα σύγχρονα λεξικά της νέας ελληνικής γλώσσας, καθώς και στη σχετική ψυχολογική βιβλιογραφία.

Το λεξιλόγιο αυτό έπρεπε να εντοπιστεί και να μελετηθεί με σύγχρονες επιστημονικές μεθόδους. Πηγές άντλησής του υπήρξαν λεξικά της νέας ελληνικής γλώσσας, η σχετική ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση ψυχολογική βιβλιογραφία, καθώς και η απαρίθμηση συναισθημάτων από τα υποκείμενα της έρευνας. Συνολικά διερευνήθηκαν 342 ερεθίσματα («υποψήφια» ονόματα συναισθημάτων). Τα 218 από αυτά διερευνήθηκαν με δυο διαφορετικές μεθόδους, ενώ τα υπόλοιπα 124 με μία: 62 με την πρώτη ερευνητική προσέγγιση και 62 με τη δεύτερη. Κατά την πρώτη ερευνητική προσέγγιση τα υποκείμενα της έρευνας ρωτήθηκαν για το βαθμό βεβαιότητάς τους αναφορικά με το αν ένα όνομα αντικατοπτρίζει ή όχι ένα συναίσθημα. Κατά τη δεύτερη ερευνητική προσέγγιση ζητήθηκε από τα υποκείμενα της έρευνας να κρίνουν αν τα ονόματα αντικατοπτρίζουν συναισθήματα, λογικές διεργασίες, ιδιότητες της προσωπικότητας ή σωματικές καταστάσεις / αντιδράσεις.

Μια πρώτη διαπίστωση από τις προαναφερθείσες έρευνες είναι ότι το πλάτος της έννοιας του *συναίσθηματος* ποικίλλει από άτομο σε άτομο. Για ορισμένους η έννοια *συναίσθημα* περιλαμβάνει στο εύρος της έννοιες όπως *αξιοπρέπεια*, *καθήκον*, *πειθαρχία*, *ειρωνεία*, *μέθη*, *γοητεία* κ.ά., ενώ για άλλους όχι. Υπάρχει, ωστόσο, ένα σύνολο λέξεων-ερεθισμάτων για το οποίο η συμφωνία μεταξύ των ερευνητικών υποκειμένων (διατομική συμφωνία) τόσο στην πρώτη όσο και στη δεύτερη ερευνητική φάση είναι υψηλή. Τα ονόματα που «άντεξαν» στη διπλή δοκιμασία θεωρήθηκε ότι αντικατοπτρίζουν κατά γενική ομολογία συναισθήματα. Πρόκειται για 82 ερεθίσματα (βλ. κεφ. 9.4.1): *αγαλλίαση*, *αγανάκτηση*, *αγάπη*, *άγχος*, *αγωνία*, *αηδία*, *αμηχανία*, *ανακούφιση*, *ανασφάλεια*, *ανησυχία*, *ανία*, *αντιπάθεια*, *απελπισία*, *απέχθεια*, *απόγνωση*, *απογοήτευση*, *απόλαυση*, *ασφάλεια*, *αυτολύπηση*, *γαλήνη*, *δέος*, *δυσaréσκεια*, *δυστυχία*, *ελπίδα*, *ενθουσιασμός*, *ενοχή*, *επιθυμία*, *έρωτας*, *ευδιαθεσία*, *ευθυμία*, *ευτυχία*, *ευφορία*, *ευχαρίστηση*, *ζήλια*, *ηδονή*, *θαυμασμός*, *θλίψη*, *θυμός*, *ικανοποίηση*, *καημός*, *κακοκεφιά*, *κατάπληξη*, *κενό*, *λατρεία*, *λαχτάρα*, *λύπη*, *λύτρωση*, *μαράζι*, *μειονεξία*, *μελαγχολία*, *μίσος*, *μοναξιά*, *νοσταλγία*, *ντέρτι*, *ντροπή*, *οδύνη*, *οίκτος*, *οργή*, *πάθος*, *πανικός*, *παράπονο*, *πικρία*, *πλήξη*, *πληρότητα*, *πόθος*, *σπαραγμός*, *στενοχώρια*, *στοργή*, *συγκίνηση*, *σύγχυση*, *συμπάθεια*, *συμπόνια*, *ταραχή*, *τέρψη*, *τρόμος*, *τρυφερότητα*, *τύψεις*, *φθόνος*, *φόβος*, *φρίκη*, *χαρά*, *ψυχοπλάκωμα*. Η απαρίθμηση αυτή συνιστά τον πληρέστερο σύγχρονο εμπειρικά ελεγμένο κατάλογο συναισθημάτων της ελληνικής γλώσσας. Τον χαρακτηρίζουμε σύγχρονο,

διότι αποτυπώνει τα ονόματα που βρίσκονται σήμερα σε συχνή χρήση στη χώρα μας και περιλαμβάνει ονόματα που αντικατοπτρίζουν κατά γενική ομολογία (με υψηλό βαθμό διατομικής συμφωνίας) συναισθήματα.

Υπάρχουν κι άλλα ονόματα συναισθημάτων αποθησαυρισμένα στην ελληνική γλώσσα, τα οποία όμως δε χρησιμοποιούνται εξίσου συχνά, με αποτέλεσμα να αποτελούν άγνωστες λέξεις για ένα σημαντικό ποσοστό του δείγματος, π.χ. η λέξη *ίμερος*. Από το σύνολο των 82 ονομάτων, αυτά που αναφέρονται με μεγαλύτερη συχνότητα (τουλάχιστον από το 25% των ερωτηθέντων) υπό συνθήκες αυθόρμητης παραγωγής, είναι τα ακόλουθα: *αγάπη, χαρά, λύπη, μίσος, φόβος, έρωτας, άγχος, απογοήτευση, θυμός, ευτυχία, πόνος, θλίψη* (α' ερευνητική φάση, φύλλο καταγραφής συναισθημάτων, βλ. κεφ. 8.2).

Μπορεί να θέσει κανείς τα αντίστροφα ερωτήματα, να αναρωτηθεί δηλαδή ποιες λέξεις τείνουν μέσα στο περιβάλλον μιας πληθώρας ερεθισμάτων, όπως αυτό πραγματώθηκε στα πλαίσια των ερευνών μας, να μην αναγνωρίζονται ως χαρακτηριστικά συναισθήματα (να μην έχουν δηλαδή ικανοποιητικούς στατιστικούς δείκτες): ποιες λέξεις δεν αποτελούν επιτυχείς ονομασίες συναισθημάτων στα πλαίσια της καθημερινής επικοινωνίας. Δεν αντικατοπτρίζουν συναισθήματα οι όροι που δηλώνουν σωματικές και ενεργειακές καταστάσεις (π.χ. *κόπωση, κούραση, εξουθένωση, υπνηλία, χαλάρωση, εγρήγορση, ενεργητικότητα, ζωντάνια, έξαρση, έξαψη* κ.ά.): επίσης, οι λέξεις που αντικατοπτρίζουν την εκδήλωση του συναισθήματος (π.χ. *ανατριχίλα, αναφιλητό, γέλιο, δάκρυ, κλάμα, χαμόγελο* κ.ά.): τέλος, αρκετές λέξεις από τις ξενόγλωσσες και ελληνόγλωσσες συλλογές συναισθημάτων (βλ. κεφ. 9.3.6). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τελευταίας αυτής περίπτωσης αποτελούν οι αμερικανικές έρευνες. Υπενθυμίζουμε ότι, ενώ υπάρχουν ελληνικές μεταφράσεις για όλες τις λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα του Shaver και των συνεργατών του, πολλές από τις μεταφρασμένες λέξεις δεν αναγνωρίστηκαν από τα ελληνικά ερευνητικά υποκείμενα ως συναισθήματα. Η διαπίστωση αυτή στηρίζει την επιλογή μας για σχηματισμό ενός ελληνόγλωσσου καταλόγου συναισθημάτων με αφετηρία την ελληνική γλώσσα. Η αγγλική γλώσσα δεν αποτελεί αναγκαστικά μια γλώσσα-πρότυπο που επιτρέπει την κατανόηση της εννοιολογικής αποτύπωσης των συναισθημάτων της εκάστοτε γλωσσικής κοινότητας. Διαφορετικές γλωσσικές κοινότητες έχουν πιθανώς «κατατμήσει» τον εννοιολογικό χώρο του συναισθήματος σε διαφορετικές ενότητες (έννοιες) απ' ό,τι η αγγλική γλώσσα.

Επειδή η συλλογή των 82 λέξεων περιλαμβάνει ονόματα που αντικατοπτρίζουν παρόμοιες συναισθηματικές καταστάσεις, ζητήσαμε από ένα νέο δείγμα να ομαδοποιήσει το λεξιλόγιο αυτό με κριτήριο την ομοιότητα των συναισθηματικών καταστάσεων που αντικατοπτρίζει. Σε αυτή την ερευνητική φάση προστέθηκαν στη συλλογή λέξεων 28 επιπλέον ονόματα με βάση κριτήρια που αναφέρθηκαν αναλυτικά στα κεφ. 9.4.1 και 9.4.2. Προστέθηκαν οι λέξεις: *έχθρα, λύπηση, σιγουριά, περηφάνια, ψυχικός πόνος*, καθώς και οι λέξεις *αποστροφή, δυσφορία, εκνευρισμός, έκπληξη, έκσταση, εμπιστοσύνη, ενδιαφέρον*,

εξουτελισμός, ευγνωμοσύνη, ελάβεια, κατάθλιψη, κατάνυξη, κέφι, μετάνιομα, μνησικακία, περιφρόνηση, πίεση, προσδοκία, σεβασμός, σιχαμάρα, στρες, ταπείνωση, χαιρεκακία.

Από την ανάλυση συστάδων που ακολούθησε προέκυψαν 17 συστάδες ονομάτων (βλ. κεφ. 10.3), συγκεκριμένα: (1) η συστάδα *του φόβου και του άγχους*, (2) της *ντροπής*, (3) του *ψυχικού πόνου*, (4) της *ανίας*, (5) του *θυμού*, (6) του *μίσους*, (7) της *αηδίας*, (8) της *ευχαρίστησης και της χαράς*, (9) της *αγάπης και του έρωτα*, (10) των *συναισθημάτων αλληλεγγύης*, (11) της *ελπίδας*, (12) της *επιθυμίας*, (13) της *ασφάλειας*, (14) της *έκπληξης*, (15) των *ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων*, (16) της *περηφάνιας*, (17) της *συγκίνησης*. Οι περισσότερες από τις προαναφερθείσες συστάδες απαντούν συνήθως και στις ξενόγλωσσες έρευνες (βλ. πίνακα 24). Αποκλειστικά στην ελληνική έρευνα απαντούν η συστάδα της *επιθυμίας*, της *ασφάλειας* και της *συγκίνησης* είτε λόγω διαφορετικών σημασιολογικών σχέσεων ανάμεσα στις λέξεις-ερεθίσματα (όπως στο παράδειγμα της *επιθυμίας* και της *ασφάλειας*) είτε λόγω απουσίας σχετικών ερεθισμάτων στις ξενόγλωσσες έρευνες (όπως στο παράδειγμα της *συγκίνησης*). Η συστάδα των *ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων* σχηματίστηκε μόνο στην ελληνική και την καναδική έρευνα. Στην ελληνική έρευνα, τέλος, δεν επιβεβαιώθηκαν οι κατηγορίες της *σεξουαλικής διέγερσης* και του *ενδιαφέροντος*. Ειδικότερα ως προς την τελευταία αυτή κατηγορία πρέπει να αναφερθεί ότι στην ελληνική έρευνα η λέξη *ενδιαφέρον* δεν ερμηνεύθηκε από τα ερευνητικά υποκείμενα ως *interest* αλλά ως αγάπη προς τον πλησίον. Για το λόγο αυτό θεωρούμε σκόπιμο να εξαιρεθεί ο όρος *ενδιαφέρον* από τη συλλογή των 110 λέξεων, ώστε να αποφευχθεί η δημιουργία της εντύπωσης ότι στην ελληνική γλώσσα επιβεβαιώθηκε η ύπαρξη της αντίστοιχης συστάδας ως συναισθηματικής κατηγορίας.

Το γεγονός ότι τα ερευνητικά υποκείμενα συμπύκνωσαν τα 110 συναισθήματα σε ομάδες παρόμοιων – ομοειδών συναισθημάτων, αποτελεί μια ένδειξη για το ότι τα ονόματα της εκάστοτε συστάδας αντιπροσωπεύουν πιθανώς το ίδιο περίπου σύνολο συναισθηματικών επεισοδίων, δηλαδή τις ίδιες τομές στη συνεχή ροή βιωμάτων, συμπεριφοράς και φυσιολογικών λειτουργιών του οργανισμού. Σύμφωνα με μια φιλοσοφική διατύπωση, οι λέξεις της εκάστοτε ομάδας αποτελούν επαλλάσσουσες έννοιες ή, σύμφωνα με την επιστήμη της γλωσσολογίας, είναι μερικώς συνώνυμες μεταξύ τους.

Το δείγμα της παραπάνω έρευνας ήταν φοιτητές και φοιτήτριες ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Επιλέξαμε ως δείγμα φοιτητές του συγκεκριμένου επιστημονικού κλάδου, επειδή είναι εξοικειωμένοι τόσο με την καθημερινή όσο και με την επιστημονική χρήση των ονομασιών συναισθημάτων. Η επιλογή αυτή μας έδωσε, επιπλέον, τη δυνατότητα σύγκρισης των ελληνικών αποτελεσμάτων με τα αντίστοιχα των ξενόγλωσσων ερευνών (Schmidt-Atzert & Ströhm, 1983, Shaver, Schwartz, Kirson & O'Connor, 1987, Alvarado, 1998), στις οποίες είχε συμμετάσχει παρόμοιο δείγμα. Η επιλογή αυτή περιορίζει, ωστόσο, ως

ένα βαθμό τη δυνατότητα γενίκευσης των πορισμάτων και καθιστά επιθυμητή τη μελλοντική επανάληψη της ίδιας ερευνητικής διαδικασίας σε δείγματα από άλλους πληθυσμούς.

11.2 Αδιευκρίνιστες συναισθηματικές καταστάσεις

Χρησιμοποιώντας ως νοητική αφητηρία τα 110 ονόματα συναισθηματικών καταστάσεων που διερευνήθηκαν στην τελευταία πειραματική φάση, διερωτάται κανείς αν αυτό το σύνολο ονομάτων καλύπτει τις ανάγκες ονοματοδότησης συναισθηματικών καταστάσεων. Με άλλα λόγια: αντικατοπτρίζουν τα ονόματα αυτά το σύνολο των ανθρώπινων συναισθημάτων; Αρκετοί ψυχολόγοι αρνούνται την υπόθεση αυτή. Ο Goleman (1998, σελ. 395) παρατηρεί σχετικά: «Υπάρχουν εκατοντάδες συναισθήματα, μαζί με τις προσμίξεις τους, τις ποικιλίες, τις μεταλλάξεις και τις αποχρώσεις τους. Πράγματι, υπάρχουν πολύ περισσότερες αποχρώσεις συναισθημάτων από όσες λέξεις για να τα ορίσουν». Παρομοίως διαβάζουμε στον Ν.Γ. Παπαδόπουλο (2003, σελ. 427): «Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της Λυρικής ποίησης είναι ότι αναφέρεται στο συναίσθημα το οποίο "κινεί", προκαλεί. Ό,τι και όσα δεν μπορούν να συλλάβουν οι απλοί άνθρωποι, όσα ακόμη και η ψυχολογία δεν μπορεί να εκφράσει με συγκεκριμένες λέξεις, τα συλλαμβάνουν οι λυρικοί ποιητές. Οι μουσουργοί επίσης είναι δυνατόν να παρουσιάσουν, να εκφράσουν όλες τις συναισθηματικές διαφοροποιήσεις με τις νότες. Στην κλασική μουσική π.χ. με την αλλαγή των τόνων ενός μουσικού έργου αλλάζει και η συναισθηματική μας κατάσταση. Οι μουσουργοί δηλαδή έχουν τη δυνατότητα να εκφράζουν ποικίλα συναισθήματα, για τα οποία δεν έχουμε συγκεκριμένες λέξεις ή δυσκολευόμαστε να βρούμε απόλυτα ταιριαστές λέξεις». Αλλά ας επιτρέψουμε και σε έναν ζωγράφο, τον Kandinsky (1912/1981, σελ. 37), να περιγράψει την ίδια κατάσταση: «Πιο ανεπεξέργαστα συναισθήματα, όπως φόβος, χαρά, λύπη κτλ., που θα μπορούσαν και σ' αυτή την περίοδο του πειρασμού να χρησιμεύσουν σαν περιεχόμενο της τέχνης, θα προσελκύουν πολύ λίγο τον καλλιτέχνη. Θα αναζητήσει αυτός την αφύπνιση πιο εκλεπτυσμένων συναισθημάτων, που δεν έχουν τώρα όνομα. Ζει αυτός ο ίδιος μια περίπλοκη, καλλιεργημένη σχετικά ζωή, και το έργο που πηγάζει από αυτόν θα προκαλέσει δίχως άλλο στον θεατή, που είναι ικανός γι' αυτό, πιο επεξεργασμένες συναισθηματικές διεγέρσεις, που δεν είναι δυνατό να γίνουν νοητές με τα λόγια μας». Από τις παραπάνω σκέψεις συμπεραίνει κανείς ότι από το δυνητικό πλούτο της ανθρώπινης συναισθηματικής ζωής περιορισμένος αριθμός συναισθηματικών δονήσεων έχει εντοπιστεί και κωδικοποιηθεί μονολεκτικά στη φυσική γλώσσα με τη μορφή ονομάτων. Ένα μέρος παραμένει άφατο και αδιευκρίνιστο.

Ένα παρεμφερές ερώτημα είναι κατά πόσο δύναται το άτομο με τη βοήθεια των σχετικών γλωσσικών δομών να εντάξει το εκάστοτε συγκεκριμένο συναισθηματικό του βίωμα σε μια από τις παρεχόμενες κατηγορίες (π.χ. *χαρά*, *φόβος*, *θυμός*). Υπάρχουν άραγε περιπτώσεις

συναισθηματικής διέγερσης, τις οποίες ο άνθρωπος αδυνατεί γλωσσικά να κατηγοριοποιήσει, μολονότι είναι ικανός χρήστης της μητρικής του γλώσσας; Ο Zajonc (1980, σελ. 157) παρατηρεί σχετικά ότι το συναισθηματικό βίωμα είναι δύσκολο να κωδικοποιηθεί λεκτικά, γι' αυτό άλλωστε μεγαλύτερη βαρύτητα κατά την εκδήλωσή του αποκτά η μη-λεκτική οδός (π.χ. η έκφραση του προσώπου, ο τόνος της φωνής, οι κινήσεις και η στάση του σώματος). Εξάλλου, οι Schachter και Singer (1962) θεωρούν ότι το συναισθηματικό βίωμα συνίσταται σε μια γενική διέγερση του αυτόνομου νευρικού συστήματος, την οποία το υποκείμενο ερμηνεύει και τιτλοφορεί με βάση τις πληροφορίες που συλλέγει από το περιβάλλον του (βλ. κεφ. 2.2.4.1). Επιπλέον, η προσεκτική παρατήρηση των εκφραστικών δυνατοτήτων της μητρικής μας γλώσσας οδηγεί το μελετητή στο συμπέρασμα ότι υφίσταται η δυνατότητα της λεκτικής διατύπωσης μιας αδιευκρίνιστης συναισθηματικής διέγερσης, όπως θα φανεί από την ανάλυση που ακολουθεί.

Η μητρική γλώσσα μάς παρέχει τη δυνατότητα να κωδικοποιήσουμε λεκτικά το συναισθηματικό βίωμα με πολύσημες κι επομένως ανακριβείς διατυπώσεις, όπως π.χ. με τα ονόματα *ταραχή, συγκίνηση, συγκλονισμός*. Μολονότι τα ερευνητικά υποκείμενα κατέταξαν την *ταραχή* στην ομάδα του **φόβου**, ωστόσο είναι πιθανό το άτομο που νιώθει *ταραχή* να μην μπορεί να συγκεκριμενοποιήσει περισσότερο το συναισθηματικό του βίωμα. Το μόνο σαφές που νιώθει είναι η απώλεια της συνήθους εσωτερικής του ισορροπίας. Έτσι, το άτομο μπορεί να πει: *μόλις τον είδα ταραχτήκα*. Η πρόταση αυτή πηγάζει από την αδυναμία ακριβέστερου προσδιορισμού του βιώματος και επιδέχεται πολλές ερμηνείες από τον ακροατή, π.χ.:

- μόλις τον είδε, στενοχωρήθηκε,
- μόλις τον είδε, φοβήθηκε,
- μόλις τον είδε, ντράπηκε,
- μόλις τον είδε, εκνευρίστηκε,
- μόλις τον είδε, αναστατώθηκε ερωτικά.

Η μητρική γλώσσα επιτρέπει κι άλλες ασαφείς διατυπώσεις, όπως π.χ.: *ένιωσα πολύ περίεργα* ή *πρωτόγνωρα συναισθήματα με κατέκλυσαν*. Υπάρχει, επομένως, η περίπτωση ένας άνθρωπος να βρίσκεται σε συναισθηματική διέγερση, δίχως να μπορεί να προσδιορίσει την ποιότητά της με μεγάλη ακρίβεια, ειδικά αν κάποιος νιώθει μια συναισθηματική διέγερση για πρώτη φορά, όπως στο παράδειγμα που ακολουθεί. Ο ήρωας του Eco (2001, σελ. 66) *Μπαουντολίνο* αντικρίζοντας τη γυναίκα των ονείρων του «κόντευε να λιγοθυμήσει, ένωσε το φως της μέρας να σβήνει και τ' αυτιά του να βουίζουν όπως όταν χτυπούν οι καμπάνες το Πάσχα [...], μόνο που τη νύχτα δεν κατάφερε να κοιμηθεί, ... έκλαψε από την αβάσταχτη φλόγα αυτού του άγνωστου πάθους». Επρόκειτο για το πρώτο ερωτικό σκίρτημα του ήρωα και δεν μπορούσε να καταλάβει τι του συμβαίνει.

Ένα ανάλογο περιστατικό μιας διαφορετικού τύπου πρωτόγνωρης συναισθηματικής εμπειρίας από την παιδική του ηλικία ανακαλεί στη μνήμη του ο William James (1884, σελ.

196): «Ο συγγραφέας θυμάται καλά την κατάπληξή του, όταν σε ηλικία επτά ή οκτώ ετών λιποθύμησε στη θέα ενός αλόγου που αιμορραγούσε. Το αίμα βρισκόταν σε έναν κουβά, όπου υπήρχε κι ένα ραβδί, και, αν η μνήμη του δεν τον απατά, ανακάτεψε το αίμα και το είδε να στάζει από το ραβδί, χωρίς κανένα άλλο αίσθημα πλην αυτού της παιδικής περιέργειας. Ξαφνικά, ο κόσμος σκοτείνιασε μπροστά στα μάτια του, τα αυτιά του άρχισαν να βουίζουν, και έχασε τις αισθήσεις του. Δεν είχε ακούσει ποτέ ότι η θέα του αίματος προκαλεί λιποθυμία ή αδιαθεσία, και καθώς δεν είχε νιώσει παρά ελάχιστη αποστροφή και δεν είχε αντιληφθεί κανέναν κίνδυνο, θυμάται καλά ότι παρά το νεαρό της ηλικίας του διαρκώς αναρωτιόταν πώς ήταν δυνατόν η απλή φυσική παρουσία και μόνο ενός κουβά με ένα κατακόκκινο υγρό να του προξενήσει τόσο έντονα σωματικά συμπτώματα». Ο James χρησιμοποιεί το παράδειγμα αυτό, για να υποστηρίξει τη θεωρία του ότι το συναισθηματικό βίωμα συνίσταται στην αντίληψη (που λαμβάνει χώρα στον εγκεφαλικό φλοιό) των σωματικών αντιδράσεων (δηλ. των περιφερικών φυσιολογικών αλλαγών και των αντιδράσεων των γραμμωτών μυών του σκελετού) που προκαλεί ένα ερέθισμα.

Το συμπέρασμα από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι ότι η τιτλοφόρηση ενός συναισθηματικού επεισοδίου από το άτομο που το βιώνει δεν είναι πάντοτε μια απλή γνωστική διαδικασία.

11.3 Νέες ονομασίες συναισθημάτων, λήθη παλαιότερων, ονοματικές φράσεις

Καθώς διερευνώνται με επιστημονική μεθοδολογία άγνωστες πτυχές του επιστητού, εμφανίζονται νέοι όροι, για να διευκολύνουν την επικοινωνία γύρω από αυτές. Αναφορικά με τη συναισθηματική ζωή μπορούμε να αναφέρουμε τους όρους *στρες*, *μαθημένη ανημπόρια* (*learned helplessness*)³, *κατάσταση ροής* (*flow*). Ο πρώτος όρος έχει εδώ και πολλά χρόνια πολιτογραφηθεί στην ελληνική γλώσσα, ο δεύτερος κάνει τα τελευταία χρόνια τα πρώτα βήματά του, ο τελευταίος έκανε την εμφάνισή του στην ελληνική μετάφραση του έργου του Goleman (1998). Θα σταθούμε για λίγο στην ιστορία του τελευταίου όρου, γιατί με τη βοήθεια του παραδείγματος αυτού μπορεί να καταδειχθεί με παραστατικό τρόπο η άποψη των Storm και Storm (1987) ότι η σχέση ανάμεσα σε όνομα – έννοια – φαινόμενο (συναισθηματικό επεισόδιο) δεν μπορεί να είναι απλή και ευθύγραμμη (βλ. κεφ. 4.3). Ο όρος *flow* εισήχθη από τον Csikszentmihalyi (Csikszentmihalyi, 1975, 1996, Csikszentmihalyi & LeFevre, 1989), για να αποδοθεί η πλήρης απορρόφηση, η ολοκληρωτική και αποκλειστική αφοσίωση ενός ατόμου σε μια δραστηριότητα (για ορισμένο χρονικό διάστημα), η οποία

³ Η αγγλική ονοματική φράση *learned helplessness* δεν αποδίδεται με ενιαίο τρόπο από τους Έλληνες ψυχολόγους. Η συγκεκριμένη μετάφραση προτείνεται από τον Ν.Γ. Παπαδόπουλο (2005).

διακόπτει την επαφή του ατόμου με άσχετα ερεθίσματα και η οποία συνοδεύεται από (ή έχει ως αποτέλεσμα τη) χαρά και αίσθηση αρμονίας. Πάμπολλες ανθρώπινες δραστηριότητες μπορούν να εκτυλιχθούν σε αυτό το επίπεδο: ο πιανίστας που εξασκείται καθημερινά πολλές ώρες, η πρώτη χορεύτρια ενός μπαλέτου που προπονείται ακόμη και τις Κυριακές, ο κηπουρός που «ξεχνιέται» φροντίζοντας τα λουλούδια του, η μητέρα που είναι πλήρως απορροφημένη στο παιχνίδι με τα παιδιά της. Το παράδειγμα της εμπειρίας του *flow* δείχνει με παραστατικό τρόπο πώς εισάγονται νέοι όροι στον επιστημονικό και καθημερινό λόγο (στην αγγλική γλώσσα στην προκειμένη περίπτωση). Ο αγγλικός όρος εισήχθη στη συνέχεια στη γερμανική γλώσσα, όπως γίνεται φανερό από τον τίτλο της γερμανικής μετάφρασης του σχετικού βιβλίου (*Flow, das Geheimnis des Glücks = Ροή, το μυστικό της ευτυχίας*). Γερμανοί ψυχολόγοι (Hofer, Pekrun & Zielinski, 1986, σελ. 256) τον ταύτισαν σημασιολογικά με τη *γοητεία – μαγεία (Faszination)*, συναίσθημα που τοποθετείται ανάμεσα στο *άγχος* και την *ανία*. Υποστηρίζεται, δηλαδή, ότι η συναισθηματική κατάσταση του *flow* προκύπτει, όταν η δραστηριότητα στην οποία επιδίδεται το άτομο δεν είναι υπερβολικά δύσκολη, ώστε να προκαλέσει το *άγχος*, αλλά ούτε υπερβολικά εύκολη, ώστε να προκαλέσει την *ανία*. Η σύνδεση, όμως, του *flow* με τη *γοητεία – μαγεία* συνιστά μερική εννοιολογική μετατόπιση του όρου, αφού εμπλουτίζει τη νέα έννοια με τις συνειρμικές διασυνδέσεις της παλαιότερης (π.χ. το στοιχείο του εντυπωσιασμού, του καινούριου, του εξωπραγματικού που ενυπάρχει στις έννοιες *γοητεία* και *μαγεία*).

Η ελληνίδα μεταφράστρια επέλεξε μια σχετικά ουδέτερη λέξη, για να αποδώσει τον αγγλικό όρο *flow*: τη λέξη *ροή*. Η κατάσταση *ροής* συνίσταται στη συγκέντρωση της προσοχής και στην πλήρη απορρόφησή μας σε μια δραστηριότητα που μας συναρπάζει, συνδυάζεται με τη λήθη του εαυτού μας και έχει ως αποτέλεσμα μια θετική συναισθηματική κατάσταση, η οποία αποδίδεται με τους όρους (Goleman, 1998, σελ. 141-147): *έκσταση, δέος, θαυμασμός, χαρά, αγαλλίαση, ευχαρίστηση, ανακούφιση, ευτυχία*. Θα μπορούσαμε να ορίσουμε την κατάσταση *ροής* ως το συναίσθημα της *χαράς* και της *ικανοποίησης* που προκύπτει από την ενασχόληση με μια αγαπημένη δραστηριότητα (Heckhausen, 1989, σελ. 458). Με άλλα λόγια, η επένδυση της ενέργειάς μας σε μια δραστηριότητα που μας αρέσει, έχει ως αποτέλεσμα το συναίσθημα της *χαράς*. Επομένως, αν, τελικά, ο όρος *ροή* επιβιώσει στο ελληνικό λεξιλόγιο, αναμένεται να εμπλουτίσει το ονοματολόγιο *της συστάδας της ευχαρίστησης και της χαράς* με έναν όρο, ο οποίος θα αντικατοπτρίζει την ίδια συναισθηματική πραγματικότητα (δηλ. τη *χαρά*) αλλά θα είναι αγκυροβολημένος σε μια διαφορετική θεωρία και ερευνητική παράδοση, αυτήν του Csikzentmihalyi. Αυτό το παράδειγμα αποτελεί μια ακόμη ένδειξη για το ότι μια πληθώρα λέξεων αντικατοπτρίζει το ίδιο σύνολο συναισθηματικών επεισοδίων ιδωμένο μέσα από μια διαφορετική οπτική γωνία, ένα διαφορετικό σύστημα σκέψης.

Ενώ νέες λέξεις εμφανίζονται, παλαιότερες λησμονιούνται. Αυτό έγινε φανερό στην παρούσα εργασία, καθώς διαπιστώσαμε ότι ορισμένες λέξεις που χρησιμοποιούσαμε ως ερεθίσματα, ήταν άγνωστες σε μεγάλο ποσοστό των υποκειμένων της έρευνας (πβ. πίνακα 13, καθώς και κεφ. 9.5). Έτσι, η αρχαιοπρεπής λέξη *ήμερος* ήταν άγνωστη στο 63% των υποκειμένων. Άγνωστες ήταν, επίσης, ορισμένες λόγιες λέξεις (π.χ. *βδελυγμία*, *θυμηδία*, *ιλαρότητα* κ.ά.), καθώς και λέξεις τουρκικής προέλευσης (π.χ. *σεβντάς*). Από αυτό συμπεραίνει κανείς ότι οι λέξεις αυτές δε χρησιμοποιούνται συχνά στην καθημερινή ζωή, για να ονοματίσουν συναισθηματικές καταστάσεις. Τίθεται, επομένως, το ερώτημα αν μαζί με τις λησμονημένες λέξεις χάνεται και η έννοια που αντιστοιχούσε σε αυτές. Τούτο, όμως, δε συμβαίνει κατ' ανάγκην. Για να μείνουμε στο παράδειγμα του *ήμερου*, το νόημα της λέξης μπορεί κάλλιστα να αποδοθεί από την ονομαστική φράση *ερωτική επιθυμία* (*λαχτάρα*, *πόθος*). Αυτό, βέβαια, που χάνεται είναι οι παραδειγματικές και συνταγματικές σχέσεις που η συγκεκριμένη λέξη έφερε μαζί της. Αν π.χ. η λέξη *ιλαρότητα* είναι άγνωστη, τούτο συνεπάγεται ότι έχουν ατονήσει οι θρησκευτικοί συνειρμοί (π.χ. η εκκλησιαστική φράση *φως ιλαρόν*), ορισμένοι λογοτεχνικοί συνειρμοί (π.χ. η λέξη *ιλαρότης* απαντά στο έργο του Παπαδιαμάντη) κτό.

Στην παρούσα ερευνητική εργασία ασχοληθήκαμε με μονολεκτικώς κωδικοποιημένες συναισθηματικές καταστάσεις. Υπάρχει, ωστόσο, η περίπτωση ορισμένες έννοιες να αποδίδονται με ονομαστικές φράσεις. Στην ελληνική γλώσσα αυτό συμβαίνει συχνά με τη λέξη διάθεση, π.χ.: *παιχνιδιάρικη*, *σοβαρή*, *περιπαικτική*, *σκωπτική*, *εριστική διάθεση*. Ένα ενδιαφέρον ερώτημα είναι ποιες από τις παραπάνω ονομαστικές φράσεις θα κατέτασσε ο ψυχολόγος στη νοητική κατηγορία του συναισθήματος και ποιες στη νοητική κατηγορία του κινήτρου. Ίσως η *σοβαρή διάθεση* να ταιριάζει περισσότερο στην πρώτη κατηγορία (βλ. Wundt, 1896/1918), ενώ η *παιχνιδιάρικη διάθεση* στην τελευταία (Murray, 1938). Η δυσκολία της ταξινόμησης αυτής οφείλεται στην έλλειψη κοινώς αποδεκτών ορισμών για τις έννοιες του *συναισθήματος* και του *κινήτρου*, οι οποίες σημασιολογικά βρίσκονται πολύ κοντά (Schmalt & Heckhausen, 1990, Παπαδόπουλος, 2000) και μερικώς αλληλεπικαλύπτονται (Kleinginna & Kleinginna, 1981).

Ο Hilgard (1980) παρατηρεί ότι η διάκριση ανάμεσα σε λογική-νόηση (*cognition*), συναίσθημα (*affection*) και ηθελημένη δράση-βούληση (*volition*) ανάγεται στη φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα. Ίσως θα ήταν πιο ακριβές να ισχυριστούμε ότι η διάκριση αυτή ανάγεται στην τριμερή διάκριση της ψυχής από τον Πλάτωνα (Βορέας, 1972, Πελεργίνης, 2002). Οι Schmalt και Heckhausen (1990) στην προσπάθειά τους να αποσαφηνίσουν τους προαναφερθέντες όρους παρατηρούν τα εξής. Με τον όρο *cognition* (που δύσκολα αποδίδεται στα ελληνικά) αναφερόμαστε στη σκέψη, τη φαντασία, τη μάθηση, τη γνώση. Πρόκειται για διαδικασίες και περιεχόμενα που μπορούμε να ελέγξουμε με τη θέλησή μας. Το *συναίσθημα* αποτελεί μια ταχύτατη και συνολική αξιολόγηση της κατάστασης που εκτυλίσσεται στο εδώ

και το τώρα. Δεν μπορεί να ελεγχθεί εύκολα με τη θέληση. Συχνά ωθεί τον οργανισμό προς ορισμένους τρόπους αντίδρασης. Η διασύνδεσή του με σωματικές λειτουργίες είναι στενή, ενώ η εκδήλωσή του (π.χ. στο πρόσωπο) πληροφορεί τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας για την αξιολόγηση της κατάστασης από το συγκεκριμένο μέλος της. Τα *κίνητρα*, τέλος, συνιστούν σχετικά μόνιμες και σταθερές προδιαθέσεις για δράση, οι οποίες εκδηλώνονται επανειλημμένα (με τη μορφή δράσης) κατά τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου (Heckhausen, 1989, σελ. 9). Ενώ τα συναισθήματα είναι, συχνά, στενά συνδεδεμένα με τα βιογενή κίνητρα (ανάγκες), με τα κοινωνιογενή κίνητρα και με τη συγκεκριμένη στοχοθεσία του ατόμου (Schmalt & Heckhausen, 1990), δεν αποτελούν αναγκαία και επαρκή συνθήκη της ανθρώπινης δράσης (Mees, 1985).

11.4 Μελλοντικές κατευθύνσεις στην έρευνα της χρήσης της γλώσσας

Η διερεύνηση της χρήσης της γλώσσας τόσο ως προς την αναφορική (κυριολεκτική) όσο και ως προς τη μεταφορική της λειτουργία μπορεί να αποτελέσει πηγή γνώσης για τον ψυχολόγο αναφορικά με τα συναισθήματα. Στην παρούσα ενότητα θα φωτίσουμε ορισμένες κατευθύνσεις που μπορεί να ακολουθήσει η σχετική έρευνα.

11.4.1 Τα μέρη του λεξιλογικού πεδίου του συναισθήματος

Η παρούσα εργασία επικεντρώθηκε στα ουσιαστικά της ελληνικής γλώσσας που αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Η επέκταση της επιστημονικής μελέτης σε άλλα μέρη του λόγου (π.χ. ρήματα, μετοχές, επίθετα, επιφωνήματα) θα διευρύνει τη γνώση γύρω από τη δυνατότητα λεκτικής έκφρασης των συναισθηματικών καταστάσεων. Σε αυτό το σημείο θα γίνουν ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις που δείχνουν την κατεύθυνση που θα μπορούσε να ακολουθήσει η σχετική έρευνα. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν λ.χ. τα ρήματα με τα οποία εκφράζουμε συναισθηματικές καταστάσεις και μάλιστα το α' πρόσωπο ενικού, π.χ. *χαίρομαι*, *λυπάμαι*, *υποφέρω*, *τρόμαξα*, *είμαι ευτυχισμένος*, *με συναρπάζει* κτό. Στα συγκεκριμένα παραδείγματα παρατηρεί κανείς ότι τα ρήματα άλλοτε χρησιμοποιούνται ως μονολεκτικοί τύποι (*χαίρομαι*, *λυπάμαι*, *υποφέρω*, *τρόμαξα*) κι άλλοτε ως ρηματικές φράσεις (*είμαι ευτυχισμένος*, *με συναρπάζει*). Για ορισμένα από αυτά υπάρχει αντίστοιχο ουσιαστικό (π.χ. *χαρά*, *λύπη*, *ευτυχία*), ενώ για άλλα όχι. Έτσι, το ρήμα *υποφέρω* και η ρηματική φράση *με συναρπάζει* δεν διαθέτουν αντίστοιχα ομόρριζα ουσιαστικά. Είναι άραγε αυτονόητη η αντιστοίχιση του *ψυχικού πόνου* στην πρώτη και του *ενθουσιασμού* στη δεύτερη περίπτωση ή χρήζει το ερώτημα εμπειρικής διερεύνησης; Αλλά ακόμη και στην περίπτωση κατά την οποία σε ένα ρήμα αντιστοιχεί ένα ομόρριζο ουσιαστικό, συνεπάγεται, άραγε, ότι οι συγκεκριμένοι

λεκτικοί τύποι (δηλ. το ρήμα και το ομόρριζο ουσιαστικό) αντικατοπτρίζουν το ίδιο σύνολο συναισθηματικών επεισοδίων; Αντιστοιχεί λ.χ. στο ρηματικό τύπο *τρόμαξα* και στο ομόρριζο ουσιαστικό *τρόμος* το ίδιο σύνολο συναισθηματικών επεισοδίων; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό και σε άλλα παρόμοιου τύπου ερωτήματα δεν είναι εύκολη. Κατά τη γνώμη μας, ο τύπος *τρόμαξα* παραπέμπει σε σύντομης διάρκειας συναισθηματικά επεισόδια που οφείλονται σε αιφνίδιο και μη αναμενόμενο ερέθισμα (π.χ. ένας ξαφνικός θόρυβος): ο *τρόμος* παραπέμπει σε μεγαλύτερης διάρκειας συναισθηματικές καταστάσεις που οφείλονται σε επίκαιρη ή μελλοντική απειλή (π.χ. η απειλή μιας ταχέως μεταδιδόμενης νόσου). Η προσεκτική και λεπτομερής μελέτη της χρήσης της γλώσσας αποδεικνύει ότι σε αυτήν έχουν αποθησαυριστεί πολύ περισσότερες πληροφορίες απ' ό,τι ο ερευνητής σε μια πρώτη και επιφανειακή ενασχόληση μαζί της θα μπορούσε να υποψιαστεί.

11.4.2 Σημασιολογική διερεύνηση των εννοιών

Πολλοί επιστήμονες επισημαίνουν την ανάγκη της σημασιολογικής αποσαφήνισης των συναισθηματικών εννοιών που χρησιμοποιούμε στην καθημερινή ζωή. Ασφαλώς στα λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας υπάρχει ένας στοιχειώδης εννοιολογικός προσδιορισμός των σχετικών λημμάτων, ωστόσο αυτός δεν επαρκεί, για να καλύψει τις ανάγκες στον επιστημονικό χώρο της ψυχολογίας. Η Wierzbicka (1992, σελ. 556) παρατηρεί ότι ο ορισμός των εννοιών που αναφέρονται στη συναισθηματική ζωή είναι μάλλον η εξαίρεση παρά ο κανόνας στην ψυχολογική βιβλιογραφία. Ωστόσο, έχουν γίνει σχετικές προσπάθειες και οι ερευνητές έχουν ακολουθήσει διαφορετικούς δρόμους.

Ορισμένοι ψυχολόγοι ορίζουν κάποια συναισθήματα με βάση άλλα. Έτσι π.χ. οι Johnson-Laird και Oatley (1989, σελ. 118) ορίζουν την *ανακούφιση* ως εξής: «ευτυχία ως αποτέλεσμα ενός γεγονότος που τερματίζει το φόβο ή τη λύπη». Κατά παρόμοιο τρόπο ο Ortony και οι συνεργάτες του (1988, σελ. 121) την ορίζουν ακολούθως: «ευχαρίστηση λόγω της διάψευσης της προσδοκίας ενός ανεπιθύμητου γεγονότος». Σε άλλο σημείο οι Ortony και Turner (1990, σελ. 319) παρατηρούν ότι «η αγανάκτηση και η μνησικακία είναι είδη θυμού, ο πόνος και η απογοήτευση μορφές θλίψης, η περηφάνια και η ανακούφιση μορφές ευτυχίας».

Η Wierzbicka, αντίθετα, (1992) προτείνει έναν τρόπο ορισμού δια της αναγωγής σε έναν περιορισμένο αριθμό θεμελιωδών σημασιών (semantic primitives), οι οποίες δεν δύνανται να αναχθούν σε άλλες πιο θεμελιακές (θεμελιώδεις σημασίες είναι κατά τη συγγραφέα οι λέξεις-έννοιες *καλό, κακό, μεγάλο, μικρό, εγώ, εσύ, κάποιος* κ.ά., ένα σύνολο 32 λέξεων στα πλαίσια της αγγλικής γλώσσας). Παραθέτουμε τον ορισμό της συγγραφέως για το *θυμό* (σελ. 569):

Θυμός (Anger)

Ο Χ νιώθει κάτι

Μερικές φορές ένα πρόσωπο σκέφτεται κάτι όπως το εξής:

αυτό το πρόσωπο έκανε κάτι κακό

δεν το θέλω αυτό

εξαιτίας αυτού θέλω να κάνω κάτι

θα ήθελα να κάνω κάτι κακό σε αυτό το πρόσωπο

Εξαιτίας αυτού το πρόσωπο νιώθει κάτι κακό

Ο Χ νιώθει έτσι.

Οι Neppi και Boll (1991) αποτυπώνουν σε ένα διάγραμμα ροής την εμπειρική διαδικασία που κατά τη γνώμη τους πρέπει να ακολουθηθεί, προκειμένου να αποσαφηνιστεί η σημασία πολλών καθημερινών συναισθηματικών εννοιών, μια εξέλιξη που οι συγγραφείς θεωρούν απαραίτητη στα πλαίσια της επιστήμης της ψυχολογίας, εφόσον η αναφορά σε ονομασίες συναισθημάτων είναι πολύ συχνή (βλ. σχήμα 14).

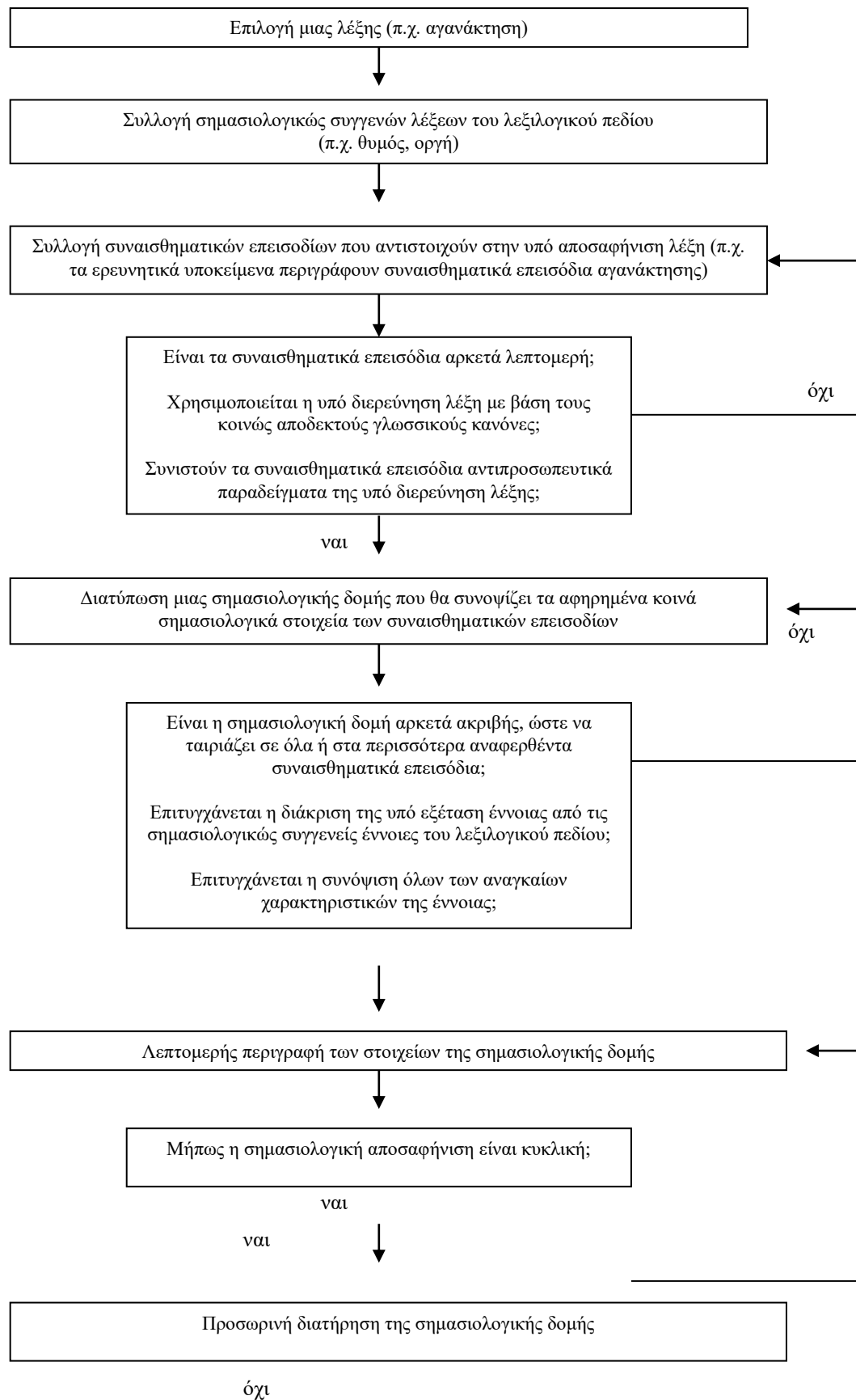
Ήδη πριν τη δημοσίευση του άρθρου των Neppi και Boll (1991) στο γερμανόφωνο χώρο, ο Shaver και οι συνεργάτες του (1987) είχαν ακολουθήσει μια παρόμοια εμπειρική προσέγγιση, για να αποσαφηνίσουν σημασιολογικά τις έννοιες *φόβος*, *λύπη*, *θυμός*, *χαρά*, *αγάπη*. Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας παρουσιάστηκαν ήδη στο κεφάλαιο 10. Στη συνέχεια παραθέτουμε τις οδηγίες που οι ερευνητές έδωσαν στα ερευνητικά τους υποκείμενα, ώστε να δώσουμε ερεθίσματα για πιθανές εξελίξεις στον ελληνόφωνο χώρο⁴. Οι ερευνητές ζητούσαν από τα υποκείμενα της έρευνας να ανακαλέσουν συγκεκριμένα προσωπικά συναισθηματικά επεισόδια και να τα καταγράψουν με πολλές λεπτομέρειες (Shaver και συνεργάτες, 1987, σελ. 1072):

Ανακαλέστε μια χαρακτηριστική περίπτωση κατά την οποία φοβηθήκατε.

Προσπαθήστε να θυμηθείτε τις λεπτομέρειες του περιστατικού αυτού. Συγκεκριμένα:

1. Σημειώστε με λεπτομέρειες τι ήταν αυτό που προκάλεσε το φόβο (ποια ήταν δηλαδή τα αίτια που προκάλεσαν αυτή τη συναισθηματική κατάσταση).
2. Σημειώστε με όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες:
 - Τι νιώθατε και τι σκεφτόσασταν;
 - Τι είπατε (αν βέβαια είπατε κάτι) και πώς το είπατε;
 - Τι σωματικά συμπτώματα είχατε;
 - Τι κάνατε, πώς συμπεριφερθήκατε;
3. Πόση ώρα διήρκεσε αυτή η συναισθηματική κατάσταση; Πώς εξελίχθηκε και πώς τελείωσε; Τι προκάλεσε την αλλαγή, υποχώρηση ή λήξη του συναισθήματος;
4. Έχετε να προσθέσετε κάτι ακόμη, για να γίνει πιο κατανοητό αυτό που νιώσατε;

⁴ Παρόμοιο είναι το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου που χρησιμοποίησαν στη διαπολιτισμική τους έρευνα οι Scherer και Wallbott (1994), (βλ. κεφ. 6). Ο ενδιαφερόμενος ερευνητής μπορεί να βρει την αγγλική εκδοχή στο σχετικό έργο του Scherer (1988).

Σχήμα 14

Διάγραμμα ροής για την εννοιολογική αποσαφήνιση ονομάτων συναισθημάτων κατά τους Boll και Nerpl

Εναλλακτικά, οι ερευνητές έθεταν τα ίδια ερωτήματα διατυπωμένα σε ρηματικούς τύπους χρόνου ενεστώτα με διαφορετική εισαγωγική διατύπωση, συγκεκριμένα: «Σε ποιες περιπτώσεις φοβούνται οι άνθρωποι;». Στην τελευταία αυτή ερευνητική εκδοχή δε ζητούσαν την ανάκληση συγκεκριμένων συναισθηματικών επεισοδίων, αλλά τις γενικές γνώσεις των υποκειμένων γύρω από τα συναισθήματα.

Είναι γεγονός ότι η σημασιολογική διερεύνηση των λέξεων μπορεί να αποκαλύψει πολλές λεπτές διαφοροποιήσεις. Έτσι, μελετώντας το λεξικό του Μπαμπινιώτη (σελ. 767 και 1282) διαπιστώνει κανείς ότι ο *θυμός* και η *οργή*, παρότι βρίσκονται πολύ κοντά σημασιολογικά, δεν ταυτίζονται. Και οι δυο λέξεις αντικατοπτρίζουν την έντονη ψυχική κατάσταση που προκαλείται από μεγάλη δυσαρέσκεια. Η *οργή* όμως έχει στενότερο σημασιολογικό πεδίο από το *θυμό*. Η *οργή* αναφέρεται στη συναισθηματική διέγερση που προκαλείται από αδικία ή προσβολή, ενώ ο *θυμός* όχι απαραίτητα. Επίσης, η *οργή* εκδηλώνεται με επιθετική συμπεριφορά και επιθυμία για εκδίκηση, ο *θυμός* όχι απαραίτητα. Ωστόσο, θα προβάλουμε σε αυτό το σημείο τον ισχυρισμό ότι τα συναισθηματικά επεισόδια που αντιστοιχούν σε αυτούς τους δυο όρους μοιάζουν τόσο πολύ μεταξύ τους, ώστε το άτομο που τα βιώνει να μπορεί να χρησιμοποιήσει εναλλακτικά τις ονομασίες-επιγραφές αυτές (*οργή* – *θυμός*), προκειμένου να τιτλοφορήσει το βίωμά του. Ισχυριζόμαστε, πιο συγκεκριμένα, ότι κοινός παρονομαστής του *θυμού*, της *οργής*, αλλά και του *εκνευρισμού* και της *αγανάκτησης* (πρόκειται για τέσσερις λέξεις, οι οποίες τοποθετήθηκαν από πολλά ερευνητικά υποκείμενα στην ίδια ομάδα) είναι το πρώτο μέρος του τρίτου σημείου του σεναρίου θυμού του Russell (βλ. κεφ. 4.3), η αντίληψη, δηλαδή, «της εσωτερικής έντασης και ταραχής, της υψηλής εσωτερικής πίεσης και θερμοκρασίας». Αυτή η σωματική διάσταση, η «υλικότητα» του συναισθήματος αποδίδεται με πολύ παραστατικό τρόπο από τους ακόλουθους αυτοματισμούς της ελληνικής γλώσσας: *μου ανεβαίνει το αίμα στο κεφάλι και θα εκραγώ*. Σε τούτο το σημείο η σκέψη μας συναντά τη σκέψη του William James (1884), ο οποίος υποστηρίζει ότι για αρκετά συναισθήματα υπάρχει μια πολύ χαρακτηριστική σωματική αναστάτωση, η οποία καταλαμβάνει το άτομο και την οποία, βέβαια, το άτομο αντιλαμβάνεται. Είναι, λοιπόν, πολύ πιθανό για τα πιο «σωματικά» συναισθήματα τα ερευνητικά υποκείμενα να χρησιμοποιούν ως κριτήριο ομοιότητας τη σωματική αίσθηση που αυτά αφήνουν.

Για να αποκτήσουν έρεισμα τέτοιου είδους ισχυρισμοί, θα πρέπει να διεξαχθούν διαφορετικού τύπου εμπειρικές έρευνες (έρευνες αυτοαναφοράς, βλ. κεφ. 4.2.1), οι οποίες να στοχεύουν στην απάντηση του ακόλουθου ερωτήματος: Ποια ονόματα διαλέγουν από έναν προκατασκευασμένο κατάλογο οι άνθρωποι που βρίσκονται σε μια συγκεκριμένη

συναισθηματική κατάσταση, προκειμένου να τιτλοφορήσουν το βίωμά τους; Θα μπορούσε π.χ. ο κατάλογος με τις 110 λέξεις της τελευταίας ερευνητικής φάσης να δοθεί σε ένα δείγμα φοιτητών πριν από ένα εξεταζόμενο μάθημα με την οδηγία να σημειώσουν τις λέξεις που αντικατοπτρίζουν τη συναισθηματική τους κατάσταση στη δεδομένη χρονική στιγμή. Το πιθανότερο είναι ότι τα ερευνητικά υποκείμενα θα χρησιμοποιήσουν το λεξιλόγιο της **συστάδας του φόβου και του άγχους**. Μια τέτοια ερευνητική προσέγγιση θα αποδείκνυε ότι –πέρα από τις όποιες σημασιολογικές αναλύσεις– πολλές λέξεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικά, για να κατονομάσουν μια και την αυτή συναισθηματική κατάσταση. Με άλλα λόγια, το ίδιο συναισθηματικό επεισόδιο επιδέχεται πολλαπλές ετικέτες, πιθανώς αγκυροβολημένες σε διαφορετικά γνωστικά δίκτυα (cognitive net), μια διαπίστωση που ήδη έγινε κατά την ανάλυση του φαινομένου της κατάστασης *ροής*.

11.4.3 Μεταφορική λειτουργία της γλώσσας

Στην παρούσα εργασία σκόπιμα αποφεύχθηκε κατά το δυνατόν η μεταφορική χρήση των όρων (για λόγους που αναλύθηκαν στην ενότητα 7.4.2.1). Παρ' όλ' αυτά κάποιοι μεταφορικοί όροι διεΐσδυσαν, όπως π.χ. η λέξη *γαλήνη* (ελληνική μετάφραση του αγγλικού όρου *serenity*) που αποτελεί μεταφορά από την ακύμαντη θάλασσα. Αποδείχθηκε, τελικά, (βλ. κεφάλαιο 9.4.1) ότι ο όρος *γαλήνη* είχε υψηλότερους περιγραφικούς στατιστικούς δείκτες από το συνώνυμο όρο *ηρεμία*, (που δε συμπεριλήφθηκε στην τελευταία ερευνητική φάση). Μολονότι η παραπάνω διαπίστωση δεν ισχύει για τους λοιπούς μεταφορικούς όρους που χρησιμοποιήθηκαν ως ερεθίσματα (συγκεκριμένα πρόκειται για τους όρους *αναστάτωση*, *εξάρτηση*, *θαλπωρή*, *θρίαμβος*, *λύσσα*, *υποταγή* και *χαλάρωση*), θα ήταν, ωστόσο, σκόπιμο σε μια μελλοντική έρευνα να επανεξεταστεί το θέμα των μεταφορικών ονομασιών και να διερευνηθούν επιπλέον τέτοιοι όροι, όπως π.χ. ο όρος *ερμηιά* (ο οποίος σημασιολογικά συνδέεται με τη *μοναξιά*).

Η μεταφορά αποτελεί ένα εκφραστικό μέσο, για να περιγραφεί με παραστατικό τρόπο η συναισθηματική εμπειρία από το υποκείμενο που τη συνειδητοποιεί, και έχει συνήθως ως αποτέλεσμα την εικονοποιία (Hawkes, 1993). Η χρήση της δεν περιορίζεται στο χώρο της λογοτεχνίας, αλλά διαποτίζει και τον καθημερινό λόγο και επιτρέπει την πρόσβαση στο συναισθηματικό βίωμα του άλλου. Συχνά το υλικό της μεταφοράς είναι παρμένο από φυσικά φαινόμενα (π.χ. *βρέχει στην καρδιά μου*, *ήρθε φουρτουνιασμένος*, *έχει τα μπουρίνια του*, *ένα κύμα ενθουσιασμού πλημμύρισε τις καρδιές τους*) κι άλλοτε από ιδιαίτερες υποθετικές, παραστατικές καταστάσεις (π.χ. *με την ψυχή στο στόμα*, *κάθομαι σε αναμμένα κάρβουνα*). Πολλές από τις μεταφορές αυτές έχουν αυτοματοποιηθεί στον καθημερινό λόγο και απαντούν στα λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας. Θεωρούμε ότι η μελέτη και συγκέντρωση των αυτοματισμών της γλώσσας που αναφέρονται στα συναισθήματα έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον και μπορεί να συνεισφέρει στη διερεύνηση του φαινομένου του συναισθήματος. Αποτελούν τρόπους

εκδήλωσης του φαινομένου στο λεκτικό επίπεδο και ίσως κάτω από ορισμένες περιστάσεις να χρησιμοποιούνται με μεγαλύτερη ευκολία απ' ό,τι οι κυριολεκτικές ονομασίες του φαινομένου (π.χ. ίσως ένας ομιλητής να προτιμήσει τη φράση *τα χρειάστηκα* από το κυριολεκτικό ρήμα *φοβήθηκα*).

Ίσως η υποκειμενικότητα του μεταφορικού λόγου να μην ικανοποιεί το μαθηματικά προσανατολισμένο ψυχολόγο-ερευνητή. Ωστόσο, θεωρούμε ότι ο αποκλεισμός του σε καμία περίπτωση δεν εμπλουτίζει τους τρόπους της ψυχολογικής ερευνητικής προσέγγισης. Άλλωστε οι ψυχολόγοι τείνουν να χρησιμοποιούν τη μεταφορά, όταν περιγράφουν το φαινόμενο του συναισθήματος, π.χ. όταν παρομοιάζουν την ποικιλία των συναισθημάτων με την παλέτα των χρωμάτων ή με τον περιοδικό πίνακα της χημείας. Εξάλλου τα τελευταία χρόνια δημιουργήθηκε στο χώρο της ψυχολογίας μια επιστημονική κίνηση που προσπαθεί να προσεγγίσει με εμπειρικό τρόπο τις αποθησαυρισμένες στη λογοτεχνία, αλλά και στην τέχνη γενικότερα, πληροφορίες σχετικά με τα ανθρώπινα συναισθήματα (Emanatian, 1995, Bamberg & Reilly, 1996, Dittrich, Troscianko, Lea & Morgan, 1996, Hansson, 1996, Zentner & Scherer, 1998, Fries, 1996, Kövecses, 2003).

11.5 Ένα υποθετικό παράδειγμα

Θα επιστρέψουμε στο υποθετικό παράδειγμα της Μαρίας (βλ. κεφ. 2.2.1), προκειμένου να παρουσιάσουμε με παραστατικό τρόπο την αγωνία του ψυχολόγου ερευνητή να μελετήσει και κατανοήσει το συναισθηματικό επεισόδιο από όλες τις πλευρές που έχουν μέχρι τώρα προταθεί στα πλαίσια της επιστημονικής κοινότητας και καθ' όλη τη χρονική του διάρκεια, δηλαδή κατά τη γένεση, εξέλιξη και λήξη του. Ο ψυχολόγος θα επιθυμούσε, λοιπόν, να εξοπλίσει τη Μαρία, πριν την αναχώρησή της από το σπίτι, με ένα φορητό μηχάνημα καταγραφής όλων των γνωστών φυσιολογικών λειτουργιών που σχετίζονται με το συναίσθημα (π.χ. καταγραφή του καρδιακού ρυθμού, της ηλεκτροδερμικής δραστηριότητας κλπ.).

Συγχρόνως η Μαρία με έναν περιγραφικό μονόλογο –ο οποίος θα μαγνητοφωνούνταν, ώστε να αποτελέσει αργότερα αντικείμενο ανάλυσης τόσο αναφορικά με τη διακύμανση της φωνής όσο και ως προς το περιεχόμενό του– θα κοινοποιούσε τα αποτελέσματα της ενδοσκοπήσής της, με την οποία θα αφουγκραζόταν όλες τις αισθήσεις, τις σκέψεις και τις παρορμήσεις που θα εμφανίζονταν στο χώρο της συνείδησής της (φαινομενολογική προσέγγιση του συναισθήματος). Σχετικές προτάσεις του μονολόγου αυτού μετά τη διαπίστωση της αίσιας έκβασης της προσπάθειάς της θα μπορούσαν να είναι: *η καρδιά μου πάει να σπάσει, γεμίζω με θετική ενέργεια, η ζωή είναι υπέροχη, η φύση γιορτάζει μαζί μου, δεν έχω ξαναανιώσει τέτοια χαρά στη ζωή μου, είμαι ευτυχισμένη, πετάω στα σύννεφα, πλέω σε*

πελάγη ευτυχίας, θέλω να τρέξω, να χορέψω. Ενδεχομένως ο γλωσσολόγος που θα ανέλυε σημασιολογικά τα δεδομένα του μονολόγου της Μαρίας, θα συμπέρανε ότι το ερευνητικό υποκείμενο δε χρησιμοποίησε σημασιολογικός ορθά τους όρους *χαρά* και *ευτυχία* (πβ. τη σημασιολογική ανάλυση των δυο όρων από τη Wierzbicka, κεφ. 3.2.2). Όμως κατά τη διάρκεια της βίωσης ενός συναισθηματικού επεισοδίου πιθανώς το υποκείμενο να χρησιμοποιεί το λόγο με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι σε άλλες περιπτώσεις, όπως επανειλημμένα διαπιστώθηκε στο παρόν κεφάλαιο. Έτσι, πρέπει να διαφοροποιηθεί η διαδικασία της ονοματοθεσίας (labeling process) από άλλες λειτουργίες του λόγου.

Τέλος, ο ερευνητής που θα συνόδευε τη Μαρία, θα κινηματογραφούσε δίχως διακοπή την εξωτερική της συμπεριφορά.

Η διαδικασία που περιγράφηκε παραπάνω θα αποτελούσε την ιδανική ερευνητική προσέγγιση για τον ψυχολόγο ερευνητή, ο οποίος θα συγκέντρωνε όλα τα επιμέρους στοιχεία που συνθέτουν ένα συναισθηματικό επεισόδιο: τις φυσιολογικές λειτουργίες του οργανισμού, το περιεχόμενο της συνείδησης του υποκειμένου που νιώθει (δηλ. τη φαινομενολογία του συναισθήματος), την εξωτερική συμπεριφορά. Τα επιμέρους αυτά στοιχεία θα μπορούσε να τα συναρμόσει με βάση τη σειρά εμφάνισής τους στη ροή του χρόνου. Έτσι, θα είχε στα χέρια του την ιδανική επιστημονική περιγραφή ενός συναισθηματικού επεισοδίου. Πιθανώς να μπορούσε να συσχετίσει αιτιωδώς τα επιμέρους στοιχεία μεταξύ τους και να φτάσει στον ορισμό του συναισθηματικού επεισοδίου ως *αιτιώδους διαδοχής επιμέρους στοιχείων* (Russell, 1991α, σελ. 39). Εφόσον, όμως, μια τέτοια ερευνητική προσέγγιση δεν είναι (ακόμη) εφικτή, ο ψυχολόγος είναι αναγκασμένος να παλεύει με την αποσπασματικότητα των πληροφοριών και τον περιορισμένο χαρακτήρα της εκάστοτε μεθοδολογικής προσέγγισης.

Το υποθετικό συναισθηματικό επεισόδιο της Μαρίας, εκτός από την ιδανική ερευνητική προσέγγιση, υποστασιοποιεί τον ορισμό⁵ του συναισθήματος των Kleinginna και Kleinginna (1981, σελ. 355):

Συναίσθημα ονομάζουμε ένα πολύπλοκο σύνολο αλληλεπιδράσεων ανάμεσα σε υποκειμενικούς και αντικειμενικούς παράγοντες, στην εμφάνιση του οποίου μεσολαβεί το νευρικό / ορμονικό σύστημα. Αυτό δύναται (α) να προκαλέσει συναισθηματικές εμπειρίες όπως π.χ. την εγρήγορση, την ευχαρίστηση / δυσαρέσκεια· (β) να προκαλέσει και επηρεάσει γνωστικές διεργασίες όπως τη διαδικασία της αντίληψης, της αξιολόγησης και της ονοματοθεσίας· (γ) να ενεργοποιήσει φυσιολογικές διαδικασίες του οργανισμού που

⁵ Emotion is a complex set of interactions among subjective and objective factors, mediated by neural/hormonal systems, which can (a) give rise to affective experiences such as feelings of arousal, pleasure/displeasure; (b) generate cognitive processes such as emotionally relevant perceptual effects, appraisals, labeling processes; (c) activate widespread physiological adjustments to the arousing conditions; and (d) lead to behavior that is often, but not always, expressive, goal-directed, and adaptive.

εξυπηρετούν την προσαρμογή του τελευταίου στα γενεσιουργά αίτια· (δ) να οδηγήσει σε συμπεριφορά που συχνά, αλλά όχι πάντα, συνίσταται στην εκδήλωση της εσωτερικής κατάστασης, στην κινητοποίηση προς ένα στόχο και στην προσαρμογή.

Θεωρούμε ότι ο ορισμός που προηγήθηκε θα έβρισκε σύμφωνους αρκετούς ψυχολόγους αναφορικά με τη σύνθετη φύση του συναισθήματος: το συναίσθημα είναι μια σύνθετη κατάσταση (Παπαδόπουλος Ν.Γ., 1994, 2005), μια πολύπλοκα οργανωμένη ψυχοσωματική κατάσταση (Βοσνιάδου, 2003), μια εναρμονισμένη σύνθεση επιμέρους έμφυτων ή μαθημένων στοιχείων / ενοτήτων (Scherer 1986, 1990), ένα σύνδρομο (Averill, 1980). Για να κατανοήσουμε το φαινόμενο αυτό καλύτερα, θα πρέπει να μελετήσουμε τα συστατικά στοιχεία του και τις μεταξύ των αλληλεπιδράσεις (Ortony & Turner, 1990).

11.6 Επίλογος

Με την παρούσα εργασία επετεύχθη η δημιουργία μιας αντιπροσωπευτικής συλλογής ονομάτων της ελληνικής γλώσσας που αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Τα πλεονεκτήματα της συλλογής αυτής σε σχέση με προηγούμενες προσπάθειες είναι τα ακόλουθα: (α) Στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας και ελληνική βιβλιογραφία, επομένως έχει αποφευχθεί το σφάλμα της «μεταμόσχευσης» ψυχολογικής γνώσης μεταφρασμένης αποκλειστικά από ξενόγλωσσα εγχειρίδια· (β) έχει εμπειρικό χαρακτήρα, επομένως αποφεύγονται οι σκόπελοι της μονομερούς θεωρητικής ενασχόλησης με το επιστητό· (γ) διεξήχθη στο επίπεδο που απαιτεί η σύγχρονη διεθνώς αναγνωρισμένη επιστημονική βιβλιογραφία· (δ) αποτελεί βασική έρευνα (Grundlagenforschung) που παρέχει το σκελετό πάνω στον οποίο μπορεί να οικοδομήσει η μελλοντική ελληνόφωνη έρευνα γύρω από τα συναισθήματα.

Η προσέγγισή μας είχε επαγωγικό χαρακτήρα. Με αφετηρία τις επιμέρους ονομασίες συναισθημάτων, επιδιώχθηκε η προσέγγιση της πιο αφηρημένης έννοιας *συναίσθημα*. Διαπιστώθηκε ότι ένα μέρος της συναισθηματικής ζωής του ενήλικου ατόμου έχει μονολεκτικά κωδικοποιηθεί στα πλαίσια της ελληνικής γλωσσικής και πολιτισμικής κοινότητας με 100 ± 10 ονόματα. Οι Ortony και Turner (1990, σελ. 326) προτείνουν για τέτοιου είδους συλλογές τον τίτλο *πολιτισμικώς συνήθη συναισθήματα* (*culturally common emotions*). Ως χαρακτηριστικά τέτοια συναισθήματα ισχύουν τα 110 ερεθίσματα που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση συστάδων ή τα 82 ερεθίσματα που άντεξαν στη διπλή μεθοδολογική προσέγγιση των δυο αρχικών ερευνητικών φάσεων και τα οποία αποτελούν υποσύνολο της πρώτης ομάδας (βλ. σελ. 121 και 125). Τα ονόματα αυτά δεν αντιστοιχούν σε ισάριθμες διαφορετικές τάξεις (σύνολα) συναισθηματικών επεισοδίων. Ένδειξη τούτου αποτελεί το γεγονός ότι τα ερευνητικά υποκείμενα συμπύκνωσαν την πληθώρα των ονομασιών σε 17 ομάδες-κατηγορίες παρομοίων συναισθημάτων. Πρόκειται, επομένως, για ονόματα μερικώς συνώνυμα μεταξύ τους, τα οποία συνιστούν επαλλάσσουσες έννοιες και

μπορούν να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικά για την τιτλοφόρηση ενός πιο περιορισμένου αριθμού τάξεων συναισθηματικών επεισοδίων.

Οι ελληνόγλωσσες ομάδες συναισθημάτων που σχηματίστηκαν, ήταν οι ακόλουθες: (1) η συστάδα *του φόβου και του άγχους*, (2) της *ντροπής*, (3) του *ψυχικού πόνου*, (4) της *ανίας*, (5) του *θυμού*, (6) του *μίσους*, (7) της *αηδίας*, (8) της *ευχαρίστησης και της χαράς*, (9) της *αγάπης και του έρωτα*, (10) των *συναισθημάτων αλληλεγγύης*, (11) της *ελπίδας*, (12) της *επιθυμίας*, (13) της *ασφάλειας*, (14) της *έκπληξης*, (15) των *ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων*, (16) της *περηφάνιας*, (17) της *συγκίνησης*.

Η ελληνική έρευνα επιβεβαίωσε (εν μέρει με διαφορετική τιτλοφόρηση) τις περισσότερες ομάδες – κατηγορίες που αναδύθηκαν σε μια ή περισσότερες ξενόγλωσσες έρευνες (βλ. σελ. 46, 122 και 154). Συγκεκριμένα επιβεβαιώθηκε η ξενόγλωσση κατηγορία του *φόβου* και αυτή της *ανησυχίας* (που αντιστοιχούν στην 1^η ελληνική συστάδα). Επίσης, οι ξενόγλωσσες κατηγορίες της *ντροπής* (πβ. τη 2^η ελληνική συστάδα), της *λύπης* (αντιστοιχεί στην 3^η ελληνική συστάδα), της *ανίας* (πβ. την 4^η ελληνική συστάδα), του *θυμού* (η οποία διασπάστηκε στην 5^η και 6^η συστάδα στην ελληνική έρευνα), της *αποστροφής* (αντιστοιχεί στην 7^η ελληνική συστάδα), της *χαράς* (αντιστοιχεί στην 8^η ελληνική συστάδα), της *συμπάθειας* (αντιστοιχεί στην 9^η ελληνική συστάδα), της *συμπόνιας* (αντιστοιχεί στη 10^η ελληνική συστάδα), της *ελπίδας* (πβ. 11^η ελληνική συστάδα), της *έκπληξης* (πβ. 14^η ελληνική συστάδα), των *ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων* (πβ. 15^η ελληνική συστάδα) και της *περηφάνιας* (πβ. 16^η ελληνική συστάδα). Αντίθετα, οι ξενόγλωσσες κατηγορίες του *κενού*, της *απογοήτευσης*, της *ενοχής* και της *νοσταλγίας* δεν αυτονομήθηκαν στα πλαίσια της ελληνικής έρευνας αλλά εντάχθηκαν σε άλλες συστάδες. Επιπλέον, δεν επιβεβαιώθηκαν οι ξενόγλωσσες κατηγορίες της *σεξουαλικής διέγερσης* και του *ενδιαφέροντος*, ενώ η *ζήλια* μπορεί να οριστεί και στα πλαίσια της ελληνικής έρευνας ως αυτόνομη συστάδα (πβ. πίνακα 24, όπου η πιθανή συστάδα φέρει τον τίτλο *ζηλοφθονία*). Αποκλειστικά στην ελληνική έρευνα απαντούν η συστάδα της *επιθυμίας*, της *ασφάλειας* και της *συγκίνησης* είτε λόγω διαφορετικών σημασιολογικών σχέσεων ανάμεσα στις λέξεις-ερεθίσματα είτε λόγω απουσίας σχετικών ερεθισμάτων στις ξενόγλωσσες έρευνες.

Ένα σύγχρονο εξειδικευμένο σύγγραμμα ψυχολογίας συναισθημάτων, στο οποίο θα αναλύεται η γένεση και η εξέλιξη του εκάστοτε συναισθήματος, θα περιγράφεται η φαινομενολογία του, αλλά και η οπτική γωνία του εξωτερικού παρατηρητή απουσιάζει ακόμη από τον ελληνόφωνο χώρο. Θα ήταν ευχής έργο ένα τέτοιο σύγγραμμα να στηριχθεί μεταξύ άλλων σε σχετικές ελληνικές εμπειρικές έρευνες. Η έρευνα και η συγγραφή γύρω από τα συναισθήματα θα πρέπει να αποτελέσει στόχο της μελλοντικής ελληνικής επιστημονικής δράσης, αφού μια ψυχολογία χωρίς συναισθήματα φαντάζει σα να έχει απολέσει την ψυχή.

12. Περίληψη

Η *χαρά*, η *λύπη*, ο *θυμός*, ο *φόβος* κτό. είναι συναισθήματα. Πρώτος στόχος της παρούσας διδακτορικής διατριβής ήταν ο καθορισμός των ονομάτων της ελληνικής γλώσσας για τα οποία ισχύει η φράση *και τα όμοια*, η δημιουργία, με άλλα λόγια, ενός ελληνόγλωσσου καταλόγου συναισθημάτων ή, αλλιώς, ενός ελληνόγλωσσου ονοματολογίου συναισθημάτων. Δεύτερος στόχος ήταν η συμπύκνωση και ταξινόμηση του ονοματολογίου, ώστε αυτό να λάβει ευσύνοπτη και εύχρηστη μορφή. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων διεξήχθη σειρά ερευνών.

Η πρώτη έρευνα διεξήχθη κατά το ακαδημαϊκό έτος 2000-01. Τα ερευνητικά υποκείμενα (84 φοιτητές ψυχολογίας) καλούνταν μέσα σε 5 λεπτά να καταγράψουν σε ένα ειδικά σχεδιασμένο έντυπο τα συναισθήματα που αυθόρμητα έρχονταν στο νου. Οι ονομασίες συναισθημάτων που αναφέρονται με μεγαλύτερη συχνότητα (τουλάχιστον από το 25% των ερωτηθέντων) υπό συνθήκες αυθόρμητης παραγωγής είναι οι ακόλουθες: *αγάπη*, *χαρά*, *λύπη*, *μίσος*, *φόβος*, *έρωτας*, *άγχος*, *απογοήτευση*, *θυμός*, *ευτυχία*, *πόνος*, *θλίψη*. Στη συνέχεια, το ίδιο δείγμα εκτίμησε τα 280 λήμματα ενός από την ερευνήτρια προκατασκευασμένου καταλόγου «υποψηφίων» συναισθημάτων ως προς τη συναισθηματική τους ποιότητα. Η σχετική κλίμακα εκτίμησης κυμαινόταν από το 1 (*η λέξη σίγουρα δεν αντικατοπτρίζει ένα συναίσθημα*) έως το 4 (*η λέξη σίγουρα αντικατοπτρίζει ένα συναίσθημα*). Η διπλή αυτή μεθοδολογική προσέγγιση κατέληξε στο σχηματισμό ενός ονοματολογίου συναισθημάτων, τα λήμματα του οποίου αντικατόπτριζαν κατά γενική ομολογία (με υψηλό βαθμό διατομικής συμφωνίας) συναισθήματα.

Η εγκυρότητα του ονοματολογίου ελέγχθηκε με μια διαφορετική μεθοδολογική προσέγγιση κατά το ακαδημαϊκό έτος 2001-02 (δεύτερη έρευνα). Στην έρευνα έλαβαν μέρος 98 φοιτητές ψυχολογίας. Τα ερευνητικά υποκείμενα καλούνταν να αποφασίσουν για κάθε λήμμα του νεοσχηματισθέντος ονοματολογίου συναισθημάτων αν αντικατοπτρίζει μια σωματική κατάσταση / αντίδραση, μια λογική διεργασία, ένα συναίσθημα, μια ιδιότητα της προσωπικότητας ή, ίσως, έναν συνδυασμό των ανωτέρω κατηγοριών.

Με βάση τις πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν από τις δυο προηγούμενες ερευνητικές φάσεις και με γνώμονα την εκπροσώπηση όλων των επιστημονικά αναγνωρισμένων συναισθηματικών κατηγοριών επελέγησαν 110 λήμματα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στην τρίτη ερευνητική φάση. Η έρευνα διεξήχθη κατά το ακαδημαϊκό έτος 2002-03 και έλαβαν μέρος 53 φοιτητές ψυχολογίας. Κάθε ένα από τα 110 λήμματα ήταν γραμμένο σε ένα καρτελάκι. Τα ερευνητικά υποκείμενα κλήθηκαν να ταξινομήσουν τα καρτελάκια σε ομάδες (στοίβες) ομοειδών συναισθημάτων. Από την ανάλυση συστάδων που ακολούθησε προέκυψαν 17 συστάδες συναισθημάτων, συγκεκριμένα: η συστάδα *του φόβου και του*

άγχους, της ντροπής, του ψυχικού πόνου, της ανίας, του θυμού, του μίσους, της αηδίας, της ευχαρίστησης και της χαράς, της αγάπης και του έρωτα, των συναισθημάτων αλληλεγγύης, της ελπίδας, της επιθυμίας, της ασφάλειας, της έκπληξης, των ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων, της περηφάνιας, της συγκίνησης. Οι περισσότερες από τις προαναφερθείσες συστάδες απαντούν συνήθως και στις ξενόγλωσσες έρευνες. Αποκλειστικά στην ελληνική έρευνα απαντούν η συστάδα της *επιθυμίας*, της *ασφάλειας* και της *συγκίνησης* είτε λόγω διαφορετικών σημασιολογικών σχέσεων ανάμεσα στις λέξεις-ερεθίσματα (όπως στο παράδειγμα της *επιθυμίας* και της *ασφάλειας*) είτε λόγω απουσίας σχετικών ερεθισμάτων στις ξενόγλωσσες έρευνες (όπως στο παράδειγμα της *συγκίνησης*). Η συστάδα των *ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων* σχηματίστηκε μόνο στην ελληνική και την καναδική έρευνα. Στην ελληνική έρευνα, τέλος, δεν επιβεβαιώθηκαν οι κατηγορίες της *σεξουαλικής διέγερσης* και του *ενδιαφέροντος*.

Με την παρούσα εργασία επετεύχθη σε εμπειρική βάση η δημιουργία μιας αντιπροσωπευτικής συλλογής ονομάτων της ελληνικής γλώσσας που αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Δηλαδή, διαπιστώθηκε ότι ένα μέρος της συναισθηματικής ζωής του ενήλικου ατόμου έχει μονολεκτικά κωδικοποιηθεί στα πλαίσια της ελληνικής γλωσσικής και πολιτισμικής κοινότητας με 100 ± 10 ονόματα, τα οποία μπορούν να συμπυκνωθούν και να ταξινομηθούν σε 17 κατηγορίες.

Abstract

In a series of studies the emotion lexicon of the Greek language was explored from a prototype perspective. In the first study the concept of emotion was presented to subjects in order to list its members. The study was conducted in the spring semester 2001. Subjects (84 psychology students of the University of Crete) were asked to write down as many emotion names as they can in 5 minutes. The twelve most frequent words, mentioned by at least 25% of the sample, were: **Love** (αγάπη), **joy** (χαρά), **sorrow** (λύπη), **hate** (μίσος), **fear** (φόβος), **romantic love** (έρωτας), **frustration** (απογοήτευση), **anguish** (άγχος), **happiness** (ευτυχία), **anger** (θυμός), **pain** (πόνος), **sadness** (θλίψη). The same sample rated a list of 280 terms, compiled by the author with emotion names found in dictionaries or used in other studies, for prototypicality or emotionness. Subjects rated the states named by each of these 280 terms, on a 4-point scale ranging from *I definitely would not call this an emotion* (1) to *I definitely would call this an emotion* (4).

Based on the results of the first study a new list containing the “good” examples of the emotion names was compiled. A second study was conducted in the spring semester 2002 in order to assess the validity of the proposed list. Subjects (98 psychology students) were asked to classify each term of this list in one or more of the following superordinate concepts: **physical / bodily state, cognition, emotion, personality trait**.

On the grounds of the first two studies the most representative emotion names (110 terms) were chosen and used in a study conducted in the 2002-2003 academic year. Each of the terms on this list was printed on a small card. The participating subjects (53 psychology students) performed a card-sorting task. They sorted cards into categories representing their best judgements about which emotions are similar to each other. These data were analysed using a hierarchical cluster analysis technique in order to reveal features of categorical structure of the Greek emotion lexicon (study 3). The cluster analysis (average linkage) yielded 17 interpretable clusters named as follows: ***Fear - anxiety, shame, boredom, psychic pain, anger, hate, disgust, pleasure - joy, love, altruism, hope, wish, feeling safe, surprise, moral and religious emotions, being moved, pride***. These findings confirm numerous categories of emotions, which had been found in former studies (Schmidt-Atzert & Ströhm, 1983, Storm & Storm, 1987, Shaver, Schwartz, Kirson & O’Connor, 1987, Alvarado, 1998). The categories “*lust*” and “*interest*” were not confirmed from the Greek data. The categories “*wish*”, “*feeling safe*” and “*being moved*” emerge only in the Greek study as separate clusters. The category “*moral and religious emotions*” emerge in the Greek and the Canadian study.

Zusammenfassung

Emotionen sind ein wichtiger Bestandteil menschlichen Erlebens und Verhaltens. Um darüber denken und kommunizieren zu können, benötigt sowohl der Laie als auch der Wissenschaftler ein entsprechendes Vokabular, u.a. Emotionsnamen, die in der Alltagssprache gespeichert sind. In einer Reihe von Untersuchungen sollte untersucht werden, welche Substantive der griechischen Sprache Emotionen benennen bzw. welche Erlebnissachverhalte, die sprachlich mit einem Substantiv kodiert sind, von griechischsprachigen Versuchspersonen als Emotionen klassifiziert werden. Der Schwerpunkt der vorliegenden Forschungsarbeit war die Entdeckung der inhärenten Ordnung des griechischsprachigen Wortfeldes der Emotion.

In drei Untersuchungen wurde das griechische Wortfeld der Emotionen erforscht. Die erste Untersuchung wurde im Sommersemester 2001 durchgeführt. Die 84 Versuchsteilnehmer, Psychologiestudenten/innen, sollten in 5 Minuten möglichst viele Emotionen aufschreiben. Die 12 am häufigsten genannten Emotionen, die von mindestens 25% der griechischen Stichprobe benannt wurden, waren: **Liebe** (αγάπη), **Freude** (χαρά), **Trauer** (λύπη), **Hass** (μίσος), **Furcht** (φόβος), **Verliebtheit** (έρωτας), **Enttäuschung** (απογοήτευση), **Angst** (άγχος), **Glück** (ευτυχία), **Wut** (θυμός), **Schmerz** (πόνος), **Betrübnis** (θλίψη). Daraufgehend schätzten dieselben Versuchsteilnehmer auf einer vierstufigen Skala 280 Substantive einer von der Autorin vorgefertigten Emotionsliste danach ein, ob diese Wörter Emotionen widerspiegeln oder nicht. Die Einteilungen der vierstufigen Skala lauteten: *sicherlich eine Emotion, wahrscheinlich eine Emotion, wahrscheinlich keine Emotion, sicherlich keine Emotion.*

Anhand der Ergebnisse der ersten Untersuchung wurde die Sammlung von Emotionsnamen zum Teil verändert. Eine zweite Untersuchung wurde im Sommersemester 2002 durchgeführt, 98 Psychologiestudenten/innen nahmen daran teil. Die Versuchsteilnehmer/innen wurden instruiert jedes Wort einer oder mehreren der folgenden Kategorien zuzuordnen: **Körperlicher Zustand / Reaktion, kognitiver Prozess, Emotion, Persönlichkeitseigenschaft.**

Aufgrund der zwei ersten Untersuchungen sowie theoretischen Überlegungen wurden 110 Emotionsnamen herausgefiltert und auf 110 Kärtchen gedruckt. Die Versuchspersonen, 53 Psychologiestudenten/innen, wurden instruiert Emotionsnamen, die ähnliche Gefühlszustände benennen, in derselben Gruppe zu platzieren. An oberster Stelle des jeweiligen Stapels sollte der Name der repräsentativen für diese Gruppe Emotion gelegt werden. Die Untersuchung wurde im Laufe des akademischen Jahres 2002-2003 durchgeführt. Statistisch wurde die Ähnlichkeit zweier Begriffe durch die Anzahl der Versuchspersonen definiert, die diese

Begriffe in einem gemeinsamen Stapel sortiert hatten. Mit der resultierenden Distanzmatrix wurde eine hierarchische Clusteranalyse (average linkage) durchgeführt. Die Ergebnisse der Clusteranalyse sowie theoretische Überlegungen legen eine Einteilung der Emotionsnamen in 17 Klassen nahe, die wie folgt benannt wurden: *Furcht und Angst, Scham, Langeweile, seelischer Schmerz, Wut, Hass, Ekel, Zufriedenheit und Freude, Liebe und Verliebtheit, altruistische Emotionen, Hoffnung, Sehnen, Sicherheit, Überraschung, moralische Emotionen, Ergriffenheit, Stolz*. Die Ergebnisse der griechischen Untersuchung bestätigten viele Emotionskategorien, die in anderen Sprachgemeinschaften gefunden wurden (vgl. Schmidt-Atzert & Ströhm, 1983, Storm & Storm, 1987, Shaver, Schwartz, Kirson & O'Connor, 1987, Alvarado, 1998). Im Unterschied zu anderen Untersuchungen tauchen die Kategorien „Ergriffenheit“, „Sicherheit“ und „Sehnen“ als eigenständige Cluster auf. Hingegen wurden die Kategorien „Lust“ und „Interesse“ nicht bestätigt. Die Kategorie „moralische Emotionen“ taucht nur in der griechischen und der kanadischen Untersuchung auf.

13. Βιβλιογραφία

Κατά τη βιβλιογραφική παρουσίαση προηγούνται τα έργα ξενόγλωσσων συγγραφέων (πρωτότυπα ή μεταφρασμένα) ή Ελλήνων που έχουν συγγράψει σε ξένη γλώσσα· ακολουθούν τα έργα των ελληνόφωνων συγγραφέων. Η διάταξη αυτή ασφαλώς δεν έχει αξιολογική χροιά, αφού η τοποθέτηση της συγγραφέως είναι ότι η βαθύτερη κατανόηση του επιστητού γίνεται στη βάση της μητρικής γλώσσας, μια θέση που έγινε, άλλωστε, φανερή και από την επιλογή του θέματος της παρούσας εργασίας. Η πολυπληθέστερη ξενόγλωσση βιβλιογραφία προτάχθηκε, επειδή αποτέλεσε κατά κύριο λόγο το μεθοδολογικό έρεισμα της εργασίας μας, λόγω απουσίας της αντίστοιχης ερευνητικής προσέγγισης από τον ελληνικό χώρο.

13.1 Ξένη βιβλιογραφία

- Abelson, R.P. (1981). Psychological status of the script concept. *American Psychologist*, 36, 715-729.
- Aggleton, J.P., & Young, A.W. (2000). The enigma of the amygdala: On its contribution to human emotion. In R.D. Lane, & L. Nadel (Eds.), *Cognitive neuroscience of emotion* (pp. 106-128). New York: Oxford University Press.
- Aldenderfer, M., & Blushfield, R. (1984). *Cluster analysis*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Alvarado, N. (1993). *The labeling of emotion*. Unpublished doctoral dissertation, University of California, Irvine.
- Alvarado, N. (1998). A reconsideration of the structure of the emotion lexicon. *Motivation and Emotion*, 22, 329-344.
- Anderberg, M. R. (1973). *Cluster analysis for applications*. New York: Academic Press.
- Arnold, M.B. (1960). *Emotion and personality*. New York: Columbia University Press.
- Averill, J.R. (1975). A semantic atlas of emotion concepts. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 5, 330.

- Averill, J.R. (1980). A constructivist view of emotion. In R. Plutchik, & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, research, and experience: Vol. 1. Theories of emotion* (pp. 305-339). New York: Academic Press.
- Ax, A.F. (1953). The physiological differentiation between fear and anger in humans. *Psychosomatic Medicine*, *15*, 433-442.
- Bamberg, M., & Reilly, J. (1996). Emotion, narrative, and affect: How children discover the relationship between what to say and how to say it. In D.I. Slobin, J. Gerhardt et al. (Eds.), *Social interaction social context, and language: Essays in honor of Susan Ervin-Tripp* (pp. 329-341). Mahwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates.
- Barsalou, L.W. (1985). Ideals, central tendency, and frequency of instantiation as determinants of graded structure in categories. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, *4*, 629-654.
- Batens, D. (1996). *Ανθρώπινη γνώση. Συνηγορία υπέρ μιας χρήσιμης ορθολογικότητας*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Berlin, B., & Kay, P. (1969). *Basic color terms: Their universality and evolution*. Berkeley: University of California Press.
- Berridge, K.C., & Winkielman, P. (2003). What is an unconscious emotion? (The case for unconscious “liking”). *Cognition and Emotion*, *17* (2), 181-211.
- Birbaumer, N., & Schmidt, R.F. (1991). *Biologische Psychologie*. Berlin: Springer.
- Blanchard, D.C., & Blanchard, R.J. (1988). Ethoexperimental approaches to the biology of emotion. *Annual Review of Psychology*, *39*, 43-68.
- Blashfield, R.K., Aldenderfer, M.S., & Morey, L.C. (1982). Cluster analysis software. In P.R. Krishnaiah, & L.N. Kanal, *Handbook of statistics, Vol. 2* (pp. 245-266). Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Boll, T., & Neppi, R. (1989α). Gegenstandsverständnis und Zielsetzungen kognitiver Ansätze zur Analyse spezifischer Emotionen. Anmerkungen zum Komponentenprozeß-Modell von K.R. Scherer. *Sprache & Kognition*, *8*, 9-18.
- Boll, T., & Neppi, R. (1989β). Der Wal ist kein Fisch, und doch ist er ein «Walfisch». Antwort auf «Die Essenz der Emotionen: Bedeutungskonstituenten der

- Alltagssprache oder multikomponentiale Verlaufsmuster?» von K.R. Scherer. *Sprache & Kognition*, 8, 229-232.
- Boucher, J.D., & Carlson, G.E. (1980). Recognition of facial expression in three cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 11, 263-280.
- Brandstätter, H., Grossman, M., & Filipp, G. (1992). Gefühle im Alltag – berichtet von Frauen und Männern. *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 77, 64-76.
- Bush, L.E. (1973). Individual differences multidimensional scaling of adjectives denoting feelings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 50-57.
- Cannon, W.B. (1927). The James-Lange theory of emotions: A critical examination and an alternative. *American Journal of Psychology*, 39, 106-124.
- Cannon, W.B. (1929). *Bodily changes in pain, hunger, fear, and rage* (2nd ed.). NY: Appleton.
- Cannon, W.B. (1931). Again the James-Lange and the thalamic theories of emotions. *Psychological Review*, 38, 281-295.
- Church, A.T., Katigbak, M.S., Reyes, J.A.S., & Jensen, S.M. (1998). Language and organisation of Filipino emotion concepts: Comparing emotion concepts and dimensions across cultures. *Cognition and Emotion*, 12, 63-92.
- Clore, G.L., & Ortony, A. (1988). The semantics of the affective lexicon. In V. Hamilton, G.H. Bower, & N.H. Frijda (Eds.), *Cognitive perspectives on emotion and motivation* (pp. 367-397). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Clore, G.L., & Ortony, A. (1991). What more is there to emotion concepts than prototypes? *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 48-50.
- Clore, G.L., Ortony, A., & Foss, M.A. (1987). The psychological foundations of the affective lexicon. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 751-766.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Csikszentmihalyi, M. (1996). *Flow: Das Geheimnis des Glücks* (5. Aufl.). Stuttgart: Klett-Cotta.
- Csikszentmihalyi, M., & LeFevre, J. (1989). Optimal experience in work and leisure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56, 815-822.

- Cummings, E.E. (1973). *Complete Poems, Vol. I*. Bristol, England: Mc Gibbon & Kee.
- Curran, J.P., & Cattell, R.B. (1975). *Manual for the eight state questionnaire*. Champaign, Ill.: Institute of Personality & Ability Testing.
- Damasio, A. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain*. New York: Putnam.
- Damasio, A. (2003). *Looking for Spinoza*. London: William Heinemann.
- Darwin, Ch. (1872/1998). *The expression of the emotions in man and animals*. London: Harper Collins Publishers.
- Davidson, R.J. (1993). The neuropsychology of emotion and affective style. In M. Lewis, & J.M. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 143-154). New York: Guilford Press.
- Davidson, R.J., & Ekman, P. (1994). Afterword: How are emotions distinguished from moods, temperament, and other related affective constructs? In P. Ekman, & R.J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 94-96). Oxford: Oxford University Press.
- Davidson, R.J., Ekman, P., Saron, C.D., Senulis, J.A., & Friesen, W.V. (1990). Approach-withdrawal and cerebral asymmetry: Emotional expression and brain physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 330-341.
- Davidson, R.J., & Irwin, W. (1999). The functional neuroanatomy of emotion and affective style. *Trends in Cognitive Sciences*, 3 (1), 11-21.
- Davitz, J. (1969). *The language of emotion*. New York: Academic Press.
- Delgado, J.M.R. (1971). *Gehirnschrittmacher*. Frankfurt a.M.: Ullstein. (Original erschienen 1969: Physical control of the mind).
- Devine, B., & Lundberg, U. (1977). The influence of emotional conditions on similarity estimations of emotional terms. *Scandinavian Journal of Psychology*, 18, 317-326.
- Dietze, A.G. (1963). Types of emotions or dimensions of emotion? A comparison of typal analysis with factor analysis. *Journal of Psychology*, 56, 143-159.

- Dittrich, W.H., Troscianko, T. Stephen, L., & Morgan, D. (1996). Perception of emotion from dynamic point-lights displays represented in dance. *Perception*, 25(6), 727-738.
- Eckes, T., & Rossbach, H. (1980). *Clusteranalysen*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Eco, U. (2001). *Μπαουντολίνο*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Ekman, G. (1954). Eine neue Methode zur Erlebnisanalyse. *Zeitschrift für Experimentelle und Angewandte Psychologie*, 2, 167-174.
- Ekman, G. (1955). Dimensions of emotion. *Acta Psychologica*, 11, 279-288.
- Ekman, P. (1972). Universals and cultural differences in facial expressions of emotion. In J.K. Cole (Ed.), *Nebraska symposium on motivation, 1971, Vol. 19* (pp. 207-283). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Ekman, P. (1976). Ein Lächeln ist ein Lächeln ist ein Lächeln. *Psychologie heute*, 3, 31-35.
- Ekman, P. (1994α). All emotions are basic. In P. Ekman, & R.J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 15-19). Oxford: Oxford University Press.
- Ekman, P. (1994β). Moods, emotions, and traits. In P. Ekman, & R.J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 56-58). Oxford: Oxford University Press.
- Ekman, P. (2003). Η γλώσσα των συναισθημάτων. Συνέντευξη στην J. Foreman. Εφημερίδα *TO BHMA/The New York Times*, 24/8/2003, 5.
- Ekman, P., & Friesen, W.V. (1971). Constants across cultures in the face and emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 17, 124-129.
- Ekman, P., Friesen, W.V., & Ellsworth, P. (1982). What emotion categories or dimensions can observers judge from facial behavior? In P. Ekman (Ed.), *Emotion in the human face* (pp. 39-55). New York: Cambridge University Press.
- Ekman, P., Friesen, W.V., O'Sullivan, M., Chan, A., Diacoyanni-Tarlatzis, I., Heider, et al. (1987). Universals and cultural differences in the judgements of facial expression of emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 712-717.
- Ekman, P., Sorenson, E.R., & Friesen, W.V. (1969). Pan-cultural elements in facial displays of emotion. *Science*, 164, 86-88.

- Emanatian, M. (1995). Metaphor and the expression of emotion: The value of cross-cultural perspectives. *Metaphor and Symbolic Activity*, *10*(3), 163-182.
- Epstein, S. (1983). The unconscious, the preconscious, and the self-concept. In J. Suls, & A.G. Greenwald (Eds.), *Psychological perspectives on the self*, Vol. 2 (pp. 219-247). Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Evans, D. (2003). *Emotion. A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Everitt, B. (1980). *Clusteranalysis* (2nd ed.). NY: Halstead Press.
- Fehr, B., & Russel, J.A. (1984). Concept of emotion viewed from a prototype perspective. *Journal of Experimental Psychology: General*, *113*, 464-486.
- Fehr, B., & Russell, J.A. (1991). The concept of love viewed from a prototype perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, *60*, 425-438.
- Flynn, J.P. (1973). Patterning mechanisms, patterned reflexes, and attack behavior in cats. In J.K. Cole, & D.D. Jensen (Eds.), *Nebraska symposium on motivation*, Vol. 20 (pp. 125-153). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Fries, N. (1996). Grammatik und Emotionen. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, *101*, 37-69.
- Frijda, N.H. (1986). *The emotions*. New York: Cambridge University Press.
- Frijda, N.H. (1994). Varieties of affect: Emotions and episodes, moods, and sentiments. In P. Ekman, & R.J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 59-67). Oxford: Oxford University Press.
- Frijda, N.H., Mesquita, B., Sonnemans, J., & Van Goozen, S. (1991). The duration of affective phenomena, or emotions, sentiments and passions. In K. Strongman (Ed.), *International review of emotion and motivation* (pp. 187-225). New York: Wiley.
- Gardiner, H.M., Clark-Metcalf, R., & Beebe-Center, J.G. (1937/1980). *Feeling and emotion: A history of theories*. New York: American Book Co.
- Gius, E., Cozzi, A., & Spagnotto, D. (1992). Il linguaggio delle emozioni. Studio sull'organizzazione delle parole che comunicano stati emotivi. *Giornale Italiano di Psicologia*, *19*, 563-584.

- Goleman, D. (1998). *Η συναισθηματική νοημοσύνη*. Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Gray, J.A. (1982). *The neuropsychology of anxiety: An enquiry into the functions of the septo-hippocampal system*. Oxford: Oxford University Press.
- Gray, J.A. (1991). *The psychology of fear and stress*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Green, R.F., & Nowlis, V. (1957). A factor analytic study of the domain of mood with independent validation of the factors. *American Psychologist*, 12, 438 (abstract).
- Guttman, L. (1944). A basis for scaling qualitative data. *American Sociological Review*, 9, 139-150.
- Guttman, L. (1954). A new approach to factor analysis: The radix. In P.F. Lazarsfeld (Ed.), *Mathematical thinking in the social sciences* (pp. 258-348). New York: Free Press.
- Guttman, L. (1991). *Louis Guttman: In memoriam. Chapters from an unfinished textbook on facet theory*. Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities.
- Hansson, G. (1996). Emotions in poetry: Where are they and how do we find them? In R.J. Kreuz, M.S. MacNealy, et al. (Eds.), *Empirical approaches to literature and aesthetics. Advances in discourse processes, Vol. 52* (pp. 275-288). Norwood, NJ, USA: Ablex Publishing Corp.
- Hartigan, J.A. (1975). *Clustering algorithms*. NY: Wiley & Sons.
- Hartland, J. (1998). *Γλώσσα και σκέψη* (5^η έκδ.). Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Hawkes, T. (1993). *Η γλώσσα της κριτικής – μεταφορά* (2^η έκδ.). Αθήνα: Ερμής.
- Heckhausen, H. (1989). *Motivation und Handeln* (2. Aufl.). Berlin: Springer.
- Heller, A. (1980). *Theorie der Gefühle*. Hamburg: VSA.
- Hergenhahn, B.R. (2000). *An introduction to the history of psychology* (4th ed.). Wadsworth Publishing.
- Herrmann, D.J., & Raybeck, D. (1981). Similarities and differences in meaning in six cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 12, 194-206.
- Hess, W.R. (1954). *Das Zwischenhirn: Syndrome, Lokalisation, Funktionen*. Basel: Schwabe.

- Hilgard, E.R. (1980). The trilogy of mind: Cognition, affection, and conation. *Journal of the Behavioral Sciences*, 16, 107-117.
- Hillman, J. (1960). *Emotion*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hoegge, H. (1984). *Emotionale Grundlagen ästhetischen Urteilens*. Frankfurt: Lang.
- Hofer, M., Pekrun, R., & Zielinski, W. (1986). Die Psychologie des Lerners. In B. Weidemann, & A. Krapp, *Pädagogische Psychologie* (219-275). München: PVU.
- Höfler, A. (1897). *Psychologie*. Wien: Tempsky.
- Höfler, A. (1921). *Grundlehren der Psychologie* (8. Aufl.). Wien: Tempsky.
- Hupka, R.B., Lenton, A.P., & Hutchison, K.A. (1999). Universal development of emotion categories in natural language. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77, 247-278.
- Husserl, E. (1913). *Ideen zu einer reinen phänomenologischen Philosophie*. Halle: Niemeyer.
- Izard, C.E. (1971). *The face of emotion*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Izard, C.E. (1972). *Patterns of emotions*. New York: Academic Press.
- Izard, C.E. (1977). *Human emotions*. New York: Plenum Press.
- James, W. (1884). What is an emotion? *Mind*, 9, 188-205.
- James, W. (1890). *The principles of psychology*. New York: Holt.
- Johnson, R.A., & Wichern, D.W. (1998). *Applied multivariate statistical analysis* (4th ed.). New Jersey: Prentice Hall.
- Johnson-Laird, P.N., & Oatley, K. (1989). The language of emotions: An analysis of a semantic field. *Cognition and Emotion*, 3, 81-123.
- Kandel, E., & Kupfermann, I. (2000). Συναισθηματικές καταστάσεις. Στο E.R. Kandel, J.H. Schwartz, & T.M. Jessell (Εκδ.), *Νευροεπιστήμη και συμπεριφορά* (σελ. 623-640, 2^η έκδ.). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Kandinsky, W. (1912/1981). *Για το πνευματικό στην τέχνη*. Αθήνα: Νεφέλη.

- Karli, P., Edancher, F., Vergnes, M., Chaurand, J.P., & Schmitt, P. (1974). Emotional responsiveness and interspecific aggressiveness in the rat. Interactions between genetic and experiential determinants. In J.H.F. van Abeelen (Ed.), *The genetics of behaviour* (pp. 291-319). Amsterdam: North Holland.
- Killbride, J.E., & Yarczower, M. (1980). Recognition and imitation of facial expressions: A cross-cultural comparison between Zambia and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, *11*, 281-296.
- Klatt, E., & Klatt, G. (1986). *Langenscheidts Taschenwörterbuch Englisch* (6. Aufl., Neuberbeitung von: D. Roy, & H. Messinger). Berlin: Langenscheidt.
- Kleinginna, P.R., & Kleinginna, A.M. (1981). A categorized list of emotion definitions, with suggestions for a consensual definition. *Motivation and Emotion*, *5*, 345-379.
- Kövecses, Z. (2003). *Metaphor and emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Landis, C., & Hunt, W.A. (1932). Adrenalin and emotion. *Psychological Review*, *39*, 467-485.
- Lang, P.J. (1988). What are the data of emotion? In V. Hamilton, G.H. Bower, & N.H. Frijda (Eds.), *Cognitive perspectives on emotion and motivation* (pp. 173-191). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Lange, C.G. (1885, 1887). *Über Gemüthsbewegungen*. Leipzig: Thomas.
- Larsen, R.J., & Diener, E. (1992). Promises and problems with the circumplex model of emotion. In M.S. Clark (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology: Vol. 13. Emotion* (pp. 25-59). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Lavond, D.G., Kim, J.J., & Thompson, R.F. (1993). Mammalian brain substrates of aversive classical conditioning. *Annual Review of Psychology*, *44*, 317-342.
- Lazarus, R.S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Lazarus, R.S. (1991). *Emotion and adaptation*. New York: Oxford University Press.
- LeDoux, J.E. (1993). Emotional networks in the brain. In M. Lewis, & J.M. Haviland (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 109-117). New York: Guilford Press.
- Lersch, P. (1956). *Aufbau der Person*. München: J. Ambrosius Barth.

- Lersch, P. (1966). *Gesicht und Seele*. München: Reinhardt Verlag.
- Lingoes, J.C. (1973). *The Guttman-Lingoes nonmetric program series*. Ann Arbor: Mathesis Press.
- Lonner, W.J., & Berry, J.W. (1986). Sampling and surveying. In W.J. Lonner, & J.W. Berry (Eds.), *Field methods in cross-cultural psychology* (pp. 85-110). Beverly Hills, CA: Sage.
- Lorr, M., Daston, P., & Smith, I.R. (1967). An analysis of mood states. *Educational and Psychological Measurement*, 27, 89-96.
- Lundberg, U., & Devine, B. (1975). Negative similarities. *Educational and Psychological Measurement*, 35, 797-807.
- Machleidt, W., Gutjahr, L., & Mügge, A. (1989). *Grundgefühle: Phänomenologie, Psychodynamik, EEG-Spektralanalytik*. Berlin: Springer.
- Mandler, G. (1980). The generation of emotion: A psychological theory. In R. Plutchik, & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, research, and experience: Vol. 1. Theories of emotion* (pp. 219-243). New York: Academic Press.
- Mannhaupt, H.R. (1983). Produktionsnormen für verbale Reaktionen zu 40 geläufigen Kategorien. *Sprache und Kognition*, 2, 264-278.
- Marañón, G. (1924). Contribution à l'étude de l'action émotive de l'adrénaline. *Revue Française d'Endocrinologie*, 2, 301-325.
- Marriott, F.H.C. (1974). *The interpretation of multiple observations*. London: Academic Press.
- Marx, W. (1997). Semantische Dimensionen des Wortfeldes der Gefühlsbegriffe. *Zeitschrift für Experimentelle Psychologie*, 44, 478-494.
- Marx, W., Enzinger, A., Paszyna, C., Rauh, R., Sattler, H., & Schröger, E. (1987). Dimensionen der Gefühlsbegriffe. Eine Reanalyse auf der Basis einer Zufallsziehung von Emotionsbegriffen. *Arch. Psychol.*, 139, 15-22.
- Maslow, A.H. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper & Row.
- Matsumoto, D., & Ekman, P. (1989). American-Japanese cultural differences in intensity ratings of facial expressions of emotion. *Motivation and Emotion*, 13, 143-157.

- Mayring, P. (1992α). Geschichte der Emotionsforschung. In D. Ulich, & P. Mayring, *Psychologie der Emotionen* (S. 11-27). Stuttgart: Kohlhammer.
- Mayring, P. (1992β). Klassifikation und Beschreibung einzelner Emotionen. In D. Ulich, & P. Mayring, *Psychologie der Emotionen* (S. 131-181). Stuttgart: Kohlhammer.
- McDougall, W. (1926). *An introduction to social psychology*. Boston: Luce.
- McLachlan, J.F.C. (1976). A short adjective check list for the evaluation of anxiety and depression. *Journal of Clinical Psychology*, 32, 195-197.
- McNair, D.M., & Lorr, M. (1964). An analysis of mood in neurotics. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 69, 620-627.
- McNair, D.M., Lorr, M., & Droppleman, L.F. (1971). *Manual: Profile of mood states*. San Diego, CA: Educational and Industrial Testing Service.
- Medin, D.L. (1989). Concepts and conceptual structure. *American Psychologist*, 44, 1469-1481.
- Mees, U. (1985). Was meinen wir, wenn wir von Gefühlen reden? Zur psychologischen Textur von Emotionswörtern. *Sprache und Kognition*, 1, 2-20.
- Mesquita, B., & Frijda, N.H. (1992). Cultural variations in emotions: A review. *Psychological Bulletin*, 112, 179-204.
- Meyer, W.-U., Schützwohl, A., & Reisenzein, R. (1993). *Einführung in die Emotionspsychologie*. Bern: Huber.
- Miller, G.A., & Johnson-Laird, P.N. (1976). *Language and perception*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mirkin, B. (1996). *Mathematical classification and clustering*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Mowrer, O.H. (1960). *Learning theory and behavior*. New York: Wiley.
- Murray, H.A. (1938). *Explorations in personality*. New York: Oxford University Press.
- Music, G. (2001). *Affect and emotion*. Cambridge: Icon Books.

- Neppl, R., & Boll, T. (1991). Analyse der Bedeutungsstrukturen alltagssprachlicher Emotionswörter. Grundzüge eines Verfahrens, exemplarische Anwendung, Implikationen für die Forschung zu spezifischen Emotionen. *Sprache und Kognition*, 10, 85-96.
- Nowlis, V. (1965). Research with the Mood Adjective Check List. In S.S. Tomkins, & C.E. Izard (Eds.), *Affect, cognition, and personality* (pp. 352-389). New York: Springer.
- Nowlis, V., & Nowlis, H.H. (1956). The description and analysis of mood. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 65, 345-355.
- Oatley, K., & Jenkins, J.M. (1996/2004). *Συγκίνηση. Ερμηνείες και κατανόηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Oatley, K., & Johnson-Laird, P.N. (1987). Towards a cognitive theory of emotions. *Cognition and Emotion*, 1, 29-50.
- Olds, J., & Milner, P. (1954). Positive reinforcement produced by electrical stimulation of septal area and other regions of the rat brain. *Journal of comparative and physiological psychology*, 47, 419-427.
- Ortony, A., Clore, G.L., & Collins, A. (1988). *The cognitive structure of emotions*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Ortony, A., Clore, G.L., & Foss, M.A. (1987). The referential structure of the affective lexicon. *Cognitive Science*, 11, 341-364.
- Ortony, A., & Turner, T.J. (1990). What's basic about basic emotions? *Psychological Review*, 97, 315-331.
- Osgood, C.E. (1962). Studies on the generality of affective meaning systems. *American Psychologist*, 17, 10-28.
- Osgood, C.E. (1969). On the whys and wherefores of E, P, and A. *Journal of Personality and Social Psychology*, 12, 194-199.
- Osgood, C.E., May, W.H., & Miron, M.S. (1975). *Cross-cultural universals of affective meaning*. Urbana: University of Illinois Press.

- Osgood, C.E., Suci, G.J., & Tannenbaum, P.H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press.
- Panksepp, J. (1982). Toward a general psychobiological theory of emotions. *The Behavioral and Brain Sciences*, 5, 407-467.
- Pfänder, A. (1922/1930). *Zur Psychologie der Gesinnungen*. Halle: Niemeyer.
- Phillips, M.L., Drevets, W.C., Rauch, S.L., & Lane, R. (2003). Neurobiology of emotion perception I: The neural basis of normal emotion perception. *Biol. Psychiatry*, 54, 504-514.
- Ploog, D. (1990). Neuronale Substrate der Lust und Unlust. In H. Heimann (Hrsg.), *Anhedonie: Verlust der Lebensfreude* (S. 31-57). Stuttgart: G. Fischer Verlag.
- Plutchik, R. (1962). *The emotions: Facts, theories, and a new model*. New York: Random House.
- Plutchik, R. (1980). A general psychoevolutionary theory of emotion. In R. Plutchik, & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, research, and experience: Vol. 1. Theories of emotion* (pp. 3-31). New York: Academic Press.
- Reddy, W.M. (2001). *The navigation of feeling: A framework for the history of emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roback, A.A. (1992). *Ιστορία της Ψυχολογίας*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Βάνιας.
- Roberts, R.J., & Weerts, T.C. (1982). Cardiovascular responding during anger and fear imagery. *Psychological Reports*, 50, 219-230.
- Rohracher, H. (1963). *Einführung in die Psychologie* (8. Aufl.). Wien: Urban und Schwarzenberg.
- Romesburg, H.C. (1984). *Clusteranalysis for researchers*. Belmont, Calif.: Lifetime Learning Publications.
- Romney, A.K., Moore, C.C., & Rusch, C.D. (1997). Cultural universals: Measuring the semantic structure of emotion terms in English and Japanese. *Proceedings of the National Academy of Science, USA*, 94, 5489-5494.
- Rosch, E. (1975). Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104, 192-233.

- Rosch, E., & Mervis, C.B. (1975). Family resemblances: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology*, 7, 573-605.
- Rossi, G.F., & Rosadini, G. (1967). Experimental analysis of cerebral dominance in man. In C.H. Millikan, & F.L. Danley (Eds.), *Brain mechanisms underlying speech and language*. New York: Grune & Stratton.
- Rubinstein, S.L., Solokow, A.N., Lurija, A.P. et al. (1960). *Psychologie* (μετάφραση και επεξεργασία E. Däbritz). Berlin: Volk und Wissen.
- Russell, J.A. (1980). A circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 1161-1178.
- Russell, J.A. (1989). Measures of emotion. In R. Plutchik, & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, research, and experience, Vol. 4* (pp. 83-111) San Diego, CA: Academic Press.
- Russell, J.A. (1991α). In defense of a prototype approach to emotion concepts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 37-47.
- Russell, J.A. (1991β). Culture and the categorization of emotions. *Psychological Bulletin*, 110, 426-450.
- Russell, J.A., Lewicka, M., & Niit, T. (1989). A cross-cultural study of a circumplex model of affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 848-856.
- Russell, J.A., & Mehrabian, A. (1977). Evidence for a three-factor theory of emotions. *Journal of Research in Personality*, 11, 273-294.
- Sackheim, H.A., Greenberg, M.S., Weiman, A.L., Gur, R.C., Hungerbuhler, J.P., & Geschwind, N. (1982). Hemispheric asymmetry in the expression of positive and negative emotions: Neurological evidence. *Archives of Neurology*, 39, 210-218.
- Sartory, G. (1981). Some psychophysiological issues in behavioural psychotherapy. *Behavioral Psychotherapy*, 9, 215-230.
- Sartre, J.P. (1948). *Esquisse d'une Theorie des Emotions* (2nd ed.). Paris: Hermann.
- Schachter, S., & Singer, J.E. (1962). Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69, 379-399.

- Scheler, Max (1928/2003). *Φύση και μορφές της συμπάθειας. Συμβολή στη μελέτη των νόμων της θυμικής ζωής*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Scherer, K.R. (1986). Vocal affect expression: A review and a model for future research. *Psychological Bulletin*, 99, 143-165.
- Scherer, K.R. (Ed.) (1988). *Facets of emotion: Recent Research*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Scherer, K.R. (1989). Die Essenz der Emotionen: Bedeutungskonstituenten der Alltagssprache oder multikomponentiale Verlaufsmuster? Erwiderung auf den Aufsatz «Gegenstandsverständnis und Zielsetzungen kognitiver Ansätze zur Analyse spezifischer Emotionen. Bemerkungen zum Komponenten-Prozess-Modell von K.R. Scherer» von Thomas Boll und Rainer Nepl. *Sprache & Kognition*, 8, 19-22.
- Scherer, K.R. (1990). Theorien und aktuelle Probleme der Emotionspsychologie. In K.R. Scherer (Hrsg.), *Enzyklopädie der Psychologie*. Themenbereich C. Theorie und Forschung. Serie IV. Motivation und Emotion, Band 3, Psychologie der Emotion (pp. 1-38). Göttingen: Hogrefe.
- Scherer, K.R., & Wallbott, H.G. (1994). Evidence for universality and cultural variation of differential emotion response patterning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 310-328.
- Scherer, K.R., Wallbott, H.G., & Summerfield, A.B. (Eds.) (1986). *Experiencing emotion: A cross-cultural study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schlosberg, H. (1952). The description of facial expressions in terms of two dimensions. *Journal of Experimental Psychology*, 44, 229-237.
- Schlosberg, H. (1954). Three dimensions of emotion. *Psychological Review*, 61, 81-88.
- Schmalt, H.-Z., & Heckhausen, H. (1990). Motivation. In H. Spada (Hrsg.), *Allgemeine Psychologie* (S. 451-494). Bern: Huber.
- Schmidt-Atzert, L. (1980). *Die verbale Kommunikation von Emotionen: Eine Bedingungsanalyse unter besonderer Berücksichtigung physiologischer Prozesse*. Unveröff. Diss., Justus-Liebig-Universität, Gießen.
- Schmidt-Atzert, L. (1981). *Emotionspsychologie*. Stuttgart: Kohlhammer.

- Schmidt-Atzert, L. (1987). Zur umgangssprachlichen Ähnlichkeit von Emotionswörtern. *Psychologische Beiträge*, 29, 140-163.
- Schmidt-Atzert, L. (1993). *Die Entstehung von Gefühlen: Vom Auslöser zur Mitteilung*. Berlin: Springer.
- Schmidt-Atzert, L. (1996). *Lehrbuch der Emotionspsychologie*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Schmidt-Atzert, L., & Ströhm, W. (1983). Ein Beitrag zur Taxonomie der Emotionswörter. *Psychologische Beiträge*, 25, 126-141.
- Schneider, K. (1990). Emotionen. In H. Spada (Hrsg.), *Allgemeine Psychologie* (S. 403-449). Bern: Huber.
- Selg, H., & Bauer, W. (1971). *Forschungsmethoden der Psychologie*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Shand, A.F. (1920). *The foundations of character: A study of the emotions and sentiments*. London: Macmillan.
- Shaver, P.R., Schwartz, J.C., Kirson, D., & O'Connor, C. (1987). Emotion knowledge: Further exploration of a prototype approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 1061-1086.
- Shaver, P.R., Wu, S., & Schwartz, J.C. (1992). Cross-cultural similarities and differences in emotion and its representation: A prototype approach. In M.S. Clark (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology: Vol. 13. Emotion* (pp. 175-212). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Sorenson, E.R. (1976). *The Edge of the forest*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.
- Springer, S.P., & Deutsch, G. (1998). *Linkes – rechtes Gehirn* (4. Aufl.). Heidelberg: Spektrum.
- Stavropoylos, D.N., & Hornby, A.S. (2000). *Oxford English-Greek learner's dictionary* (2nd ed.). NY: Oxford University Press.
- Sternberg, R. (2000). *Αγάπη: Οι διαδρομές του έρωτα στο χρόνο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Storm, C., & Storm, T. (1987). A taxonomic study of the vocabulary of emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 805-816.

- Terzian, H. (1964). Behavioral and EEG effects of intracarotid sodium amytal injection. *Acta Neurochirurgia (Wien)*, 12, 230-239.
- Thayer, R.E. (1967). Measurement of activation through self-report. *Psychological Reports*, 20, 663-678.
- Thayer, R.E. (1978). Toward a psychological theory of multidimensional activation (arousal). *Motivation and Emotion*, 2, 1-34.
- Thayer, R.E. (1989). *The biopsychology of mood and arousal*. New York: Oxford University Press.
- Thayer, R.E. (1996). *The origin of everyday moods. Managing energy, tension, and stress*. New York: Oxford University Press.
- Thomson, R. (1992). *Η ιστορία της ψυχολογίας*. Αθήνα: Κάλβος.
- Tiller, D.K., & Campbell, J.F. (1986). Biased adjective selection criteria as a factor in mood adjective check lists? *Psychological Reports*, 58, 619-626.
- Tischer, B. (1988). Kein Spaß im Wortfeld der Gefühlsbegriffe? Zehn Methoden zur Kennzeichnung der Wordfeldzugehörigkeit. *Arch. Psychol.*, 140, 15-31.
- Tomkins, S.S. (1984). Affect theory. In K.R. Scherer, & P. Ekman (Eds.), *Approaches to emotion* (pp. 163-195). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Traxel, W., & Heide, H.J. (1961). Dimensionen der Gefühle. Das Problem der Klassifikation der Gefühle und die Möglichkeit seiner empirischen Lösung. *Psychologische Forschung*, 26, 179-204.
- Triandis, H.C., & Lambert, W.W. (1958). A restatement and test of Schlosberg's theory of emotion with two kinds of subjects from Greece. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 56, 321-328.
- Trier, J. (1931/1973). *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*. Heidelberg: C. Winter.
- Ulich, D. (1992). Begriffsbestimmungen und Theoriediskussion. In D. Ulich, & P. Mayring, *Psychologie der Emotionen* (S. 28-57). Stuttgart: Kohlhammer.
- Van Goozen, S., & Frijda, N.H. (1993). Emotion words used in six European countries. *European Journal of Social Psychology*, 23, 89-95.

- Vico, Giambattista (1971). *The new science* (3rd ed.). Μετάφρ. Thomas Goddard Bergin, & Max Harold Fisch. Cornell.
- Watson, D., & Clark, L.A. (1992). Affects separable and inseparable. On the hierarchical arrangement of the negative affects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 489-505.
- Watson, J.B. (1930). *Behaviorism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Weiner, B., & Graham, S. (1984). An attributional approach to emotional development. In C.E. Izard, J. Kagan, & R.B. Zajonc (Eds.), *Emotions, cognition, and behavior* (pp. 167-191). New York: Cambridge University Press.
- Wendt, H., & Steinmetz, A. (1982). *Langenscheidts Taschenwörterbuch Neugriechisch*. Berlin: Langenscheidt.
- Whorf, B.L. (1956). *Language, thought, and reality*. Cambridge, Mass.
- Wierzbicka, A. (1992). Defining emotion concepts. *Cognitive Science*, 16, 539-581.
- Wittgenstein, L. (1953/1977). *Φιλοσοφικές έρευνες*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Wolf, S., & Wolff, H.G. (1943). *Human gastric function*. New York: Oxford University Press.
- Wolf, S., & Wolff, H.G. (1947). *Human gastric function: An experimental study of a man and his stomach* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Woodworth, R.S. (1938). *Experimental psychology*. New York: Holt.
- Wundt, W.M. (1874/1908-11). *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (3 Bände). Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.
- Wundt, W.M. (1896/1918). *Grundriss der Psychologie* (13. Aufl.). Leipzig : Alfred Kroner.
- Zajonc, R.B. (1980). Feeling and thinking. Preferences need no inferences. *American Psychologist*, 35, 151-175.
- Zentner, M., & Scherer, K.R. (1998). Emotionaler Ausdruck in Musik und Sprache. In E.K. Behne, G. Kleinen, & H. de la Motte-Haber (Hrsg.), *Musikpsychologie. Jahrbuch*

der Deutschen Gesellschaft für Musikpsychologie. Band 13: Musikalischer Ausdruck. Hogrefe: Göttingen.

13.2 Ελληνική βιβλιογραφία

Αντωνοπούλου, Χ., Βίκη, Α., Γαλανάκη, Ε., Δράκος, Γ., Μάνος, Κ., Μάνου, Β., Μάνου, Ι., Νέστορος, Ι., Τριανταφύλλου, Θ., Τσαντήλα, Α., & Τσιπλητάρης, Α. (2000). *Ψυχολογία Α' τάξης Ενιαίου Λυκείου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Αριστοτέλης (έκδ. 1995). *Ρητορική 2*. Αθήνα: Κάκτος.

Βορέας, Θ. (1933). *Ψυχολογία*. Αθήνα.

Βορέας, Θ. (1972). *Εισαγωγή εις την φιλοσοφίαν* (2^η έκδ.). Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Βοσνιάδου, Σ. (2003). *Εισαγωγή στην ψυχολογία (τόμος Α')* (3^η έκδ.). Αθήνα: Gutenberg.

Θεοδωροπούλου, Μ. (2001). Ψυχισμός και γλώσσα. Στον Α.-Φ. Χριστίδη (επιστ. επιμέλεια), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα* (σελ. 35-39). Αθήνα: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Καστελλάκης, Α. (2002). *Αγγλοελληνικό γλωσσάρι βιοψυχολογίας*. Αθήνα: Έλλην.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1980). *Θεωρητική γλωσσολογία, εισαγωγή στην σύγχρονη γλωσσολογία*. Αθήνα.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1985). *Εισαγωγή στην σημασιολογία*. Αθήνα.

Μπαμπινιώτης, Γ. (Εκδ.) (1998). *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Νασιάκου, Μ, Μαράτου, Ό., Ναυρίδης, Κ., Δραγώνα, Θ., & Τέττερη, Ι. (1988²). *Ψυχολογία, Β' Λυκείου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Παναγής, Γ. (2002). *Νευροεπιστήμη της συμπεριφοράς: Βασικές αρχές, μέθοδοι, τεχνικές & εργαστηριακές ασκήσεις*. Αθήνα: Ιατρικές Εκδόσεις Πασχαλίδης.

Παπαγεωργίου, Γ.Κ. (1985). *Ψυχολογία* (3^η έκδ.). Ηράκλειο: Ψυχοτεχνική.

- Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, Ε. (1998). *Η σιωπηλή γλώσσα των συναισθημάτων. Η μη λεκτική επικοινωνία στις διαπροσωπικές σχέσεις* (4^η έκδ.). Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Παπαδόπουλος, Ν.Γ. (1994). *Λεξικό ψυχολογίας (με τετράγλωσση ορολογία)*. Αθήνα.
- Παπαδόπουλος, Ν.Γ. (2003). *Ψυχολογία: Σύγχρονη πειραματική* (8^η έκδ.). Αθήνα.
- Παπαδόπουλος, Ν.Γ. (2005). *Λεξικό της Ψυχολογίας – Εγκυκλοπαιδικό με τετράγλωσση ορολογία*. Αθήνα – (Νέα έκδοση).
- Παπανούτσος, Ε.Π. (1983). *Ψυχολογία, Β' Λυκείου* (8^η έκδ.). Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Πελεgrίνης, Θ.Ν. (2002). *Αρχές φιλοσοφίας* (4^η έκδ.). Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Πήτα, Ρ. (1998). *Ψυχολογία της γλώσσας* (3^η έκδ.). Αθήνα: Ελληνικά γράμματα.
- Σακελλαρίου, Γ.Θ. (1947). *Γενική ψυχολογία*. Αθήνα.
- Τεγόπουλος, Κ., & Φυτράκης, Δ. (Εκδ.) (1989). *Ελληνικό λεξικό* (3^η έκδ.). Αθήνα: Αρμονία.
- Τομασίδης, Χ.Χ. (1982). *Εισαγωγή στην ψυχολογία*. Αθήνα: Δίπτυχο.
- Τριανταφυλλίδη, Μ. – Ίδρυμα / Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (2005). *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (5^η έκδ.). Θεσσαλονίκη.
- Τριανταφύλλου, Τ.Τ. (1998). *Ψυχολογία, Α' τάξης Ενιαίου Λυκείου* (4^η έκδ.). Αθήνα.
- Τσαντήλα, Α. (2005). Σύγχρονοι τρόποι και τεχνικές έρευνας των συναισθημάτων. Στο Ν.Γ. Παπαδόπουλος, *Λεξικό της Ψυχολογίας – Εγκυκλοπαιδικό με τετράγλωσση ορολογία* (σελ. 778-780). Αθήνα.
- Χουντουμάδη, Α., & Πατεράκη, Λ. (1997). *Σύντομο ερμηνευτικό λεξικό ψυχολογικών όρων* (2^η έκδ. βελτιωμένη και συμπληρωμένη). Αθήνα: Δωδώνη.

Παράρτημα Α

ΦΥΛΛΟ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Με το φύλλο αυτό θέλουμε να διερευνήσουμε τι έχουμε στο νου, όταν ακούμε ή διαβάζουμε τη λέξη “συναίσθημα” (ή “συναισθήματα”).

Πριν προχωρήσετε στην ανάγνωση των οδηγιών, παρακαλώ, συμπληρώστε το φύλλο, την ημερομηνία γέννησης και το εξάμηνο σπουδών σας:

Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

Ημερομηνία γέννησης: Έτος _ _ _ _ Μήνας _ _ Ημέρα _ _

Εξάμηνο σπουδών: _ _ _ _ _

Στο παρόν φύλλο καταγραφής συναισθημάτων ενδιαφέρει η αυθόρμητη παραγωγή λέξεων, οι οποίες αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Ο χρόνος που θα έχετε στη διάθεσή σας θα είναι περιορισμένος, γι’ αυτό, παρακαλούμε, μην αρχίσετε να γράφετε, προτού δοθεί η σχετική εντολή από τον ερευνητή.

Ζητούμε από σας να καταγράψετε όσα συναισθήματα σάς έρχονται αυθόρμητα στο νου. Για το σκοπό αυτό μπορείτε να χρησιμοποιήσετε όποια λέξη ή συνδυασμό λέξεων (ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, ξενικές λέξεις, εκφράσεις αργκό κτλ.) θεωρείτε ότι αποδίδει αυτό που έχετε στο νου. Τα συναισθήματα που θα καταγράψετε, μπορεί να τα έχετε βιώσει εσείς οι ίδιοι, μπορεί να υποθέτετε ότι τα έχουν νιώσει άλλοι άνθρωποι, ή μπορεί, τέλος, να γνωρίζετε απλά ότι υπάρχουν, χωρίς να τα έχετε ποτέ μέχρι σήμερα συσχετίσει με τον εαυτό σας ή με άλλους.

Δε θα πρέπει να συνεργαστείτε ή να επηρεαστείτε κατά οποιοδήποτε τρόπο από τις απαντήσεις των συμφοιτητών σας. Ενδιαφέρει η προσωπική σας άποψη και η αυθόρμητη παραγωγή λέξεων. Για το σκοπό αυτό έχετε στη διάθεσή σας 5 λεπτά. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε και τις δύο σελίδες του παρόντος φύλλου, αν χρειαστεί.

Αρχίζετε, μόλις σας δοθεί το σχετικό σήμα.

1. _____	13. _____
2. _____	14. _____
3. _____	15. _____
4. _____	16. _____
5. _____	17. _____
6. _____	18. _____
7. _____	19. _____
8. _____	20. _____
9. _____	21. _____
10. _____	22. _____
11. _____	23. _____
12. _____	24. _____

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΛΕΞΕΩΝ

Στην καθημερινή ζωή και συχνά χρησιμοποιούμε λέξεις με τις οποίες εκφράζουμε ό,τι ονομάζουμε συναίσθημα ή συναισθήματα. Στον κατάλογο που ακολουθεί υπάρχουν 280 λέξεις (όλες ουσιαστικά). Ποιες από αυτές αντικατοπτρίζουν, κατά τη γνώμη σας, συναισθήματα;

Δίπλα από κάθε λέξη υπάρχουν 5 στήλες. Να σημειώσετε ένα σημείο X (χι) στο τετραγωνάκι της στήλης που αντιστοιχεί στην άποψή σας. Ένα σημείο X στην πιο αριστερή (πρώτη) στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη “**Σίγουρα δεν είναι συναίσθημα**”. ένα σημείο X στην αμέσως επόμενη (δεύτερη) στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη “**Μάλλον δεν είναι συναίσθημα**”. η τρίτη στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη “**Μάλλον είναι συναίσθημα**”. η τέταρτη στήλη, στην απάντηση “**Σίγουρα είναι συναίσθημα**”. στην πέμπτη στήλη, τέλος, (“**Άγνωστη λέξη**”) σημειώνετε μόνο, όταν η λέξη σας είναι άγνωστη.

Σας δίνουμε δύο παραδείγματα:

	Σίγουρα <u>δεν</u> είναι συναίσθημα	Μάλλον <u>δεν</u> είναι συναίσθημα	Μάλλον <u>είναι</u> συναίσθημα	Σίγουρα <u>είναι</u> συναίσθημα	Άγνωστη λέξη
προσήλωση		X			
παλιμβουλία					X

	Σίγουρα <u>δεν</u> είναι συναίσθημα	Μάλλον <u>δεν</u> είναι συναίσθημα	Μάλλον <u>είναι</u> συναίσθημα	Σίγουρα <u>είναι</u> συναίσθημα	Άγνωστη λέξη
απορία					
απόρριψη					

Το σημείο X ως προς τη λέξη “προσήλωση” μπήκε στο “**Μάλλον δεν είναι συναίσθημα**” (για κάποιον άλλον θα μπορούσε να μπει στο “**Σίγουρα δεν είναι συναίσθημα**”). Στη λέξη “παλιμβουλία” το σημείο X μπήκε στο “**Άγνωστη λέξη**” (αφού πρόκειται για όρο που πολλοί ενδεχομένως αγνοούν).

Στον κατάλογο που ακολουθεί θα πρέπει για κάθε λέξη να επιλέξετε μια μόνο από τις τέσσερις εκτιμήσεις βάζοντας αντίστοιχα το σημείο X σε ένα από τα τέσσερα τετραγωνάκια. Σε μερικές περιπτώσεις ενδέχεται να δυσκολευτείτε στην επιλογή της απάντησης. Προσπαθήστε, ωστόσο, ακόμη και σε αυτές τις περιπτώσεις να δώσετε μια απάντηση. Στην περίπτωση που η λέξη σας είναι άγνωστη, το σημείο X θα μπει στη στήλη “**Άγνωστη λέξη**”.

Δεν υπάρχει σωστή ή λάθος απάντηση. Ενδιαφέρει η προσωπική σας άποψη.

Προσέξτε ότι σε κάθε σελίδα υπάρχουν δύο πίνακες με λέξεις που καλείστε να επεξεργαστείτε. Η συντομογραφία (μτφ.), που συνοδεύει ορισμένες από αυτές, σημαίνει “μεταφορικά”. Για την επεξεργασία του καταλόγου των λέξεων έχετε στη διάθεσή σας 30 λεπτά.

Πριν αρχίσετε, παρακαλώ, συμπληρώστε τα παρακάτω στοιχεία:

Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

Ημερομηνία γέννησης: Έτος _ _ _ _ Μήνας _ _ Ημέρα _ _

Εξάμηνο σπουδών: _ _ _ _ _ _

	Σίγουρα <u>δεν</u> είναι	Μάλλον <u>δεν</u> είναι	Μάλλον είναι συναισθημα	Σίγουρα είναι συναισθημα	Άγνωστη λέξη
αγαλλίαση					
αγανάκτηση					
αγάπη					
άγχος					
αγωνία					
αδημονία					
αδιαφορία					
αηδία					
αιδώς					
αισιοδοξία					
αιφνιδιασμός					
αλαζονεία					
άλγος					
αλλοτρίωση					
αλτρουισμός					
αμηχανία					
αμόκ					
αμφιβολία					
αμφιθυμία					
αναβρασμός					
αναθάρρηση					
ανακούφιση					
αναστάτωση					
ανασφάλεια					
αναψυχή					
ανεμελιά					
ανησυχία					
ανία					
ανταγωνισμός					
αντιπάθεια					
ανυπομονησία					
αξιοπρέπεια					
απάθεια					
απαισιοδοξία					
απελπισία					

	Σίγουρα <u>δεν</u> είναι	Μάλλον <u>δεν</u> είναι	Μάλλον είναι συναισθημα	Σίγουρα είναι συναισθημα	Άγνωστη λέξη
απέχθεια					
απόγνωση					
απογοήτευση					
αποδοχή					
αποθάρρυνση					
απόλαυση					
αποξένωση					
απορία					
απόρριψη					
αποστροφή					
αποτροπιασμός					
αποφασιστικότητα					
απροθυμία					
ασφάλεια					
αταραξία					
αυταπάρνηση					
αυταρέσκεια					
αυτολύπηση					
αυτοπεποίθηση					
αφοσίωση					
αχαριστία					
αψιθυμία					
βαναυσότητα					
βαρεμάρα					
βάσανο					
βδελυγμία					
βεβαιότητα					
βία					
γαλήνη (μτφ.)					
γοητεία					
δειλία					
δέος					
διασκέδαση					
δυσಾರೆσκεια					
δυσπιστία					

	Σφόδρα <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον είναι συναισθημα	Σφόδρα είναι συναισθημα	Αγνωστη λέξη
δυστυχία					
δυσφορία					
έγνοια					
εγρήγορση					
εγωισμός					
ειρωνεία					
εκδικητικότητα					
εκνευρισμός					
έκπληξη					
έκσταση					
εκτίμηση					
έλεος					
ελευθερία					
έλξη					
ελπίδα					
εμπιστοσύνη					
ενδιαφέρον					
ενδοιασμός					
ενεργητικότητα					
ενθουσιασμός					
ενοχή					
ενόχληση					
εξαλλοσύνη					
έξαρση					
εξάρτηση					
έξαψη					
εξευτελισμός					
εξιλέωση					
εξουθένωση					
έπαρση					
επιδοκιμασία					
επιθετικότητα					
επιθυμία					
έρωτας					
ετοιμότητα					

	Σφόδρα <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον είναι συναισθημα	Σφόδρα είναι συναισθημα	Αγνωστη λέξη
ευαρέσκεια					
ευγένεια					
ευγνωμοσύνη					
ευδαιμονία					
ευδιαθεσία					
ευεξία					
ευθυμία					
ευθόνη					
ευλάβεια					
εύνοια					
ευσπλαχνία					
ευτυχία					
ευφορία					
ευφοροσύνη					
ευχαρίστηση					
εχθρότητα					
ζήλια					
ζήλος					
ζωντάνια					
ηδονή					
ηρεμία					
θαλπωρή					
θάρρος					
θαυμασμός					
θλίψη					
θράσος					
θρησκευτικότητα					
θρίαμβος					
θυμηδία					
θυμός					
ικανοποίηση					
ιλαρότητα					
ίμερος					
ισορροπία					
καημός					

	Σίγουρα <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον είναι συναισθημα	Σίγουρα είναι συναισθημα	Αγνωστη λέξη
καθήκον					
κακεντρέχεια					
κακία					
κακοκεφιά					
καμάρι					
καρτερία					
κατάθλιψη					
καταισχύνη					
κατάνυξη					
κατάπληξη					
κατήφεια					
κατσοφιά					
κενό (μτφ.)					
κέφι					
κόπωση					
κουράγιο					
λαγνεία					
λατρεία					
λαχτάρα					
λύπη					
λύσσα (μτφ.)					
λύτρωση					
μαγεία					
μακαριότητα					
μανία					
μαράζι					
μαρτύριο					
μέθεξη					
μέθη					
μειονεξία					
μελαγχολία					
μεράκι					
μεταμέλεια					
μετάνιωμα					
μεταρσίωση					

	Σίγουρα <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον είναι συναισθημα	Σίγουρα είναι συναισθημα	Αγνωστη λέξη
μετριοφροσύνη					
μίσος					
μνησικακία					
μοναξιά					
νευρικότητα					
νοσταλγία					
νταλκάς					
ντέρτι					
ντροπή					
ξάφνιασμα					
ξεγνοιασιά					
ξεκούραση					
ξεμυάλισμα					
ξεσυνέρισμα					
ξεφάντομα					
οδύνη					
οικειότητα					
οίκτος					
οίστρος					
οργή					
πάθος					
πανικός					
παράπονο					
παρηγοριά					
πατριωτισμός					
πειθαρχία					
πειρασμός					
πείσμα					
πένθος					
περιέργεια					
περιφρόνηση					
πίεση (μτφ.)					
πικρία					
πλάνημα					
πλήξη					

	Σίγουρα <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον είναι συναισθημα	Σίγουρα είναι συναισθημα	Αγνωστη λέξη
πληρότητα					
πόθος					
πόνος					
προθυμία					
πρόκληση					
προσδοκία					
προσκόλληση					
προσμονή					
ρεμβασμός					
σάστισμα					
σεβασμός					
σεβντάς					
σεκλέτι					
σεξουαλικότητα					
σιχαμάρα					
σκασία					
σκιάζιμο					
σοβαρότητα					
σοκ					
σπαραγμός					
στενοχώρια					
στοργή					
στρες					
συγκίνηση					
σύγχυση					
συμπάθεια					
συμπόνια					
σύνεση					
συντριβή					
συστολή					
ταίριασμα					
τακτ					
ταλαιπωρία					
ταπείνωση					
ταραχή					

	Σίγουρα <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον <u>δεν</u> είναι συναισθημα	Μάλλον είναι συναισθημα	Σίγουρα είναι συναισθημα	Αγνωστη λέξη
τέρψη					
τρόμος					
τρυφερότητα (μτφ.)					
τσατίλα					
τύψεις					
υπερένταση					
υπερηφάνεια					
υπεροχή					
υπηλία					
υπομονή					
υποταγή (μτφ.)					
υποχρέωση					
υποψία					
υστερία					
φανατισμός					
φθόνος					
φιλαλληλία					
φιλικότητα					
φιλότημο					
φοβία					
φόβος					
φούρκα					
φρίκη					
χαιρεκακία					
χαλάρωση (μτφ.)					
χαρά					
χαρμολύπη					
χαρμოსύνη					
χιούμορ					
χόλος					
ψυχαγωγία					
ψυχαναγκασμός					
ψυχοπλάκωμα					
ψυχραιμία					
ψυχρότητα					

Ο πίνακας που ακολουθεί περιλαμβάνει τις λέξεις-ερεθίσματα που συμπεριλήφθηκαν σε κάθε μια από τις τρεις ερευνητικές φάσεις της παρούσας εργασίας. Στις ελληνικές λέξεις-ερεθίσματα αντιστοιχήσαμε τις μεταφράσεις των λέξεων που χρησιμοποίησαν οι ξένοι ερευνητές στις διεξαχθείσες αναλύσεις συστάδων. Οι μεταφράσεις των αγγλικών λέξεων προέρχονται από το Oxford English-Greek Dictionary (Stavropoulos & Hornby, 2000) και αυτές των γερμανικών από το Langenscheidts Taschenwörterbuch Neugriechisch (Wendt & Steinmetz, 1982). Για ορισμένες γερμανικές λέξεις χρησιμοποιήθηκε το Λεξικό της Ψυχολογίας του Ν.Γ. Παπαδόπουλου (1994), καθώς και το Langenscheidts Taschenwörterbuch Englisch των Klatt και Klatt (Neuberbeitung: Roy & Messinger, 1986). Ορισμένες γερμανικές λέξεις μετέφρασε η συγγραφέας.

Πίνακας 25

Συνοπτικός πίνακας λέξεων-ερεθισμάτων των τριών ερευνητικών φάσεων, καθώς και των ξενόγλωσσων ερευνών

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
	Αβεβαιότητα				
Αγαλλίαση	Αγαλλίαση	Αγαλλίαση	Elation, Jubilation, Rapture, Glee	Elation, Jubilation, Rapture	
Αγανάκτηση	Αγανάκτηση	Αγανάκτηση	Aggravation		
Αγάπη	Αγάπη	Αγάπη	Affection, Love	Affection, Love	
Άγχος	Άγχος	Άγχος	Anguish	Anguish	Angst (Παπαδόπουλος)
Αγωνία	Αγωνία	Αγωνία	Anguish, Agony, Dismay,	Anguish	Angst

¹ Οι μεταφράσεις των ακόλουθων αγγλικών λέξεων της έρευνας του Shaver και των συνεργατών του δεν χρησιμοποιήθηκαν στην ελληνική έρευνα: Enthralment (ως επίθετο: συναρπαστικός, γοητευτικός), ferocity (αγριάδα, θηριωδία), fondness (ως επίθετο: ξετρελαμένος, διακαής), hurt (πληγή, χτύπημα, πλήγμα), insult (βρισιά, προσβολή), neglect (αμέλεια, παραμέληση), outrage (προσβολή κ.ά.), sentimentality (αισθηματολογία, συναισθηματισμός).

² Οι μεταφράσεις των ακόλουθων αγγλικών λέξεων της έρευνας των Storm και Storm δε χρησιμοποιήθηκαν στην ελληνική έρευνα: alertness (επιφυλακή, επαγρύπνηση), helplessness (ανημπόρια, αδιέξοδο).

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
			Distress		
Αδημονία	Αδημονία				
	Αδυναμία				
Αδιαφορία	Αδιαφορία			Apathy	
Αηδία	Αηδία	Αηδία	Disgust, Loathing, Revulsion	Disgust, Loathing, Revulsion	Ekel
Αιδώς	Αιδώς				Scham
Αισιοδοξία	Αισιοδοξία		Optimism		
Αιφνιδιασμός			Surprise	Surprise	
Αλαζονεία			Pride	Pride	
Άλγος	Άλγος				
	Άλληλεγγύη				
Άλλοτριώση			Alienation		
Άλτρουισμός					
Αμηχανία	Αμηχανία	Αμηχανία	Embarrassment	Bewilderment, Embarrassment	Verlegenheit
	Αμοιβαιότητα				
Αμόκ					
Αμφιβολία					
Αμφιθυμία	Αμφιθυμία				
Αναβρασμός	Αναβρασμός				

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
	Ανάγκη				
Αναθάρρηση	Αναθάρρηση				
Ανακούφιση	Ανακούφιση	Ανακούφιση	Relief		Erleichterung
Αναστάτωση (μτφ.)	Αναστάτωση		Agitation	Agitation	
Ανασφάλεια	Ανασφάλεια	Ανασφάλεια	Insecurity		
	Ανατριχίλα		Thrill		
	Αναφιλητό				
Αναψυχή			Amusement, Pleasure	Amusement, Pleasure	
	Ανεκτικότητα				
Ανεμελιά					
	Άνεση				
Ανησυχία	Ανησυχία	Ανησυχία	Anxiety, Nervousness, Uneasiness, Worry, Alarm, Apprehension, Dismay	Anxiety, Nervousness	Unruhe
Ανία	Ανία	Ανία			
Ανταγωνισμός					
	Ανταπόκριση				
Αντιπάθεια	Αντιπάθεια	Αντιπάθεια	Dislike		Abneigung, Widerwille
Ανυπομονησία	Ανυπομονησία				Ungeduld, Spannung
	Ανωτερότητα				

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Αξιοπρέπεια					
Απάθεια	Απάθεια			Apathy	
Απαισιοδοξία	Απαισιοδοξία				
Απελπισία	Απελπισία	Απελπισία	Despair, Hopelessness	Despair, Hopelessness	Verzweiflung
Απέχθεια	Απέχθεια	Απέχθεια	Dislike		
Απόγνωση	Απόγνωση	Απόγνωση	Exasperation		
Απογοήτευση	Απογοήτευση	Απογοήτευση	Frustration, Disappointment	Frustration	Frustration (συγγρ.)
Αποδοχή					
Αποθάρρυνση	Αποθάρρυνση		Dejection		
Απόλαυση	Απόλαυση	Απόλαυση	Delight, Pleasure, Enjoyment	Delight, Pleasure	
	Απομόνωση-μοναξιά		Alienation, Isolation		
Αποξένωση			Alienation		
Απορία				Wonder	Erstaunen, Verwunderung
Απόρριψη	Απόρριψη		Rejection		
Αποστροφή	Αποστροφή	Αποστροφή	Hate, Revulsion, Dislike	Revulsion	Abneigung, Widerwille
Αποτροπιασμός	Αποτροπιασμός				
Αποφασιστικότητα				Determination	
Απροθυμία	Απροθυμία				Widerwille
	Άρνηση-αρνητισμός		Rejection		

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Ασφάλεια	Ασφάλεια	Ασφάλεια			
Αταραξία	Αταραξία				
Αυταπάρνηση					
Αυταρέσκεια	Αυταρέσκεια				
Αυτολύπηση	Αυτολύπηση	Αυτολύπηση			
Αυτοπεποίθηση	Αυτοπεποίθηση				
Αφοσίωση	Αφοσίωση				
Αχαριστία	Αχαριστία				
Αψιθυμία	Αψιθυμία				
Βανασότητα					
Βαρεμάρα	Βαρεμάρα				Langeweile
Βάσανο (συνεκδ.)			Torment, Misery		
Βδελυγμία	Βδελυγμία				
Βεβαιότητα					
Βία					
	Βιασύνη				
Γαλήνη (μτφ.)	Γαλήνη (μτφ.)	Γαλήνη (μτφ.)		Serenity	
	Γέλιο				
Γοητεία			Rapture	Rapture	
	Δάκρυ				
Δειλία	Δειλία				

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Δέος	Δέος	Δέος		Awe	
Διασκέδαση			Amusement, Enjoyment	Amusement	
	Δικαιοσύνη				
Δυσaréσκεια	Δυσaréσκεια	Δυσaréσκεια	Displeasure		Unlust, Verstimmtheit
Δυσπιστία	Δυσπιστία				Misstrauen
Δυστυχία	Δυστυχία	Δυστυχία	Unhappiness, Distress, Misery		
Δυσφορία	Δυσφορία	Δυσφορία	Annoyance		
	Εγκατάλειψη				
Έγνοια	Έγνοια		Caring	Thoughtfulness	Sorge
Εγρήγορη					
Εγωισμός	Εγωισμός		Pride	Pride	
	Ελκρίνεια				
Ειρωνεία (ειρων. διάθεση)					
Εκδικητικότητα	Εκδικητικότητα		Vengefulness		
Εκνευρισμός	Εκνευρισμός	Εκνευρισμός	Aggravation, Irritation, Exasperation	Irritation	
Έκπληξη	Έκπληξη	Έκπληξη	Surprise	Surprise	Erstaunen, Überraschung Verwunderung
Έκσταση	Έκσταση	Έκσταση	Ecstasy, Rapture	Ecstasy, Rapture	

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Εκτίμηση					
Έλεος	Έλεος		Pity	Pity	
Ελευθερία	Ελευθερία				
	Έλλειψη				
Έλξη	Έλξη		Attraction	Attraction	
Ελπίδα	Ελπίδα	Ελπίδα	Hope		
Εμπιστοσύνη	Εμπιστοσύνη	Εμπιστοσύνη		Confidence	Zutrauen
Ενδιαφέρον	Ενδιαφέρον	Ενδιαφέρον		Interest	
Ενδοιασμός	Ενδοιασμός		Remorse	Remorse	
Ενεργητικότητα					
Ενθουσιασμός	Ενθουσιασμός	Ενθουσιασμός	Zeal, Zest, Eagerness, Enthusiasm		Begeisterung
Ενοχή	Ενοχή	Ενοχή	Guilt		Schuld
Ενόχληση	Ενόχληση		Annoyance		
	Ένταση		Tenseness	Tension	
Εξαλλοσύνη	Εξαλλοσύνη				
Έξαρση	Έξαρση		Elation	Elation	
Εξάρτηση (μτφ.)	Εξάρτηση				
Έξαψη	Έξαψη		Excitement		
Εξευτελισμός	Εξευτελισμός	Εξευτελισμός	Humiliation		
Εξιλέωση	Εξιλέωση				

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Εξουθένωση	Εξουθένωση				
Έπαρση			Pride	Pride	
	Επιβεβαίωση				
Επιδοκίμασία					
Επιθετικότητα	Επιθετικότητα				Aggressionslust (συγγρ.)
Επιθυμία	Επιθυμία	Επιθυμία	Desire, Pleasure	Desire, Pleasure	
	Επιμονή				
Έρωτας	Έρωτας	Έρωτας	Love	Love	
Ετοιμότητα					
	Ευαισθησία				
Ευαρέσκεια	Ευαρέσκεια				
Ευγένεια					
Ευγνωμοσύνη	Ευγνωμοσύνη	Ευγνωμοσύνη			Dankbarkeit
Ευδαιμονία	Ευδαιμονία		Bliss		
Ευδιαθεσία	Ευδιαθεσία	Ευδιαθεσία			
Ευεξία	Ευεξία				
Ευθυμία	Ευθυμία	Ευθυμία	Amusement, Gaiety, Exhilaration	Amusement, Gaiety	
Ευθύνη	Ευθύνη-υπευθυνότητα				
Ευλάβεια	Ευλάβεια	Ευλάβεια		Reverence	
Εύνοια					Wohllollen

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Ευσπλαχνία	Ευσπλαχνία				
Ευτυχία	Ευτυχία	Ευτυχία	Happiness	Happiness	Glück
Ευφορία	Ευφορία	Ευφορία	Euphoria		
Ευφροσύνη	Ευφροσύνη		Exhilaration		
Ευχαρίστηση	Ευχαρίστηση	Ευχαρίστηση	Delight, Pleasure, Gladness	Delight, Pleasure	Freude, Zufriedenheit
Εχθρότητα	Εχθρότητα-έχθρα	Έχθρα	Bitterness, Hostility, Resentment, Spite	Hatred	
	Ζεστασιά				
Ζήλια	Ζήλια	Ζήλια	Jealousy, Envy	Jealousy	Eifersucht
Ζήλος	Ζήλος		Zeal, Eagerness		
Ζωντάνια	Ζωντάνια				
Ηδονή	Ηδονή	Ηδονή	Pleasure	Pleasure	Lust
Ηρεμία	Ηρεμία			Serenity	
Θαλπωρή (μτφ.)	Θαλπωρή (μτφ.)				
Θάρρος	Θάρρος				
Θαυμασμός	Θαυμασμός	Θαυμασμός		Admiration, Wonder	
	Θέληση				
Θλίψη	Θλίψη-κατάθλιψη	Θλίψη	Grief, Sadness, Gloom, Woe, Distress, Sorrow	Grief, Sadness	Traurigkeit
Θράσος					

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
	Θρήνος				
Θρησκευτικότητα					
Θρίαμβος (μτφ.)			Triumph, Glee	Triumph	Triumphgefühl
Θυμηδία	Θυμηδία				
Θυμός	Θυμός	Θυμός	Anger, Rage	Anger, Rage	Ärger, Wut
Ικανοποίηση	Ικανοποίηση	Ικανοποίηση	Contentment, Satisfaction	Contentment	
Ιλαρότητα	Ιλαρότητα				
Ίμερος	Ίμερος				
Ισορροπία					
	Καγχασμός				
Καημός	Καημός	Καημός			
Καθήκον					
Κακεντρέχεια	Κακεντρέχεια				
Κακία	Κακία		Spite		
Κακοκεφιά	Κακοκεφιά	Κακοκεφιά	Grouchiness, Grumpiness		
	Καλοσύνη				
Καμάρι	Καμάρι				
	Καρδιοχτύπι				
Καρτερία	Καρτερία-καρτερικότητα				
Κατάθλιψη	Κατάθλιψη	Κατάθλιψη	Depression	Depression	
Καταισχύνη	Καταισχύνη		Shame	Shame	

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
	Κατανόηση		Sympathy		
Κατάνυξη	Κατάνυξη	Κατάνυξη			
Κατάπληξη	Κατάπληξη	Κατάπληξη	Astonishment, Dismay	Amazement, Wonder	
Κατήφεια	Κατήφεια		Gloom, Glumness, Dejection		
Κατσουφιά	Κατσουφιά		Grouchiness, Grumpiness		
	Κατωτερότητα				
Κενό (μτφ.)	Κενό (μτφ.)	Κενό (μτφ.)			Leere
Κέφι	Κέφι	Κέφι	Gaiety, Pleasure, Zest, Jolliness, Joviality	Cheerfulness, Gaiety, Pleasure	
	Κλάμα				
Κόπωση	Κόπωση				
Κουράγιο	Κουράγιο				
	Κούραση				
	Κτητικότητα				
Λαγνεία	Λαγνεία		Lust	Lust	
Λατρεία	Λατρεία	Λατρεία	Adoration	Adoration	Verehrung
Λαχτάρα	Λαχτάρα	Λαχτάρα	Anxiety, Desire, Longing	Anxiety, Desire	Sehnsucht
	Λυγμός				
Λύπη	Λύπη	Λύπη	Regret, Sorrow		Kummer, Traurigkeit
	Λύπηση	Λύπηση	Pity	Pity	

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Λύσσα (μτφ.)	Λύσσα (μτφ.)		Rage, Fury	Rage	Wut
Λύτρωση	Λύτρωση	Λύτρωση			
Μαγεία	Μαγεία		Rapture	Rapture	
Μακαριότητα	Μακαριότητα				
Μανία	Μανία		Fury		
Μαράζι	Μαράζι	Μαράζι			
Μαρτύριο	Μαρτύριο		Torment, Misery		
	Ματαιοδοξία				
	Ματαίωση		Frustration, Defeat	Frustration	Frustration (συγγρ.)
Μέθεξη	Μέθεξη				
Μέθη			Jolliness		
Μειονεξία	Μειονεξία	Μειονεξία			
Μελαγχολία	Μελαγχολία	Μελαγχολία	Depression, Melancholy, Sadness, Gloom, Glumness	Depression, Melancholy, Sadness	
Μεράκι					
Μεταμέλεια	Μεταμέλεια		Remorse	Remorse	
Μετάνιωμα	Μετάνιωμα	Μετάνιωμα			Reue (συγγρ.)
Μεταρσίωση	Μεταρσίωση				
Μετριοφροσύνη	Μετριοφροσύνη				
Μίσος	Μίσος	Μίσος	Hate	Hatred	Hass

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Μνησικακία	Μνησικακία	Μνησικακία	Resentment		Groll
Μοναξιά	Βλ. απομόνωση	Μοναξιά	Loneliness		
	Μοχθηρία				
Νευρικότητα	Νευρικότητα		Nervousness	Nervousness	
Νοσταλγία	Νοσταλγία	Νοσταλγία	Homesickness, Longing	Nostalgia	Heimweh
Νταλκάς	Νταλκάς				
Ντέρτι	Ντέρτι	Ντέρτι			
Ντροπή	Ντροπή	Ντροπή	Shame	Shame	Scham
Ξάφνιασμα	Ξάφνιασμα				Erstaunen
Ξεγνοιασιά	Ξεγνοιασιά				
Ξεκούραση					
Ξεμύαλισμα					
Ξεσυνέρισμα					
Ξεφάντομα					
Οδύνη	Οδύνη	Οδύνη	Anguish	Anguish	
Οικειότητα	Οικειότητα				
Οίκτος	Οίκτος	Οίκτος	Pity, Sympathy, Compassion	Pity	
Οίστρος	Οίστρος				
	Ολοκλήρωση				
Οργή	Οργή	Οργή	Wrath, Passion	Petulance	

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Πάθος	Πάθος	Πάθος	Passion		Leidenschaft
Πανικός	Πανικός	Πανικός	Panic	Panic	Panik
Παράπονο	Παράπονο	Παράπονο			
Παρηγοριά	Παρηγοριά				
Πατριωτισμός	Πατριωτισμός				
Πειθαρχία					
Πειρασμός					
Πείσμα	Πείσμα		Spite		Trotz
Πένθος	Πένθος				
	Περηφάνια	Περηφάνια	Pride	Pride	Stolz
Περιέργεια	Περιέργεια				
Περιφρόνηση	Περιφρόνηση	Περιφρόνηση	Contempt, Scorn	Contempt	Verachtung
Πίεση (μτφ.)	Καταπίεση- Πίεση (μτφ.)	Πίεση (μτφ.)			
Πικρία	Πικρία-πίκρα	Πικρία	Bitterness, Resentment		Kummer
	Πίστη				
Πλάνημα					
Πλήξη	Πλήξη	Πλήξη		Boredom	Langeweile
Πληρότητα	Πληρότητα	Πληρότητα			
Πόθος	Πόθος	Πόθος	Desire, Lust	Desire, Lust	Sehnsucht
Πόνος	Πόνος	Ψυχικός πόνος	Grief, Suffering, Woe,	Grief, Pain	

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
			Distress		
	Προδοσία				
Προθυμία	Προθυμία				
Πρόκληση			Arousal		
Προσδοκία	Προσδοκία	Προσδοκία			
Προσκόλληση					
Προσμονή	Προσμονή				
Ρεμβασμός					
	Ρίγος		Thrill		
	Ρομαντισμός				
Σάστισμα	Σάστισμα				
Σεβασμός	Σεβασμός	Σεβασμός		Reverence	Verehrung
Σεβντάς	Σεβντάς				
Σεκλέτι	Σεκλέτι				
Σεξουαλικότητα	Σεξουαλικότητα				
	Σιγουριά	Σιγουριά			
Σιχαμάρα	Σιχαμάρα	Σιχαμάρα			Ekel
Σκασίλα	Σκασίλα				
Σκιάξιμο	Σκιάξιμο				
Σοβαρότητα					
Σοκ	Σοκ		Shock		

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Σπαραγμός	Σπαραγμός	Σπαραγμός			
Στενοχώρια	Στενοχώρια	Στενοχώρια	Grief, Worry, Annoyance, Sorrow	Grief	
Στοργή	Στοργή	Στοργή	Affection	Affection	
Στρες	Στρες	Στρες			
Συγκίνηση	Συγκίνηση	Συγκίνηση	Agitation, Thrill, Excitement	Agitation	Erregung (αγγλ. Lang. : Excitement), Rührung
Σύγχυση	Σύγχυση	Σύγχυση		Bewilderment, Confusion	
Συμπάθεια	Συμπάθεια	Συμπάθεια	Sympathy, Compassion, Liking		Mitgeföhl, Zuneigung
Συμπόνια	Συμπόνια	Συμπόνια	Pity, Sympathy, Compassion	Pity	
	Συνεργασία				
Σύνεση					
Συντριβή	Συντριβή				
Συστολή					
Ταίριασμα					
Τακτ					
Ταλαιπωρία					
Ταπείνωση	Ταπείνωση	Ταπείνωση	Humiliation, Mortification		

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Ταραχή	Ταραχή	Ταραχή	Agitation, Alarm	Agitation, Bewilderment	
Τέρψη	Τέρψη	Τέρψη			
	Τρακ				
Τρόμος	Τρόμος	Τρόμος	Dread, Terror, Dismay, Fright, Horror	Dread, Terror	Entsetzen, Schreck
Τρυφερότητα (μτφ.)	Τρυφερότητα (μτφ.)	Τρυφερότητα (μτφ.)	Tenderness	Tenderness	
Τσατίλα	Τσατίλα				
Τύψεις	Τύψεις	Τύψεις	Remorse, Regret	Remorse	
	Υπέρβαση				
Υπερένταση	Υπερένταση		Tenseness	Tension	
Υπερηφάνεια	Υπερηφάνεια		Pride	Pride	Stolz
Υπεροχή					
Υπνηλία				Sleepiness	
Υπομονή					
Υποταγή (μτφ.)					
Υποχρέωση					
Υποψία					
Υστερία	Υστερία		Hysteria		
Φανατισμός					
Φθόνος	Φθόνος	Φθόνος	Envy		Neid
Φιλαλληλία	Φιλαλληλία				

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Φιλικότητα	Φιλία-φιλικότητα			Expansiveness	
Φιλότιμο	Φιλότιμο		Pride	Pride	
Φοβία	Φοβία				
Φόβος	Φόβος	Φόβος	Anxiety, Dread, Fear, Alarm, Apprehension, Dismay, Fright	Anxiety, Dread, Fear	
Φούρκα	Φούρκα				Wut
Φρίκη	Φρίκη	Φρίκη	Terror, Horror	Terror	Entsetzen
	φροντίδα		Caring	Thoughtfulness	Sorge
	Φυγή				
Χαιρεκακία	Χαιρεκακία	Χαιρεκακία			Schadenfreude
Χαλάρωση (μτφ.)	Χαλάρωση (μτφ.)				
	Χαμόγελο				
Χαρά	Χαρά	Χαρά	Delight, Elation, Joy, Pleasure, Gladness, Glee, Exhilaration, Jolliness	Cheerfulness, Delight, Elation, Joy, Pleasure	Freude, Lust
Χαρμολύπη	Χαρμολύπη				
Χαρμοσύνη	Χαρμοσύνη				
Χιούμορ					
Χόλος	Χόλος				
Ψυχαγωγία			Amusement	Amusement	

α' ερευνητική φάση	β' ερευνητική φάση	γ' ερευνητική φάση	Shaver, Schwartz, Kirson, & O'Connor (1987) ¹	Storm & Storm (1987) ²	Schmidt-Atzert & Ströhm (1983)
Ψυχαναγκασμός	Ψυχαναγκασμός				
	Ψυχικό κενό				
	Ψυχικός πόνος				
Ψυχοπλάκωμα	Ψυχοπλάκωμα	Ψυχοπλάκωμα			
Ψυχραιμία	Ψυχραιμία				
Ψυχρότητα	Ψυχρότητα				

Πίνακας 26

Οι συστάδες συναισθημάτων του Shaver και συνεργατών

Οι 25 συστάδες των Shaver, Schwartz, Kirson, D. και O'Connor (1987) με τα ονόματα που περιέχονται σε κάθε συστάδα και τη μετάφρασή τους στα ελληνικά με βάση το Oxford English-Greek Dictionary (Stavropoulos & Hornby). Στις συστάδες αυτές στηρίχθηκε η έρευνα των Hupka, Lenton και Hutchison (1999), βλ. σελ. 49.

Συστάδα εύνοιας

Adoration: λατρεία
Affection: στοργή, αγάπη
Love: αγάπη, έρωτας
Fond(ness): αγαπώ, μου αρέσει πολύ, ξετρελαμένος, διακαής, κρυφός)
Liking: συμπάθεια, γούστο
Attraction: έλξη
Care (ing): προσοχή, φροντίδα, επιμέλεια, σκοτούρα, έγνοια
Tenderness: τρυφερότητα
Compassion: οίκτος, συμπόνια, συμπάθεια
Sentimentality: αισθηματολογία, συναισθηματισμός

Συστάδα δυσφορίας-ενόχλησης

Aggravation: επιδείνωση, εκνευρισμός, αγανάκτηση
Irritation: ερεθισμός, εκνευρισμός
Agitation: αναταραχή, ταραχή, συγκίνηση, ζύμωση
Annoyance: ενόχληση, στενοχώρια, δυσφορία
Grouch (iness): γκρινιάζω, κατσούφης, γκρινιάρης, κακοκεφιά, γκρίνια
Grumpy (iness): κακόκεφος, στριφνός, κατσούφικος

Συστάδα αγωνίας-πόνου

Agony: αγωνία
Suffering: πόνος
Hurt: πληγή, χτύπημα, πλήγμα
Anguish: αγωνία, άγχος, ψυχική οδύνη

Συστάδα φόβου

Alarm: συναγερμός, ανησυχία, ταραχή, φόβος
Shock: (συγ)κλονισμός, πλήγμα, καταπληξία, σοκ
Fear: φόβος
Fright: τρομάρα, φόβος
Horror: φρίκη, τρόμος
Terror: τρόμος, φρίκη
Panic: πανικός
Hysteria: υστερία
Mortification: ταπείνωση, εξαγνιστικός κολασμός, (ιατρ.) νέκρωση, γάγγραινα

Συστάδα ερημιάς-απόρριψης

Alienation: απαλλοτριώση, αλλοτριώση, αποξένωση, απομόνωση
Isolation: απομόνωση
Neglect: αμέλεια, παραμέληση
Loneliness: μοναξιά, ερημιά
Rejection: απόρριψη, άρνηση
Homesickness: νοσταλγία
Defeat: διάψευση (ελπίδων), ματαίωση (σχεδίου)
Dejection: κατήφεια, αποθάρρυνση
Insecurity: ανασφάλεια
Embarrassment: αμηχανία, δυσχέρεια
Humiliation: ταπείνωση, εξευτελισμός
Insult: βρισιά, προσβολή

Συστάδα έκπληξης

Amazement: κατάπληξη

Surprise: έκπληξη, αιφνιδιασμός

Astonishment: κατάπληξη

Συστάδα χαράς

Amusement: διασκέδαση, ευθυμία, αναψυχή, ψυχαγωγία

Bliss: ευδαιμονία

Cheerful (ness): κεφάτος, χαρούμενος

Gaiety: ευθυμία, κέφι, χαρούμενος τόνος

Glee: χαρά, αγαλλίαση (θριάμβου)

Jolly (iness): χαρούμενος, κεφάτος, ελαφρά μεθυσμένος

Joviality: κέφι, διαχυτικότητα

Joy: χαρά, θέλητρο

Delight: απόλαυση, μεγάλη ευχαρίστηση, χαρά

Enjoyment: απόλαυση, διασκέδαση

Gladness: χαρά, ευχαρίστηση

Happiness: ευτυχία

Jubilation: αγαλλίαση, πανηγυρισμός

Elation: χαρά, έξαρση, αγαλλίαση

Satisfaction: ικανοποίηση

Ecstasy: έκσταση

Euphoria: (ψυχική) ευφορία

Συστάδα θυμού

Anger: θυμός

Rage: λύσσα, θυμός

Outrage: προσβολή, βιασμός, ύβρις, βαιοπραγία, έγκλημα

Furious (y): μανιασμένος, λυσσώδης, βίαιος

Wrath: οργή

Hostility: εχθρότητα, εχθροπραξία

Ferocity: αγριάδα, θηριωδία

Bitterness: πικράδα, πικρία, έχθρα, δριμύτητα

Hate: μίσος, αποστροφή

Loathing: αηδία

Scorn: περιφρόνηση, καταφρόνια, περίγελος

Spite: κακία, έχθρα, πείσμα

Vengefulness: εκδικητικότητα

Dislike: αποστροφή, απέχθεια, αντιπάθεια

Resentment: μνησικακία, έχθρα, πίκρα

Συστάδα φοβικής ανησυχίας

Anxiety: ανησυχία, φόβος, λαχτάρα

Nervousness: νευρικότητα, ανησυχία

Tenseness: τέντωμα, υπερένταση

Uneasiness: ανησυχία

Apprehension: αντίληψη, φόβος, ανησυχία

Worry: στενοχωρώ, -ούμαι, ανησυχώ, ενοχλώ

Distress: καταπόνηση, εξάντληση, θλίψη, πόνος, αγωνία, φτώχεια, δυστυχία, κίνδυνος, δύσκολη θέση

Dread: φόβος, τρόμος

Συστάδα (ερωτικής) επιθυμίας

Arouse (al): ξυπνώ, διεγείρω, προκαλώ, κεντρίζω

Desire: επιθυμία, λαχτάρα, (σαρκικός) πόθος

Lust: λαγνεία, πόθος, δίψα

Passion: πάθος, οργή

Infatuation: ξεμυάλισμα, (ερωτική) τρέλα

Συστάδα ικανοποίησης-ευχαρίστησης

Contentment: ικανοποίηση, ευχαρίστηση

Pleasure: ευχαρίστηση, αναψυχή, επιθυμία, κέφι, χαρά, απόλαυση, ηδονή

Συστάδα ψυχικού πόνου

Depression: κατάθλιψη, μελαγχολία

Despair: απελπισία, απόγνωση

Hopelessness: απελπισία, απελπιστικότητα

Gloom: σκοτεινιά, κατήφεια, θλίψη, μελαγχολία, κακοκεφιά

Glum (ness): σκυθρωπός, κατηφής, μελαγχολικός

Sadness: θλίψη, μελαγχολία

Unhappiness: δυστυχία

Grief: πόνος, βαθιά θλίψη, στενοχώρια

Sorrow: λύπη, θλίψη, στενοχώρια

Woe: συμφορά, θλίψη, πόνος

Misery: δυστυχία, μιζέρια, βάσανο, μαρτύριο

Melancholy: μελαγχολία

Συστάδα αηδίας

Disgust: αηδία

Revulsion: έντονη αντίδραση κατά, αποστροφή, αηδία

Contempt: περιφρόνηση

Συστάδα τρόμου-καταπτόησης

Dismay: τρόμος, καταπτόηση, αγωνία, κατάπληξη (φόβος και ανησυχία)

Disappointment: απογοήτευση

Displeasure: δυσαρέσκεια

Συστάδα ελπίδας

Eagerness: ζήλος, ανυπομονησία, λαχτάρα

Hope: ελπίδα

Optimism: αισιοδοξία

Συστάδα μαγείας-γοητείας-σαγήνης

Enthral(lment): σκλαβώνω, γοητεύω, συναρπάζω, -ling: συναρπαστικός, γοητευτικός

Rapture: έκσταση, αγαλλίαση, εκστασιάζομαι, μαγεύομαι, μαγεύω, γοητεύω

Fascination (δεν περιλαμβάνεται στον κατάλογο του Shaver και συνεργατών. Προστίθεται από τον Hupka και συνεργάτες): γοητεία

Συστάδα ενθουσιασμού

Enthusiasm: ενθουσιασμός

Zeal: ζήλος, ενθουσιασμός

Zest: κέφι, ενθουσιασμός, όρεξη

Excitement: έξαψη, υπερδιέγερση, συγκίνηση

Thrill: ρίγος, ανατριχίλα, συγκίνηση

Exhilaration: χαρά, ευφροσύνη, ευθυμία

Συστάδα ζηλοφθονίας

Envy: φθόνος, ζήλεια

Jealousy: ζήλεια

Συστάδα ματαίωσης-διάψευσης

Exasperation: εκνευρισμός, εξαγρίωση, απόγνωση

Frustration: ματαίωση (σχεδίου), διάψευση (ελπίδων), απογοήτευση, αποτυχία

Συστάδα ντροπής

Guilt: ενοχή

Shame: ντροπή, αίσχος, καταισχύνη, όνειδος

Regret: λύπη, συγγνώμη, τύψη

Remorse: τύψη, μεταμέλεια, ενδοιασμός

Συστάδα λαχτάρας-νοσταλγίας

Longing: λαχτάρα, νοσταλγία

Συστάδα συμπόνιας

Pity: έλεος, οίκτος, συμπόνια, λύπηση

Sympathy: συμπόνια, οίκτος, συλλυπητήρια, κατανόηση, συμπάθεια, ευαισθησία, προτίμηση

Συστάδα περηφάνιας

Pride: περηφάνια, εγωισμός, φιλότιμο, αλαζονία, έπαρση, υπεροψία

Triumph: θρίαμβος

Συστάδα ανακούφισης

Relief: ανακούφιση, ξαλάφρωμα, σπάσιμο της μονοτονίας, ποικιλία

Συστάδα ταλαιπωρίας

Torment: μαρτύριο, βάσανο

Πίνακας 27

Αλφαβητικός πίνακας αποτελεσμάτων του φύλλου καταγραφής συναισθημάτων

Λέξη	%	Λέξη	%	Λέξη	%	Λέξη	%
αβεβαιότητα 2	2,38	γαλήνη 12	14,29	θαυμασμός 4	4,76	περηφάνια 4	4,76
αγαλλίαση 5	5,95	γέλιο 3	3,57	θέληση 4	4,76	περιέργεια 6	7,14
αγανάκτηση 5	5,95	γοητεία 1	1,19	θλίψη 21	25,00	περιφρόνηση 4	4,76
αγανακτώ 1	1,19	γοητευμένος 1	1,19	θρήνος 2	2,38	πίεση 1	1,19
αγαπάω 2	2,38	γοητευτικός 1	1,19	θυμός 30	35,71	πισμένοι 1	1,19
αγάπη 66	78,57	δάκρυ 3	3,57	θυμωμένος 1	1,19	πίκρα 6	7,14
άγχος 33	39,29	δέος 2	2,38	ικανοποίηση 17	20,24	πικραμένος 1	1,19
αγωνία 20	23,80	δικαιοσύνη 2	2,38	ισορροπία 3	3,57	πικρία 4	4,76
αδιαφορία 16	19,05	δυσαρέσκεια 7	8,33	κακία 1	1,19	πίστη 2	2,38
αδυναμία 2	2,38	δυσαρεστημένος 1	1,19	κακός 1	1,19	πλήξη 2	2,38
αηδία 5	5,95	δυστυχία 13	15,48	καλοσύνη 3	3,57	πληρότητα 6	7,14
αισιοδοξία 10	11,90	δυστυχισμένος 1	1,19	καρτερία 1	1,19	πνίγομαι 2	2,38
αισιόδοξος 1	1,19	δυσφορία 3	3,57	καρτερικότητα 2	2,38	πόθος 2	2,38
άλληλεγγύη 2	2,38	εγκατάλειψη 2	2,38	κατάθλιψη 3	3,57	πόνος 25	29,76
αμυχανία 4	4,76	ειλικρίνεια 2	2,38	κατανόηση 2	2,38	προδοσία 2	2,38
αμοιβαιότητα 2	2,38	εκνευρισμός 3	3,57	καταπίεση 7	8,33	προσμονή 4	4,76
αμφιβολία 4	4,76	έκπληξη 2	2,38	κατωτερότητα 4	4,76	ρομαντισμός 2	2,38
ανάγκη 2	2,38	έκσταση 3	3,57	κενό 3	3,57	σεβασμός 2	2,38
ανακούφιση 7	8,33	εκτίμηση 2	2,38	κέφι 2	2,38	σιγουριά 5	5,95
ανασφάλεια 6	7,14	ελευθερία 5	5,95	κούραση 6	7,14	στενοχωρημένος 2	2,38
ανεκτικότητα 2	2,38	έλλειψη 2	2,38	κτητικότητα 2	2,38	στενοχώρια 16	19,05
άνεση 2	2,38	ελπίδα 6	7,14	λατρεία 3	3,57	στοργή 4	4,76
ανησυχία 5	5,95	ενδιαφέρον 8	9,52	λυπάμαι 1	1,19	στρες 2	2,38
ανία 5	5,95	ενθουσιασμός 18	21,43	λύπη 59	70,24	συγκίνηση 6	7,14
ανταπόκριση 2	2,38	ενοχή 2	2,38	λυπημένος 1	1,19	σύγχυση 3	3,57
αντιπάθεια 7	8,33	ένταση 2	2,38	λύπηση 2	2,38	συμπάθεια 17	20,24
ανυπομονησία 9	10,71	εξάρτηση 2	2,38	ματαιοδοξία 4	4,76	συμπόνια 8	9,52
ανωτερότητα 5	5,95	επιβεβαίωση 2	2,38	ματαιώση 3	3,57	συνεργασία 2	2,38
απάθεια 3	3,57	επιθυμία 7	8,33	μειονεξία 2	2,38	ταραχή 3	3,57
απαισιοδοξία 8	9,52	επιμονή 2	2,38	μελαγχολία 13	15,48	τρομαγμένος 1	1,19
απεγνωσμένος 1	1,19	έρωτας 34	40,48	μελαγχολώ 1	1,19	τρόμος 8	9,52
απελπισία 9	10,71	ερωτευμένος 2	2,38	μίσος 42	50,00	τρυφερός 1	1,19
απέχθεια 11	13,09	ευαισθησία 2	2,38	μοναξιά 16	19,05	τρυφερότητα 7	8,33
απόγνωση 4	4,76	ευγένεια 2	2,38	νευρικότητα 3	3,57	τσαντισμένη 2	2,38
απογοητευμένος 2	2,38	ευδιάθετος 3	3,57	νοσταλγία 5	5,95	υπέρβαση 2	2,38
απογοητεύομαι 1	1,19	ευτυχία 29	34,52	ντροπαλός 1	1,19	υπευθυνότητα 3	3,57
απογοήτευση 32	38,10	ευτυχισμένος 2	2,38	ντροπή 8	9,52	υπομονή 3	3,57
αποδοχή 2	2,38	ευφορία 7	8,33	οδύνη 2	2,38	φθόνος 9	10,71
απόλαυση 3	3,57	ευχαρίστηση 13	15,48	οικειότητα 2	2,38	φιλία 18	21,43
απομόνωση 5	5,95	έχθρα 3	3,57	οίκτος 9	10,71	φιλικός 1	1,19
απορία 3	3,57	εχθρικός 1	1,19	ολοκλήρωση 2	2,38	φιλικότητα 1	1,19
άρνηση 2	2,38	εχθρικότητα 1	1,19	οργή 15	17,86	φοβάμαι 1	1,19
αρνητισμός 2	2,38	ζεστασιά 2	2,38	οργισμένος 1	1,19	φοβισμένος 1	1,19
αυτοπεποίθηση 3	3,57	ζήλια 20	23,80	πάθος 9	10,71	φόβος 35	41,67
βαρεμάρα 4	4,76	ηδονή 9	10,71	πανικοβλημένος 1	1,19	φροντίδα 2	2,38
βαριέμαι 1	1,19	ηρεμία 6	7,14	πανικόβλητος 1	1,19	φυγή 2	2,38
βαριεστημάρα 2	2,38	ήρεμος 1	1,19	πανικός 6	7,14	χαρά 60	71,43
βαριεστημένος 1	1,19	θαρραλέος 1	1,19	παράπονο 2	2,38	χαρούμενος 2	2,38
βιασύνη 2	2,38	θάρος 3	3,57	πείσμα 2	2,38		

Παράρτημα Β

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΛΕΞΕΩΝ

Στηριζόμενοι στην ξενόγλωσση και στην ελληνική βιβλιογραφία σχηματίσαμε έναν κατάλογο λέξεων, οι οποίες πιθανώς αντικατοπτρίζουν συναισθήματα. Ενδέχεται, όμως, αρκετές από αυτές να περιγράφουν άλλες καταστάσεις της ανθρώπινης ζωής και όχι συναισθήματα. Μπορεί π.χ. να περιγράφουν:

- (1) σωματικές καταστάσεις (π.χ. ύπνος, πείνα) ή αντιδράσεις (π.χ. ταχυπαλμία),
- (2) λογικές διεργασίες (π.χ. σκέψη, συλλογισμός) ή
- (3) ιδιότητες (γνώρισμα) της προσωπικότητας ενός ατόμου (π.χ. επιμέλεια).

Ποιες από τις λέξεις του καταλόγου που ακολουθεί αντικατοπτρίζουν πράγματι συναισθήματα; Μας ενδιαφέρει η δική σας άποψη!

Ο κατάλογος που ακολουθεί περιλαμβάνει 140 λέξεις (όλες ουσιαστικά). Καλείστε να εντάξετε κάθε λέξη σε μια από τις προαναφερθείσες κατηγορίες. Καλείστε, δηλαδή, να αποφασίσετε, εάν η εκάστοτε λέξη του καταλόγου αντικατοπτρίζει μια *σωματική κατάσταση* (ή αντίδραση), μια *λογική διεργασία*, ένα *συναίσθημα* ή μια *ιδιότητα (γνώρισμα) της προσωπικότητας* ενός ατόμου.

Δίπλα από κάθε λέξη του καταλόγου υπάρχουν έξι στήλες. Να σημειώσετε ένα σταυρό (X) στο τετραγωνάκι της στήλης που αντιστοιχεί στην άποψή σας. Ένας σταυρός (X) στην πιο αριστερή (πρώτη) στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη αντικατοπτρίζει μια *σωματική κατάσταση ή αντίδραση*. Ένας σταυρός (X) στην αμέσως επόμενη (δεύτερη) στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη περιγράφει μια *λογική διεργασία*. Η τρίτη στήλη αντιστοιχεί στην απάντηση ότι η λέξη περιγράφει ένα *συναίσθημα*. Η τέταρτη στήλη, στην απάντηση ότι η λέξη περιγράφει μια *ιδιότητα (γνώρισμα) της προσωπικότητας* ενός ατόμου.

Στην περίπτωση που μια λέξη δεν ανήκει σε καμία από τις προαναφερθείσες κατηγορίες, σημειώνετε σταυρό (X) στην πέμπτη στήλη («τίποτε από τα προηγούμενα»). Εάν, πάλι, θεωρείτε ότι μια λέξη ανήκει σε περισσότερες από μία κατηγορίες, μπορείτε να σημειώσετε περισσότερους από ένα σταυρούς (X) στα τετραγωνάκια των αντίστοιχων κατηγοριών. Εάν, τέλος, μια λέξη σας είναι άγνωστη, σημειώνετε έναν σταυρό (X) στην τελευταία (έκτη) στήλη.

Σας δίνουμε τρία υποθετικά παραδείγματα:

	Σωματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Άγνωστη λέξη
υπολογισμός		X				
υποψία		X	X			

	Σωματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Άγνωστη λέξη
παλιμβουλία						X

Το υποθετικό άτομο που συμπλήρωσε τον αμέσως προηγούμενο πίνακα, σημείωσε ως προς τη λέξη «υπολογισμός» ένα σταυρό στη δεύτερη στήλη, γιατί θεώρησε ότι η λέξη αντικατοπτρίζει μια λογική διεργασία. Ως προς τη λέξη «υποψία» σημείωσε δύο σταυρούς, επειδή θεώρησε ότι η υποψία είναι μια

κατάσταση που συνδυάζει και τη λογική και το συναίσθημα. Στη λέξη «παλιμβουλία» ο σταυρός μήκε στο «άγνωστη λέξη», αφού πρόκειται για όρο που το συγκεκριμένο άτομο αγνοούσε.

Δεν υπάρχει σωστή ή λάθος απάντηση. Ενδιαφέρει η προσωπική σας άποψη.

Σε μερικές περιπτώσεις ενδέχεται να δυσκολευτείτε στην επιλογή της απάντησης. Προσπαθήστε, ωστόσο, ακόμη και σε αυτές τις περιπτώσεις να δώσετε μια απάντηση.

Η συντομογραφία (μτφ.), που συνοδεύει ορισμένες λέξεις, σημαίνει “μεταφορικά”. Για την επεξεργασία του καταλόγου των λέξεων έχετε στη διάθεσή σας 30 λεπτά.

Πριν αρχίσετε, παρακαλώ, συμπληρώστε τα παρακάτω στοιχεία:

Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

Ημερομηνία γέννησης: Έτος _ _ _ _ Μήνας _ _ Ημέρα _ _

Εξάμηνο σπουδών: _ _ _ _ _ _

	Σοματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Άγνωστη λέξη
αγαλλίαση						
αγάπη						
αγωνία						
αδιαφορία						
αηδία						
αισιοδοξία						
αλληλεγγύη						
αμοιβαιότητα						
αναβρασμός						
αναθάρρηση						
αναστάτωση						
ανατριχίλα						
ανεκτικότητα						
άνεση						
ανία						
αντιπάθεια						
ανωτερότητα						
απαισιοδοξία						
απέχθεια						
απογοήτευση						
απόλαυση						
απόρριψη						
αποτροπιασμός						
άρνηση						
αρνητισμός						
ασφάλεια						
αυταρέσκεια						
αυτοπεποίθηση						
αχαριστία						
βαρεμάρα						
βιασύνη						
δάκρυ						
δειλία						
δικαιοσύνη						
δυσπιστία						

	Σοματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Άγνωστη λέξη
δυσφορία						
έγνοια						
ελικρίνεια						
εκνευρισμός						
έκσταση						
ελευθερία						
έλιξη						
εμπιστοσύνη						
ενδοιασμός						
ενοχή						
ένταση						
έξαρση						
έξαψη						
εξιλέωση						
επιβεβαίωση						
επιθυμία						
έρωτας						
ευαρέσκεια						
ευδαιμονία						
ευεξία						
ευθύνη						
υπευθυνότητα						
ευλάβεια						
ευτυχία						
ευφροσύνη						
ζεστασιά						
ζήλος						
ηδονή						
θαλπωρή						
θαυμασμός						
θρήνος						
θυμός						
ιλαρότητα						
καγχασμός						
καημός						

	Σοματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Άγνωστη λέξη
κακία						
καλοσύνη						
καταισχύνη						
κατάνυξη						
κατήφεια						
κατωτερότητα						
κενό (μτφ.)						
κόπωση						
κούραση						
λαγνεία						
λαχτάρα						
λυγμός						
λύπηση						
λύτρωση						
μακαριότητα						
μαράζι						
ματαιοδοξία						
μέθεξη						
μελαγχολία						
μετάνιωμα						
μετριοφροσύνη						
μνησικακία						
μοχθηρία						
νοσταλγία						
ντέρτι						
ξάφνιασμα						
οδύνη						
οίκτος						
ολοκλήρωση						
πάθος						
παράπονο						
πατριωτισμός						
πένθος						
περιφρόνηση						
πίκρα						

	Σοματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Άγνωστη λέξη
πικρία						
πλήξη						
πόθος						
προθυμία						
προσμονή						
σάστισμα						
σεβντάς						
σεξουαλικότητα						
σιχαμάρα						
σκιάξιμο						
σπαραγμός						
στοργή						
συγκίνηση						
συμπάθεια						
συνεργασία						
ταπείνωση						
τέρψη						
τρόμος						
τσατίλα						
υπέρβαση						
υπερηφάνεια						
υστερία						
φιλαλληλία						
φιλία						
φιλικότητα						
φοβία						
φόβος						
φροντίδα						
χαιρεκακία						
χαμόγελο						
χαρά						
χαρμωσύνη						
ψυχαναγκασμός						
ψυχικός πόνος						
ψυχραιμία						

	Σοματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Άγνωστη λέξη
αβειαιότητα						
αγανάκτηση						
άγχος						
αδημονία						
αδυναμία						
αιδώς						
άλγος						
αμηχανία						
αμφιθυμία						
ανάγκη						
ανακούφιση						
ανασφάλεια						
αναφιλητό						
ανησυχία						
ανταπόκριση						
ανυπομονησία						
απάθεια						
απελπισία						
απόγνωση						
αποθάρρυνση						
απομόνωση						
μοναξιά						
αποστροφή						
απροθυμία						
αταραξία						
αυτολύπηση						
αφοσίωση						
αψιθυμία						
βδελυγμία						
γαλήνη (μτφ.)						
γέλιο						
δέος						
δυσαρέσκεια						
δυστυχία						
εγκατάλειψη						

	Σοματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Άγνωστη λέξη
εγωισμός						
εκδικητικότητα						
έκπληξη						
έλεος						
έλλειψη						
ελπίδα						
ενδιαφέρον						
ενθουσιασμός						
ενόχληση						
εξαλλοσύνη						
εξάρτηση						
εξευτελισμός						
εξουθένωση						
επιθετικότητα						
επιμονή						
ευαισθησία						
ευγνωμοσύνη						
ευδιαθεσία						
ευθυμία						
ευσπλαχνία						
ευφορία						
ευχαρίστηση						
έχθρα						
εχθρότητα						
ζήλια						
ζωντάνια						
ηρεμία						
θάρρος						
θέληση						
θλίψη						
κατάθλιψη						
θυμηδία						
ικανοποίηση						
ίμερος						
κακεντρέχεια						

	Σοματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Αγνωστη λέξη
κακοκεφιά						
καμάρι						
καρδιοχτύπι						
καρτερία						
καρτερικότητα						
κατανόηση						
καταπίεση						
πίεση (μτφ.)						
κατάπληξη						
κατσουφιά						
κέφι						
κλάμα						
κουράγιο						
κτητικότητα						
λατρεία						
λόπη						
λύσσα (μτφ.)						
μαγεία						
μανία						
μαρτύριο						
ματαίωση						
μειονεξία						
μεταμέλεια						
μεταρσίωση						
μίσος						
νευρικότητα						
νταλκάς						
ντροπή						
ξεγνοιασιά						
οικειότητα						
οίστρος						
οργή						
πανικός						
παρηγοριά						
πέισμα						

	Σοματ. κατάσταση/αντίδραση	Λογική διεργασία	Συναίσθημα	Ιδιότητα της	Τίποτε από τα προηγούμενα	Αγνωστη λέξη
περηφάνια						
περιέργεια						
πίστη						
πληρότητα						
πόνος						
προδοσία						
προσδοκία						
ρίγος						
ρομαντισμός						
σεβασμός						
σεκλέτι						
σιγουριά						
σκασίλα						
σοκ						
στενοχώρια						
στρες						
σύγκριση						
συμπόνια						
συντριβή						
ταραχή						
τρακ						
τρυφερότητα (μτφ.)						
τύψεις						
υπερένταση						
φθόνος						
φιλότιμο						
φούρκα						
φρίκη						
φυγή						
χαλάρωση (μτφ.)						
χαρμολόπη						
χόλος						
ψυχικό κενό						
ψυχοπλάκωμα						
ψυχρότητα						

Πίνακας 28

Πίνακας αποτελεσμάτων (%) της β' ερευνητικής φάσης. Αλφαβητική σειρά κατάταξης των λέξεων-ερεθισμάτων.

Τα σύμβολα της επικεφαλίδας επεξηγούνται στη συνέχεια:

+♥ = μεταξύ άλλων συναίσθημα

♥ = συναίσθημα

† = σωματική κατάσταση / αντίδραση

💻 = λογική διεργασία

☹ = ιδιότητα της προσωπικότητας

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερεθισμα	+♥	♥	♥ †	♥ 💻	♥ ☹	♥ † 💻	♥ † ☹	♥ 💻 ☹	♥ † ☹	†	💻	☹	† 💻	† ☹	💻 ☹	† ☹	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
αβεβαιότητα	64	42		10	10			2		2	20	10					4	
αγαλλίαση	80,8	70,2	10,6							17	2,1							
αγανάκτηση	90	80	8	2						6	2							2
αγάπη	100	85,4	2,1	4,2	8,3													
άγχος	76	38	20		8	4	6			12	2	8		2				
αγωνία	66,7	33,3	22,9	2,1	4,2	4,2				25	6,3	2,1						
αδημονία	57,1	34,7	6,1	2	14,3					8,2	4,1	14,3		2	2		2	10,2
αδιαφορία	34,1	12,8	6,4	6,4	2,1		2,1	4,3		2,1	19,1	31,9		4,2	6,4		2,1	
αδυναμία	28,5	14,3	8,2	2	2		2			28,6		22,4		20,4				
αηδία	70,9	37,5	27,1	2,1	2,1	2,1				25	2,1						2,1	
αιδώς	63,1	46,9		6,1	6,1		2	2		6,1	2	14,3					6,1	8,2
αισιοδοξία	55,2	25,5		2,1	25,5	2,1					8,5	31,9			2,1		2,1	
άλγος	30	16	14							54	2	2					2	10
αλληλεγγύη	33,4	16,7		4,2	10,4			2,1		2,1	6,3	37,5			6,3			14,6
αμηχανία	68,9	56,3	6,3	2,1	4,2					14,6	4,2	4,2		4,2			4,2	
αμοιβαιότητα	32,6	21,7		2,2	8,7						10,9	26,1			2,2		26,1	2,2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
αμφιθυμία	50,9	26,5	2		20,4	2					8,2	24,5		2			2	12,2
αναβρασμός	62,5	35,4	25		2,1					33,3		2,1		2,1				
ανάγκη	36,6	22,4	8,2	2	2	2				22,4	6,1	2	4,1			2	26,5	
αναθάρρηση	39,7	27,1	6,3	6,3						6,3	4,2	8,3					10,4	31,3
ανακούφιση	70	54	14			2				16	6			2			6	
αναστάτωση	58,4	22,9	29,2	2,1	2,1	2,1				31,3	2,1	2,1		2,1			4,2	
ανασφάλεια	80	36	4	6	34						4	16						
ανατριχίλα	20,8	8,3	12,5							77,1				2,1				
αναφιλητό	22	10	12							60	2						6	10
ανεκτικότητα	6,3	4,2		2,1							6,3	79,2			6,3		2,1	
άνεση	17	8,5	2,1		2,1		4,3			21,3	10,6	25,5	4,3	2,1	2,1		17	
ανησυχία	73,3	46,9	4,1	6,1	12,2		2	2		8,2	6,1	10,2		2				
ανία	68,2	55,5	10,6		2,1					14,9	2,1	2,1	2,1	2,1			8,5	
ανταπόκριση	10,2	8,2		2						14,3	49		2		4,1		20,4	
αντιπάθεια	73	52,1	4,2	10,4	6,3					8,3	8,3	6,3					4,2	
ανυπομονησία	56	24	6	2	22		2			6	6	24			4		2	2
ανωτερότητα	18,8	6,3			10,4			2,1		4,2	6,3	54,2			6,3		10,4	
απάθεια	46	20	6	2	18					8	4	30		10			2	
απαισιοδοξία	55,2	34	2,1	2,1	17						8,5	34		2,1				
απελπισία	90	66	8	6	10					6		4						
απέχθεια	70,9	58,3	6,3	4,2		16,7				12,5	4,2	6,3	2,1				4,2	
απόγνωση	80	54	10	8	8					4	12		2				2	
απογοήτευση	83,4	64,6	2,1	6,3	8,3	2,1					4,2	8,3					4,2	
αποθάρρυνση	54	46		4	4					2	22	10					12	
απόλαυση	66,8	43,8	16,7	2,1		2,1	2,1			22,9	4,2						6,3	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 💻	❤️ 😞	❤️ 👤 💻	❤️ 👤 😞	❤️ 💻	❤️ 👤 😞	👤	💻	😞	💻 👤	👤 😞	💻 😞	💻 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
απομόνωση	34	22	4	2	6					8	6	20	2			2	28	
απόρριψη	25,5	17		6,4	2,1					4,3	36,2	8,5					25,5	
αποστροφή	64	50	8	4	2					12	10	8					4	2
αποτροπιασμός	51	46,8	2,1	2,1						10,6	12,8				2,1		17	6,4
απροθυμία	16,3	10,2			6,1					12,2	18,4	32,7			10,2		6,1	4,1
άρνηση	20,9	10,4	4,2	2,1	4,2					4,2	50	4,2	4,2		4,2		12,5	
αρνητισμός	10,4	8,3			2,1					4,2	10,4	52,1	2,1		6,3		8,3	6,3
ασφάλεια	70,8	47,9	8,3	8,3	6,3					8,3	8,3	4,2					8,3	
αταραξία	22	16	2		4					22	6	28	2	8	4		8	
αυταρέσκεια	14,9	6,4			6,4			2,1			2,1	72,3		2,1	2,1		6,4	
αυτολύπηση	70	38		2	30						2	22			2		2	2
αυτοπεποίθηση	27,2	6,3		2,1	16,7			2,1			2,1	66,7			4,2			
αφοσίωση	38	20		2	14			2		2	20	30			8		2	
αχαριστία	8,4	2,1		4,2	2,1					2,1		70,8			4,2		14,6	
αγιθυμία	36	26	4		4		2				4	14						46
βαρεμάρα	54,2	35,4	14,6	2,1	2,1					20,8		4,2	2,1	2,1			16,7	
βδελυγμία	10	10								2		10					6	72
βιασύνη	8,5	2,1	6,4							36,2	4,3	23,4			2,1		25,5	
γαλήνη (μτφ.)	74	38	16		14		2	2	2	4	4	10		4			4	
γέλιο	44	10	22	2	6	2	2			46		4		4			2	
δάκρυ	37,5	16,7	20,8							60,4	2,1							
δειλία	22,9	12,5			10,4					4,2	2,1	60,4	2,1	2,1			6,3	
δέος	79,2	60,4	10,4	6,3		2,1				6,3	8,3		2,1				2,1	2,1
δικαιοσύνη	6,3				2,1			4,2			33,3	18,8			4,2		37,5	
δυσαρέσκεια	92	64	14	14						4	2	2						

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 🖥️ 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
δυσπιστία	16,8	4,2	2,1	2,1	6,3			2,1		2,1	12,5	56,3			8,3		4,2	
δυστυχία	84	62	10	4	4	4				4	6						6	
δυσφορία	56,3	22,9	27,1	2,1	4,2					39,6				2,1			2,1	
εγκατάλειψη	38	26	6	6						4	10	4	2				42	
έγνοια	37,5	20,8	2,1	10,4	4,2					4,2	35,4	16,7			2,1		4,2	
εγωισμός	40	12		4	18		4	2				58			2			
ειλικρίνεια	8,4	4,2		2,1	2,1						2,1	83,3			2,1		4,2	
εκδικητικότητα	40	12	2	6	14			6		4	2	46		2	6			
εκνευρισμός	62,6	41,7	14,6	2,1	2,1		2,1			27,1		4,2	2,1	2,1			2,1	
έκπληξη	66	48	18							20	6		2	4			2	
έκσταση	60,4	33,3	25	2,1						31,3	2,1						4,2	2,1
έλεος	54	42			10			2		6	10	6			2		20	2
ελευθερία	33,4	20,8	4,2	4,2	4,2					4,2	10,4	20,8					31,3	
έλλειψη	40,9	24,5	8,2	4,1	4,1					6,1	12,2	4,1	2				32,7	2
έλξη	58,3	33,3	20,8				4,2			20,8	2,1	2,1	2,1				14,6	
ελπίδα	70	50		10	10						16	6			2		6	
εμπιστοσύνη	43,8	25		4,2	10,4			4,2		2,1	8,3	29,2	2,1		4,2		10,4	
ενδιαφέρον	40	22		4	10	2		2		2	34	12		2	2		8	
ενδοιασμός	29,2	25		2,1				2,1		6,3	33,3	12,5	2,1		4,2		12,5	
ενθουσιασμός	84	52	10	2	16	2	2			4	4	2	2	4				
ενοχή	83,5	56,3	6,3	14,6	4,2			2,1			10,4	4,2					2,1	
ενόχληση	52,9	24,5	16,3	6,1	2	2	2			22,4	10,2	4,1	2		2		6,1	
ένταση	50	20,8	22,9				6,3			33,3			2,1				14,6	
εξαλλοσύνη	44,7	23,4	8,5	4,3	2,1		6,4			17	4,3	19,1			2,1		2,1	10,6
έξαρση	37,6	31,3	4,2				2,1			35,4	2,1		2,1				20,8	2,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
εξάρτηση	42,8	10,2	20,4		6,1		6,1			18,4	6,1	14,3		4,1	2		10,2	2
έξαψη	33,4	14,6	18,8							58,3			2,1				6,3	
εξευτελισμός	46,8	36,7	6,1	2	2					2	16,3						32,7	2
εξιλέωση	50	45,8		4,2							14,6	2,1					31,3	2,1
εξουθένωση	42	20	20	2						52							4	2
επιβεβαίωση	25	14,6		8,3	2,1						41,7	8,3					25	
επιθετικότητα	40	6	10		18		4	2		6		36	2	12	4			
επιθυμία	68,1	42,6	12,8	10,6		2,1				6,4	12,8	2,1					10,6	
επιμονή	26	4	2		18		2				4	54	2	2	10		2	
έρωτας	89,7	60,4	18,8	4,2	2,1	4,2				6,3				2,1			2,1	
ευαισθησία	54	16	2		32		4					40		2	4			
ευαρέσκεια	40,4	27,7	2,1		8,5		2,1			2,1	2,1	23,4					12,8	19,1
ευγνωμοσύνη	63,2	34,7	2	10,2	14,3		2				18,4	10,2				2	6,1	
ευδαιμονία	61,6	57,4	2,1		2,1					10,6	4,3	6,4					17	
ευδιαθεσία	74	38	12	2	12		8	2		16	4	6						
ευεξία	42,6	21,3	14,9		4,3	2,1				31,9	4,3	8,5					6,4	6,4
ευθυμία	72	42	2	2	14		8	4		4	4	14	2				4	
ευθύνη	23,8	4,3		6,5	6,5		2,2	4,3			23,9	21,7			8,7		21,7	
ευλάβεια	39,7	22,9	4,2	6,3	4,2			2,1		2,1	2,1	35,4	2,1				16,7	2,1
ευσπλαχνία	50	14			34		2				8	36		2	2			2
ευτυχία	91,7	79,2	8,3		4,2						4,2						4,2	
ευφορία	70	50	8		8		4			6	2	14	2				4	2
ευφροσύνη	50,1	39,6	4,2	2,1	2,1			2,1		6,3	10,4	18,8					10,4	4,2
ευχαρίστηση	84	56	8	4	12		4			6	4	2	2				2	
έχθρα	76	44	10	14	6			2			4	4	2	2			10	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
εχθρότητα	48	24	10	4	10					8	4	26	2	2			10	
ζεστασιά	52,2	27,1	18,8		4,2		2,1			27,1		8,3	2,1				10,4	
ζήλια	84	42	4	2	24	2	8	2		2		12			2			
ζήλος	29,3	18,8		4,2	6,3					2,1	8,3	50		2,1			8,3	
ζωντάνια	46	22	8		12		2		2	12	2	20		18			2	
ηδονή	79,1	33,3	45,8							20,8								
ηρεμία	64	26	12	2	20		4			8	8	6		12			2	
θαλπωρή	58,4	54,2	4,2							14,6	4,2	2,1					20,8	
θάρρος	38	16	2	2	12		6			2	4	46		4	2		4	
θαυμασμός	70,9	41,7	4,2	20,8	2,1			2,1		4,2	6,3	4,2			2,1		12,5	
θέληση	32	12	2	8	6		4			2	6	48			6		6	
θλίψη	86	72	2	4	2		6			4	2	6	2					
θρήνος	60,5	39,6	14,6	4,2	2,1					29,2	2,1		2,1				6,3	
θυμηδία	22	16	4		2						2	2					2	72
θυμός	83,5	52,1	18,8	6,3	2,1	4,2				14,6		2,1						
ικανοποίηση	74	52	10	6	2	4				8	10	4			2		2	
ίλαρότητα	34	21,3	6,4	2,1	2,1	2,1				12,8		17		4,3			6,4	25,5
ίμερος	8	6			2					2		4		2	2		8	74
καγχασμός	10,7	4,3		2,1	4,3					14,9	6,4	14,9		4,3			2,1	46,8
καημός	70,9	52,1	6,3	8,3	2,1		2,1			8,3	4,2						16,7	
κακεντρέχεια	28	10		2	12		4			4	4	48			4		6	6
κακία	56,3	20,8	2,1	2,1	25	2,1		4,2				41,7					2,1	
κακοκεφιά	72	50	12	2	8					8	8	4		2			6	
καλοσύνη	45,9	16,7		2,1	27,1							54,2						
καμάρι	46	36	6	2		2				8	14	10					22	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
καρδιοχτύπι	42	10	32							56	2							
καρτερία	48	38	2	4	2		2			2	18	14		2	2		12	2
καρτερικότητα	32	18	4	2	6		2			2	12	48					4	2
κατάθλιψη	65,3	34,7	12,2	6,1	8,2		4,1			12,2	2	10,2					10,2	
καταισχύνη	50	35,4	2,1	2,1	8,3			2,1		4,2		8,3					10,4	27,1
κατανόηση	20,3	8,2	2	2	6,1		2			2	32,7	32,7			10,2		2	
κατάνυξη	56,3	41,7	8,3	2,1	2,1		2,1			10,4		4,2					14,6	14,6
καταπίεση	60	32	18		8				2	4	4	16	2		2		12	
κατάπληξη	68	52	12	4						12	4		4				8	4
κατήφεια	39,6	20,8	6,3	2,1	10,4					14,6		18,8						27,1
κατσουφιά	52	30	6	6	8	2				20	2	14		4			6	2
κατωτερότητα	48	25	2,1		16,7			4,2		2,1	4,2	37,5					8,3	
κενό (μτφ.)	87,3	68,1	2,1	4,3	12,8					4,3	2,1						4,3	2,1
κέφι	66	44	12	2	4		4			12	4	8	2	4			4	
κλάμα	44	14	26		2		2			46	8						2	
κόπωση	27,1	4,2	20,8				2,1			68,8			4,2					
κουράγιο	42,7	26,5	2	6,1	6,1			2		2	14,3	20,4			4,1		16,3	
κούραση	23	4,2	18,8							72,9			2,1	2,1				
κτητικότητα	20	8			8	2	2				10	56		4	2		8	
λαγνεία	44,6	34	4,3	2,1	2,1	2,1				4,3	6,4	17		4,3			14,9	8,5
λατρεία	70	52		4	12		2			2	2	8					18	
λαχτάρα	91,8	68,8	14,6	6,3	2,1					4,2							4,2	
λυγμός	31,3	14,6	16,7							64,6			2,1				2,1	
λύπη	92	78	4	2	2	4			2	2	2	2		2				
λύψηση	85,6	64,6	6,3	6,3	6,3	2,1				4,2	2,1	4,2					4,2	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 🖥️ 😞	🖥️ 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
λύσσα (μτφ.)	50	34	10	2	2	2				14	2	10	2	2			18	2	
λύτρωση	66,7	52,1	8,3	4,2	2,1					8,3	6,3						16,7	2,1	
μαγεία	49	42,9	4,1	2							6,1	2		2			40,8		
μακαριότητα	37,6	31,3		2,1	2,1		2,1			2,1	4,2	20,8					29,2	6,3	
μανία	54	32	6	4	8	2	2			4	6	10	2		4		20		
μαράζι	73	62,5	6,3	4,2						12,5		2,1					10,4	2,1	
μαρτύριο	16,4	8,2	8,2							18,4	6,1	4,1	4,1				51		
ματαιοδοξία	35,4	20,8		2,1	12,5					2,1		54,2			6,3		2,1		
ματαίωση	48	44	2	2						2	30	6	2				12		
μέθεξη	33,4	27,1	2,1	2,1	2,1					14,6	4,2	6,3					14,6	27,1	
μειονεξία	70	50	6	2	8		4			2	12	10					4	2	
μελαγχολία	87,6	45,8	18,8	2,1	14,6		2,1	4,2		2,1		6,3					4,2		
μεταμέλεια	46	34	2	8	2					2	30	8	2	2		2	8		
μετάνιωμα	56,4	31,3		18,8	6,3					2,1	31,3	4,2			2,1		4,2		
μεταρσίωση	12	12								2	4	2					6	74	
μετριοφροσύνη	10,3	2			8,3						2,1	72,9		2,1	10,4		2,1		
μίσος	98	86		4	4		2		2	2									
μνησικακία	33,3	10,4			22,9					2,1	2,1	52,1			2,1		6,3	2,1	
μοναξιά	74	56		2	16					4	2	2	2	2			14		
μοχθηρία	39,6	12,5		2,1	22,9			2,1			2,1	56,3					2,1		
νευρικότητα	44	14	12		8	2	6		2	28		12	2	10	2	2			
νοσταλγία	75,1	54,2		14,6	6,3					4,2	10,4	4,2					6,3		
νταλκάς	66	54	8	2		2				6	2	4					8	14	
ντέρτι	73	62,5	6,3	2,1	2,1					10,4	2,1	4,2					8,3	2,1	
ντροπή	92	58	10	8	12			2	2	4	4								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
ζάφνιασμα	35,5	14,6	12,5	4,2		4,2				58,3			4,2				2,1	
ξεγνοιασιά	58	42	10	2	2				2	6	4	14		4	2		10	2
οδύνη	77,1	47,9	27,1		2,1					20,8							2,1	
οικειότητα	62	44	6	2	8				2		6	16		2			14	
οίκτος	85,5	75	2,1	4,2	4,2					8,3	2,1	2,1					2,1	
οίστρος	42	30	4	8						4	12	4		4			10	24
ολοκλήρωση	46	27,1	4,2	6,3	4,2	2,1			2,1	8,3	14,6	6,3	2,1				22,9	
οργή	90	70	4	6	2	2	4		2	6	4							
πάθος	87,5	68,8	8,3		8,3	2,1				4,2		2,1					6,3	
πανικός	76	38	28	2	4		2		2	16		4		2			2	
παράπονο	70,9	58,3		6,3	4,2			2,1		4,2	8,3	2,1		4,2			10,4	
παρηγοριά	34	26			2	2	2		2	2	24	10	2				28	
πατριωτισμός	50,1	20,8	2,1	6,3	12,5			6,3	2,1		4,2	27,1			2,1		14,6	2,1
πίεση	34	10		2	18		2		2	2	12	44	2	2	2		2	
πένθος	58,4	43,8	8,3	4,2			2,1			16,7	4,2		6,3				14,6	
περηφάνια	68	36		4	20		2	4	2	2	4	24					2	
περιέργεια	34	4	2	2	24			2		6	22	32			4	2		
περιφρόνηση	54,2	22,9	2,1	8,3	14,6			6,3		4,2	8,3	22,9	2,1				8,3	
πίεση (μτφ.)	62	46	10	2	2		2			20	6	8		2			2	
πίκρα	79,2	66,7	10,4	2,1						12,5				2,1			6,3	
πικρία	83,4	75	4,2	2,1				2,1		6,3		2,1	2,1				6,3	
πίστη	38	16		4	14			2	2		16	28			8		10	
πλήξη	66,7	50	10,4	2,1	2,1	2,1				18,8	2,1	2,1		2,1		2,1	6,3	
πληρότητα	77,5	59,2	4,1	6,1	6,1				2		12,2	4,1	2				4,1	
πόθος	91,8	68,8	16,7	4,2		2,1				6,3	2,1							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
πόνος	70	26	40			2			2	28							2	
προδοσία	52	44	2		2		2		2	2	10	12					24	
προθυμία	18,8	10,4		2,1	6,3					4,2	10,4	56,3		4,2	4,2		2,1	
προσδοκία	66	56		4	4				2		14	8					12	
προσμονή	43,8	31,3	8,3	2,1	2,1					4,2	14,6	12,5			2,1		22,9	
ρίγος	26	6	16		2		2			66	2	2		2				2
ρομαντισμός	60	34			24		2				2	30					8	
σάστισμα	33,4	18,8	10,4	4,2						54,2	2,1		4,2				6,3	
σεβασμός	48	18		8	14		6	2		2	10	34			4		2	
σεβντάς	45,9	39,6	4,2		2,1					6,3	2,1						6,3	39,6
σεκλέτι	50	44	6							4	2						2	42
σεξουαλικότητα	25,2	4,2	6,3	2,1	2,1	4,2	4,2		2,1	16,7	2,1	25	4,2	8,3			18,8	
σιγουριά	68	36	4	6	20		2			2	10	12			6		2	
σιχαμάρα	64,7	41,7	16,7	6,3						18,8		4,2		2,1		2,1	8,3	
σκασίλα	54	46	2		2	2	2			8	10	8					16	4
σκιάξιμο	39,6	22,9	10,4	4,2	2,1					39,6							6,3	14,6
σοκ	56	14	40				2			38	2		2				2	
σπαραγμός	70,9	52,1	16,7	2,1						29,2								
στενοχώρια	92	70	8	6	6		2			4		4						
στοργή	68,9	41,7	4,2	4,2	18,8					6,3		16,7					8,3	
στρες	68	26	34	4			4			28	2			2				
συγκίνηση	89,7	56,3	20,8	2,1	6,3	2,1	2,1			10,4								
σύγχυση	68	34	14	16			2	2		10	16	2					4	
συμπάθεια	70,9	52,1		8,3	6,3			4,2		6,3	4,2	14,6			2,1		2,1	
συμπόνια	76	48		4	20		2	2			4	16					4	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️ 👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 👤 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
συνεργασία	6,3	2,1				2,1		2,1			22,9	35,4	2,1	2,1	12,5		18,8	
συντριβή	64	44	16	2					2	10	8						16	2
ταπεινώση	59,7	42,6	4,3	4,3	6,4			2,1		12,8		8,5	2,1		2,1		14,9	
ταραχή	78	40	32	2	2		2			18				2			2	
τέρψη	72,9	60,4	12,5							10,4	2,1	2,1	2,1				2,1	8,3
τρακ	71,4	32,7	30,6	2	2		4,1			18,4	2	4,1		2			2	
τρόμος	79,2	43,8	33,3	2,1						16,7		2,1	2,1					
τρυφερότητα (μτφ.)	82	44	4		28		6			2		16						
τσατίλα	62,5	33,3	12,5	12,5			2,1	2,1		29,2	2,1				2,1	2,1	2,1	
τύψεις	70	42	4	16	6			2		6	16	2			2		4	
υπέρβαση	8,4	4,2	4,2							8,3	14,6	12,5	4,2				47,9	4,2
υπερένταση	44	18	24						2	44		4	4	4				
υπερηφάνεια	43,9	18,8		4,2	16,7		2,1	2,1				47,9		2,1	4,2		2,1	
υπευθυνότητα	12,8	4,3		2,1	2,1			4,3			21,3	53,2			10,6		2,1	
υστερία	39,7	6,3	18,8	2,1	8,3	2,1	2,1			41,7	2,1	2,1		2,1		2,1	10,4	
φθόνος	74	54	2		12		2	2	2	4	4	12					6	
φιλαλληλία	29,2	10,4		6,3	12,5					2,1	2,1	47,9					4,2	14,6
φιλία	60,5	27,1	2,1	14,6	12,5			4,2			2,1	6,3					31,3	
φιλικότητα	23	18,8		2,1			2,1			4,2		68,8		2,1			2,1	
φιλότιμο	30	14	2		12			2		2	4	54	2		4		4	
φοβία	43,8	25	12,5	2,1	2,1	2,1				22,9	4,2	18,8		4,2			6,3	
φόβος	85,5	60,4	12,5	4,2	2,1	2,1	4,2			8,3	2,1	4,2						
φούρκα	24	22	2							4	4						2	66
φρίκη	78	62	10	4			2			12		4					4	2
φροντίδα	33,4	20,8	4,2	4,2	4,2					6,3	6,3	27,1	2,1				22,9	2,1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Λέξη - ερέθισμα	+ ❤️	❤️	❤️ 👤	❤️ 🖥️	❤️ 😞	❤️ 👤 🖥️	❤️ 👤 😞	❤️ 🖥️ 😞	❤️ 👤 🖥️ 😞	👤	🖥️	😞	🖥️	👤	👤 😞	🖥️ 😞	🖥️ 😞	Τίποτε από τα προηγ.	Άγνωστη λέξη
φυγή	20,3	8,2	6,1	2	2		2			20,4	18,4	2	2	4,1			32,7		
χαιρεκακία	33,4	16,7		2,1	12,5			2,1		2,1		54,2		2,1			6,3	2,1	
χαλάρωση (μτφ.)	58	30	22	4			2			28	6	2					6		
χαμόγελο	27,2	16,7	4,2		2,1	2,1	2,1			60,4		4,2	2,1	4,2			2,1		
χαρά	89,6	72,9	8,3	2,1	4,2		2,1			4,2	2,1	4,2							
χαρμολύπη	54	48	2	2	2					2							6	38	
χαρμοσύνη	41,7	35,4	2,1		4,2					8,3	4,2	18,8	2,1		2,1		10,4	12,5	
χόλος	28	22	2	2	2							2					6	64	
ψυχαναγκασμός	35,5	20,8	4,2	4,2	2,1	2,1	2,1			12,5	10,4	16,7	2,1	4,2			18,8		
ψυχικό κενό	72	62	2	4	2			2		4	2	8					14		
ψυχικός πόνος	77,2	64,6	4,2	4,2	4,2					14,6	2,1				2,1		2,1	2,1	
ψυχοπλάκωμα	84	70	8	2	2			2		6		2		2			6		
ψυχραιμία	25,6	6,4	4,3	6,4	6,4			2,1		6,4	4,3	40,4	4,3	6,4	6,4	2,1	4,3		
ψυχρότητα	59,1	20,4	2		26,5	2	4,1	4,1		6,1	2	28,6			2		2		

Παράρτημα Γ

ΟΔΗΓΙΕΣ

Η παρούσα έρευνα αναφέρεται στα ανθρώπινα συναισθήματα. Πιο συγκεκριμένα, θέλουμε να διαπιστώσουμε ποια συναισθήματα μοιάζουν μεταξύ τους και ποια διαφέρουν.

Ετοιμάσαμε 110 καρτέλες. Σε κάθε μία από αυτές αναγράφεται η ονομασία ενός συναισθήματος. Θα θέλαμε να ταξινομήσετε τις καρτέλες αυτές σε κατηγορίες (ομάδες) που να αντιπροσωπεύουν τη δική σας άποψη σχετικά με το ποια συναισθήματα μοιάζουν μεταξύ τους και ποια διαφέρουν. Συναισθήματα που μοιάζουν μεταξύ τους θα τοποθετηθούν στην ίδια κατηγορία (ομάδα), συναισθήματα που διαφέρουν μεταξύ τους σε διαφορετικές.

Δεν υπάρχει σωστή ή λάθος ταξινόμηση. Ενδιαφέρει η προσωπική σας άποψη. Δημιουργήστε όσες κατηγορίες θέλετε και τοποθετήστε όσες καρτέλες θέλετε σε κάθε κατηγορία. Δεν υπάρχει, με άλλα λόγια, περιορισμός στον αριθμό των κατηγοριών που θα δημιουργήσετε, ούτε στον αριθμό των καρτελών που θα περιέχει η κάθε κατηγορία. Υπάρχει η δυνατότητα μια κατηγορία να αποτελείται από ένα και μόνο συναίσθημα.

Απλώστε τις καρτέλες στο τραπέζι και συνεχίστε να τις μετακινείτε μέχρις ότου καταλήξετε σε κάποιες ομάδες συναισθημάτων. Αυτό απαιτεί προσεκτική σκέψη. Προτού τελειώσετε, βεβαιωθείτε ότι κάθε λέξη ταιριάζει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην κατηγορία όπου την τοποθετήσατε. Αφού ολοκληρώσετε την ταξινόμηση, δώστε ένα όνομα σε κάθε ομάδα, τοποθετώντας στην κορυφή κάθε στοίβας την καρτέλα με το συναίσθημα που θεωρείτε ότι με τον καλύτερο τρόπο χαρακτηρίζει την ομάδα αυτή.

Η συντομογραφία (μτφ.), που συνοδεύει ορισμένες λέξεις, σημαίνει “μεταφορικά”.

Πριν αρχίσετε, παρακαλώ, συμπληρώστε τα παρακάτω στοιχεία:

Φύλο: Άνδρας Γυναίκα

Έτος γέννησης: _ _ _ _

Εξάμηνο σπουδών: _ _ _ _ _

Ευχαριστούμε για τη συνεργασία σας!

δέος	τρόμος	ηδονή
φρίκη	ταραχή	πληρότητα
ψυχικός πόνος	οδύνη	συμπόνια
έχθρα	άγχος	πανικός
νοσταλγία	μοναξιά	φθόνος
ικανοποίηση	γαλήνη (μτφ.)	ευδιαθεσία

ανησυχία	μαράζι	ντέρτι
αντιπάθεια	τέρψη	κακοκεφιά
ευθυμία	ενδιαφέρον	απέχθεια
παράπονο	καημός	σπαραγμός
συμπάθεια	θαυμασμός	αηδία
ασφάλεια	ανακούφιση	λατρεία

ελπίδα	ευφορία	μειονεξία
τύψεις	αυτολύπηση	αμηχανία
στοργή	ανία	επιθυμία
κατάπληξη	περηφάνια	σιγουριά
σύγκριση	στρες	απόλαυση
λύτρωση	πλήξη	αγωνία

θλίψη	λύπηση	οίκτος
φόβος	ψυχοπλάκωμα	δυστυχία
ευχαρίστηση	ενθουσιασμός	ζήλια
ενοχή	θυμός	πικρία
απογοήτευση	τρυφερότητα (μτφ.)	αγαλλίαση
απόγνωση	ανασφάλεια	πίεση (μτφ.)

μελαγχολία	πάθος	κενό (μτφ.)
έρωτας	συγκίνηση	χαρά
αγανάκτηση	οργή	απελπισία
λαχτάρα	πόθος	ευτυχία
στενοχώρια	δυσαρέσκεια	ντροπή
αγάπη	μίσος	λύπη

χαιρεκακία	σεβασμός	αποστροφή
δυσφορία	εκνευρισμός	έκπληξη
έκσταση	εμπιστοσύνη	εξευτελισμός
ευγνωμοσύνη	ευλάβεια	κατάθλιψη
κατάνυξη	κέφι	σιχαμάρα
μετάνιωμα	μνησικακία	ταπείνωση

περιφρόνηση	προσδοκία	
-------------	-----------	--

